

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

გურამ ჩხაიძე

ირიგაცხიის გენვითარება საქართველოში (1921 — 1937 წწ.)

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1976

ნაშრომში განხილულია: ირიგაციის მდგომარეობა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა მთავრობის მიერ გატარებული ღონისძიებანი ირიგაციის აღდგენა-განვითარებისათვის, სამელიორაციო აშხანაგობათა ჩამოყალიბება. ნაჩვენებია სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით შექმნილი ის ახალი ვითარება, რომელიც უდიდეს ბიძგს აძლევდა ირიგაციის განვითარებას. მოცემულია დაზუსტება იმ ხელშემწყობი ფაქტორებისა, რომლებმაც განაპირობეს საირიგაციო სამუშაოთა ფართო მასშტაბით წარმოება: მშრომელთა შრომითი აქტივობის ზრდა, ეროვნულ საინჟინრო-ტექნიკური კადრების შექმნა, საირიგაციო სამუშაოთა მექანიზაცია და საპროექტო სამუშაოთა ხარისხის ამაღლება.

ნაშრომში გაშუქებულია ცალკეული სარწყავი არხების მშენებლობათა ისტორიისა და ექსპლოატაციის საკითხები.

შესავალი

ირიგაცია კაცობრიობის უმნიშვნელოვანეს და უძველეს სამეურნეო საქმიანობას წარმოადგენს. მას უკავშირდება ადამიანთა საზოგადოების ჩამოყალიბების გარიჟრაჟზე ბევრი მნიშვნელოვანი მიღწევა როგორც ეკონომიკის, ისე საზოგადოებრივი წყობილების სფეროში. მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელი კარლ მარქსი აღნიშნავდა: „ნილოსის წყალდიდობის პერიოდების გამოანგარიშების აუცილებლობამ შექმნა ეგვიპტური ასტრონომია და მასთან ერთად ქურუმთა კასტის, როგორც მიწათმოქმედების ხელმძღვანელის ბატონობა“¹ და შემდეგ საილუსტრაციოდ მოჰყავს გუვერის აზრი: „მზის მოქცევა წლის ის დროა, როდესაც იწყება ნილოსის აღიღება; ამიტომ მას ეგვიპტელები განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა დაჰკვირებოდნენ... წელიწადის ამ პერიოდის განსაზღვრა მათთვის აუცილებელი იყო, რათა თავიანთი სამიწათმოქმედო ღონისძიებანი ამის მიხედვით მოეწესრიგებინათ“².

კ. მარქსმა მოგვცა მელიორაციის შესანიშნავი განსაზღვრა. იგი მელიორაციას თვლის ბუნებრივი პირობების შეცვლისა და გაუმჯობესების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად. „... მელიორაცია, რომელიც ცვლის მიწის ფიზიკურ და ნაწილობრივ ქიმიურ თვისებებს ისეთი ოპერაციებით, რაც კაპიტალის დახარჯვას იწვევს, და რომელიც შეიძლება განვიხილოთ როგორც კაპიტალის დაბანდება მიწაზე, — ეს მელიორაცია თითქმის ყველა იმას ნიშნავს, რომ განსაზღვრულ მიწის ნაკვეთს, მიწას განსაზღვრულ შეზღუდულ ადგილზე ისეთი თვისებები მიეცეს, რომლებიც მეორე ნიადაგს, სხვა ადგილას, ხშირად სულ მახლობლად მდებარეს, ბუნებრივად გააჩნია“³.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, როდესაც თავიანთ შრომებში ძვე-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 648.

² იქვე.

³ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, ნაწ. II, თბ., 1959, გვ. 352.

ლი აღმოსავლეთის განვითარების საკითხებს აშუქებდნენ, განსაკუთრებით უსვამდნენ ხაზს ირიგაციის როგორც ეკონომიურ, ისე პოლიტიკურ მნიშვნელობას ამ ქვეყნებისათვის. „ჰავის და ნიადაგის თავისებურებამ, განსაკუთრებით ვრცელ უდაბნო ადგილებში, რომელიც საპარიდან დაწყებული ვრცელდება არაბეთში, სპარსეთში, ინდოეთსა და სათათრეთში აზიის ზეგანამდე, აღმოსავლეთის სოფლის მეურნეობის საფუძვლად გახდა ხელოვნური რწყვის სისტემა არხებისა და ირიგაციულ ნაგებობათა გზით“⁴. ამასთან ერთად, კ. მარქსი ხაზგასმით მიუთითებდა იმაზე, რომ „წყალმომარაგების რეგულირება იყო ერთ-ერთი მატერიალური საფუძველი სახელმწიფო ხელისუფლებისა, რომელიც ვრცელდებოდა ინდოეთის წვრილ და ერთმანეთთან დაუკავშირებელ საწარმოო ორგანიზმზე“⁵.

კ. მარქსი, აგრეთვე, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ირიგაციას ევროპულ სახელმწიფოთა სამეურნეო დაწინაურების საქმეშიც. იგი აღნიშნავდა, რომ „ესპანეთისა და სიცილიის სამრეწველო აუვაგების საიღუმლოება არაბეთის ბატონობის დროს არხების გაყვანაში მდგომარეობდა“⁶.

ირიგაციის ეკონომიური როლის განხილვასთან ერთად, მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები მორწყვას განიხილავდნენ როგორც ძველი აღმოსავლეთის მონათმფლობელურ დესპოტიათა მძლავრ მორგანიზებელ ფაქტორს. ფ. ენგელსი წერდა: „რამდენი დესპოტიები გაჩენილა და დაღუპულა სპარსეთსა და ინდოეთში და თვითელმა მათგანმა კარგად იცოდა, რომ იგი, უწინარეს ყოვლისა, მდინარეების ხეობათა მორწყვის ერთობლივი მომწესრიგებელი იყო. მოურწყავად იქ შეუძლებელია მიწათმოქმედება“⁷.

კ. მარქსი თავის სტატიაში „ბრიტანეთის ბატონობა ინდოეთში“ აღნიშნავს: „როგორც ეგვიპტესა და ინდოეთში, ისე მესოპოტამიაში, სპარსეთსა და სხვა ქვეყნებში წყალდიდობით სარგებლობენ მინდვრების გასანოყიერებლად, აგრეთვე მდინარის მაღალ დონეს იყენებენ სარწყავ არხებში წყლის გადასადგებად. წყლის ეკონომიური და კოლექტიური გამოყენების ამ ელემენტარულმა

⁴ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1963, 23-386.

⁵ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 648.

⁶ იქვე.

⁷ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, თბ., 1952, გვ. 212.

აუცილებლობამ აიძულა დასავლეთში კერძო მეწარმეები ნებაყოფლობით ასოციაციებად გაერთიანებულიყვნენ... აღმოსავლეთში კი, სადაც ცივილიზაცია მეტად დაბალ დონეზე იდგა და ტერიტორიების ფართობი მეტად დიდი იყო, იგივე აუცილებლობა ნებაყოფლობითი ასოციაციების დასაარსებლად მოითხოვდა ცენტრალიზაციის მომხდენი მთავრობის ძალის ჩარევას. აქედან ის ეკონომიური ფუნქცია, რომელსაც იძულებით ასრულებდა ყველა აზიური მთავრობა, სახელდობრ — საზოგადოებრივ სამუშაოთა ორგანიზაციის ფუნქცია, ნიადაგის ხელოვნური განოყიერების ეს სისტემა, რომელიც ცენტრალურ მთავრობაზე იყო დამოკიდებული და დაუყოვნებლივ დაეცემოდა, როგორც კი ეს მთავრობა მორწყვის და ამოშრობის სამუშაოებს დაუდევრად მოეპყრობოდა⁸.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები სამართლიანად მიუთითებდნენ იმაზე, რომ მორწყვის ცენტრალიზებულმა სისტემამ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში მონობის სპეციფიკური სახე შექმნა.

სარწყავი არხების გაყვანა და მასთან დაკავშირებული მთელი რიგი სამუშაოების ჩატარება, იმდროინდელი უაღრესად პრიმიტიული ტექნიკის პირობებში, მოითხოვდა მრავალი ადამიანის შრომის გაერთიანებას. შრომის ეს მარტივი კოოპერაცია კი, რომელიც აუცილებელი იყო საირიგაციო მშენებლობისას, შეიძლებოდა მხოლოდ მონური შრომის მასობრივად ექსპლოატაციის საფუძველზე შექმნილიყო.

კ. მარქსი ინდოეთში ბრიტანეთის ბატონობის მაგალითზე ნათლად ვკიჩვენებს, თუ როგორი როლი ითამაშა ირიგაციამ ინდოეთში კოლონიური სისტემის დამყარებისა და ამ ქვეყნის მშრომელთა მასების დაკბალების საქმეში. იგივე მაგალითი მთლიანად შეიძლება გამოვიყენოთ კავკასიისა და შუა აზიის ხალხთა მიმართ რუსეთის ცარიზმის აგრარულ-კოლონიური პოლიტიკის განხილვის დროსაც.

ვ. ი. ლენინი თავის ნაშრომში „სოციალ-დემოკრატიის აგრარული პროგრამა რუსეთის 1905—1907 წლების პირველ რევოლუციაში“, აანალიზებდა რა ბოლშევიკური პარტიის ბრძოლას ბატონყმური უფლისაგან გლეხობის სრული განთავისუფლებისათვის, განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს ირიგაციის განვითარებისა და

⁸ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 386.

ცარიზმის მიერ საკოლონიზაციო ფონდის ათვისების დამოკიდებულებას საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პირობებისაგან.

ვ. ი. ლენინმა თავის ნაშრომში ამხილა კოლონიზატორ კაუფმანის ტიპის ბურჟუაზიულ „მეცნიერთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა“ დემაგოგიური თეორიები. მეფის რუსეთის პირველი გუბერნატორი თურქესტანში, პირწავარდნილი კოლონიზატორი კაუფმანი მიუთითებდა, რომ გლეხობის მდგომარეობის გაუმჯობესება შესაძლებელია მხოლოდ კოლონიზაციის უფრო ფართოდ განვითარების შედეგად, საირიგაციო სამუშაოთა ორგანიზაციის საფუძველზე. ამასთან ერთად, იგი ამტკიცებდა, რომ ცენტრალური რუსეთის სოფლის მეურნეობის დაქვეითების მიზეზია „უვარგისი მიწების“ ფონდის დიდი რაოდენობაო.

ვ. ი. ლენინი ამის საპასუხოდ წერდა: „ამჟამად ამ ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოუსადეგარია არა იმდენად ამა თუ იმ განაპირა მიწების ბუნებრივი თვისებების გამო, რამდენადაც საკუთრივ რუსეთის მეურნეობის საზოგადოებრივი თვისებების გამო. იმ თვისებებისა, რომლებიც ტექნიკის ერთ წერტილზე გაყინვას, მოსახლეობის უუფლებობას, სიბეჩავეს, უმეცრებასა და უმწეობას განუშაღებენ“⁹.

ვ. ი. ლენინი ამასთან ერთად აღნიშნავდა, რომ მხოლოდ ბატონყმურ ურთიერთობათა გადმონაშთების ლიკვიდაცია და ცარიზმის რეჟიმის მოსპობა შექმნიდა საწარმოო ძალების ამაღლების პირობებს და ხელს შეუწყობდა მიწების მორწყვასა და განაყოფიერებას. „ეს მრავალი მილიონი დესეტინა როგორც თურქესტანში, ისე რუსეთის ბევრ სხვა ადგილას „ელოდება“ არა მარტო მორწყვას და ყოველნაირ მელიორაციას, არამედ იმასაც „ელოდება“, რომ რუსეთის მიწათმოქმედი მოსახლეობა განთავისუფლდეს ბატონყმური ნაშთებისაგან, თავადაზნაურთა ლატიფუნდიების მხრივ ჩაგვრისაგან და სახელმწიფოში შავრაზმული დიქტატორისაგან“¹⁰.

საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ ვ. ი. ლენინი ირიგაციის განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში მკიდროდ უკავშირებდა დიდმნიშვნელოვანი პრობლემების გადაწყვეტას. „ვინაიდან არის მოუსაველობის წლები, პურის მოსავლის გასადიდებლად აუცილებელი ხდება მელიორაცია, რომელიც მრავალი წლის მუ-

⁹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 13, გვ. 309.

¹⁰ იქვე, გვ. 310.

შაობას მოითხოვს“¹¹, — აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი 1918 წელს სტატიის „შიმშილობის შესახებ“.

ვ. ი. ლენინი განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს ირიგაციის დიდ მნიშვნელობას სოციალისტური სახელმწიფოს სოფლის მეურნეობის აღდგენისა და განვითარების საქმეში: „მორწყვას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს, რათა ავამაღლოთ მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა რაღაც უნდა დაჯდეს“¹², — წერდა იგი 1921 წლის აპრილში.

ვ. ი. ლენინის მითითებათა სისწორე ნათლად დაადასტურა სოციალისტური მშენებლობის პრაქტიკამ.

მარქსისტულ-ლენინური აგრარული თეორია, სადაც ღრმა მეცნიერული გაშუქება ჰპოვა ირიგაციის საკითხებმა, ჩვენთვის მეთოდოლოგიური იარაღია საქართველოში ირიგაციის ისტორიის კვლევისათვის.

კომუნიზმის მშენებლობის ლენინურ პროგრამაში უდიდესი ყურადღება ექცევა მელიორაციის განვითარებას, როგორც სოფლის მეურნეობის აღმავლობისა და უხვი მატერიალური დოვლათის შექმნის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას. ამიტომ იყო, რომ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1966 წლის მაისის პლენუმზე განსაკუთრებით გაესვა ხაზი მელიორაციის დიდ მნიშვნელობას¹³. როგორც ლ. ი. ბრეჟნევი აღნიშნავს, „ცენტრალური კომიტეტის მაისის პლენუმის შემდეგ მიწების ფართო მელიორაცია ჩვენს ქვეყანაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საერთო პარტიული და სახელმწიფოებრივი ამოცანა გახდა“¹⁴.

მიწათმოქმედების კულტურის ამაღლების საქმეში მელიორაციის დიდი მნიშვნელობა აღინიშნა აგრეთვე კოლმეურნეთა საკავშირო III ყრილობაზე (1969 წლის ნოემბერი). ყრილობის მიერ მიღებულ სანიმუშო წესდებაში საკოლმეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის გადიდების

11 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 27, გვ. 475.

12 იქვე, ტ. 32, გვ. 399.

13 სკკპ ცენტ. კომიტეტ. მაისის (1966 წლის) პლენუმის მასალები, თბ., 1966, გვ. 62.

14 ლ. ი. ბრეჟნევი, პარტიის მორიგი ამოცანები სოფლის მეურნეობის დარგში, თბ., 1970, გვ. 35.

ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად დასახულია სამელიორაციო სამუშაოთა ფართოდ განხორციელება¹⁵.

ახალ ხუთწლედში სამელიორაციო სამუშაოთა ფართო მასშტაბებით ჩატარების აუცილებლობას კიდევ ერთხელ გაესვა ხაზი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1970 წლის ივლისის პლენუმზე: „ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი ხაზგასმით აღნიშნავს, თუ რა უდიდესი სახალხომეურნეობრივი მნიშვნელობა აქვს მიწების მელიორაციის განვითარებას. მომავალ ხუთწლედში უნდა შევასრულოთ შემდეგი მოცულობის სამელიორაციო სამუშაოები: ავაშოქმედოთ 3 მილიონი ჰექტარი ახალი სარწყავი მიწები, ავაშენოთ სამელიორაციო სისტემები გადამეტტენიანებულ, რაიონებში 5 მილიონ ჰექტარ ფართობზე“¹⁶.

პარტიის XXIV ყრილობამ, რომელმაც განსაზღვრა თანამედროვე ეტაპზე კომუნისტური მშენებლობის კონკრეტული გზები, აიღო მელიორაციის ფართოდ განვითარების კურსი. ამხ. ლ. ი. ბრეჟნევი ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ჩვენი გეგმები ხუთწლედის მიმდინარე საკითხების გადაწყვეტას მკიდროდ უკავშირებენ სოფლის მეურნეობის განვითარების ძირითად პერსპექტიულ მიმართულებებს. პარტიამ განსაზღვრა ამ ამოცანათა გადაწყვეტის გზები. საქმე ეხება უწინარეს ყოვლისა სოფლის მეურნეობის შემდგომ ტექნიკურ ხელახალ აღჭურვას, მის მექანიზაციას, ქიმიზაციასა და დიდ სამუშაოთა განხორციელებას მიწების მელიორაციისათვის“¹⁷. ამასთან დაკავშირებით პარტიის XXIV ყრილობის დირექტივებში ხაზგასმულია: „მნიშვნელოვნად გავაუმჯობესოთ წყალსამეურნეო და სამელიორაციო მშენებლობის ხარისხი, შევამციროთ მისი თვითღირებულება“¹⁸.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ყრილობის ისტორიულ გადაწყვეტილებათა ცხოვრებაში გატარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1971 წლის მაისის დადგენილებას

15 გაზ. „კომუნისტი“, 1969 წლის 30 ნოემბერი.

16 გაზ. „კომუნისტი“, 1970 წლის 4 ივლისი.

17 ლ. ი. ბრეჟნევი, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენება საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXIV ყრილობას, თბ., 1971, გვ. 69.

18 გაზ. „კომუნისტი“, 1971 წლის 11 აპრილი.

„1971—1975 წლებში მიწების მელიორაციის შემდგომი განვითარებისა და მათი სასოფლო-სამეურნეო ათვისების ღონისძიებათა შესახებ“, რომელიც დიდ ამოცანებს სახავდა სამელიორაციო სამუშაოთა განსავითარებლად.

წყალსამეურნეო მშენებლობის დიდი პროგრამაა გათვალისწინებული ჩვენს რესპუბლიკაშიც. საქართველოს კომუნისტური პარტიის XXIV ყრილობაზე აღინიშნა: „ხუთწლედის დამლევისათვის სარწყავი მიწების ფართობი გაიზარდება 70 ათასი ჰექტარით და მიაღწევს 410 ათასამდე ჰექტარს, ამოშრობილი მიწები კი გაიზარდება 50 ათასი ჰექტარით“¹⁹.

ამეამად გრანდიოზული სამელიორაციო სამუშაოები წარმოებს პარტიის XXIV ყრილობის მიერ დასახულ ამოცანათა გადასაქრელად.

მელიორაცია, როგორც ცნობილია, მოიცავს სხვადასხვა ღონისძიებათა დიდ კომპლექსს. მშრალნიადგვიან ზონაში ამ კომპლექსის წამყვანი ღონისძიებაა მორწყვა-ირიგაცია.

მიწების რწყვა მოითხოვს სახსრებისა და ღრის მნიშვნელოვან დანახარჯებს, მაგრამ ეს ყველაზე საიმედო და უფრო შედეგიანი გზაა გვალვის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს გზა არის მეცნიერულად დასაბუთებული, ბევრი კოლმეურნეობისა და საბჭოთა მეურნეობის მრავალი წლის გამოცდილებით შემოწმებული. რწყვა საშუალებას გვაძლევს არა მარტო მკვეთრად გავზარდოთ სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობა, არამედ ავითვისოთ კიდევ დიდგვალვიანი რაიონების გამოსადეგი მიწების ახალი დიდი ფართობები.

* * *

ირიგაციას ისეთი ქვეყნის სოფლის მეურნეობისათვის, როგორიც საქართველოა, პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება. იგი ჩვენში. საუკუნეთა მანძილზე ყოველთვის იყო მატერიალური დოვლათის შექმნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ილია ჭავჭავაძე, ეხებოდა რა მორწყვის საკითხებს საქართველოში, განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს ჩვენი ერის სამეურნეო ყოფაში წყლის უდიდეს მნიშვნელობას: „თვითონ ჩვენმა ენამაც-კი შეირჩინა იმის კვალი, თუ რა ძვირფასად მიაჩნდათ ჩვენებს უწინ წყალი.

¹⁹ გაზ. „კომუნისტი“, 1971 წლის 28 თებერვალი.

„წყალობა, შემიწყალე, მიწყალობე, მიწყალე“ — ყველა ამ სიტყვებს დასაბამი აქა აქვს, ყველა ამ სიტყვებში მართო ის ისმის, რომ წყალი მომეც, წყალი მომმადლეო. წყლის შევედრება, წყლის ზომადლება, ჩვენს ქართველს კაცს უპირველეს სავედრებლად და სახვეწარად ჰქონია გამხდარი“²⁰.

საქართველოში ირიგაციის განვითარებას განსაკუთრებით მიეჩნევა ყურადღება საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რადგანაც იგი ახალგაზრდა სოციალისტური სახელმწიფოს სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და სოფლის სოციალისტური გარდაქმნის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობად იქნა აღიარებული. საქართველოს მშრომელებმა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით უმაგალითო შრომა გააჩაღეს მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების მქონე სარწყავი მიწათმოქმედების მაღალ დონეზე აყვანისათვის და კიდევ ერთი ბრწყინვალე ფურცელი ჩაწერეს სოციალისტური მშენებლობის გმირულ მატჩიანეში.

ჩვენ შევეცადეთ გადმოგვეცა სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში ირიგაციის განვითარებისათვის ქართველი ხალხის თავდადებული შრომის ისტორია.

ვიდრე კვლევის ძირითად თემას შევეხებოდით, საჭიროდ ჩავთვალეთ შეგვესწავლა საქართველოში ირიგაციის განვითარების რევოლუციამდელი ისტორია. შედარებით ვრცელი ისტორიული ექსკურსი აუცილებლად მივიჩნიეთ იმ მიზნით, რათა გვეჩვენებინა საქართველოში მორწყვის დიდი ტრადიციები. მიგვეთითებინა ჩვენში მრავალსაუკუნოვანი ირიგაციის განვითარებისა და დაცემის მიზეზებზე, განსაკუთრებით იმ პირობებზე, რამაც XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისისათვის იგი სავალალო მდგომარეობამდე მიიყვანა.

ირიგაციის განვითარების საკითხები, როგორც ცნობილია, მჭიდროდ არის დაკავშირებული ტექნიკურ, ეკონომიურ, ჰიდროლოგიურ და სხვა მეცნიერებებთან. აღნიშნულ დისციპლინებთან დაკავშირებით ირიგაციის საკითხების გაშუქების პრეტენზია ამ ნაშრომს არა აქვს. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მათი გვერდის ავლაც არ შეიძლებოდა და ჩვენც საჭიროების შემთხვევაში ამ საკითხებს შეძლებისდაგვარად ზოგადად ვაშუქებთ.

²⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. VII, თბ., 1956, გვ. 67.

წინამდებარე ნაშრომში მიზნად ვისახავთ, გავაშუქოთ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით სოციალიზმის მშენებლობის პერიოდში საქართველოს მშრომელთა ბრძოლა ირიგაციის აღსადგენად და განსავითარებლად. აღნიშნული საკითხის მეცნიერულ გამოკვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს უახლესი ისტორიის შესწავლისათვის. ავტორი სიამოვნებით მიიღებს პირუთენელ შენიშვნებს, რომელიც ნაშრომის მიმართ ექნება მკითხველს და გაითვალისწინებს საკვლევი საკითხის შემდგომ მეცნიერულ შესწავლაში.

თ ა ვ ი

ირიგაციის განვითარება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე

ირიგაციას საქართველოში დიდი ისტორიული წარსული აქვს. მისი ჩასახვა მიწათმოქმედების ადრეულ ხანაშია სავარაუდო და გავლილი აქვს განვითარების სხვადასხვა საფეხური, მისი ჩასახვიდან მსხვილი მაგისტრალური სარწყავი სისტემების ჩამოყალიბებამდე.

საქართველოში ირიგაციის განვითარებას თავიდანვე გააჩნდა საუკეთესო პირობები. ხელსაყრელი რელიეფი და მდინარეთა სიუხვე ადვილად მოსაგვარებელს ხდიდა რწყვის ორგანიზაციას. მტერთა ხშირი შემოსევების შემდეგ საქართველოს დანგრეული ეკონომიკის სწრაფად აღდგენის უნარს აკად. ნ. ბერძენიშვილისწორედ ამ გარემოებაში ხედავდა: „რომლის წყალობითაც საქართველო, განსაკუთრებით მისი აღმოსავლეთ-სამხრეთი ასეთი სიმედგრიტ უძლებდა ველის ხალხთა გამანადგურებელ შემოტევებს და აღდგენა-განახლების დაუშრეტელ უნარს იჩენდა. სხვა პირობათა შორის ასეთი უნარიცა და თვით სპეციფიკაც ქართული ფეოდალური ურთიერთობისა მე ქვეყნის მეურნეობის ხასიათში, ქართულ მევენახეობა-მებაღეობაში და, კერძოდ, მორწყვაზე აგებულ სასოფლო-სამეურნეო კულტურაში მეხატებოდა. სარწყავი არხების გატანის თუ განახლების სიადვილე და ამდენადვე მათი მოუშლელობა (სადაც ეს ნაგებობანი ძნელი და რთული იყო, იქ მოიშალა კიდევ და ქვეყანაც გაველურდა: ყარაიი, იორ-სამგორი, ზორჩალუ), ამ მორწყვაზე აგებული სოფლის მეურნეობა, ხოლო

ასეთი მეურნეობის საფუძველზე განვითარებული ინდივიდუალური საკუთრება მიწაზე და მისი მოქცევა ყიდვა-გაყიდვის სფეროში, — ყველაფერი ეს ძველია და საქართველოსათვის ფრიად დამახასიათებელი¹.

ძნელი დასადგენია, როდის იწყება საქართველოში ირიგაცია, თუმცა ერთი ცხადია, მისი სათავეები შორეულ წარსულში უნდა ვეძებოთ. პირველი სარწყავი არხები ჩვენამდე არ არის მოღწეული. მსჯელობა, როდის ჩაისახა იგი, როგორი იყო მისი განვითარება, შეიძლება მხოლოდ არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და უძველესი წერილობითი წყაროების მონაცემების გათვალისწინებით.

საქართველოში არსებული კლიმატი, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ ნაწილში, მიწათმოქმედების ჩამოყალიბებისთანავე აიძულებდა ადამიანს, ეძებნა გზები ნიადაგის გასანაყოფიერებლად და მოსავლიანობის ასამაღლებლად. ცნობილია, რომ ნიადაგის პრიმიტიული დამუშავების დროს მიწა მალე იფიტება და რამდენიმე წელში მისი მოსავლიანობა მკვეთრად ეცემა. პირველყოფილი ადამიანი იძულებული იყო სხვადასხვა ზომებისათვის მიემართა, რათა აემალეობინა ნიადაგის ნაყოფიერება. მიწების მოწვავ², შერეული თესლით თესვა³, მიწების დამუშავება ახოს ალებით⁴, ღრმა ხვნა, გვალვაგამძლე ხორბლის ჯიშის გამოყვანა⁵ და სხვა აგროტექნიკური ხერხები დროებით თუ იხსნიდა მიწათმოქმედს. საჭირო იყო ისეთი რადიკალური ღონისძიების ჩატარება, როგორიც არის მორწყვა.

არსებობს რიგი სერიოზული მოსაზრებანი იმის შესახებ, თუ რა ეპოქიდან არის სავარაუდო ირიგაციის ჩასახვა საქართველოში.

1 ნ. ბერძენიშვილი, ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1964, გვ. 395.

2 ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე), პირველყოფილი მიწათმოქმედების ისტორიისათვის საქართველოში, ისტ. ინსტ. შრ., ტ. I, 1956, გვ. 294.

3 გ. ჩიტაია, ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია, მიმოხილველი, ტ. I, 1949, გვ. 180.

4 ნ. ბერძენიშვილი (კილაძე), დასახ. ნაშრ., გვ. 295.

5 მ. გეგეშვიძე, რწყვის ძველი და ახალი სისტემა ტირიფონის ველზე, პასალები საქ. ეთნოგრაფიისათვის, VI, 1953, გვ. 74.

1966 წელს არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს ა რ უ ხ ლ ო ს. ბორცვის აღმოსავლეთ ფერდობზე და მის ძირში აღმოჩენილია. ზემოდან ჩამორეცხილი ენეოლითური ფენის ქვეშ მდებარე სხვადასხვა კონტურის მქონე ორი უძველესი თხრილი. ამათგან უფრო მაღლა და ბორცვის ფერდობთან ახლოს მდებარე ფართო ძირის მქონე თხრილი ჰკვეთს უფრო ღრმად, მის გვერდით მდებარე სოლისებური მოხაზულობის მქონე თხრილის დასავლეთ კედელს, ამ ქვედა „თხრილის“ ძირი ნიადაგისეულ-ჰუმუსირებულ ფენას შეიცავს⁶. აღნიშნულ ბორცვზე აღმოჩენილი მასალების საფუძველზე არქეოლოგი ტ. ჩუბინიშვილი ირიგაციის დასაწყისად საქართველოში ენეოლითის ხანას, კერძოდ ძვ. წ. IV ათასწლეულს თვლის⁷.

XIX საუკუნის ცნობილი ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსის მ. პსარევის აზრით, კავკასიაში ირიგაციის ჩასახვა უკავშირდება მიწათმოქმედებისა და ბინადარი ცხოვრების ჩამოყალიბებას⁸. აკად. ბ. პიოტროვსკის ვარაუდით, ბრინჯაოს ხანაში უკვე იყენებდნენ კავკასიაში ხელოვნურ რწყვას⁹.

ი. კიკვიძის აზრით, რომელმაც სპეციალური შრომა მიუძღვნა ამ საკითხის გაშუქებას, ხელოვნური რწყვა საქართველოში იწყება შუაბრინჯაოს ხანიდან¹⁰. მკვლევარი თავის მოსაზრებას იმით ხსნის, რომ შუაბრინჯაოს ხანაში იწყება ბარის მიმდგომი მთისძირა ზოლის კვლავ ინტენსიური დასახლება¹¹, სადაც ყველაზე საუკეთესო პირობები იყო ირიგაციის ჩასახვისათვის წყარო-ნაკადულთა სიუხვის გამო. აღნიშნულ ზოლში მიწათმოქმედების საკმაოდ ინტენსიური განვითარება შუაბრინჯაოს ხანაში, მართლაც, წარმოდგენილია ხელოვნური მორწყვის გარეშე. ზემოთ აღნიშნული მოსაზრების მართებულობას ადასტურებს მ. გეგეშიძის კვლევა ამ საკითხში. მისი აზრით, სამთო სარწყავი მიწათმოქმედება, წარმოდგენილი ძირითადად მთის ხეობათა ზოლში, საქართველოს

6 ტ. ჩუბინიშვილი, ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის საველე მუშაობის ძირითადი შედეგები, XVI სამეცნიერო სესია ზიჟღენილი 1966 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1967, გვ. 25.

7 ტ. ჩუბინიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

8 Псарев М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 2.

9 Пиотровский Б., Археология Закавказья, Л., 1949, стр. 72.

10 ი. კიკვიძე, მორწყვა ძველ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 28.

11 იქვე, გვ. 24.

ტერიტორიაზე უძველესი სამეურნეო საქმიანობის კვალს ატარებს. ჩანს, რომ თავისი ისტორიით იგი წინ უსწრებდა ბარის სარწყავ მიწათმოქმედებას¹².

შუაბრინჯაოს ხანიდან ირიგაციის ისტორიის დაწყების შესაძლებლობას გვაძლევს არქეოლოგიური მასალებიც, რომლებიც ამ ხანას განეკუთვნებიან. მხედველობაში გვაქვს თრიალეთის ყორღანებში აღმოჩენილი ფერადი თიხისაგან დამზადებული ორი ჭურჭელი და ვერცხლის თასი. ღია ფერის ქილაზე ორ სარტყელს შორის მოთავსებული ვრცელი არე უკავია აშკარად წყლის სტიქიის სიმბოლოს — მენადრისებურად დაკლავნილ მდინარეს, აკრელებულს ხშირი ტალღისებური ხაზებით; მდინარის მოსახვევებში ჩასმულია დიდი წრეები, რომლებიც ციურ მნათობთა გამოსახულებებს უნდა წარმოადგენდეს¹³. მეორე მუქსაღებავიან ჭურჭელზედაც წყლის სიმბოლური გამოსახულება უხვად არის წარმოდგენილი. განსაკუთრებით საინტერესოა ვერცხლის თასის ზედა ნაწილზე გამოსახული ნაყოფიერების ხე, რომლის ტანიდანაც გამოედინება წყლის ორი ნაკადი¹⁴.

ამ მასალათა შედეგად არქეოლოგი გ. გობეჯიშვილი მართებულიად აღნიშნავს, რომ წყლის სიმბოლოების სიხშირე კერამიკაზე და ხიდან გამომდინარე წყაროების გამოსახულებები ვერცხლის თასზე გამოწვეული უნდა იყოს იმ დიდი მნიშვნელობით, რომელსაც ქცია და მისი შენაკადები ასრულებდნენ მიწათმოქმედი საზოგადოების ცხოვრებაში¹⁵.

რასაკვირველია, პირველი სარწყავი რუ მეტად მარტივი იქნებოდა — „რუსაც“ ამ დროისათვის პირობითად თუ ვინმართ. ჩვეულებრივ, მორწყვა წყაროებისა და ხევის წყალთა სახნავ საძოვრებზე პირდაპირი მიშვებით წარმოებდა. მ. გეგეშიძის მიერ სვანეთში დადასტურებული რწყვის უძველესი ფორმის, წყარო-ნაკადულებიდან, გამომდინარე ბევრი რუს სიგრძე ჩვეულებრივ 100 მეტრს არ აღემატება, მაგრამ მათ აქვთ სარწყავი რუსთვის დამახასიათებელი დეტალები: სათავე ნაგებობა, არხის ტრასა, ნაკვეთში წყლის შესაყვანი მოწყობილობა და სხვა. ასევე მოწყობილი უნდა

12 მ. გეგეშვიძე, სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 229.

13 საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 123.

14 Куфтин Б., Археологические раскопки в Триалети, Т., 1942, стр. 89.

15 საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 128.

ყოფილიყო აღმოსავლეთ საქართველოში გატანილი პირველი რუგებიც¹⁶.

მაგრამ, რაც უნდა პრიმიტიული ყოფილიყო სარწყავი რუ, ის მაინც მოითხოვდა შრომატევადი სამუშაოების ჩატარებას. სარწყავი რუების გაყვანა, შენახვა და გამოყენება ადამიანთა გარკვეულ კოლექტივთან იყო დაკავშირებული და მტკიცედ შეკრული ორგანიზაციის შრომას ემყარებოდა. ასეთი ორგანიზაციის შექმნა კი იმის შემდეგ გახდა შესაძლებელი, რაც ადამიანები ეკონომიური ურთიერთობის საფუძველზე გაერთიანდნენ გვარში.

ჯოგური მდგომარეობიდან პირველყოფილა გვარის ჩამოყალიბებას ბევრმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი, რომელთაგან განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ პირველყოფილი მიწათმოქმედება და მასთან დაკავშირებული პრიმიტიული სარწყავი არხების წარმოშობა.

შემდგომშიც, საზოგადოების განვითარების ისტორიაში, არაერთხელ უთამაშია მნიშვნელოვანი როლი მორწყვაზე დაფუძნებულ მიწათმოქმედებას. „მორწყვა იყო ის უმთავრესი მნიშვნელობის მომენტი, — აღნიშნავდა აკად. ნ. ბერძენიშვილი, — რასაც ქართლის ინტენსიური მეურნეობის განვითარება ძირითადად ემყარებოდა და რაც, თავის მხრივ, იყო მთავარი საფუძველი, როგორც მიწაზე კერძო საკუთრების გაჩენისა და კლასობრივი ურთიერთობის წარმოქმნისა, ისე განვითარების შემდგომ საფეხურზე ფეოდალური ურთიერთობის გამარჯვებისა და კიდევ უფრო გვიან მისი აღმავლობის მწვერვალის — ბატონყმობისა“¹⁷.

დროთა განმავლობაში სარწყავი სისტემების მშენებლობის ტექნიკა საზოგადოების განვითარებასთან ერთად სრულყოფილი ხდებოდა. დიდი არხების გაყვანა დიდძალ მუშახელსა და შრომატევადი სამუშაოების ჩატარებას მოითხოვდა, რაც ხანგრძლივ დროს და, შესაძლებელია, რამდენიმე თაობის შრომას საკიროებდა.

ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა რუ ს თ ა ვ - ყ ა რ ა ი - ა ზ ი ს არხი, რომელიც რწყავდა იმავე სახელწოდების ველს — საქართველოში ერთ-ერთ მშრალ ზონად მიჩნეულ რაიონს.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურებულია, რომ ყარაიზის ველი ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოსა და აღრერკინის ხანა-

16 ო. კიკვიძე, დსახ. ნაშრ., გვ. 29.

17 ნ. ბერძენიშვილი, ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული ღლიურიდან, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, 1964, გვ. 426.

ში საკმაოდ მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული. ველზე, კერძოდ ე. წ. მიხაილოვკის ნამოსახლარ გორაზე, მრავლად აკრეფილი მიწათმოქმედების იარაღები, განსაკუთრებით კი ქვის ხელსაფქვავე-ბი¹⁸, გვაფიქრებინებენ, რომ გვიანბრინჯაოს ხანაში აქ ინტენსიურად წარმოებდა მიწათმოქმედება. მიწათმოქმედების აღიარება კი ასეთი მშრალი კლიმატური პირობების მქონე ველზე ირიგაციის დამადასტურებელიცაა, რადგან ხელოვნური მორწყვის გარეშე აქ მოსავლის მოყვანა თითქმის შეუძლებელია.

ამრიგად, რუსთავ-ყარაიაზის ველზე გვიანბრინჯაოს ხანაში იყენებდნენ ხელოვნურ მორწყვას. ამ დროის სარწყავი სისტემა მეტისმეტად პრიმიტიული იქნებოდა და რწყვა ძირითადად წყარო-ნაკადულების საშუალებით მოხლებოდა. შემდგომში რუსთავ-ყარაიაზის სარწყავი არხი განუვითარებიათ და IV საუკუნეში, როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობს, ჭანდრის ტბამდეც გაუმართავეთ¹⁹.

წერილობითი წყაროები — „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“ რუსთავ-ყარაიაზის არხის გაყვანას იბერიის მეფე თრდატს მიაწერენ. „და მეფემან (თრდატმა — გ. ჩ.) რუხსთვისა რუჲ გამოიღო და ეკლესიისა საფუძველი დადგა“²⁰. ანალოგიურ ამბავს გადმოგვცემს ლეონტი მროველი: „ხოლო მეფობდა ესე თრდატ მოხუცებული კეთილად, იყო კაცო მორწმუნე, ბრძენი და გონიერი... ხოლო მან გამოიღო რუსთავი და აღაშენა ეკლესია“²¹.

ლ. ჭილაშვილი ქართული წყაროების ცნობას შემდეგნაირად განმარტავს: მეფე თრდატს რუსთავ-ყარაიაზის არხი ან განუახლებია, ან მასზე დამატებითი სამუშაოები ჩაუტარებია. მისი აზრით, ზემოთ აღნიშნული ტერმინი „გამოიღო“ ნიშნავს არა აშენებას, არამედ განახლებას²².

აღნიშნულ არხზე მუშაობა შემდგომშიც გაგრძელდებოდა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ვახტანგ მეექვსემ „ნაგებიდან გაიღო... რუ მტკვრისაგან და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ჭალებს ქვეითი მინდორნი“²³.

18 ლ. ჭილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, თბილისი, 1958, გვ. 37.

19 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 374.

20 მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტ. ძეგლები, I, 1964, გვ. 91.

21 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 137.

22 ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

23 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოს, თბ., 1941, გვ. 51.

ამრიგად, რუსთავ-ყარაიაზის ველი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში უკვე ირწყოდა მარტივი, მცირე ზომის სარწყავი რუხებით. შემდგომში იგი დაედო საფუძვლად მეფე თრდატის მიერ გაყვანილ რუს. ეს გარემოება, აკად. ნ. ბერძენიშვილის აღნიშვნით. IV საუკუნის იბერიის სამეურნეო აღმავლობის მაჩვენებელია²⁴. შემდგომში მტრების მრავალგზის შემოსევების შედეგად, საფიქრებელია, რომ რუსთავ-ყარაიაზის არხი სავსებით გაუქმებულა. XVIII საუკუნის შედარებით მშვიდობიან წლებში ქართლ-კახეთის მეფე ვახტანგ მეექვსეს აღუდგენია რუხი, მაგრამ მცირე ხნით, ქვეყნის ეკონომიური და პოლიტიკური დაცემის პერიოდში ყარაიაზის არხი ისევ წყვეტს მოქმედებას და მხოლოდ XIX საუკუნეში ხდება შესაძლებელი მისი ხელახალი აღდგენა. ამ შემთხვევაში აღნიშნული არხი მეტად ნათლად და თანმიმდევრულად გამოხატავს ჩვენი სახელმწიფოს ეკონომიკის დაცემას თუ გამოცოცხლებას.

სარწყავი სისტემები საწარმოო ძალების აღმავლობასთან ერთად ვითარდებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა. მხოლოდ განვითარებულ საზოგადოებას შეეძლო ჩაეტარებინა შრომატევადი საინჟინოები დიდი სარწყავი არხების ასაგებად, ადამიანთა მრავალრიცხოვანი მასის სამუშაოდ გამოყვანა კი მხოლოდ სახელმწიფოს შეეძლო. შეიძლება ითქვას, რომ დიდი სარწყავი სისტემების შექმნა ჩვენში კლასობრივი საზოგადოების — სახელმწიფოს — ჩამოყალიბებას ემთხვევა.

ნიადაგის ნაყოფიერების ამაღლება, როგორც ცნობილია, ქვეყნის ეკონომიური განვითარების ძირითადი ფაქტორი იყო, ამიტომ ნორწყვა ადრევე იქცა სახელმწიფოებრივი ზრუნვის საგნად. საირიგაციო ზედრუნება სოციალურ-პოლიტიკური მნიშვნელობის ცენტრალურ ღონისძიებას წარმოადგენდა ხელისუფლებისათვის.

უძველესი საისტორიო წყარო, სადაც სარწყავი არხის გაყვანა სახელმწიფოს საქმიანობას უკავშირდება, არის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. წყაროში აღნიშნულია, რომ ალექსანდრე მაკედონელი როდესაც ქართლში შემოიჭრა, „სარკინესა ქალაქსა ებრძოდა ათერთმეტ თთუშ და დადგა სარკინესა დასავალით კერძო და დასცა ვენახი და რუხ გამოიღო ქსნით, და დასხნა კაცი. მერუვენი დასტაგითა რუხსაჲთა: და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტაგისი“²⁵.

24 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 374.

25 მოქცევაჲ ქართლისაჲ, I, ძველი ქართული პაგიოგრაფიული ლიტ. ძეგლები, თბ., 1964, გვ. 81.

ალექსანდრე მაკედონელს, როგორც ცნობილია, საქართველოში არასოდეს ულაშქრია და ცხადია, ვერც რუს გამოიღებდა ქსნიდან. მიუხედავად ამისა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მოთხრობილი ფაქტი მეტად საყურადღებოა. აკად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ცნობა ქსნიის რუს ალექსანდრე მაკედონელის მიერ გაყვანის შესახებ მიუთითებს, რომ ქართული ტრადიციით — რუ გაყვანილია სახელმწიფოს მიერ, ხოლო ხსენებული „კაცნი მერუენი“ არხის მოვლა-პატრონობისათვის დასმული მონები არიან²⁶.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მოხსენიებული ნასტაგისის რუ იმითაცაა საინტერესო, რომ მისი გაყვანა გარკვეულ ტექნიკურ სიძნელეებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ნასტაგისის რელიეფი სრულიად გამორიცხავს მის მორწყვას აღმოსავლეთიდან და სამხრეთიდან. მაგრამ ტრადიციული ისტორიული ცნობის, რომ ნასტაგისის ველი ირწყოდა ანტიკურ ხანაში და აქ საკმაოდ მჭიდროდ დასახლებული მოსახლეობა ინტენსიურ მიწათმოქმედებასაც ეწეოდა, მატერიალურ არქეოლოგიურ დადასტურებას წარმოადგენს ველზე აკრეფილი ძვ. წ. IV—III საუკუნეების კრამიტის ნატეხები²⁷ (რომლებიც უმნიშვნელო ნაგებობის გადასახურავად არ იქნებოდა გამოყენებული).

მკვლევარ ი. გაგოშიძის აზრით, ნასტაგისის ველი ირწყოდა ჩრდილოეთიდან, სოფ. ქანდასთან, მუხრანის რუსხმულიდან გამოყვანილი რუთი²⁸. ამ მოსაზრებით, ნასტაგისის რუ დამოუკიდებლად, უშუალოდ ქსნიდან გამოყვანილი არ ყოფილა. იგი დაკავშირებული იყო მუხრანის სარწყავ სისტემასთან და მის ერთ-ერთ განშტოებას წარმოადგენდა. ამგვარად, ნასტაგისის რუს არსებობა გულისხმობს მუხრანს დიდი რუსა და რუსხმულის არსებობასაც და თარიღდება ძვ. წელთაღრიცხვის IV—III საუკუნეებით²⁹.

მუხრანის დიდი რუს მაგისტრალური სიგრძე 15 კმ იყო და რწყავდა მუხრანს, შემდგომ რუსხმულის საშუალებით გადადიოდა კვერნაქის ფერდობზე და რწყავდა სოფლებს: ქანდას, სხალტას, წეროვანსა და გოროვანს. ვახუშტი ბატონიშვილი მუხრანის რუს შესახებ აღნიშნავდა: „ამის ჩრდილოთ ქსორისი მუნ არს აღე-

26 ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 51.

27 ი. გაგოშიძე, ელინისტური ხანის მასალები სამადლოდან, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XXVII—B, გვ. 82.

28 იქვე, გვ. 83.

29 იქვე, გვ. 84.

ბული რუ და რწყავს ორთა ამათ მათთა შორისთა მინდორთა, სარკინეთისა და ციხე ბოდავის მათთა შორისსა, და ნაყოფიერებს მით ფრიად³⁰.

მოკლედ შევიჩრდეთ მუხრანისა და ანტიკური ხანის სარწყავ სისტემებში დადასტურებულ რუსხმულზე. რუსხმულის ტექნიკა ბორწყვის ერთ-ერთი მაღალი საფეხურია, რომელიც მოითხოვს უდიდესი შრომატევადი სამუშაოების ჩატარებას. ჩვეულებრივ არხს გარდა, რომელიც მიწაში გაჭრილ კალაპოტს წარმოადგენდა, წყლის სადენად ხელოვნურად მაღალი კალაპოტიც კეთდებოდა, რომელსაც ლათინურად აქვედუკი ეწოდებოდა. ქართულად ასეთ რუს თავისი განსაკუთრებული სახელი — რუსხმული ერქვა³¹.

საბას განმარტებით, რუსხმული არის „მაღლა შეშენებული რუ“. მუხრანის რუსხმული გრანდიოზული ნაგებობაა. ეს არის ხელოვნურად შეზვინული მიწა, რომელზედაც გადატარებულია რუს კალაპოტი. მისი მაქსიმალური სიმაღლე ექვს მეტრამდე აღწევს და გადაჭიმულია მრავალ კილომეტრზე, როგორც ამ ველის ტაფობის გადალახვის საშუალება³².

კიდევ უფრო გრანდიოზული ნაგებობა ჩანს ურბნისის რუსხმული, რომლის ნაშთი დღესაც კარგად არის შემორჩენილი. მის წყალი საქაშეთსა და სასირეთს შორის დიდი სიგანის ღარტაფზე გადაჰყავდა. რუსხმულის სიგრძე ხუთ კილომეტრამდე აღწევს, ხოლო მიწაყრილის სიმაღლე მის ცენტრალურ ნაწილში რვა მეტრს აღემატება, სიგანე კი მის ფუძეში, რომელიც ამ ადგილზე ას მეტრს სჭარბობს, თორმეტჯერ მეტია სიმაღლეზე³³.

ზემოთ მოხსენიებული რუსხმული წარმოადგენდა რთულ საინჟინრო ნაგებობას ურბნისის ზედა სარწყავი არხისა, რომლის ტრასის სიგრძე დაახლოებით 25 კმ უდრიდა და ურბნისის აგარებს რწყავდა ქალაქობის პერიოდში.

ანტიკური ხანით არის დათარიღებული აგრეთვე ტირიფონის რუსხმულიც, რომელიც სოფ. წითელუბნიდან იწყება და სოფ. შავშვების აღმოსავლეთით თავდება. რუსხმულის გრძელი ნაზურ-

30 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 63.

31 ი. ჭავჭავიძე, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 67.

32 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 419.

33 ა. ლოსაბერიძე, ურბნისის ძველი არხი, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XV—B, თბ., 1968, გვ. 114.

გი დღესაც კარგად არის შემონახული ტირიფონის ცენტრალურ ნაწილში³⁴.

ასეთი გრანდიოზული სამუშაოების ჩატარება ანტიკური ხანის ტექნიკის პირობებში, სათანადო სპეციალური ცოდნისა და მანუბრების შრომის გამოუყენებლად, ძნელი წარმოსადგენია. ამიტომ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს საზოგადოება, რომელიც მიწების ზორწყვის მიზნით ასეთ დიდ სამუშაოებს ატარებდა, საკმაოდ განვითარებული იყო და მუშახელს ნაკლებობას არ განიცდიდა. ამ დროსაა გაყვანილი თ ე ლ ო ვ ა ნ ი ს, ს ა გ ლ ა ხ ა ო ს, ნ ა ხ ი დ უ რ ი ს ა და ა რ ა გ ვ ი ს სარწყავი რუებიც.

ანტიკურ სარწყავ სისტემებში, რომელიც საწინდარი იყო განვითარებული სოფლის მეურნეობისა. ძველი იბერიის სახელმწიფოს ეკონომიური სიძლიერე მოჩანს. ამას ადასტურებს ცნობილი ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი, რომელმაც ძვ. წ. I საუკუნის ბოლოს იმოგზაურა კავკასიაში. მისი გადმოცემით, ეს მხარე „უფრო მეტად ირწყვის მდინარეებითა და სხვა წყლებით, ვიდრე ბაბილონისა და ეგვიპტისა, ისე რომ მუდამ ბალახს ხედავს თვალი“³⁵ და ორ მოსავალს ღებულობენ.

საირიგაციო მშენებლობათა შემდგომი ეტაპი საქართველოში უკავშირდება ფეოდალიზმის ხანას, რომელმაც სარწყავი არხების ფართო ქსელი მიიღო მემკვიდრეობით. ფეოდალურმა საქართველომ თავის მხრივ განავითარა და უფრო მაღალ საფეხურზე აიყვანა სარწყავი მიწათმოქმედება.

ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვებამ თავისი დალი დაასვა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ყოფის თითქმის ყოველ დარგს. და გავლენა იქონია სარწყავ მიწათმოქმედებაზედაც. საეკლესიო ეპარქიებმა, რომლებმაც ხელთ ჩაიგდეს სატაძრო მამულები, ძველი სარწყავი არხების გამოყენებასთან ერთად ახალი სარწყავი ქსელის შექმნაც დაიწყეს.

არსებობს წყაროები, რომლებიც ახალი სარწყავი სისტემის გაყვანას რომელიმე სასულიერო პირს ან ქრისტიანული ეპარქიის ცენტრებს უკავშირებენ.

სამწევრისის ტაძრის წარწერაში, რომელიც X საუკუნეს მიეკუთვნება, ნათქვამია: „მე დომნინოს სამწევრის ჟუარისა მამა-

34 მ. გეგეშიძე, რწყვის ძველი და ახალი სისტემა ტირიფონის ველზე, მასალები საქ. ეთნოგრაფ., VI, 1953, გვ. 64.

35 თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბ., 1957, გვ. 132.

სახლისმან და გიორგი თუალაისძემან მივიღეთ რუკი ესე ჟუარად³⁶.

წილკნის რუს შესახებ, რომელიც VI საუკუნეში არის გაყვანილი, ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „ტყვილიანიდამ ისო წილკნელმა იგ მამათაგანმან, წარმოიღო ყავარჩნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და მიიღო წილკანს დი დის დღემდე, დაფლულ არს წმინდა ისო მუნ, ზოლო ირწყვის ზინდორი ამისა რუთა მით და ნაყოფიერებს ფრიად“³⁷.

ეკლესიის ნამოღვაწარი ჩანს აგრეთვე ურბნისის ქვედა სარწყავი არხი (VI—VII სს.). ურბნისის არხის პარალელურად, რუისის საეკლესიო ეპარქიას მდინარე ლიახვიდან გამოჰყავს არხი, რომელიც რწყავდა დასავლეთ ურბნისის მდინარე ფრონემდე.

V საუკუნეში უნდა დასრულებულიყო იორის სარწყავი სისტემა, რომელსაც მდინარე იორის ქვემო წელის მინდვრები უნდა მოერწყა. აქ ამ დროს არსდება ნინოწმინდისა და ზორნაბუჯის საეპისკოპოსო კათედრალები³⁸.

აქად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ატენის სიონის აშენებასთან არის დაკავშირებული ტანას სარწყავი სისტემების განვითარება VII საუკუნეში³⁹. იგივე შეიძლება ითქვას ფოლადარის სარწყავ სისტემაზეც, რომლის განვითარება დაკავშირებულია ბოლნისის საეპისკოპოსო კათედრალთან.

ფეოდალურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბებამ კიდევ უფრო წასწია წინ ქვეყნის ეკონომიკა. განსაკუთრებით განვითარდა და ინტენსიური გახდა სოფლის მეურნეობა, რომლის საფუძველიც აღმოსავლეთ საქართველოში მორწყვა იყო.

დიდი სარწყავი არხების მშენებლობა ფეოდალური სახელმწიფოს ზრუნვის საგანი იყო და მის შემდგომ გაფართოებას დიდად უწყობდა ხელს სამეფო ხელისუფლების ეკონომიური ღონისძიებები.

სარწყავი სისტემების განვითარების მწვერვალად ძველ საქართველოში შეიძლება მივიჩნიოთ XI—XIII საუკუნეები, როდესაც დავით აღმაშენებლისა და თამარის მეფობაში ფეოდალურ-

³⁶ გ. ჩუბინაშვილი, მასალები სამწვერისის ტაძრის შესწავლისათვის, ქართული ხელოვნება, ტ. 2, გვ. 21.

³⁷ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 63.

³⁸ ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 117.

³⁹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., 394.

მა სახელმწიფომ ეკონომიური და პოლიტიკური აყვავების ზენიტს ნიაღწია. ამ აყვავების ერთ-ერთი მთავარი წყარო იყო კარგად განვითარებული ინტენსიური სოფლის მეურნეობა — ფართო სა-
ირიგაციო სისტემაზე დამყარებული. ამ ეპოქისათვის დამახასია-
თებელ მოვლენას წარმოადგენს უსასყიდლოდ მოპოვებული
ტყეების სიმრავლე, რომლებიც მდგომარეობით მონებს უთანაბ-
რდებოდნენ და რომელთა მუშაობისა თუ ბეგრის სახეობის განსა-
ზღვრა მთლიანად პატრონის ნებაზე იყო დამოკიდებული. მარ-
თალია, ამ ტყეების ჩაბმა სოფლის მეურნეობაში, მათი საგ-
ლეხო ფუძეებზე დასმა გაძნელებული იყო, რის მიზეზსაც გლეხო-
ზის შეუპოვარი წინააღმდეგობა წარმოადგენდა, მაგრამ უნდა ვი-
ვარაუდოთ, რომ სოფლის თემებში გაერთიანებულ გლეხობასთან
ერთად ეს ახალი და დიდი ძალა სახელმწიფოს მიერ წარმატებით
ჩქნებოდა გამოყენებული ცენტრალიზებულ საზოგადო სამუშა-
ოებში და მათ შორის მსხვილ საირიგაციო მშენებლობებზე, რომ-
ლებიც დიდი რაოდენობის ფიზიკურ ძალას მოითხოვდა. სწორედ
ამ გზით უნდა აშენებულიყო იმ დროს ახალი დიდი არხები, ან-
და გაფართოებულიყო მოქმედი სარწყავი სისტემები⁴⁰.

ხალხური გადმოცემები თითქმის ყველა ძველ სარწყავ არხს
ჩამარ მეფეს უკავშირებს და მის მშენებლობას ამ სახელოვან მე-
ფეს მიაწერს. „ჩვენ არა გვაქვს საფუძველი იმ გადმოცემათა ხე-
ლალებით უარყოფისათვის, — წერდა ნ. ბერძენიშვილი, — რომელ-
ნიც საქართველოში დიდ არხთა მშენებლობას თამარ მეფის სა-
ხელს უკავშირებენ. ზოგი არხი, სავარაუდებელია, გაცილებით უფ-
რო ძველია, ზოგი მართლაც თამარის მოღვაწეობის შედეგი შე-
საძლებელია იყოს. მაგრამ თუ „თამარს“ ფეოდალური საქართვე-
ლოს ეკონომიური აღმავლობისა და ძლიერების სინონიმად გა-
ვიგებთ, რის უფლებასაც ამ ცნობათა ფოლკლორულობა გვაძლევს,
მაშინ ჩვენ ეს ტრადიცია ზოგად ისტორიულ სინამდვილედ უნდა
ვალაოთ და დავასკვნათ: დიდი არხების მშენებლობა ფეოდა-
ლური საქართველოს დიდი აღმავლობის მაჩვენებელია, ფეოდა-
ლების (მეფის, ეკლესიის, დიდაზნაურების) სოციალურ-ეკონომი-
ური გაძლიერების მოწმობაა, ბატონყმური ურთიერთობის შემოს-
ვლის ერთ-ერთი ხელშემწყობი პირობაა“⁴¹.

40 მ. გეგეშიძე, სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 225.

41 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 420.

XI—XIII საუკუნეებში მორწყვის ხელოვნება რომ განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგარა, ამის დამადასტურებელია დღემდე შემორჩენილი იმდროინდელი სარწყავი არხებისა და წყალსადენების ნაშთები, რომლებიც ახლაც იწვევს გაოცებას თავისი გრანდიოზულობით.

განსაკუთრებით კარგად არის შემონახული შიომღვიმის მონასტრის წყალსადენის თხის მიწები და თანგარები. აღნიშნულ მონასტერში 1202 წელს სოფელ სხალტბიდან გაუყვანიათ წყალსადენი. ტრასის სიგრძე 2 კილომეტრი ყოფილა. განსაკუთრებულ სირთულეს წარმოადგენდა წყლის მიწოდება წყალსადენის ბოლო უბანზე სხალტბის ქედიდან, რომელიც 170 მეტრიანი ციკაბო კლდით დაჰყურებს შიომღვიმის მონასტერს⁴². ამ რთული საკითხის წარმატებით გადაჭრა მის მშენებელთა მაღალ ცოდნასა და გამოცდილებაზე მეტყველებს. აკადემიკოსი ი. ჭავჭავაძის შიომღვიმის მონასტრის წყალსადენზე წერდა: „ის რაც სხალტბის წყალსადენმა მოგვცა, კარგად მოწმობს, თუ რამდენად მაღალ დონეზე ყოფილა ეს დარგი ჩვენში დაყენებული. წყალს ორგვარი დანიშნულება ჰქონდა, ერთის მხრივ, როგორც სასმელს, მეორე მხრივ, როგორც სარწყავს“⁴³.

სხალტბა-შიომღვიმის წყალსადენი თამარ მეფის ბრძანებით გამოუყვანია მის მწიგნობართუხუცესს: „ანტონ ჰყონდიდელმან გაუჩინოს სამსახური მის წყალისაი. მას ჰმსახურებდეს და არავინ გუიბზია მშლელი და მაქცეველი“⁴⁴, — ვკითხულობთ თამარ მეფის მიერ 1202 წ. შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ სიგელში.

მონასტრის წყალსადენის მომვლელად სპეციალურად ორი კაცი გამოუყვიათ და ყოველგვარი სახელმწიფო გადასახადისაგან გაუთავისუფლებიათ, მაგრამ ვალდებულნი ყოფილან, რომ თავიანთი ოჯახის წევრებიდან რომელიმე „ქუქანკად“ ანუ ირიგატორად აღეზარდათ. „გაუჩინე სამსახური მის წყაროისაი რომელ ორისავე სახლისაგან თუითოი შვილი მათი ქუქანკად გაისწავლებოდის და ჰკაზმვიდნენ მას წყაროსა“⁴⁵. აქედან ჩანს, რომ ფეოდალური საქართველოს განვითარების ზენიტში მორწყვა, წყალსადენის გაყვანა, სპეცია-

42 ა. ლოსაბერიძე. ძველი წყალსადენებისა და არხების ნაშთები, შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბ., 1938, გვ. 194.

43 ი. ჭავჭავაძის შვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 66—67.

44 სიგელი თამარ მეფისა, შიომღვიმის სამი სიგელი, ს. კაკაბაძის პუბლიკაცია, ტფ., 1912, გვ. 7.

45 შიომღვიმის სამი სიგელი, ს. კაკაბაძის პუბლიკაცია, გვ. 9.

ღურ დარგად იყო გამოყოფილი და კვალიფიციური კადრებისთვისაც ზრუნავდნენ.

თამარ მეფის ეპოქასთანაა დაკავშირებული ისეთი გრანდიოზული სარწყავი სისტემის მშენებლობა, როგორიცაა ალაზნის არხი. მკვლევარი ა. ლოსაბერიძე თავის ნაშრომში იძლევა ალაზნის, ანუ როგორც მას უწოდებდნენ, „თამარის არხის“ დაწვრილებით აღწერილობას, ამიტომ ჩვენ აქ არ შევუდგებით ამ არხის დეტალურად განხილვას, მოვიყვანთ მხოლოდ ორ დამახასიათებელ ციფრს: მისი სიგრძე უდრიდა 119 კმ-ს და რწყავდა 53 000 ჰექტარს⁴⁶.

საკმაოდ დიდ ფართობს რწყავდა მდინარე არაგვიდან გამოყვანილი არხი. მისი სათავე ღუშეთის ზემოთ, სოფელ ჟინვანიდან, იწყებოდა და რწყავდა არაგვის მარცხენა ნაპირს, შემდეგ საგურამოს ველს, ავჭალის მინდვრებს, გადადიოდა თბილისის ზემოთ და გარდაბნის ველამდე აღწევდა⁴⁷. „კალაპოტი ამ ფრიად შესანიშნავის არხისა ზოგან ისე მშვენივრად დაცულა, რომ ურემი მშვიდობიანად გაივლის“⁴⁸, — წერდა გაზეთი „ივერია“.

თამარის ნამოღვაწარი ჩანს მდინარე ლიახვიდან გამოყვანილი ორი საკმაოდ დიდი სარწყავი არხი. „რუისის მთის სამხრეთის მინდორში ნიქოზამდე და ლიახვით დვანის-წყლამდე, ირწყვის ორის ლიახვის რუთი, თამარ მეფის ქმნულითა; და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი“⁴⁹, — გადმოგვცემს ვახუშტი.

XIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან მდგომარეობა ძირეულად იცვლება. უცხოელ ურდოთა განუწყვეტელმა შემოსევებმა თავისი გავლენა მოახდინა სარწყავ სისტემათა განვითარებაზედაც.

მონღოლთა ასწლოვანმა ბატონობამ (XIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან XIV საუკუნის 30-იან წლებამდე), ხოლო შემდგომ თემურ-ლენგის რვაგზის შემოსევამ (1386—1403 წწ.) უდიდესი ზიანი მიაყენა საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიურ ძლიერებას. მომთაბარე ტომთა ბატონობამ და მათ მიერ ძალით დანერგულმა სამეურნეო ყოფამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა საქართველოს ეკონომიურ განვითარებაზე: დაეცა მრავალსაუკუნოვან

46 ა. ლოსაბერიძე, ძველი წყალსადენებისა და არხების ნაშთები, შორესთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბ., 1938, გვ. 218.

47 ი. ჩხენკელი, სასოფლო-სამეურნეო მელიორაცია, თბ., 1955, გვ. 19.

48 გაზ. „ივერია“, 1888, № 187.

49 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 78.

ტრადიციებზე დამყარებული ქართული მიწათმოქმედების კულტურის დონე: ინტენსიურ სარწყავ მიწათმოქმედებას დაუპირისპირდა მომთაბარე მესაქონლეობა: ბარის მოსახლეობის დიდი ნაწილის ზღვებში გახიზნის გამო სარწყავი არხების მოქმედების რაიონები გაუქაცრიელდა.

საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიური დაქვეითების პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა XV—XVII საუკუნეებში. სახელმწიფოს სათავადოებად დაქუცმაცებამ გამოიწვია ისედაც ნგრევის პირას მისული სარწყავი სისტემების მოშლა.

მხოლოდ XVIII საუკუნიდან დაადგა ერთგვარი მობრუნების გზას აღმოსავლეთ საქართველოს სამეურნეო განვითარება. უცხოელ დამპყრობთა თარეშის შეწყვეტამ და ხანმოკლე მშვიდობიანობამ ქართლის მეფეს, ვახტანგ VI, შესაძლებლობა მისცა ქვეყნის დანგრეული ეკონომიკისათვის მიეხედა.

მთებში გახიზნული ქართლ-კახეთის გლეხოზა ისევ უბრუნდებოდა მიტოვებულ სოფლებს და ხელს ჰკიდებდა გუთანსა და კავს. მიწათმოქმედების გამოცოცხლებასთან ერთად იწყებოდა სარწყავი სისტემების აღდგენა-განახლება.

ვახუშტი ბატონიშვილი რიგი სარწყავი სისტემების აღდგენას უკავშირებს ვახტანგ VI სახელს: „და ქციის სამხრით ველი იყო უწყლო. გაიღო ჟდ მეფემან ვახტანგ ძველი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად“⁵⁰. ვახტანგ VI აღუდგენია ხუ ნ ა ნ ი ს და ს ა ლ თ ვ ი ს ი ს სარწყავი არხებიც: „ხუნანის ველსა შინა არა იყო ნაყოფი უწყლობით. ჟდ მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ ქციისა და ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები და ნაყოფიერებს ფრიად“⁵¹, ხოლო „სალთვისის რუ განაახლა ე მეფემან ვახტანგ“⁵².

ვახუშტი ბატონიშვილის გადმოცემით, ვახტანგ მეფის ინიციატივით შო ლ ი ს რუ გამოუყვანიათ: „შოლის პირიდან გაიტანა ჟდ მეფემან ვახტანგ რუ, რამეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილნი, და სმენ პირუტყვნი“⁵³. გარდა ამ მშენებლობებისა, როგორც აღვნიშნეთ, ვახტანგის თაოსნობით ქართლის ერთ-ერთი დიდი სარწყავი სისტემა რუ ს თ ა ვ-ყ ა რ ა ი ა ზ ი ს არხიც აღუდგენიათ.

ვახტანგ VI სახელთან და მის ხანასთან არის დაკავშირებული აგრეთვე მორწყვის ფეოდალური ნორმების დაცანონების ცდაც. ამ

⁵⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 37.

⁵¹ ი ქ ვ ე, გვ. 45—46.

⁵² ი ქ ვ ე, გვ. 78.

⁵³ ი ქ ვ ე, გვ. 81.

მხრივ საინტერესოა ჩვენამდე მოღწეული იურიდიული დოკუმენტები — შედგენილი ვახტანგ VI მიერ: „სამართლის წიგნი“ და „დასტურლამალი“, რომლებშიც წყლის მფლობელობისა და წყლით სარგებლობის სფეროში ოდითგანვე მომდინარე ტრადიციებია დაცანონებული.

„სამართლის წიგნი“ წყალს განიხილავს როგორც საერთოს, საყოველთაო სარგებლობისათვის დანიშნულს. 169-ე მუხლში ნათქვამია: „ქვეყნად ეს სამი არ დაეჭირვება კაცსა და ხელმწიფისა არის: წყალი, შეშა და ბალახი“⁵⁴. ეს შეეხებოდა მხოლოდ ბუნებრივ მდგომარეობაში წყალს თუ მდინარეს. რომელიმე პირის ან სოფლის მიერ გაყვანილი რუ უკვე განიხილებოდა როგორც კერძო საკუთრების ობიექტი. „რუს სარწყავ წყალს, როგორც მამულს გაიყოფენ ძმანი, ისრე წყალი იმდენ ნაკადულად გაიყოფის“⁵⁵ — ნათქვამია 114-ე მუხლში. მიწასთან ერთად სარწყავი წყლის, როგორც კერძო საკუთრების, გაყიდვის მაგალითს ვხვდებით მთელ რიგ დოკუმენტებში: „მოგვიდეთ... ცხნარს ჩემი სამკვიდრო... მათის მთითა, ბარითა, სახნავითა, წყლითა, წყლისპირთა...“⁵⁶, ანდა „მოგვიყიდიან... ხოდაბუნები, მიწები, ჩვენი წისქვილი თავის რუთი და საწყლისპიროთი“⁵⁷.

ვახტანგ VI კანონები მორწყვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას უსვამს ხაზს, როდესაც აღნიშნავს, რომ „წყალი ასრეა, რომე სადაც ხელმწიფე წყლისა და რუს გატანას მოინდომებს,.. რუს თავს ვერავინ დაუშლის, სადაც რუ მოიხდენს ვენახი და ხოდაბუნნი, რაც დახვდების გასჭრის და გაატარებს“⁵⁸. თუ ამ მუხლით მიწისმფლობელის უფლება იჩრდილებოდა და სარწყავი წყალი ყოველი მფლობელის მიწაზე დაუბრკოლებლად უნდა გაშვებულიყო, სამაგიეროდ 244-ე მუხლი ასეთ შემთხვევაში გარკვეულ საზღაურს ითვალისწინებდა იმ პირთათვის, ვის მამულზედაც იქნებოდა საჭირო არხის გაყვანა: „რუს გამოღებისას რომ შუაში სხვისი მამული ედვას, ამ შუას მამულის პატრონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს, თუ იმასაც გაუკეთდება რამე და კარგად შერიგდენ“⁵⁹.

⁵⁴ ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, სამართლის წიგნი, 1955, გვ. 92.

⁵⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 80.

⁵⁶ საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ., ტ. II, ტფ., 1909, გვ. 342.

⁵⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 336.

⁵⁸ ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, სამართლის წიგნი, თბ., 1955, გვ. 92.

⁵⁹ ი ქ ვ ე, გვ. 113.

„დასტურლამალის“ მიხედვით, სარწყავი წყლით სარგებლობის უფლების ბოძებაც შეიძლებოდა, რაც მხოლოდ მეფეს შეეძლო. მეფე ვისაც უბოძებდა სარწყავ წყალს, ის ხმარობდა მას როგორც თავის კერძო საკუთრებას: „ანჩისხატის დეკანოზი, მხატვარი გრიგოლ და მისი მამა იოსებ შემოგვეხვეწა, გარეთუბანს თავის პატარა ბაღისთვის წყალის ბოძებას, და ამასაც წყალს მისცემდეთ, როდესაც გარეთუბნის ბაღებზე მოიარწყლოდეს“⁶⁰, — ვკითხულობთ „დასტურლამალში“. აქ განმარტებაც არის, თუ რისთვის უბოძებიათ წყალი: „ჩუენი მომხსენებელი და აზნაურიშვილია ამისათვისაც პატევ გვიცია წყლის ბოძებით“⁶¹.

რაც შეეხება სარწყავი წყლის გაყიდვას. აქ უნდა აღვნიშნოთ მეფე ბაქარის 1719 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტი, სადაც ნათქვამია: „წყალს ნურავინ გაყიდისო“⁶². მაგრამ ვხვდებით საბუთებსაც, სადაც ხშირად ეს წესი უგულებელყოფილია.

კლასობრივ საზოგადოებაში ყოველი კანონი, როგორც ცნობილია, გაბატონებული კლასების ინტერესებიდან გამოდის და მას ემსახურება. რასაკვირველია, საქართველოს წყლის მფლობელობისა და წყლით სარგებლობის ძველი კანონმდებლობა ამას გვერდს ეწერ აუვლიდა: „თუ ვინ იცის, წყალცოტაობა იყოს, ბატონის ბაღს წყალი არ უნდა დააკლდეს, ვინც ამ ბრძანებას გარდავა და უჩეროდ წყალს აღენს, თორმეტი მინალთუნი ჯარიმა საბატონოდ გამოართუან“⁶³, — გვამცნობს „დასტურლამალი“.

სარწყავი არხების მშენებლობაში, მის შემდგომ შეკეთებასა და მოვლაში მონაწილეობას ლეზულობდნენ ის სოფლები და კერძო პირები, რომლებიც სარგებლობდნენ ამ არხით. მუშაობა ნაწილდებოდა იმის მიხედვით თუ წყლის რა რაოდენობით სარგებლობდა ესა თუ ის პირი. მაგალითად, ერეკლე II ბრძანებაში აღნიშნულია: „ხარჯი რუს შეკეთებაზე გასწიოს უნდა ყველამ, თავისი წილისდა მიხედვით“⁶⁴. ამასვე აღნიშნავს განჩინების წიგნი თუ-

⁶⁰ დასტურლამალი მეფის ვახტანგ მეექვსისა, პ. უმიკაშვილის რედ., ტფ., 1886, გვ. 15.

⁶¹ იქვე.

⁶² საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ე. თაყაიშვილის რედ., ტფ., 1909, გვ. 309.

⁶³ დასტურლამალი მეფისა ვახტანგ მეექვსისა, პ. უმიკაშვილის რედ., ტფ., 1886, გვ. 15.

⁶⁴ ი. ანთაძე, წყლის მფლობელობა და სარწყავი წყალი საქართველოში; კრებული, ი. ჯავახიშვილის რედ., ტფ., 1915, გვ. 139.

მანიშვილებისა, რომელიც დათარიღებულია 1759 წლით: „ყოველს ჩვენთაგანს, რომელიც... მოისურვებს წყლის მთელი წილით სარგებლობას, შეუძლია მთელი წილი მიიღოს, მაგრამ ამასთანავე მათ თავის თავზე უნდა იღვან ამისდა მიხედვით რუხე ხარჯი და შრომა“⁶⁵.

მონაწილეთა შორის სარწყავი წყლით სარგებლობა მორიგეობით ხდებოდა. ჯერ ირწყოდა ის მიწები, რომლებიც არხის ზედა წელზე მდებარეობდა, ხოლო შემდეგ — ქვევით მდებარენი. რწყვის დრო და რიგი მკაცრად იყო რეგლამენტირებული. ყოველივე ამის მოსაწესრიგებლად სპეციალურად გამოყოფილი პირი — მერუე ჰყავდათ. მის მოვალეობაში შედიოდა აგრეთვე არხის ტექნიკურ მდგომარეობაზე თვალყურის დევნება, სარწყავი წყლის დაცვა, დამნაშავის დასჯა და სხვა. მერუის ინსტიტუტი საქართველოში მეტად ძველია, იგი ჯერ კიდევ „მოქცევაჲ ქართლისაში“ არის მოხსენებული.

ფეოდალურ საქართველოში უკანასკნელი დიდი სარწყავი არხის მშენებლობა ჩატარებულა XVIII საუკუნის 80-იან წლებში მეფე ერეკლე II ბრძანებით. ეს იყო მდინარე იორიდან გამოყვანილი არხი, რომელსაც უნდა მოერწყა სამგორის ველი. XIX საუკუნის ცნობილი ირიგატორის მ. ჰსარევის გადმოცემით, იორის სარწყავი არხი იწყებოდა სოფელ უჯარმიდან, ხოლო ტრასის სიგრძე აღწევდა 11 კერსამდე⁶⁶.

არხის მშენებლობა დამთავრებულიც არ იყო, რომ იგი პირწმინდად დაინგრა ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევისას, 1795 წელს.

იორის სარწყავ სისტემასთან ერთად აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მრავალი, დიდი თუ პატარა, სარწყავი არხიც იქნა მიწასთან გასწორებული ამ გამანადგურებელი შემოსევის დროს.

* * *

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ სარწყავი სისტემები დიდხანს იყო მთავრობისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის ყურადღების გარეშე დატოვებული. მეფის რუსეთისათვის აწარსებული სარწყავი არხები, წყლით სარგებლობისა და წალა

65 ი. ანთაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 139.

66 П с а р е в М., Очерк работ по устройству Иорской водопроводной канавы, 1882, стр. 238.

წმლობელობის საკითხები, როგორც ბევრი ადგილობრივი თავისებურება და ადამიანური, გაუგებარი აღმოჩნდა. ცარიზმის ხელისუფლებამ ამიერკავკასიის წყლებს, უწინარეს ყოვლისა, ყურადღება მიაპყრო როგორც მიმოსვლის საშუალებას, რაც ესოდენ საგრძნობი და აუცილებელი იყო სამხედრო თვალსაზრისით, ეს სავსებით ჩვეულებრივი იყო რუსეთში, სადაც მდინარეები მსახურებდნენ არა სარწყავ, არამედ მიმოსვლის საშუალებად⁶⁷. და ხეტყის დასაცურებლად.

XIX საუკუნის ცნობილი პიდრავლიკოსი ი. ხატისოვი საიმპერატორო ეკონომიური საზოგადოების კრებაზე 1881 წლის იანვარში აღიარებდა: „მეცნიერება, რომელიც გვასწავლის საირიგაციო არხების გაყვანას, განსხვავდება იმ წესებისაგან, რომელიც გვასწავლის გზების ანდა გემების მიმოსვლისათვის არხების გაყვანას. იგი სულ სხვა სპეციალობაა, რომელიც ჩვენთან რუსეთში, სამწუხაროდ, ჯერ ნაკლებად არის ცნობილი“⁶⁸.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებას მოჰყვა მთელი რიგი ცვლილებები საკანონმდებლო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული ხელმძღვანელობის სფეროში. ცვლილებები შეეხო ირიგაციასაც. რუსეთთან შეერთებამდე აღმოსავლეთ საქართველოს ადმინისტრაციული დაყოფა ნაწილობრივ ექვემდებარებოდა მორწყვის მოთხოვნილებებს. ტერიტორია, რომელსაც ერთი მდინარე ან მისგან გამოყვანილი სარწყავი არხები რწყავდა, ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულს შეადგენდა⁶⁹ და უბანი (აღმ. საქართველოს მაჰმადიანურ რაიონებში მაჰალი) ეწოდებოდა, რომელსაც წყლის უმაღლესი ადმინისტრატორი — სპეციალურად დანიშნული ან არჩეული პირი ჰყავდა. რუსეთთან შეერთების შემდეგ კი, ამ მხარის მრავალგზის ადმინისტრაციული დაყოფის დროს, არ ყოფილა გათვალისწინებული მორწყვის გარემოება⁷⁰. ცარიზმმა ამიერკავკასიაში სულ სხვა პრინციპის მიხედვით დაყო რამდენადმე უფრო მსხვილ ადმინისტრაციულ ერთეულებად — მაზრებად, სადაც სარწყავი წყლის გამგებელი თვითონ მაზრის უფროსი იყო.

⁶⁷ 3. გუგუშვილი, ირიგაცია საქართველოსა და ამიერკავკასიაში (1801—1920 წწ.), ეკონომიური გამოკვლევა, თსუ შრომები, ტ. XXVII—Б, 1946, 33-40.

⁶⁸ Записки Кавказского Отделения Императорского Русского Технического Общества (ЗКОИРТО), т. XIV, стр. 12.

⁶⁹ გაზ. „Кавказ“, 1892. № 8.

⁷⁰ იქვე.

მორწყვის საქმის ხელმძღვანელობა სახელმწიფოს ერთი ბიუროკრატიული დაწესებულებიდან მეორეში გადადიოდა, მას ჯერ განაგებდა დასახლების მომწყობი კომისია, შემდეგ — სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიცია, უფრო მოგვიანებით — სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის სამმართველო, შემდეგ — სახელმწიფო ქონებათა დეპარტამენტი, ხოლო ბოლოს — სახელმწიფო ქონებათა სამმართველო⁷¹.

ამ ცვლილებებმა და სხვა მიზეზებმა, რომელთაც ქვევით უფრო დაწვრილებით შევეხებით, თავდაპირველად მეტად უარყოფითი გავლენა იქონია საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ირიგაციის განვითარებაზე. XIX საუკუნის ცნობილი ირიგატორი ვ. დინგელშტედტი წერდა: „ეს ქვეყანა (ამიერკავკასია — გ. ჩ.) უკვე ნახევარსაუკუნეზე მეტი ხანია რაც რუსეთს ეკუთვნის და შეიძლება ითქვას, რომ ირიგაცია, რომელიც აქ სიცოცხლისა და კეთილდღეობის ერთადერთ წყაროს წარმოადგენს, არამც თუ გაუმჯობესებულა, არამედ პირიქით, დაცემის პირას არის მისული“⁷². კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების მღვანი ი. ხატისოვი, იხილავდა რა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ირიგაციის მდგომარეობას, აღნიშნავდა: „ბევრი დიდი სარწყავი არხი სხვადასხვა მიზეზების გამო მიტოვებული და წაშლილია. ის ადგილები, რომლებიც წინათ ირწყოდა და აყვავებული იყო, ამჟამად უდაბნოს წარმოადგენს. მართალია, ბევრი სარწყავი არხის არსებობა წყდება ჯერ კიდევ ჩინგის-ხანისა და თემურ-ლენგის დროიდან. ... მაგრამ საოცარი ჩანს ის მოვლენა, რომ ბევრი სარწყავი არხი ჩვენს თვალწინ, ამ მხარის რუსეთთან შეერთების შემდეგ გამქრალა“⁷³.

ირიგაციის ამგვარად დაქვეითების მიზეზების განხილვისას თითქმის ყველა იმდროინდელი მკვლევარი თუ სპეციალისტი აღიარებდა, რომ კავკასიაში საირიგაციო მმართველობას გააჩნდა ბევრი ნაკლოვანება. კ. ფროლოვი ამ ნაკლოვანებათა მთავარ მიზეზად თვლიდა იმას, რომ რუსეთის კანონმდებლობას დღემდე არ გააჩნია რაიმე განსაზღვრული გადაწყვეტილება ირიგაციის შესახებ⁷⁴.

71 ЗКОИРТО, т. IV, Фролов К., Состояние ирригации в Закавказском крае, 1872, стр. 284.

72 Дингельштедт В., Водовладение и ирригация, Т., 1880, стр. 2.

73 Хатисов И., Ирригация на Кавказе, Т., 1881, стр. 5.

74 ЗКОИРТО, т. IV, Фролов К., Состояние ирригации в Закавказском крае, 1872, стр. 270.

მეთ-ს რუსეთის მთელი კანონი, რომელიც შეეხებოდა წყლით სარგებლობისა და წყლის მფლობელობის საკითხებს, წარმოდგენილი იყო მხოლოდ 442-ე სტატიის (თავი X, ნაწ. I, C.) ორი შენიშვნის სახით. პირველ შენიშვნაში აღნიშნული იყო, რომ ამიერკავკასიაში სარწყავი არხების მოწყობა, მისი შენახვა და გამოყენება რჩებოდა იქ მოქმედი ადათ-ჩვევების საფუძველზე, ვიდრე არ იქნებოდა გამოცემული ამ საკითხზე სპეციალური დადგენილება. მეორე შენიშვნაშიც, დაახლოებით, იგივე აზრი იყო გატარებული: „სარწყავი წყლის სარგებლობისას წამოჭრილი ყოველგვარი დავა განიხილება მოპრიგებელი შუამავლის მიერ ადგილობრივი ადათების საფუძველზე“⁷⁵.

იმ ქვეყანაში, სადაც მორწყვა მიწათმოქმედების ერთ-ერთ საფუძველს წარმოადგენს, აუცილებლად უნდა არსებობდეს საზოგადოდ აღიარებული სპეციალური კანონები, რომლებიც მოაწესრიგებდა წყლის მფლობელობისა და წყლით სარგებლობის საკმარად რთულ საკითხებს.

საქართველოში წინათ მოქმედი ვახტანგისეული ადათობრივი სამართალი XIX საუკუნეში, ქვეყნის სამოქალაქო და ადმინისტრაციული ცვლილებების ფონზე, რასაკვირველია, მოძველებული აღმოჩნდებოდა. ახალ სიტუაციასთან შეხამებული საირიგაციო კანონები კი რუსეთის კანონმდებლობას არ გააჩნდა, ყოველივე ეს ღიდად უშლიდა ხელს ირიგაციის განვითარებას საქართველოსა და ამიერკავკასიაში.

XIX საუკუნეში საირიგაციო საქმეს მაზრებში ოფიციალურად განაგებდა მაზრის უფროსი, ფაქტიურად კი სარწყავი წყალი სპეციალურად არჩეული ან დანიშნული პირის ხელში იყო. აღმოსავლეთ საქართველოში მას მერუეს (ზოგან კი მირაბს) უწოდებდნენ, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში კი—არხჩხ⁷⁶.

მერუეს მოვალეობას შეადგენდა სარწყავი წყლის განაწილება მაზრის თემებსა და სოფლებს შორის. იგი იცავდა წყლის მორიგეობით და სწორად გამოყენების წესს, მეთვალყურეობდა არხების დაცვის საქმეს და წყვეტდა სარწყავი წყლის ირგვლივ ყოველგვარ დავას. მას ჰქონდა აგრეთვე ე. წ. „გირდავის“⁷⁷ უფლე-

⁷⁵ Хатисов И., Ирригация на Кавказе, 1881, стр. 7.

⁷⁶ Свод Материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края (СМИЭБГКЭК), т. II, стр. 426.

⁷⁷ სპარსულად „girdav“—წყლის შეწყვეტა, შეჩერება.

ბა. ეს მას საშუალებას აძლევდა სარწყავი წყალი შეეწყვიტა და ურიგოდ გაეშვა იმ ნაკვეთზე, რომელსაც ჩათვლიდა საჭიროდ⁷⁸.

მთავრობის უყურადღებობითა და სპეციალური წყალთა კანონმდებლობის უქონლობით სარგებლობდნენ მერუეები და თავიანთ თანამდებობას ხშირად ბოროტად იყენებდნენ. „თბილისის მაზრაში თითქმის ყველგან ჩივიან გლეხები იმაზე, რომ მერუეები ბოროტად იყენებენ თავიანთ უფლებებს და სარწყავ წყალს აძლევენ იმას, ვინც ფულს შეაძლევს მათ“⁷⁹, — ვკითხულობთ იმდროინდელ ოფიციალურ გამოცემაში.

1891 წელს გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე დუშეთის მაზრის გლეხობა ჩიოდა: „მერუეები გვყვანან, მაგრამ არც ესენი გვინდობენ, ვაი-ვაგლახით მოყვანილ წყალს ეს მერუეები ჩუმად ჰყიდნიან ბაღების მოსარწყავად და ამათი ხმის გამცემი არავინ არის“⁸⁰.

წყლით სარგებლობის წესი საქართველოში სხვადასხვანაირი იყო. თემის წევრთა შორის წყლის განაწილება უპირატესად წარმოებდა იმავე კრიტერიუმის მიხედვით, როგორც ხდებოდა, მაგალითად, სახელმწიფო გლეხთა შორის სათემო მიწების გადანაწილება. თემი იყოფოდა ჯგუფებად, ათეულებად, უბნებად. ეს იყო საირიგაციო ერთეულიც, რის მიხედვითაც ლიტრა-ჩარეჟობის, ამა-პა-ჩარეჟობის, ბაშის და სხვა საფუძველზე ხდებოდა წყლის მიწოდება თითოეული კომლისათვის⁸¹. მაგალითად, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში სარწყავი წყლის განაწილება ხდებოდა ამა-პა-ჩარეჟობის სისტემის საფუძველზე — რამდენიმე კომლი ერთიანდებოდა ჯგუფებად ისე, რომ თითოეულ ჯგუფს ერთნაირი რაოდენობის მიწის ნაკვეთები გააჩნდა. შემდგომ ამ ჯგუფის მიწები განსაზღვრული დროის მანძილზე მორიგეობით ირწყოდა — ჯერ არხის ზემო წელზე მდებარე ნაკვეთები, ხოლო შემდეგ უფრო ქვემოთ⁸².

აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ თბილისის გუბერნიაში, სარწყავი წყლის განაწილება ხდებოდა ლიტრა-ჩარეჟობის სისტემის მიხედვით⁸³. ამ დროს განსაზღვრული დროის მიხედვით რწყავს

78 СМІЭБГКЗК, т. II, 1887, стр. 421.

79 იქვე, გვ. 424.

80 გაზ. „ივერია“, 1891 წლის 17 ივლისი, № 150.

81 პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

82 СМІЭБГКЗК, т. II, 1887, стр. 424.

83 СМІЭБГКЗК, т. III, 1888, стр. 57.

ადგილი არა აქვს. თითოეულ კომლს უფლება აქვს თავისი რიგის ღროს სარწყავი წყლით ისარგებლოს იქამდე, სანამ მთლიანად არ მორწყავს თავის ნაკვეთს. აქ მხოლოდ დახარჯული წყლის რაოდენობას ექცევა ყურადღება. წყლის საზომ ერთეულად აღმოსავლეთ საქართველოში ითვლებოდა „ნაკადული“, ან ე. წ. „ერთი თავი წყალი“, რაც უდრიდა დაახლოებით 0,0035 კუბ. საეენს (ანუ 35 ლიტრს). გარდა ამისა, აღმოსავლეთ საქართველოს მუსლიმანურ რაიონებში ხმარობდნენ „ბაშს“, რომელიც უდრიდა 0,0060 კუბ. საეენს (ანუ 60 ლიტრს)⁸⁴. რაც შეეხება ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრებს, აქ სარწყავი წყლის საზომად ითვლებოდა „არახი“, რაც უდრიდა 0,0030 კუბ. საეენს (ანუ 30 ლიტრს)⁸⁵. საქართველოში მოსახლე გერმანელი კოლონისტები კი სარწყავი წყლის საზომად ხმარობდნენ „ფურხს“, რაც უდრიდა 0,0150 კუბ. საეენს წამში (150 ლიტრი)⁸⁶.

წყლის განაწილების ფუნქციები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეკისრებოდა მერუეს, რომელიც ხშირად სარგებლობდა კანონმდებლობაში არსებული ხარვეზით და იჩენდა მიკერძოებასა და არაობიექტურობას. ეს კი ძალზე ართულებდა ისედაც მოუწესრიგებელ საქმეს. 1846 წელს გამოიცა დებულება მირაბების შესახებ, მაგრამ, იმდროინდელ დამკვირვებელს კ. ფროლოვს თუ დავუჯერებთ, ამ დებულებას თავისი უსაფუძვლობას გამო არ მოუხდენია არსებითი გავლენა ირიგაციის გაუმჯობესებაზე. მას მხოლოდ დაუკანონებია მმართველობის ძველი, დრომოკმეული წესები. ამასთან ერთად, აღნიშნული დებულებით მირაბებს ჩამორთმევიათ მთელი რიგი ადმინისტრაციული უფლებები, რაც გადაუციათ რუსი ოფიცერებისა და ჩინოვნიკებისათვის, რომლებსაც ამ საქმის არც თეორიული ცოდნა ჰქონიათ და არც პრაქტიკული გამოცდილება⁸⁷.

ყოველივე ამის გამო სარწყავი წყლის განაწილებაში გაბატონდა „მეჭრთამეობა და ანარქია“⁸⁸. ზაფხულის პერიოდში, როცა წყალი არხში კლებულობდა და სარწყავად ყველას არ ყოფნიდა,

⁸⁴ Вейссенгоф С., Сведения о состоянии орошения на Кавказе, 1883, стр. 102.

⁸⁵ იქვე.

⁸⁶ საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (საქ. სსრ ცსა) (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 43.

⁸⁷ Фролов К., დასახ. ნაშრ., გვ. 273.

⁸⁸ СМИБГКЗК, т. II, 1887, стр. 422.

ის სოფლები, რომლებიც არხის ზემო წელზე იყვნენ განლაგებულნი, წყალს იტაცებდნენ და აღარ უშვებდნენ ქვემოთ მდებარე სოფლებისაკენ. სულ უფრო ხშირდებოდა სარწყავი წყლისთვის სოფლებს შორის დავა, რომელიც ხშირად ხელჩართული ბრძოლით მთავრდებოდა. „სარწყავი წყლები სწორედ შფოთის ჩამოგდებ საგნად გახდა ჩვენ საქართველოში, — წერდა გაზეთი „დროება“ 1885 წელს, — ამას წინათ იყო და ამ საგნის გამო იმდენს ვაი-ვაგლახს იწერებოდნენ კახეთიდან, ახლა არის და დოესელებს და ხოვლელების ჩხუბს გვატყობინებენ გორის მაზრიდან. ჩხუბის მიზეზი წყალი ყოფილა, რომელიც დოესელებისათვის ხოვლელებს მოუწყვეტიათ და თავიანთ მამულებში გადაუშვიათ“⁸⁹.

მდგომარეობას ის უფრო ართულებდა, რომ დავისა და ჩხუბის მიზეზების აღსაკვეთად რაიმე ზომების მიღება ძნელი იყო. „სამწუხარო ეს არის კიდევ, — წერდა 1880 წელს „დროება“, — რომ როდესაც მამულების მორწყვის თაობაზედ გლესკაცებს შუა, ხანდისხან მთელს სოფელს შუა, ჩხუბი და თავის მტკრევა ატყდება სოლმე, მათი მშვიდობიანი მორიგება თითქმის შეუძლებელია. ჩვენ თვითონ დავსწრებივართ და გვინახავს, როგორ გაქირვებაში იყო მომრიგებელი მოსამართლე, როდესაც ის ცდილობდა როგორმე მოერიგებინა ერთმანეთთან ორი სოფელი, რომელთაც დავა ჰქონდათ რუხედ. მშვიდობიანი მორიგება ვერ შესძლო და კანონებშიაც გაუქირდა იმ სტატიის პოვნა, რომელიც ამ საქმეს შეეხებოდა. ამ საქმეში მოსამართლეებს ნათქვამი აქვთ, რომ ხალხის ჩვეულება უნდა მიიღონ სახეში და ისე გადაჭრან სამართალი, მაგრამ ძნელი ეს არის, რომ რაც ჩვეულება უწინ ივარგებდა და ყველას კმაყოფილად სტოვებდა, ეხლა აღარ ივარგებს“⁹⁰, — დაასკვნის ბოლოს გაზეთი.

ასეთ ვითარებაში სოფლები, რომლებიც ცდილობდნენ მეზობელ სოფლებთან სარწყავი წყლის გამო დავის თავიდან აცილებას, იწყებენ საერთო არხიდან თავისთვის ცალკე, პატარა არხის გამოყვანას⁹¹, რის შედეგადაც ბევრი დიდი სარწყავი არხი დაქუცმაცდა. ასეთ პირობებში არხში იზრდებოდა წყლის დანაკარგები ფილტრაციისა და აორთქლების გადიდების გამო და თუ იმასაც დავუმატებთ, რომ შემდგომში არხის მთავარი მაგისტრალის შეკეთებაზე

⁸⁹ გაზ. „დროება“, 1885 წლის 24 ივლისი, № 157.

⁹⁰ გაზ. „დროება“, 1880 წლის 8 აგვისტო, № 166.

⁹¹ П с а р е в М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 7.

უკვე აღარავინ ზრუნავდა, ადვილი წარმოსადგენი იქნება ამ არხთა სოული მოშლა.

წყლის მფლობელობისა და წყლით სარგებლობის სფეროში რუსეთის საიმპერიო კანონმდებლობაში არსებული ხარვეზებით სარგებლობდნენ ცარიზმის ადმინისტრაციასთან შეხმატკბილებული ქართველი თავადებიც, იჩემებდნენ სარწყავ რუებს და ხშირად მთელი მდინარის წყლით სარგებლობის უპირატესობასაც. ამ მხრივ ზოგიერთი მემამულის თვითნებობა იქამდეც კი მიდიოდა, რომ იგი ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც ანერხებდა გლეხობის დაბეგვრას სარწყავ რუებით სარგებლობისათვის⁹².

ამის თაობაზე გაზეთი „გუთნის ღედა“ 1873 წელს წერდა: „რაც კანონის ძალით დაპბეგრეს ჩვენმა მემატონეებმა რუები, ჩვენი ძველებური ჩვეულებრივი თუ დაწერილი კანონი სრულიად ეწინააღმდეგებოდა წყალში გადასახადის აღებას... მაშ საიდან წარმოსდგა ესა? — ძალმომრეობიდან!“⁹³ — დაასკვნის კორესპონდენტი.

მორწყვის სფეროში არსებულ დამახინჯებებსა და ძალმომრეობაზე მიუთითებდა აგრეთვე მეფის რუსეთის ერთ-ერთი მაღალი თანამდებობის პირი გამალეი კავკასიის მთავარმართებელ გოლოვინისადმი გაგზავნილ წერილში: „გლეხებს, რომლებსაც ერთი და იგივე არხიდან უხდებათ წყლით სარგებლობა, არა აქვთ ამის შესახებ კანონით დამტკიცებული მუდმივი წესები. ისინი უმთავრესად სცნობენ ერთ უფლებას — ძლიერის უფლებას. მდიდრებს, რომლებსაც საზოგადოებაში წონა და მფარველი გააჩნია, საერთო არხიდან იმდენი წყლის გამოყენება შეუძლია, რამდენიც მოესურვება, მაშინ როდესაც ღარიბი გლეხების ნაკვეთები უწყლოდ ჰქნება“⁹⁴.

დროთა მსვლელობაში ადგილობრივი ადმინისტრაციის ცალკეული მოხელენი იწყებენ იმის შეგნებას, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ირიგაციის გაუმჯობესებას საქართველოსა და ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობისათვის და მოითხოვენ ამ საკითხისადმი უფრო ნეტი ყურადღების მიქცევას. ისინი ირიგაციის განვითარებას თავიდანვე მჭიდროდ უკავშირებდნენ მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის განმტკიცებას ამიერკავკასიაში. „მორწყვა კავკასიაში არ შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობის საქ-

92 პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

93 გაზ. „გუთნის ღედა“, 1873, № 7.

94 გაზ. «Кавказ», 1892, № 8.

მედ⁹⁵, — წერდა ფონ-ვეისენგოფი. ვ. დინგელშტედტი უფრო შორს მიდიოდა: „ამიერკავკასია მოპოვებული იქნა რუსულა იარაღით... მაგრამ ამ მხარის მორალური დაპყრობა ჯერ არ დამთავრებულა. იგი, უპირველეს ყოვლისა, შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ საირიგაციო არხების ქსელის შექმნით და მორწყვის საქმის მოწესრიგებით... მხოლოდ მაშინ მოგვიტანს ეს კოლონია სარგებლობას და აანაზღაურებს იმ სისხლსა და ფულს, რაც დაჯდა მისი მოპოვება“⁹⁶.

კავკასიაში ირიგაციის მდგომარეობის გაუმჯობესება თანდათანობით ყოველდღიური მსჯელობის საგანი ხდება და იმდროინდელ საზოგადოებრივი მოძრაობის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემად იქცევა. ქართული პრესა და ჩვენი საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლები უკვე დაყენებით მოითხოვენ მთავრობისაგან ირიგაციის გასაუმჯობესებლად მთელი რიგი ღონისძიებების ჩატარებას. ჩვენმა სასიქადულო მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ ილია ჭავჭავაძემ აქაც თქვა თავისი სიტყვა: „საითაც კი მიიხედავთ ჩვენში, ყველგან ნახავთ ნაშთს ზოგან უზარმაზარის არხისას... გაუქმდა ეს არხები და მრავალი სხვა. ის დღეა და ეს და გულამომწვარს დედამიწას მოაყლდა ცხოველმყოფელი ცვარი წყლისა, კაცის მხნეობით მოდენილი. გავერანდა მდიდარი მამულები, აოხრდა, და იქ, საცა ქვეყანა წალკოტსავით ჰყვაოდა, დღეს მქლე ძეძვი ძლივსლა მოდის. ამოდო ჩაიარა ამოდენა შრომამ, ამოდენა ჯაფამ, და დღეს ეს დიდი ნამაგევი ჩვენთა მამა-პაპათა, მიწით ამოვსილი და ამომშრალი, გულსაკლავად გვანიშნებს — რანი ვყოფილვართ უწინ და რანი ვართ დღეს... თქმა არ უნდა, რომ მართლა დროა ამ ჩვენდა სამწუხაროდ, დაძინებულმა საქმემ ჩვენდა სასიხარულოდ გაიღვიძოს“⁹⁷.

მეფის რუსეთის მთავრობა და ადგილობრივი ადმინისტრაცია იწყებდნენ, მართალია, სუსტი, მაგრამ გარკვეული ღონისძიებების ჩატარებას ირიგაციის მდგომარეობის გამოსარკვევად და მის გასაუმჯობესებლად.

ჯერ კიდევ 1833 წელს ფინანსთა მინისტრის კანკრინის წარდგინებით განიხილეს სახელმწიფო საბჭოში ამიერკავკასიაში ირი-

⁹⁵ Вейссенгоф С., Сведения об орошении в Закавказском крае. 1872, стр. 1.

⁹⁶ Дингельштедт В., Водовлаждение и ирригация, 1880, стр. 2.

⁹⁷ ი. ჭავჭავაძე, მორწყვის საქმე წინათ და ახლა, თხზ., ტ. 7, თბ., 1956, გვ. 68—69.

გაციის მდგომარეობა. სახელმწიფო საბჭომ გადაწყვიტა, რომ თბილისში შექმნილიყო „სოფლის მანუფაქტურული მრეწველობის და ვაჭრობის წამახალისებელი საზოგადოება“, რომლის ერთ-ერთ მთავარ მოვალეობას შეადგენდა „სარწყავი არხების აღდგენა და გამრავლება, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანია ამიერკავკასიისათვის“⁹⁸.

1837 წლის 10 თებერვალს საქართველოს მთავარმართებლის სენატმა გამოაქვეყნა ბრძანებულება სარწყავი არხების დებულების შექმნის შესახებ⁹⁹. თუ რა გულგრილად ეკიდებოდნენ მორწყვის საქმეს, იქიდანაც შეიძლება დავასკვნათ, რომ აღნიშნული დებულება მხოლოდ 1890 წელს, ე. ი. 53 წლის შემდეგ, იქნა დამტკიცებული.

სახელმწიფო ქონებათა მინისტრმა კისილიოვმა 1840 წელს საქართველოს მთავარმართებელს გოლოვინს მოსთხოვა შეეკრიბა ირიგაციის მდგომარეობის ამსახველი ცნობები¹⁰⁰. იმავე წლიდან გოლოვინის ბრძანებით იწყება ადგილებზე საირიგაციო სისტემათა დათვალიერება, რაც ძალზე გაჭიანურდა. ცნობილი ჰიდრავლიკოსის მ. გერსევანოვის აზრით, ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ ცნობების შედგენა დაევალათ მაზრის უფროსებს, ამ საქმისათვის არაკომპეტენტურ პირებს¹⁰¹.

შედგმაც არ დააყოვნა. 1844 წელს ამიერკავკასიის მთავარმა სამმართველომ, განიხილა რა მაზრის უფროსების მიერ წარმოდგენილი ცნობები, აღიარა, რომ შეკრებილი მასალა „მეტად არასრული და არასაკმარისია იმისათვის, რომ მათ საფუძველზე შეიძლება ირიგაციის მდგომარეობაზე სრული წარმოდგენის შექმნა“¹⁰².

1847 წელს კავკასიის მთავარმართებელმა ვორონცოვმა ამ საქმეში ჩააბა გამოცდილი სპეციალისტები. ინჟინრებს — ბეკანს და ჰაგმეისტერს დაევალათ შეესწავლათ ამიერკავკასიაში ყველა ის სარწყავი არხი, რომელიც მოითხოვდა აღდგენასა და შეკეთებას. მათ 8 თვის შემდეგ წარმოადგინეს 14 პროექტი. ამ პროექტე-

⁹⁸ Псарев М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 8.

⁹⁹ Герсеванов М., Очерк положения ирригации в Закавказии, 1882, стр. 5.

¹⁰⁰ იქვე.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 10.

¹⁰² ЗКОИРТО, т. XIV, 1883, вып. 5, стр. 2.

ზის თანდათანობით განხორციელებისათვის შემუშავდა პროგრამა, მაგრამ ყველაფერი ეს ქალაღზე დარჩა. არავითარი რეალური შედეგი ამ ღონისძიებებს არ მოჰყოლია. უფრო მეტიც, იმდროინდელი დამკვირვებლის — მ. პსარევის გადმოცემით, თვით პროექტების ნაწილიც კი დაკარგულა კანცელარიათა არქივებში¹⁰³.

1860 წელს მთავარმართებელ ბარიატინსკის მოწვევით თბილისში ჩამოვიდნენ ცნობილი ინგლისელი სპეციალისტები ბელი და გაბა. მათ დიდი წვლილი შეიტანეს საქართველოსა და ამიერკავკასიის ირიგაციის შესწავლის საქმეში. ბელიმ და გაბამ 3 წლის (1860—1863 წწ.) ნაყოფიერი მუშაობის შედეგად მეტად ძვირფასი ცნობები შეკრიბეს ამიერკავკასიის მდინარეთა გამოყენების შესახებ. ბელის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ გაბამ კიდევ 3 წელი (1866 წლამდე) დაჰყო კავკასიაში. მათი გამომანგარიშებით, მდინარე მტკვრისა და მისი შენაკადების სარწყავი წყალი გამოყენებული იყო მხოლოდ 35—37 პროცენტით, რის გამოც აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში კიდევ შეიძლებოდა მორწყულიყო 2 მლნ დესეტინა მიწის ფართობი, რომელიც უწყლობით უნაყოფო სტეპებად იყო გადაქცეული¹⁰⁴.

აღგილობრივი ადმინისტრაციის ინერტულობისა და უმოქმედობის პირობებში იყო ცდები ზოგიერთი სოფლისა და კერძო ჰირის ინიციატივით ახალი არხების მშენებლობისა. მაგალითად, შეიძლება დავასახელოთ ალაზნის არხის აღდგენის ცდა, რომელზედაც ასე ბევრს წერდა იმდროინდელი ქართული პრესა¹⁰⁵, მდ. ცხენისწყლიდან ზონის მიდამოებისთვის არხის გაყვანა¹⁰⁶, ტირიფონის სარწყავი არხის გაყვანის ცდები¹⁰⁷ და სხვა. მაგრამ ამ ღონისძიებებს სასურველი შედეგი არ მოჰქონდა.

ირიგაციის სფეროში პირველი დიდი ღონისძიება, რომელსაც ხელი მოჰქიდა ცარიზმმა საქართველოში, იყო იორის სარწყავი სისტემის აღდგენა. როგორც აღვნიშნეთ, ამ არხის მშენებლობა დაიწყო ერეკლე მეორის ინიციატივით და დაინგრა 1895 წელს, აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს.

¹⁰³ П с а р е в М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 10—11.

¹⁰⁴ Х а т и с о в И., Иригация на Кавказе, 1881, стр. 11.

¹⁰⁵ გაზ. „დროება“, 1873, №№ 10—12; „ივერია“, 1894, № 190.

¹⁰⁶ გაზ. „კვალი“, 1894, № 9; „ივერია“, 1893, № 186; „ივერია“, 1894, № 26.

¹⁰⁷ გაზ. „ივერია“, 1894, № 248; „ივერია“, 1895, № 118.

1847 წლის მარტში დაუწყიათ სამუშაოები იორ ას არხის აღსადგენად ინჟინერ ზალცმანის ხელმძღვანელობით. მთავრობას ამ საქმისათვის თავდაპირველად 4 ათასი მანეთი გამოუყვია.

1848 წლის ივნისში დამთავრდა სარწყავი არხის პირველი რიგის სამუშაოები და მოიჩაყრა სოფლები: მუდანლოს, სართიქალის, ბალბიანის და ორი გერმანული კოლონიის (მარიენფელდისა და პეტერსდორფის) მიწები¹⁰⁸. 1849 წელს აღნიშნული არხი გაუგრძელებიათ 7 ვერსით და სამგორის ველამდეც კი გაუმართავთ. არხს მხოლოდ ერთი წელაწადი უმოქმედია — 1850 წლის აგვისტოში, გადაუღებელი წვიმების დროს, არხის ტრასა გადარეცხილა და გაფუჭებულა. აღნიშნული სოფლების მცხოვრებთა და გერმანელ კოლონისტთა დაყენებული მოთხოვნის შემდეგ იორის არხის აღსადგენად მთავრობამ სესხის სახით გამოყო 33 ათასი მანეთი.

ინჟინერ ნეშელის ხელმძღვანელობით არხის აღდგენა 1861 წელს დასრულდა.

იორის სარწყავ სისტემას ბევრი ტექნიკური ხარვეზი გააჩნდა. ინჟინერი მ. პსარევი, იმოწმებდა რა ცნობილი ინგლისელი ინჟინრის გაბას აზრს, აღნიშნავდა, რომ არხი მეტად სუსტად იყო როგორც დაპროექტებული, ისე აგებულიც და წყლის ნორმალური გამოყენების საშუალებას არ იძლეოდა¹⁰⁹.

რასაკვირველია, ასეთი სარწყავი არხი ყოველწლიურ შეკეთებას მოითხოვდა. მარტო 1863—65 წლებში მის შეკეთებაზე დაიხარჯა 2212 მანეთი. ამან განაპირობა სარწყავ წყალზე ძალზე მაღალი გადასახადი (ერთ ღესეტიან ვენახის მორწყვაზე 16 მანეთი, ერთ ღესეტიან სახნავ-სათიბზე 4 მანეთი).

ამასთან ერთად, ყოველწლიურად იზრდებოდა იორის არხზე დაკისრებული სახელმწიფო ვალი, რომელმაც 1867 წლისათვის 42,693 მანეთს და 58 კაპიკს მიაღწია¹¹⁰.

სარწყავ წყალზე მეტად მაღალი გადასახადისა და არხზე დაკისრებული უზარმაზარი ვალის გამო ის სოფლები, რომლებიც ამ არხით სარგებლობდნენ, უარს აცხადებდნენ მის გამოყენებაზე.

¹⁰⁸ Пс а р е в М., Очерк работ по устройству Иорской водопроводной канавы, 1882, ЗКОИРТО, т. XIV, стр. 240.

¹⁰⁹ Пс а р е в М., Очерк работ по устройству Иорской..., 1882, стр. 244.

¹¹⁰ იქვე.

1867 წელს სოფელ მუდანლოს მცხოვრებლებმა უარი განაცხადეს სარწყავი წყლით სარგებლობაზე, ხოლო 1869 წელს მათ მიბაძეს სართიქალელმა გლეხებმა¹¹¹. 1880 წლიდან იორის არხის შეკეთება სულ შეწყვიტეს და იგი მალე გამოვიდა მწყობრიდან.

ამრიგად, არხი, რომლის მშენებლობა სულ 60 ათასი მანეთი დაჯდა და რომელზედაც 120 ათასი სამუშაო დღე დაიხარჯა¹¹², ვერ იქნა გამოყენებული.

ერთადერთი, შედარებით სრულფასოვანი, სარწყავი არხი, რომელიც რუსეთის მმართველობის დროს აშენდა საქართველოში, იყო ყარაიზის არხი. იგი დააპროექტა ზემოთ მოხსენიებულმა ინგლისელმა ინჟინერმა გაბამ¹¹³.

1862 წელს იმპერატორ ალექსანდრე II ბრძანებით „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენ საზოგადოებას“ ყარაიზის ველზე გამოეყო მიწის ფართობი. ამავე საზოგადოების ინიციატივით 1865 წელს დაიწყო არხის მშენებლობა.

ყარაიზის არხი სათავეს იღებდა მდ. მტკვრიდან სოფელ რიშაყალას ახლოს და მტკვრის პარალელურად მიემართებოდა 4 ვერსის მანძილზე. შემდეგ მკვეთრად უხვევდა მარცხნივ და შუაში კვეთდა ყარაიზის ველს. 18 ვერსის შემდეგ არხი უერთდებოდა ჯანდარის ტბას. ტბიდან იწყებოდა არხის მეორე რიგი, რომელიც 22 ვერსის შემდეგ სოფელ სალახლუსთან ისევ მტკვარს უერთდებოდა. არხის მთლიანი სიგრძე უდრიდა 40 ვერსს და რწყავდა 27 ათას დესეტინა მიწის ფართობს¹¹⁴.

ყარაიზის არხი დიდი ზეიმით გაუხსნიათ 1867 წლის 9 მარტს. გაზეთ „დროების“ ცნობით, „საშუალო შლუზი თვით დიდმა მთავარმა, ნამესტნიკმა გახსნა. არხს დაარქვეს „მარიამის არხი“ იმპერატრიცის პატივსაცემად, რომელიც ქრისტიანობის აღმადგინებელი საზოგადოების მფარველია“¹¹⁵.

მაგრამ ეს ყველაზე დიდი ღონისძიებაც, რომელიც ცარიზმმა ჩაატარა საქართველოში, დაზღვეული არ ყოფილა ნაკლოვანებებისაგან. ცნობილი რუსი სპეციალისტის ა. ვოეიკოვის აღნიშვნით, მისი აგების დროს დაშვებული შეცდომები მოითხოვდა დამატებით

¹¹¹ П с а р е в М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 14.

¹¹² გაზ. «Кавказ», 1892, № 8.

¹¹³ Х а т и с о в И., Мариинский ирригационный канал, 1868, стр. 30.

¹¹⁴ იქვე.

¹¹⁵ გაზ. „დროება“, 1867, № 12, 24 მარტი.

სამუშაოებს, რაზედაც უამრავი ფული და ენერგია იხარჯებოდა¹¹⁶. ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ საკმაოდ მაღალი იყო სარწყავ წყალზე დაწესებული გადასახადი: ერთი დესეტიანა ფართობის მორწყვაზე საშუალოდ 60 კაპიკიდან 1,30 კაპიკამდე¹¹⁷. ყარაიჯის არხის აგებისას დაშვებული შეცდომები გახდა მიზეზი იმ გაუთავებელი და ცხარე პოლემიკისა, რომელიც ამტყდარა იმდროინდელ კავკასიელ ინჟინრებს შორის.

მეფის მთავრობისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის მიერ წამოწყებული ღონისძიებანი თავიანთი მასშტაბით ისეთი მცირე იყო, რომ ვერ შეავსებდა იმ ხარვეზებს, რომელიც არსებობდა ირიგაციის დარგში. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში მორწყვის საქმე გადაუჭრელა რჩებოდა. ადგილობრივი ადმინისტრაციის ერთ-ერთი მოხელე ინჟინერი მ. ჰსარევი 1887 წელს აღნიშნავდა, რომ ამიერკავკასიაში არხების მშენებლობისათვის ჩატარებულ სამუშაოებს, მიუხედავად დიდი ხარჯების გაწევისა, არ მოჰყოლია რაიმე სასარგებლო შედეგი და „ამ წარუმატებლობის შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობა მეტად უნდობლად ეკიდება ირიგაციის გასაუმჯობესებლად წარმოებულ მთავრობის ღონისძიებებს“¹¹⁸.

XIX საუკუნის 90-იან წლებში სარწყავ სისტემათა რეალურ მდგომარეობას გადმოგვცემს გაზეთი „მეურნე“: „სპარსეთში და ჩვენში ჩინებულად ჰქონდათ მოწყობილი მიწების მორწყვის საქმე და მშენიერი არხები ჰქონდათ გაყვანილი, მაგრამ რაც ამ ათასი წლის წინათ იყო გამართული და გაკეთებული, ის დღეს, თუმცა წყალს არა ნაკლებ საჭიროებენ, ოხრად არის დარჩენილი, განუახლებელი და უხმარებელი. ერთი ორი ახალი სარწყავი არხის გარდა არა თუ ახლები აღარ გამოგვიყვანია, არამედ, რაც წინაპართაგან დაგვრჩა, იმასაც ვერ მოვუარეთ“¹¹⁹.

ცარიზმისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის დამოკიდებულებას საირიგაციო მშენებლობისადმი კარგად გადმოგვცემს იმდროინდელი დამკვირვებელი ვ. ღინგელშტედტი: „საირიგაციო არხების მშენებლობას უყურებენ, როგორც უბრალო საერო გზების მშენებლობის საქმეს. ირიგაციის გაუმჯობესებას და მის გავრცე-

116 Воеиков А., Искусственное орошение и его применение на Кавказе, «Русский вестник», т. CLXXIII, стр. 593.

117 Закавказье, Стат.-экон. сб., Т., 1925, стр. 199.

118 Псарев М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 14.

119 გაზ. „მეურნე“. 1890. № 18.

ბას ვარაუდობენ მეტად მცირე ხარჯების გაღებით, ანდა ნატურალური გადასახადის საშუალებით. ანდობენ რა ამ საქმეს ხან არქიტექტორს, ხან ვინმე ტოპოგრაფ პროპორშიკს, ანდა პოლიციელ ჩინოვნიკს¹²⁰.

ირიგაციის მთავარ დამაბრკოლებლად ისევ რჩებოდა სპეციალური წყალთა კანონმდებლობის უქონლობა.

დროთა განმავლობაში მეფის რუსეთის მთავრობა უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს წყლით სარგებლობისა და წყლის მფლობელობის სფეროში სპეციალური კანონმდებლობის შექმნის საქმეს. 1873 წელს საიდუმლო მრჩეველის თავად ჯორჯაძის თავმჯდომარეობით შეიქმნა სპეციალური კომისია 4 კაცის შემადგენლობით¹²¹, რომელსაც დაევალა ირიგაციის დარგში კანონპროექტის შედგენა. 1880 წელს აღნიშნულმა კომისიამ დაამთავრა მუშაობა და წარმოადგინა კანონპროექტი. მიუხედავად იმისა, რომ კრიტიკული განხილვის შემდეგ მისი ცხოვრებაში გატარება ჩათვალეს სასარგებლო საქმედ. წლების განმავლობაში კანონპროექტი დასამტკიცებლად ერთი ბიუროკრატიული კანცელარიიდან მეორეში გადადიოდა.

1883 წელს სახელმწიფო ქონებათა მინისტრი ოსტროვსკი პირადად გაეცნო ამიერკავკასიაში ირიგაციის მდგომარეობას. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია წყალთა კანონმდებლობას და თავისივე ინიციატივით შექმნა ახალი კომისია 16 კაცის შემადგენლობით¹²², კომისიამ ი. ტიხევეის თავმჯდომარეობით მუშაობა დაიწყო 1883 წლის 5 იანვარს¹²³, ხოლო იმავე წლის დეკემბერში დაამთავრა მუშაობა და წარმოადგინა „წყლის უფლებისა და ამიერკავკასიაში მიწების მორწყვის წესების შესახებ დებულების პროექტი“¹²⁴, რომელიც საკმაოდ დიდი ხნის გავლის შემდეგ, 1890 წლის 3 დეკემბერს, იქნა დამტკიცებული¹²⁵.

1890 წლის 3 დეკემბრის დებულების თანახმად, ირიგაციის საერთო ხელმძღვანელობისათვის იქმნებოდა სპეციალური სახელმ-

¹²⁰ Дингельштедт В., Краткий обзор технических улучшений ирригации в Закавказье, 1881, стр. 78.

¹²¹ Псарев М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 20.

¹²² იქვე, გვ. 21.

¹²³ გაზ. „Кавказ“, 1892. № 8.

¹²⁴ Псарев М., Очерк орошения в Закавказском крае, 1887, стр. 21

¹²⁵ იხ. „დებულება კავკასის აქეთა მხარის მიწების სარწყავ წყლების ხმარებისა და წესები სარწყავ წყლების ხმარების აწყოფის უფლების განსაზღვრისათვის, ტფ., 1892.

წიფო ორგანო — წყალთა ინსპექცია, სადაც „გამგებლობა კავკასის აქტთა მხრის წყლების ყველა საქმეებისა აბარია წყლების ინსპექტორის¹²⁶ (მუხლი 7). წყალთა ინსპექცია განაგებდა მორწყვის როგორც ადმინისტრაციულ, ისე ტექნიკურ საქმეს.

აღდგენილ იქნა მხარის სარწყავ ადმინისტრაციულ ერთეულზე — ოლქებად დაყოფა. მთელი ამიერკავკასია დაყოფილი იქნა 9 წყალთა მეურნეობის ოლქად, ოლქები — წყალთა მეურნეობის რაიონებად, ხოლო რაიონები — წყალთა მეურნეობის სისტემებად¹²⁷. ამ უკანასკნელის სახელმძღვანელოდ ორგანიზებული იქნა სპეციალური ადმინისტრაცია — წყალთა მეურნეობის საბჭო, იმ სოფლის წარმომადგენლებით, რომლებიც სარგებლობდნენ სარწყავა წყლით (მუხლი 11). აღნიშნულ საბჭოს უნდა განეხილა ყველა სადავო საკითხი წყლის ირგვლივ და მოეწესრიგებინა მისი ნორმალური განაწილება.

დებულების თანახმად, საბჭოს აღმასრულებელი ფუნქციები ეკისრებოდა უბნის მოურავებს, მერუეებსა და წყალთა ნაცვლებს. ეს თანამდებობანი არჩევითი იყო. მოურავებს ირჩევდნენ სამი წლით, ხოლო მერუეებს და ნაცვლებს ერთი წლით.

ადგილებზე შეიქმნა ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსის თანამდებობა, რომლის შოვალეობასაც შეადგენდა სარწყავი არხის ტექნიკურ მდგომარეობაზე თვალყურის დევნება, სარწყავი ფართობის შესწავლა, ახალი არხების პროექტებისა და გეგმების შედგენა (მუხლი 9). წელიწადში ერთხელ ისინი თბილისში უნდა შეკრებილიყვნენ და წყალთა ინსპექტორის თავმჯდომარეობით განეხილათ მორწყვის მიმდინარე საკითხები (მუხლი 10). ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსებს ეძლეოდათ უფლება დაესაჯათ ჯარიმით (1 მანეთიდან 50 მანეთამდე) წყალთა მოურავი, მერუე და წყალთა ნაცვალი იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ბოროტად გამოიყენებდნენ თავიანთ უფლებებს (მუხლი 18).

ამიერკავკასიაში სარწყავი წყალი ცხადდებოდა სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს განკარგულებაში. წყალს, რომელიც მხოლოდ ერთი მფლობელის ნაკვეთს რწყავდა, კერძო ეწოდებოდა და მხოლოდ ამ მფლობელს ეკუთვნოდა, ხოლო თუ წყალი გამოდიოდა ერთი მფლობელის ნაკვეთიდან, მას სახელმწიფო წყალი ეწოდებოდა და მფლობელის უფლება მასზე შეზღუდული იყო (მუხლი 1).

¹²⁶ დებულება..., გვ. 6.

¹²⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 1443, ფურც. 3.

მეორე მუხლის თანახმად, „სარწყავი წყლის ხმარების უფლება კუთვნილებაა მიწის მფლობელისა და შეუძლებელია მისი დათმობა გარეშე ამ მფლობელობისა“¹²⁸. ე. ი. სარწყავი წყალი მამულთან კავშირში და მასთან ერთად განიხილებოდა.

დებულება სარწყავი წყლით მოსარგებლეებს ავალდებულებდა საერთო არსების შეკეთებას „თავისის მუშაობით ან ფულის შეტანით“¹²⁹ (მუხლი 23).

ჩვენ მხოლოდ ზოგიერთი მუხლი მოვიტანეთ აღნიშნული დებულებიდან და ისინი საკმარისად მიგვაჩნია იმისათვის, რომ წარმოვიდგინოთ ამ დებულების დადებითი მნიშვნელობა. მისი ცხოვრებაში გატარება უდავოდ ხელს შეუწყობდა მორწყვის არსებულ საშუალებათა ნორმალურ ექსპლოატაციას და უფრო ეფექტურს გახდიდა მთავრობის ღონისძიებებს მორწყვის დარგში. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მასაც გააჩნდა მთელი რიგი სერიოზული ხარვეზები, რომლებიც იწვევდა კრიტიკულ შენიშვნებს სპეციალისტთა მხრიდან.

1897 წლის მარში სახელმწიფო ქონებათა სამინისტრომ თბილისში მოაველინა ნ. დინგელშტედტი, რათა გასცნობოდა ამიერკავკასიაში ირიგაციის მდგომარეობას და წყალთა ინსპექციის მოღვაწეობას 1890 წლის 3 დეკემბრის კანონის პრაქტიკაში გატარებასთან დაკავშირებით. მივლინების შემდეგ ხსენებულმა სპეციალისტმა გამოაქვეყნა ნაშრომი, სადაც მკაცრად გაკრიტიკებული აღნიშნული დებულება¹³⁰. მეფის რუსეთის მაღალი თანამდებობის ერთ-ერთ პირს ნ. მატვეევს ისე სავალალოდ მიაჩნდა ირიგაციის მდგომარეობა ამიერკავკასიაში, რომ მისი აზრით — „ახალი წესებიც კი ამ საქმეში ვერ უზრუნველყოფენ წარმატებას“¹³¹.

1870-იანი წლებიდან ამიერკავკასიის ირიგაციის საქმე უცხოეთის კაპიტალის ერთგვარ ყურადღებასაც იქცევდა. იგი უშედეგოდ ცდილობდა, კონცესიის საფუძველზე ხელში ჩაეგდო აქაური ნაყოფიერი სარწყავი მიწები. მაგალითად, ინგლისური კაპიტალი მიისწრაფოდა ხელი მოეკიდა კახეთის ირიგაციისათვის, ხოლო და-

¹²⁸ დებულება., ტფ., 1892, გვ. 16.

¹²⁹ იქვე, გვ. 19.

¹³⁰ Заключение инспектора вод на Кавказе о «Записке по вопросу о пользовании оросительными водами в Закавказском крае» Н. Дингельштедта, 1898, стр. 1.

¹³¹ Матвеев Н., Водный закон и земство на Кавказе, «Кавказское хозяйство», 1914, № 14, стр. 4.

ნახარჯის „ასანაზღაურებლად“ მოითხოვდა 79 წლის განმავლობაში ყოველ მორწყულ დესეტინაზე წლიურად აეღო: ვენახისა და ხეხილის ბაღიდან 15 მანეთი, ცოტა ამაზე მეტი ბრინჯის პლანტაციაზე და 4 მანეთი სახნავსა და საბალახოზე¹³².

ფრანგ საქმოსნებსაც უცდიათ ბელი ამ მხრივ. „დროება“ 1873 წელს წერდა: „ამბობენ, რომ პარიზში ორი კომპანია არის მზად, რომ ისინი საქმეს (არხების გაყვანას — გ. ჩ.) მოკიდებენ ხელსაო, თუ კი მინდვრების პატრონები ზოგიერთ პირობებს შეუსრულებენ იმათ“. დასასრულს გაზეთი გაფრთხილებას იძლეოდა, რომ „ჩვენ ვეცადნოთ ამ მხარეში უცხო ქვეყნელებს არ ჩავადგმევინოთ დეხი, თორემ მაშინ არხის გაყვანა, სარგებლობის მაგივრად, უექველია უნაგარიშო ზიანს მოუტანს არა მარტო ალაზნის მხარეს, ჩქნება მთელ კავკასიასაც“¹³³.

ირიგაციის სფეროში ცარიზმის ღონისძიებებს არ შეიძლება გარკვეული შედეგები არ მოჰყოლიდა. წყალთა სამმართველოს ბიერ 1903 წლის მდგომარეობის მიხედვით შედგენილი ამიერკავკასიის ირიგაციის რუკის თანახმად, მორწყვით სარგებლობდა სულ 3963 დასახლებული პუნქტი (ქალაქი და სოფელი), ყოველწლივ ირწყვოდა 718 961 დესეტინა. ამავე დროს მაგისტრალური და გადამყვანი (განმშტოებელი) არხების საერთო რაოდენობა უდრიდა — 5946: ბუნებრივ წყალსაცავთა რაოდენობა — 1783; ქიაპრიზებისა და წყალსაცავთა ხელოვნური ნაგებობის რაოდენობა — 725¹³⁴.

XX საუკუნის დასაწყისიდან შესამჩნევი ტემპებით ვითარდება საირიგაციო მშენებლობანი. კავკასიაში საირიგაციო სამუშაოებისადმი ცარიზმის ერთგვარი ყურადღების მიქცევა შეიძლება დავუკავშიროთ კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას. რუსეთის კაპიტალი ენერგიულად ეძებს გზებს მაღალსასაქონლო კულტურების რაიონების ასათვისებლად. ამ პერიოდში განსაკუთრებით ყურადღება ექცევა ბამბის კულტურას, რომელიც კაპიტალისტურ რუსეთს საზღვარგარეთიდან შემოჰქონდა. რადგან ამიერკავკასიაში მორწყვის შემდეგ ხელსაყრელი პირობები იქმნებოდა ბამბის კულტურის განსავითარებლად, მეფის რუსეთმა იწყო გარკვეული თანხების დაბანდება საირიგაციო სამუშაოებში.

¹³² პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 57.

¹³³ გაზ. „დროება“, 1873, 16 თებერვალი, № 7.

¹³⁴ პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

კავკასიის წყალთა მეურნეობის ინსპექციის მიერ სამელიორაციო სამუშაოებისათვის გამოყოფილი იქნა თანხები: 1904 წელს 58,324 მანეთი, 1905 წელს 78 849 მანეთი, 1906 წელს 160, 825 მანეთი, 1907 წელს 220 647 მანეთი, 1908 წელს 202 521 მანეთი, 1909 წელს 207 386 მანეთი, ხოლო 1910 წელს 477 746 მანეთი¹³⁵. აღნიშნული კაპიტალდამანდებანი, მართალია, ძალზე ცოტა იყო, მაგრამ მაინც გარკვეულ ბიძგს აძლევდა ირიგაციის განვითარების საქმეს. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1903—1912 წლებში კავკასიაში სარწყავი მიწის ფართობი 274 160 დესეტიით, ე. ი. 38 პროცენტით გაიზარდა¹³⁶.

რაც შეეხება საქართველოს, აქ XIX საუკუნის მიწურულიდან პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე აგებული იქნა შემდეგი მსხვილი სარწყავი არხები: ამირეჯიბის (1890 წ.), ხონი — კუჩის (1896 წ.). ქარჩხაბის (1906 წ.), ეწერ-კულაშის (1906 წ.), ბაციხის და აფხანაურის (1910 წ.). აჯამეთის (1912 წ.) და სხვა¹³⁷. აღნიშნულ მშენებლობათა შედეგად 1914 წელს საქართველოში სარწყავმა ფართობმა 129 523 დესეტინას მიაღწია, აქედან 107 ათასი დესეტინა ირწყოდა ადგილობრივი ტიპის სარწყავი სისტემებით:

წყალთა ოლქები	მორწყული ფართობი (დესეტინა)
გორის	47000
ახალციხის	2000
კახეთის	10000
თბილისის	48000
<hr/>	
სულ 107000 ¹³⁸	

22523 დესეტინა მიწის ფართობი ირწყოდა ნახევრად საინჟინრო ტიპის სისტემებით:

არხები და სისტემები	ფართობი (დესეტინა)	არხები და სისტემები	ფართობი (დესეტინა)
ყარაიაზის .	15739	I და II ხონის .	2000
ლიბკენხლორფის .	84	მუხიანის	800
აჯამეთის .	1200	კულაშის	2700 ¹³⁹

¹³⁵ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საბჭოთა პერიოდის განყოფილების ფონდი, ს. დ. 584, გვ. 41.

¹³⁶ პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

¹³⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I. საქ. 2390, ფურც. 6.

¹³⁸ Закавказье, Стат.-экон. сборник., Т., 1925, стр. 206.

¹³⁹ ი ქ ე ე.

მიუხედავად იმისა, რომ XX საუკუნის დასაწყისში როგორც საქართველოში, ისე მთელ კავკასიაში, საკმაოდ გაფართოვდა სარწყავ სისტემათა ქსელი, მაინც ჯერ კიდევ რჩებოდა დიდძალი მოურწყველი მიწის ფართობი. სახაზინო პალატის მონაცემებით, 1912—1914 წლებში მთელ კავკასიაში მიწათმოქმედებისათვის ვარგისი ფართობი 4,3 მილიონ დესეტიანას შეადგენდა. აქედან ნახევარზე მეტს — დაახლოებით 75% — ხელოვნური რწყვა ესაჭიროებოდა, ამ დროს კი მხოლოდ 900 ათას დესეტინაზე ცოტა მეტი ფართობი თუ ირწყოდა¹⁴⁰. ყოველივე ეს გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ როგორც საქართველოში, ისე კავკასიაში ირიგაციის საკითხი გადაუქრელი რჩებოდა. ამას თვით იმდროინდელი მთავრობის მონხლენიც კი აღიარებდნენ. მაგალითად, 1913 წელს პ. პეტროვიჩი წერდა: „განვიღოთ წელიწადმა ერთხელ კიდევ ზედმეტად დაგვარწმუნა იმაში, რომ ამიერკავკასიაში წყალთა საქმეში ბევრი რამ რიგზე არ არის. არ არის არც საკმაო რაოდენობით სარწყავი წყალი, არც მისი წესიერი განაწილება, ახალი არხების, რუების, ქიპირიზების, წყალსაცავების, არტეზიული კეების, წყალსაქაჩავთა გაყვანა-აშენების საკითხები, მთელი სამხარეო წლის ინსპექციის რეორგანიზაციის, წყლის სამართლის საკითხის მოწესრიგება და სხვა დღის წესრიგში დგას და უცდის გადაჭრას“¹⁴¹.

ამ საკითხის დადებითად გადასაჭრელად ცარიზმს არც უნარი და არც შესაძლებლობა არ გააჩნდა.

ის რისი გაკეთებაც საქართველოში მოხერხდა რუსეთის მმართველობის დროს ირიგაციის სფეროში, დაინგრა და გაპარტახდა პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკური მმართველობის პერიოდში. საერთო სამეურნეო ნგრევის პირობებში ბევრი დიდი სარწყავი არხი მოუვლელობის გამო მიწით ამოივსო და გაუქმდა. 1917 წლიდან მოქმედება შეწყვიტა კავკასიაში ყველაზე დიდმა არხმა — ყარაიაზის სარწყავმა სისტემამ¹⁴².

1917 წლის 12 აპრილს თბილისში გაიმართა წყალთა მეურნეობის მუშაკთა ყრილობა. ყრილობის გადაწყვეტილების შესაბამისად, ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტმა 1917 წლის 29 მაისის ბრძანებით შექმნა წყალთა მეურნეობის სამხარეო საბჭო, რომე-

¹⁴⁰ Закавказье, Стат.-экон. сб., Т., 1925, стр. 189.

¹⁴¹ Петрович П., Продовольственная нужда в Закавказье, 1913, стр. 22.

¹⁴² Закавказье, Стат.-экон. сб., Т., 1925, стр. 193.

ლიც 12 წევრისაგან შედგებოდა. აღნიშნულმა საბჭომ აირჩია საგანგებო კომისია, რომელმაც ჩაიბარა წყალთა მეურნეობის ინსპექციის ყველა საქმე, რის შემდეგაც წყალთა მეურნეობის ინსპექცია გაუქმდა¹⁴³.

ამ პერიოდში გამეფებული ანარქიისა და უწყესრიგობის გამო წყალთა მეურნეობის ახლად ჩამოყალიბებული სახელმწიფო აპარატის მუშაობა უნაყოფო აღმოჩნდა. მას საშუალება არ აღმოაჩნდა წყალთა მეურნეობის წინაშე მდგარი დიდმნიშვნელოვანი პრობლემების გადასაჭრელად.

ამიერკავკასიის სეიმის დაშლისა და ნაციონალური რესპუბლიკების ჩამოყალიბების შემდეგ საქართველოში წყალთა მეურნეობის გამგებლობა დაეკისრა წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, რომელიც მიწათმოქმედების სამინისტროს დაექვემდებარა¹⁴⁴. აღნიშნულმა სამმართველომ სცადა საქართველოში ირიგაციის მდგომარეობის გამოსწორება. 1920 წელს ყურადღება მიექცა ყარაიაზის სარწყავი სისტემის აღდგენას¹⁴⁵, ამისათვის გამოიყო 9 368 000 მანეთი (იმდროინდელი კურსით) და მიწის სამუშაოებიც კი ჩატარდა¹⁴⁶. ყარაიაზის ველზე ვარაუდობდნენ სახალხო გვარდიის ნაწილების ჩასახლებას. გარდა ამისა, განზრახული იყო ტირიფონის, დოღლაურის, დიდმისა და სამგორის ველების სარწყავად მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარება¹⁴⁷, მაგრამ ეს ღონისძიებები პრაქტიკულად არ განხორციელებულა.

სარწყავი სისტემები ჩვენში, როგორც აღვნიშნეთ, ყოველთვის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქვეყნის სამეურნეო და საწარმოო ძალების განვითარების ღონესთან და ყოველთვის კარგად გამოხატავდა სახელმწიფოს ეკონომიურ მდგომარეობას; სარწყავი არხები ქვეყნის გაძლიერებასა და აყვავებასთან ერთად ვითარდებოდა და მრავლდებოდა, ხოლო სახელმწიფოს დაუძლურებისა და დაქვეითების ხანაში ეცემოდა და უქმდებოდა. ეს უკანასკნელი კარგად გამოჩნდა XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისისათვის, როდესაც საქართველოს სახალხო მეურნეობის საერთო დაქვეითე-

143 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ—675, ან. I, საქ. 994, ფურტ. 45.

144 იქვე, ფურტ. 46.

145 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. I, საქ. 2528, ფურტ. 3.

146 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ—288, ან. I, საქ. 235, ფურტ. 8.

147 Кама раули А., Водное хозяйство ССР Грузии, Т., 1928, стр. 17.

ბასთან ერთად, სარწყავი სისტემებიც დაქვეითდა და სარწყავი მიწის ფართობიც შემცირდა. თუ სტატისტიკურ მონაცემებს გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ 5—6 წლის განმავლობაში სარწყავი მიწის ფართობი საგრძნობლად შემცირებულა; 1921 წლისათვის საქართველოში სულ ირწყოდა 95 000 ჰექტარი ფართობი¹⁴⁸.

ასეთი იყო ირიგაციის მდგომარეობა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე.

— — — — —

¹⁴⁸ Советская Грузия за 40 лет, Статистический сборник, 1961, стр. 92.

საირიგაციო სამუშაოები სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში

§ 1. პარტიისა და მთავრობის ორგანიზაციული ღონისძიებანი

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ, რომელმაც დაამხო კაპიტალისტთა და მემამულეთა ბატონობა და ბოლო მოუღო მრწასა და წყალზე კერძო საკუთრებას, უდიდესი ბიძგი მისცა მელიორაციის განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში.

ანიჭებდა რა უდიდეს მნიშვნელობას მიწათმოქმედების ძირეულად გაუმჯობესებას ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარების საქმეში, ვ. ი. ლენინი და კომუნისტური პარტია საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველი წლებიდანვე უდიდეს ყურადღებას აქცევდნენ ირიგაციის განვითარების საკითხებს.

ვ. ი. ლენინის მიერ მორწყვის, როგორც სოფლის მეურნეობის აღმავლობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობის პირველი რიგის ამოცანად დაყენებამ და ამ საკითხისადმი პარტიის მიერ მთელი ყურადღების გამახვილებამ შესანიშნავი გამოხატულება ჰპოვა იმ ღონისძიებებში, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებშივე განხორციელდა.

1918 წლის 9 მაისს სახალხო კომისართა საბჭოს დეკრეტით, რომელსაც ხელს ვ. ი. ლენინი აწერდა, სამელიორაციო მშენებლობათა საწარმოებლად შეიქმნა სპეციალური სამმართველო¹, „უვოდსტროი“, რომელიც სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტს („გკს“) დაექვემდებარა. ეს უკანასკნელი კი სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს ორგანოს წარმოადგენდა.

¹ ურს. «Гидротехника и мелиорация», 1969, № 4, стр. 2.

რადგან აღნიშნულ სამმართველოს მხოლოდ სამშენებლო სა-
ბუღალტრული ევალუაცია, მელიორაციის სხვა სამუშაოთა ხელმძღვა-
ნელობისათვის 1918 წელს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარი-
ატთან ჩამოყალიბდა სასოფლო-სამეურნეო მელიორაციის განყო-
ფილება² („მსხმ“).

1918 წელს სახალხო კომისართა საბჭოს სხდომაზე ვ. ლენინმა
დააყენა საკითხი სამელიორაციო სამუშაოთა ჩასატარებლად სათა-
ნადო თანხის გამოყოფის შესახებ და იმავე წლის მაისში, როდესაც
სამოქალაქო ომი მძვინვარებდა და ქვეყანა სახსრების ნაკლებობას
გაწიციდა, ხელი მოაწერა დეკრეტს თურქესტანში საირიგაციო
სამუშაოთა მიზნით 50 მილიონი მანეთის გამოყოფის თაობაზე.
შემდგომში ეს თანხა კიდევ უფრო გაიზარდა. 1920 წლის 13 მაისის
სახკომსაბჭოს დადგენილებით სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოიყო
256 მილიონი მანეთი³.

მელიორაციის განვითარებას დიდი ადგილი დაეთმო კომუნის-
ტური პარტიის პროგრამაში, რომელიც მიღებული იქნა 1919 წლის
მარტში რკპ (ბ) VIII ყრილობაზე. პროგრამაში ხაზგასმით აღინიშ-
ნა, რომ „კომუნისტური პარტია ფართო მასშტაბით განახორციე-
ლებს მიწების მელიორაციის სისტემას“⁴. იმავე წელს სამელიორა-
ციო სამუშაოთა ჩასატარებლად სახალხო კომისართა საბჭომ გა-
მოყო 12 416 478 მანეთი⁵.

ყრილობის გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით 1920 წლის
24 აპრილს სახალხო მეურნეობის უმაღლეს საბჭოსთან ორგანიზე-
ბული იქნა წყალთა მეურნეობის მთავარი კომიტეტი „გლავვოდ-
ხოზი“⁶, რომელსაც იმავე წელს გამოეყო სამელიორაციო სამუშა-
ობისათვის აუცილებელი სახსრები. ამასთან ერთად, 1921 წლის
15 თებერვალს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის დადგე-
ნილებით, სასოფლო-სამეურნეო მელიორაციის განყოფილება
(„მსხმ“) გადაკეთდა წყალთა მეურნეობის და მელიორაციის სამ-
მართველოდ⁷.

² Центральный государственный архив народного хозяйства СССР
(ЦГАНХ СССР), ф. 478, оп. 19, д. 1, л. 23.

³ ურნ. «Экономика сельского хозяйства», 1964, № 4, стр. 14.

⁴ საკ. კპ (ბ) პროგრამა, ტფ., 1934, გვ. 65.

⁵ ურნ. «Экономика сельского хозяйства», 1964, № 4, стр. 14.

⁶ ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 37, д. 335, л. 48.

⁷ ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 37, д. 17, л. 3.

წყალთა მეურნეობის სამუშაოების გაერთიანებისათვის და წყალთა ორგანოების ხელმძღვანელობაში დაშვებული პარალელური აღმოსაფხვრელად 1921 წლის 25 ივნისს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის გადაწყვეტილებით, წყალთა მეურნეობის მთავარი სამმართველო შეერწყა სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტის სამმართველოს — „უვოდსტროის“⁸.

1921 წელს, როდესაც სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის ბევრი რაიონი გვალვისაგან დაზარალდა, ვ. ი. ლენინმა ერთხელ კრევ განსაკუთრებით ხაზგასმით აღნიშნა ირიგაციის უდიდესი მნიშვნელობა ქვეყნის სოფლის მეურნეობისათვის. 1921 წლის 9 აპრილს ს. ორჯონიკიძისადმი გაგზავნილ დეპეშაში იგი მითითებას იძლეოდა: „შეეცადეთ იყიდოთ თესლი თუნდაც საზღვარგარეთ და წინ წასწიოთ რწყვა... რათა განვითარდეს მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა“⁹.

ვ. ი. ლენინს გადაუდებელ ღონისძიებად მიაჩნდა მორწყვის ვრცელი პროგრამის შემუშავების საკითხი. ამასთან დაკავშირებით იგი 1921 წლის აპრილში რსფსრ მიწათმოქმედების კომისარიატს სწერდა: „იმის გამო, რომ მეტად გადაუდებელია გვალვასთან ბრძოლის ღონისძიებათა საკითხი, გთხოვთ, დაუყოვნებლივ მოიწვიოთ დაინტერესებული სახალხო კომისარიატების წარმომადგენელთა თათბირი, რათა დეკრეტის შემუშავებული და შეთანხმებული პროექტი შევიტანოთ შრომისა და თავდაცვის საბჭოში არა უგვიანეს ოთხშაბათისა 1921 წლის 27 აპრილისა“¹⁰.

შრომისა და თავდაცვის საბჭომ, ვ. ლენინის მითითებათა შესაბამისად, 1921 წლის 29 აპრილს მიიღო დადგენილება, რომელსაც ხელს აწერდა ლენინი: „ჩაითვალოს, რომ გვალვასთან ბრძოლა უპირველესი მნიშვნელობის საქმეა ქვეყნის სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრებისათვის და ღონისძიებებს ამ მიმართულებით საბრძოლო მნიშვნელობა აქვს“¹¹.

ამ მეტად მნიშვნელოვანი დადგენილების შესაბამისად სახალხო კომისართა საბჭომ 1921 წლის 7 ივნისს მიიღო გადაწყვეტი-

8 ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 37, д. 335, л. 30.

9 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 35, გვ. 510.

10 ეურბ. «Экономика сельского хозяйства», 1964, № 4, стр. 15.

11 ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 37, д. 3, л. 1.

ლება, გვალვის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატისათვის გამოეყოთ ერთი მილიარდი მანეთი¹².

სამელიორაციო სამუშაოთა ორგანიზაციისათვის ადგილებზე გაიგზავნენ პარტიისა და სახელმწიფოს თვალსაჩინო მოღვაწეები: ს. კიროვი, ს. ორჯონიკიძე და სხვები¹³.

ამავე წელს, შრომისა და თავდაცვის საბჭოს 20 სექტემბრის ბრძანებულებით, ამიერკავკასიაში, მუღანის ველზე, სარწყავი სისტემის აღდგენა გამოცხადდა პირველი რიგის სახელმწიფო მნიშვნელობის მშენებლობად და ამ სამუშაოების ჩასატარებლად გამოიყო 12 მილიარდ 960 მილიონი მანეთი¹⁴ (1921 წლის კურსით).

1921 წლის სექტემბერში მოსკოვში მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატთან ჩამოყალიბდა სამეცნიერო-სამელიორაციო ინსტიტუტი, ხოლო უფრო მოგვიანებით პეტროგრადში შეიქმნა ჰიდროლოგიის სახელმწიფო ინსტიტუტი¹⁵. ამ უმაღლეს სამეცნიერო დაწესებულებათა შექმნის მიზანი გვალვის საწინააღმდეგო ღონისძიებათა მეცნიერული შესწავლა და დამუშავება იყო. გარდა ამისა, მათ ევალებოდათ სპეციალური კადრების — ინჟინრების, ჰიდროტექნიკოსებისა და მელიორატორების მომზადება.

მელიორაციის განვითარების საქმეში ახალი ეტაპი იწყება 1921 წლიდან, ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადასვლასთან დაკავშირებით. ინტერვენციისა და სამოქალაქო ომის დამთავრების შემდეგ საბჭოების IX ყრილობაზე, რომელიც შედგა 1921 წლის დეკემბერში, მთავარი ყურადღება მიექცა ქვეყნის სოფლის მეურნეობის აღდგენასა და განვითარებას. მიღებულ იქნა მთელი რიგი წამახალისებელი ღონისძიებანი ყველა სახის კოოპერაციულ გაერთიანებათა შესაქმნელად და განსავითარებლად, რომელთა ერთ-ერთ ამოცანას წარმოადგენდა გვალვის წინააღმდეგ სამელიორაციო სამუშაოთა ფართოდ წარმოება. ამავე ყრილობაზე გადაწყდა შექმნილიყო სპეციალური ფონდი სასოფლო-სამეურნეო მელიორაციის საწარმოებლად.

სამელიორაციო სამუშაოებში ადგილობრივი გლეხობის ფართოდ ჩაბმისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შრომისა და თავ-

¹² Новые документы В. И. Ленина, «Вопросы истории КПСС», 1961, № 1, стр. 8.

¹³ ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 19, д. 1, л. 8.

¹⁴ ჟურნ. «Вопросы истории КПСС», 1963, № 9, стр. 51.

¹⁵ ჟურნ. «Гидротехника и мелиорация», 1969, № 4, стр. 4.

დაცვის საბჭოს 1921 წლის 3 აგვისტოს ბრძანებულებას სამელიორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბების შესახებ¹⁶;

სამელიორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბება შესაძლებლობას იძლეოდა უკეთ გამოყენებულიყო ადგილობრივი მოსახლეობის გაერთიანებული შრომა და სახელმწიფოსაც უფრო ქმედითი დახმარება გაეწია მათთვის.

ახალგაზრდა საბჭოთა მთავრობა ყოველწლიურად ზრდიდა კაპიტალდაბანდებებს და იმ დახმარებებს, რომელიც აუცილებელი იყო სამელიორაციო სამუშაოების საწარმოებლად.

1924 წლის 11 აგვისტოს დამტკიცებული იქნა ცენტრალური სასოფლო-სამეურნეო ბანკის ინსტრუქცია, სასოფლო-სამეურნეო ბანკებისა და სასოფლო-სამეურნეო საკრედიტო საზოგადოებისადმი სამელიორაციო სამუშაოების საწარმოებლად ასიგნება — გახსნილი კრედიტების გამოყენების შესახებ. ამ დოკუმენტში ნათქვამი იყო: „მიწის ნიადაგის გაუმჯობესების მიზნით გადაუღებელ და მარტივ ღონისძიებათა განსახორციელებლად ცენტრალური სასოფლო-სამეურნეო ბანკი უხსნის კრედიტს სასოფლო-სამეურნეო ბანკებს და სასოფლო-სამეურნეო საკრედიტო საზოგადოებებს სამელიორაციო სამუშაოების საწარმოებლად“¹⁷.

აღნიშნული სამუშაოებისათვის ცენტრალური სასოფლო-სამეურნეო ბანკი ხსნიდა გრძელ და მოკლევადიან სესხს; პირველს 3 წლის ვადით, წლიური 5%-დან, მეორეს — 12 თვემდე, წლიური 7%-დან¹⁸. გრძელვადიანი სესხი დაიფარებოდა ყოველწლიური შეტანით, რომლის რაოდენობაც წესდებოდა სამუშაოთა ხასიათით.

1924 წელს პარტიამ და მთავრობამ წამოაყენეს მორწყვის საფუძველზე გვალვის თავიდან აცილების მიზნით საბჭოთა კავშირის სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის გვალვიანი ნახევრადუდაზნო ველებისა და უდაბნოების გარდაქმნის გეგმა: „ჩვენ გადავწყვიტეთ გამოვიყენოთ გლეხობის გამახვილებული მზადყოფნა გააკეთოს ყოველივე შესაძლებელი იმისათვის, რომ მომავალში თავი დაიზღვევოს გვალვის შემთხვევითობისაგან და ჩვენ შევეცდებით ყოველნაირად გამოვიყენოთ ეს მზადყოფნა იმ მიზნით, რომ გავატაროთ (გლეხობასთან ერთად) გადამწყვეტი ზომები მელიორაციის, მიწათმოქმედების კულტურის გაუმჯობესებისა და სხვა

16 ЦГАНХ СССР, ф. 478, оп. 55, д. 494, л. 7.

17 საქ. სსრ ცსა (ქ. თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 29, ფურც. 4.

18 იქვე.

დარგში. ფეაქრობ საქმე დავიწყოთ მინიმალური აუცილებელი სამელიორაციო ზოლის შექმნით... ეს იქნება ჩვენი სოფლის მეურნეობის რევოლუციის დასაწყისი“¹⁹.

1926 წელს მებაამბეობის განვითარებას დიდი ყურადღება მიექცა. ამასთან დაკავშირებით 1926 წლის 17 აგვისტოს სახკომსაბჭოს დადგენილებით საბჭოთა კავშირის მებაამბეობის რაიონებში წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობისათვის ჩამოყალიბდა საირიგაციო კომიტეტი²⁰, რომლის ხელშიც გადავიდა მიწების მორწყვასთან დაკავშირებული ყველა საქმე.

აღნიშნულმა კომიტეტმა იმუშავა 1927 წლის 6 მაისამდე. შემდგომში იგი ლიკვიდირებული იქნა, ხოლო მისი ფუნქციები გადაეცა სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან ორგანიზებულ წყალთა მეურნეობის სექციას²¹.

საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1927 წლის 28 ივნისის გადაწყვეტილებით წყალთა მეურნეობის სექციასთან შეიქმნა საექსპორტო-ტექნიკური საბჭო²², რომლის კომპეტენციაში შევიდა მსხვილ საირიგაციო სამუშაოთა სქემებისა და პროექტების განხილვა-დამტკიცება.

პარტიისა და მთავრობის მიერ მიღებულ ღონისძიებებსა და გადაწყვეტილებებში მელიორაციის განვითარების საკითხებს შემდგომშიც ექცეოდა სათანადო ყურადღება. 1927 წელს პარტიის XV ყრილობის მიერ მიღებულ დადგენილებაში აღნიშნულია: „გლეხობაზე ზეგავლენის მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს მსხვილი მელიორაციული ნაგებობანი, როგორც, მაგალითად, საირიგაციო სამუშაოები შუა აზიასა და კავკასიაში. საირიგაციო სისტემა პროლეტარული სახელმწიფოს ხელში შეიძლება გახდეს საწარმოო პროცესის მძლავრი რეგულიატორი და გლეხობის, ღარიბი და საშუალო ფენებისათვის დახმარების იარაღი“²³.

ახალგაზრდა საბჭოთა სახელმწიფოს ამ პირველი ღონისძიებებიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რა უზარმაზარი მუშაობა იქნა ჩა-

19 ი. ს ტ ა ლ ი ნ ი, თხზულებანი, ტ. 6. გვ. 314.

20 ЦГАНХ СССР, ф. 4372, оп. 14, д. 207, л. 33.

21 Центральный государственный архив Октябрьской революции СССР (ЦГАОР СССР), ф. 3292, оп. 1, д. 2, л. 2.

22 ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 450, л. 193.

23 სკკპ ყრილობების, კონფერენციების და ცენტ. კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. II, თბ., 1955, გვ. 617.

ტარებული გვალვიანი რაიონების, ნახევრად უდაბნოებისა და უდაბნოების ათვისებისა და საირიგაციო სისტემების ფართო ქსელის შექმნისათვის.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ვ. ი. ლენინმა განსაკუთრებით გაუსვა ხაზი მორწყვის განვითარების აუცილებლობას. „მთელი ძალდონით განავითარეთ მდიდარი მხარის საწარმოო ძალები, თეთრი ნახშირი, მორწყვა...“²⁴ — სწორა იგი 1921 წლის 14 აპრილს ამიერკავკასიის კომუნისტებს.

საქართველოში სოციალისტური მშენებლობის პირველ ლენინურ მონახაზებში საირიგაციო მშენებლობანი განიხილება როგორც საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობათა ძველი ფორმის ახალ, სოციალისტურ, საფუძველზე გარდაქმნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი.

სარწყავი მიწათმოქმედების მაღალ დონეზე დაყენებისათვის ბრძოლაში ვ. ი. ლენინი ხედავდა გლეხობის სოციალიზმზე გადაყვანის ერთ-ერთ გზას. „მორწყვა, — მიუთითებდა იგი ზემოთ აღნიშნულ წერილში, — ყველაზე მეტად საჭიროა და ყველაზე უფრო გარდაქმნის მხარეს, ააღორძინებს მას, დაასამარებს წარსულს, განამტკიცებს სოციალიზმზე გადასვლას“²⁵. ამასთან დაკავშირებით ვ. ი. ლენინი დავალებას იძლეოდა: „ერთბაშად ეცადეთ გააუმჯობესოთ გლეხთა მდგომარეობა და დაიწყოთ ელექტრიფიკაციის, მორწყვის დიდი სამუშაოები“²⁶.

ქართველმა კომუნისტებმა დაუყოვნებლივ მოჰკიდეს ხელი ვ. ლენინის ამ დავალების შესრულებას.

საქართველოს სსრ საბჭოების პირველი ყრილობის თეზისებში — „ახალი ეკონომიური პოლიტიკა და მისი გატარების პირობები საბჭოთა საქართველოში“ — ხაზგასმულია ირიგაციის დიდი მნიშვნელობა ჩვენი რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის აღდგენა-განვითარებისათვის: „წერილ მიწათმოქმედების ქვეყანაში, როგორსაც წარმოადგენს საბჭოთა საქართველო, სოფლის მეურნეობას ეძლევა პირველხარისხოვანი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელო-

²⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 32, გვ. 398—399.

²⁵ იქვე, გვ. 399—400.

²⁶ იქვე, გვ. 399.

ბა. გლეხობის ჩაბმა საბჭოთა სამეურნეო აღმშენებლობაში შესაძლებელია მხოლოდ ენერგიული ზომების მიღებით სოფლის მეურნეობის ასაყვავებლად, რაც შესაძლებელია, თუ მასიურად გატარებულ იქნა მთელი რიგი ზომებისა, რომელიც შემოწმებულია მეცნიერულად. დადასტურებულია გამოცდილებით და ხელმისაწვდომია ფართო გლეხთა მასისათვის, ერთი ასეთი ზომაა სარწყავი არხების გაყვანა, რომელიც გააძლიერებს მიწათმოქმედების მოსავლიანობას, საერთოდ მაღლა ასწევს სოფლის მეურნეობას და ამავე დროს შესძლებს განავითაროს მთელი რაიონების გლეხების ინტერესები და მელიორაციული და მათგვარ ამხანაგობათა მეოხებით რამოდენიმედ გააწესრიგებს მათ საერთო სამეურნეო ცხოვრებას²⁷.

მორწყვას დიდი ყურადღება მიექცა აგრეთვე საქართველოს კომუნისტური პარტიის I ყრილობაზე, რომელიც 1922 წლის იანვარ-თებერვალში გაიმართა. ყრილობაზე ფ. მახარაძე თავის მოხსენებაში — „საადგილ-მამულო პოლიტიკა და სოფლის მეურნეობა საქართველოში“, აღნიშნავდა: „მთავარი ზომები, რომლებიც ჩვენ უნდა გავატაროთ მეურნეობის გასაუმჯობესებლად, არის მელიორაცია და ელექტროფიკაცია. ქაობების ამოშრობა და სარწყავი არხების გაყვანა — არის ჩვენი უახლოესი მიზნები. უამისოდ შეუძლებელია ბრძოლა გვალვასთან. ამ სტიქიურ უბედურებასთან... საერთოდ ჩვენ ინჟინრებს შემუშავებული აქვთ დიდი გეგმები... ჰაგრამ ამას უნდა ათეულ წლები, ჩვენ კი ეხლავე უნდა დავიწყოთ გუშაობა პატარა მასშტაბით მაინც. გუშაობის დაწყება საჭიროა ერთ რაიონში და ერთ ადგილას. ეს მალე მოგვცემს სასურველ ნაყოფს. გლეხობამ კარგად შეიგნო მოუსავლიანობის მიზეზები, შეიგნო აგრეთვე ამ მიზეზების წინააღმდეგ ბრძოლის საჭიროება. საჭიროა მხოლოდ მაგალითის ჩვენება, სპეციალისტებით დახმარება, რომ გლეხობამ თვითონ მოჰკიდოს ხელი ამ დიდ საქმეს“²⁸.

პარტიის პოლიტიკის შესაბამისად საქართველოში ფართოდ გაიშალა გუშაობა ირიგაციის საქმის აღსადგენად და მოსაწესრიგებლად.

საბჭოთა ხელისუფლების წინაშე მეტად რთული ამოცანა იდგა. მას უნდა მიეღო სასწრაფო, რადიკალური ზომები მძიმე ემეკიდრეობის გამოსასწორებლად.

27 საქართველოს საბჭოთა პირველი ყრილობა, ტფ., 1922, გვ. 110—111.

28 მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის პარტაკჩივი, პარტიული არქივი (თბილისი), ფონდი 14, ან. I, საქ. 199, ფურც. 170.

უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო ძველი, უუნარო სახელმწიფო აპარატის შეცვლა ახლით, უფრო მოქნილი და სიცოცხლისუნარიანი აპარატით, რაც საერთო ნგრევისა და მთელი რიგი ეკონომიური და ფინანსური სიძნელების ფონზე არც თუ ისე ადვილად მოსაგვარებელი ჩანდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში საქართველოს წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობა ორ ორგანოს — მიწათმოქმედების კომისარიატსა და სახალხო მეურნეობის უმაღლეს საბჭოს შორის გაიყო²⁹.

საქართველოს რევკომის 1921 წლის 8 მარტის ბრძანებით შეიქმნა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი, რომელიც განაგებდა და აწესრიგებდა რესპუბლიკის მიწით, ტყითა და წყლით სარგებლობის საქმეს. ირკვევდა, ამუშავებდა და ახორციელებდა სასოფლო, სატყეო და წყალთა მეურნეობის განვითარებისათვის მიმართულ ღონისძიებებს. განაგებდა რესპუბლიკის მიწის, ტყისა და საძოვრების ფონდს და საერთოდ ხელს უწყობდა მეშურ-გლეხური ხელისუფლების სოციალისტური აღმშენებლობის პრინციპების გატარებას სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრებაში³⁰.

წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობისათვის მიწათმოქმედების კომისარიატთან ჩამოყალიბდა სპეციალური წყალთა მეურნეობის განყოფილება.

რაც შეეხება საირიგაციო სისტემების მშენებლობას, იგი აღმოჩნდა სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს კომპეტენციაში.

1921 წლის 11 მარტს, რევკომის ბრძანებით, საქართველოს სახალხო მეურნეობის რეგულირებისა და ხელმძღვანელობისათვის შეიქმნა სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო³¹. ამ ორგანოსთან 1921 წლის აპრილში დაარსდა ცალკე განყოფილება „ჰიდრომშენი“, რომლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა სამელორაციო სამუშაოთა წარმოება საქართველოში³².

„ჰიდრომშენი“ შეუდგა საირიგაციო სამუშაოების ჩატარებას, წაგრამ ფინანსური სახსრების, სათანადო სამშენებლო მასალების უქონლობა და მეტად ძნელი სამეურნეო პირობები საშუალებას არ იძლეოდა მუშაობის ფართო მასშტაბით ჩატარებისათვის. სამელი-

29 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 288, ან. I, საქ. 235, ფურც. 68.

30 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 288, ან. I, ფურც. 2.

31 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 303, ან. I, ფურც. I.

32 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 288, ან. I, საქ. 2390, ფურც. 7.

ორაციო სამუშაოების მთავარ მატერიალურ ბაზას ამ დროს შრომითი ბეგარა წარმოადგენდა. ასეთ პირობებში კი მხოლოდ უმარტივესი ტიპის ხელოვნური საირიგაციო ნაგებობების გაკეთება თუ შეიძლებოდა, რომელიც ძალიან ჩქარა გამოდიოდა მწყობრიდან.

მიუხედავად ადგილობრივი გლეხობის ენთუზიაზმისა და თავდადებული შრომისა, „ჰიდრომშენის“ მიერ წამოწყებული სამუშაოები მეტად გაჭიანურებულ ხასიათს იღებდა.

არსებულ დაბრკოლებებს ემატებოდა ის სიძნელებებიც, როგორცაა წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობაში დაშვებული პარალელიზმი ქმნიდა.

აღნიშნულ ვითარებაზე გაამახვილა ყურადღება და მისი გამოწვრთბის გზები დასახა მიწათმოქმედების სამაზრო განყოფილებათა და გლეხთა წარმომადგენელთა I ყრილობამ, რომელიც 1922 წლის 5—9 თებერვალს გაიმართა თბილისში.

ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამია: „ყრილობა ადასტურებს მელიორაციის საქმის დიდ მნიშვნელობას და ფართო მასშტაბით მის სისწრაფით და მწყობრივ გატარებას. რადგან მელიორაციის საქმე არის დაკავშირებული სოფლის მეურნეობასთან, ყრილობამ დაინახა შეუძლებლად ამ საქმის ხელმძღვანელობის განაწილება ორ დაწესებულებათა შორის: მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატისა და უმაღლეს სახალხო მეურნეობის საბჭოს შორის, რასაც ადგილი ჰქონდა დღემდე, ყრილობა საჭიროდ სთვლის მელიორაციის საქმის მოგვარება იყვეს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის ხელში“³³.

ყრილობამ საქართველოში ირიგაციის აღდგენა-განვითარებისათვის საჭიროდ ჩათვალა შემდეგი სამუშაოების ჩატარება: „1) შეკეთდეს და შესწორდეს ყოფილი არხები, მოწესრიგდეს წყლით სარგებლობა და გამორკვეული იქნეს წყალზედ არსებული წესი; 2) ადგილობრივ მცხოვრებთა თვითმოქმედება მელიორაციის საქმის განვითარებაში უნდა იქნეს მხარ-დაჭერილი მთავრობისაგან, ამისათვის ყველაზე უფრო საჭიროდ ყრილობა სთვლის მოუწოდოს გლეხობას, რათა შეკავშირდნენ კოოპერაციებში და საზოგადოებებში; 3) უახლოეს ზომად მელიორაციის აყვავების საქმეში ყრილობა საჭიროდ სთვლის, რომ იქნეს შექმნილი განსაკუთრებული სამელიორაციო ფონდი, საიდანაც მიეცეს სესხის სახით დახმარე-

³³ მიწათმოქმედების სამაზრო განყოფილებათა და გლეხთა წარმომადგენელთა I ყრილობა, ტფ., 1922, გვ. 56.

ბა ამ კოოპერატივებს და ამხანაგობებს, სადაც შესვლა საეაღდე-
ბულო უნდა იყოს ყველა დაინტერესებულ პირათათვის“³⁴.

ყრილობის ამ მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებათა შესასრუ-
ლებლად 1922 წლის 12 აპრილს საქართველოს ხელისუფლების
უმაღლესმა ორგანომ — ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომი-
ტეტმა — გამოსცა თავისი პირველი დეკრეტი — „საქართველოს
ტერიტორიაზე წყალთა მეურნეობის ორგანიზაციის შესახებ“.

ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა, გაითვალისწინა
რა წყალთა მეურნეობის უკეთ ორგანიზების აუცილებლობა და
ამ საქმეში არსებული სიძნელები, დაადგინა: „წყალთა მთელი
მეურნეობის გამგებლობა როგორც არსებულ სისტემათა ექსპლო-
ატაციის, ისე ახალი სისტემის მოწყობის მხრივ გაერთიანებულ იქ-
ნეს ცენტრსა და ადგილობრივ მიწათმოქმედების სახალხო კომისა-
რიატის წყალთა განყოფილებაში“³⁵.

ამავე დეკრეტის მე-3 მუხლით გაირკვა და დაკონკრეტდა აღ-
ნიშნული წყალთა განყოფილების უფლება-მოვალეობანი. მის კომ-
პეტენციაში შედიოდა: ა) წყლის სარგებლობისა და წყალთა მშე-
ნებლობის საერთო გეგმის შედგენა; ბ) წყალთა მეურნეობის სა-
ერთო გეგმის შესადგენად საჭირო გამოკვლევების წარმოება (ჰიდ-
როგრაფიული, ჰიდრომეტრიული, ნიადაგისა, საგეგმო ხატვა და
სხვა); გ) გამოკვლევა, პროექტების შედგენა და წყალთა ახალი სის-
ტემების აგება; დ) წყალთა გამოჩენა, ე. ი. არსებული წყლის უფ-
ლებათა განსაზღვრა და ახალი წყალსარგებლობის ნებართვის მი-
ცემა; ე) მეთვალყურეობა არსებული წყალსარგებლობისათვის და
არსებულ წყალთა სისტემის რიგზე მოვლა-პატრონობა; ვ) კანონ-
მდებლობა წყალთა დარგისათვის“³⁶ და სხვა.

წყალთა მეურნეობაში როგორც მშენებლობის, ისე წყლით
სარგებლობის საქმეთა კონცენტრაციამ ერთ დაწესებულებაში
მდგომარეობის გაჯანსაღება და მელიორაციის საქმის გაუმჯობე-
ლება გამოიწვია: 1922 წლის მეორე ნახევრიდან ახალი ტემპებით
იწყო ზრდა სარწყავი არხების მშენებლობამ. უმჯობესდება აგრეთ-
ვე ძველი არხების შეკეთების საქმე და მატულობს მორწყული მი-
წების ფართობი.

34 მიწათმოქმედების სამაზრო განყოფილებათა და გლეხთა წარმომად-
გენელთა I ყრილობა, ტფ., 1922, გვ. 56.

35 დეკრეტი № 1, სრულიად საქართველოს ცენტრ. აღმასრულებელი კომიტე-
ტისა, მოამბე. 1922, № 33, გვ. 2.

36 იქვე.

ირიგაციის ერთგვარად გაუმჯობესებასთან ერთად თავი იჩინა ახალმა სიძნელეებმა. წყალთა მეურნეობის განვითარებამ დღის წესრიგში დააყენა ერთი საერთო ხელმძღვანელი ორგანოს ჩამოყალიბების საკითხი მთელი ამიერკავკასიის მასშტაბით. ეს განპირობებული იყო თვით საირიგაციო სამუშაოთა სპეციფიკით. მაგალითად, მტკვარზე ჩატარებული საირიგაციო სამუშაოები გავლენას ახდენდა მეორე რესპუბლიკის (აზერბაიჯანის) წყალთა მეურნეობაზე, ანდა საირიგაციო სისტემის სარწყავი არე (ყარაიაზის) სცილდებოდა ერთი რესპუბლიკის ტერიტორიის ფარგლებს. ასეთ შემთხვევაში აუცილებელი იყო ამიერკავკასიაში შექმნილიყო წყალთა მეურნეობის ისეთი ორგანო, რომელიც რეგულირებასა და ხელმძღვანელობას გაუწევდა მელიორაციის საქმეს.

ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნისა და ფედერაციული ორგანოების ჩამოყალიბების შემდეგ გადაწყდა ამიერკავკასიის უმაღლეს ეკონომიურ საბჭოსთან შექმნილიყო წყალთა მეურნეობის ერთი საერთო ხელმძღვანელი და მგეგმავი ორგანო — ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო („ზაკვოდხოზი“). აღნიშნული სამმართველოს შექმნა დაამტკიცა ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობამ 1923 წლის თებერვალში³⁷.

ახლად შექმნილ წყალთა მეურნეობის ამ ორგანოს კომპეტენციაში შევიდა შემდეგი საკითხები: 1) ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის საერთო ხელმძღვანელობა; 2) მიწების მორწყვა და ანოზრობა; 3) წყლის გამანადგურებელი მოქმედების წინააღმდეგ ბრძოლა; 4) სოფლის მოსახლეობის წყლით უზრუნველყოფა; 5) ჰიდრომეტრიული და კვლევითი სამუშაოების ჩატარება და 6) არსებული რწყვის გამგებლობა³⁸.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ჩამოყალიბებასთან ერთად გაუქმდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში წყალთა მეურნეობის ორგანოები. მათ მაგივრად შეიქმნა წყალთა მეურნეობის რწმუნებულთა სამმართველოები, რომელიც საგეგმო ნაწილში ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაექვემდებარა, საერთო საკითხებში კი უმაღლეს ეკონომიურ საბჭოს.

აღნიშნული ორგანოები იმავე წელს ჩამოყალიბდა აზერბაიჯანსა და სომხეთში. რაც შეეხება საქართველოს, აქ ამიერკავკასიის

37 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 8, ფურც. 219.

38 К а м а р а у л и А., Водное хозяйство ССР Грузии, Т., 1928, стр. 19.

წყალთა მეურნეობის სამმართველო და რწმუნებულთა სამმართველო წარმოდგენდა ერთ ორგანიზაციას (1924 წლის 1 ოქტომბრამდე), რომელსაც ჰყავდა ცენტრალური აპარატი 42 კაცის, ხოლო პერიფერიებში — 51 მუშაკის შემადგენლობით³⁹.

საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობის გაერთიანების შემდეგ კიდევ უფრო მეტი ყურადღება მიექცა საირიგაციო სამუშაოთა წარმოებას. 1923 წელს თბილისში მიმდინარეობდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ეკონომიური თათბირი, სადაც ხაზგასმით იქნა აღნიშნული, რომ მორწყვის ამოცანები „ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც ამოცანები არმიისა“⁴⁰.

ამ პერიოდში საბჭოთა ხელისუფლებამ განსაკუთრებით მიაქცია ყურადღება ძვირფასი ტექნიკური და სპეციალური კულტურების განვითარებას. აღნიშნული საკითხი განხილული იქნა ამიერკავკასიის საბჭოების მეორე ყრილობაზე (1924 წლის იანვარი). ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ხაზი გაესვა ძვირფასი ტექნიკური და სპეციალური კულტურების განვითარებისა და მასთან დაკავშირებით ირიგაციის საქმის მოწესრიგების აუცილებლობას: „წყალთა მეურნეობის საკითხს ჩვენში გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს. ამ საქმის რეგულირება, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მუშაობის გაუმჯობესება... და ბოლოს, საირიგაციო სამუშაოთა გაფართოება, უზრუნველყოფს საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებას ამ მიმართულებით“⁴¹.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის მესამე ყრილობაზე (1924 წლის მაისში) ერთხელ კიდევ აღინიშნა მელიორაციის საქმის მოწესრიგების აუცილებლობა ძვირფასი ტექნიკური და სპეციალური კულტურების განსავითარებლად. ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში, „პარტიის სამეურნეო ამოცანები“, ნათქვამია: „სასოფლო მეურნეობის დარგში პარტიის და საბჭოთა ხელისუფლების მთავარი ყურადღება მიქცეულ უნდა იქნეს სამრეწველო ხასიათის ძვირფას კულტურათა და მესაქონლეობის აღორძინებისა და განვითარებისაკენ... ამასთანავე ყრილობას მიაჩნია, რომ ჩვენი სოფლის მეურნეობის სრული აღორძინება და განვითარება

39 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 13.

40 ბ. ხ ა ს ი ა, ირიგაცია საბჭოთა საქართველოში. საქართველოსა და ამიერკავკასიის სახალხო მეურნეობის განვითარების საკითხები, თბ., 1965, გვ. 50.

41 Второй Закавказский съезд Советов (Стен. отч.), Т., 1924, стр. 181.

მღწეულ იქნება სწორედ დაყენებულ მელიორაციის და ირიგაციის ფართო მუშაობის პირობებში⁴².

1924 წლის 11 ივლისს, თანახმად საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომის დადგენილებისა, 1 ოქტომბრიდან საქართველოში წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობისათვის გამოიყო საგანგებო ორგანო — რესპუბლიკის რწმუნებულთა სამმართველო⁴³, რომელიც ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაექვემდებარა.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ საქართველოში გააგრძელა „ჰიდრომშენის“ მიერ დაწყებული საირიგაციო სამუშაოები და დაიწყო ახალი სარწყავი არხების მშენებლობაც.

დროთა ვითარებაში, საირიგაციო სამუშაოთა მასშტაბების გაზრდასთან ერთად, გამოვლინდა მთელი რიგი დაბრკოლებები, რომელიც გამოწვეული იყო ამიერკავკასიის რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის განვითარების თავისებურებებით. ამ თავისებურებათა გათვალისწინება აუცილებელი შეიქნა. დღის წესრიგში დადგა რესპუბლიკათა შიგნით ფართო უფლებების მქონე წყალთა მეურნეობის ორგანოების ჩამოყალიბების საკითხი. ეს საკითხი განიხილა ამიერკავკასიის ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და სახკომსაბჭომ, რომელმაც 1925 წლის 13 ივლისს მიიღო დადგენილება „ამიერკავკასიისა და რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დებულების შესახებ“⁴⁴.

ამ დებულების თანახმად, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებში იქმნებოდა ნაციონალური წყალთა მეურნეობის სამმართველოები, რომლებსაც ევალებოდათ ოპერატიული სამუშაოებისა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების ჩატარება რესპუბლიკათა შიგნით. რაც შეეხება ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, იგი რჩებოდა როგორც საერთო ხელმძღვანელი სადირექტივო ორგანო, რომელიც კონტროლს გაუწევდა და მოაწესრიგებდა რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოთა მუშაობას⁴⁵.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო დაექვემდებარა ამიერკავკასიის უმაღლეს ეკონომიურ საბჭოს⁴⁶. 1925 წლის

42 საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) მესამე ყრილობის რეზოლუციები და დადგენილებანი, ტფ., 1924, გვ. 14—15.

43 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. I, ფურც. 1.

44 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 998, ფურც. 13.

45 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2390, ფურც. 8.

46 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 13.

13 ივლისის დებულების მიხედვით ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, როგორც სადირექტივო და საგეგმო ორგანოს, ევალებოდა შემდეგი საკითხები: 1) ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის განვითარების საერთო გეგმის შედგენა, 2) წყალთა მეურნეობისათვის საჭირო კრედიტების გამოძებნა და რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოების განკარგულებაში გადაცემა, 3) რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოებისათვის დავალებების მიცემა კვლევის პროექტების შედგენისა და ჰიდროტექნიკურ სამუშაოთა დარგში, 4) რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოების მიერ წარმოდგენილი ახალი საირიგაციო მშენებლობათა პროექტებისა და ხარჯთაღრიცხვების განხილვა და დამტკიცება, მათი შესრულებისადმი მეთვალყურეობა, 5) წყლით სარგებლობის საერთო წესების დამუშავება და წყლის თაობაზე ყოველგვარი დავის გადაჭრა⁴⁷.

ამავე დებულებაში განსაზღვრული იყო ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სტრუქტურაც. სამმართველოს სათავეში ედგა სამმართველოს უფროსი, რომელსაც ნიშნავდა ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭო.

აპარატი შედგებოდა შემდეგი განყოფილებებისაგან: ა) საერთო განყოფილება (კანცელარია, ბუღალტერია, იურისკონსულტი, სტატისტიკოსი, ბ) კონტროლის განყოფილება, გ) ტექნიკური ნაწილი და დ) სამეცნიერო საკვლევე ნაწილი (ჰიდრომოდული, ჰიდრომეტრია და ა. შ.)⁴⁸.

ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოს 1925 წლის 10 დეკემბრის ბრძანებით, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან შეიქმნა წყალთა ტექნიკური საბჭო⁴⁹, რომლის მოვალეობას შეადგენდა მორწყვის, ამოშრობის და სხვა სამელიორაციო სამუშაოთა ტექნიკური პროექტების განხილვა.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის დებულება დაზუსტდა და ნაწილობრივ შეიცვალა 1927 წლის 4 სექტემბერს⁵⁰, ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოს და უმაღლესი ეკონომიური საბჭოს დადგენილებით.

ახალი დებულების თანახმად, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო დაექვემდებარა ამიერკავკასიის სახალხო კო-

47 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 13.

48 იქვე, ფურც. 14.

49 იქვე, საქ. 49, ფურც. 54.

50 იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2390, ფურც. 9.

მოსართა საბჭოს; რესპუბლიკათა სახკომსაბჭოებს დაექვემდებარა აგრეთვე წყალთა მეურნეობის რესპუბლიკური სამმართველოები.

აღნიშნული დებულების მიხედვით ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო განიხილებოდა როგორც რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოების მგეგმავი, ხელმძღვანელი და შემმოწმებელი ორგანო. ახალმა დებულებამ კიდევ უფრო მკვეთრად გაყო ფუნქციები ამიერკავკასიის ფედერაციისა და ნაციონალური რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოებს შორის; პირველის, როგორც სადირექტივო ორგანოს, და მეორეს. როგორც შემსრულებელ, ოპერატიულ ორგანოს შორის.

დებულების მეორე მუხლის „ა“ განყოფილებით ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაევალა საკუთარი გეგმებისა და რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოების გეგმების შეჯერების საფუძველზე წარმოედგინა წყალთა მეურნეობის გენერალური, პერსპექტიული და წლიური გეგმები სახკომსაბჭოსა და სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტში დასამტკიცებლად¹. გარდა ამისა, წყალთა მეურნეობის სამმართველოებთან უნდა შექმნილიყო სასწავლო-სამეცნიერო დაწესებულება, რომელიც მოამზადებდა ნაციონალურ კვალიფიციურ კადრებს.

შეიცვალა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სტრუქტურაც. სამმართველოს დაემატა შემდეგი განყოფილებები: საწარმოო, სტატისტიკურ-ეკონომიური, საექსპლოატაციო და მომარაგების.

დაკონკრეტდა და რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის წინაშე დაისვა შემდეგი ამოცანები: 1) რესპუბლიკის სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაცია, 2) რესპუბლიკის ყველა პიდროტექნიკური ნაგებობისა და სარწყავი სისტემის კაპიტალური შეკეთება, 3) ახალი სარწყავი არხების მშენებლობა, 4) სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ჩატარება და სხვა².

ამ ამოცანათა განსახორციელებლად საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს უნდა შეედგინა გენერალური, პერსპექტიული და წლიური გეგმები ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან შეთანხმებით, უნდა მოეგვარებინა სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაციისა და ტექნიკურ-ეკონომიური გამოკვლევის საქმე, უნდა ეთავა სარწყავი არხების მშენებლობის

37 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 6, ფურც. 124.

52 იქვე.

ორგანიზაცია და ამ მიზნით ხელი უნდა შეეწყო ადგილობრივი მოსახლეობის კოოპერირებისათვის.

1927 წლის 22 სექტემბერს ამიერკავკასიის სახკომსაბჭოს ბრძანებით რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოებთან შეიქმნა წყალთა ტექნიკური საბჭო, რომელსაც დაევალა წყალთა მეურნეობის სამუშაოთა იმ პროექტებისა და ხარჯთაღრიცხვების განხილვა, რომელიც არ აღემატებოდა 100 000 მანეთს (აღნიშნულ თანხაზე მეტი ღირებულების პროექტს განიხილავდა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს წყალთა ტექნიკური საბჭო)⁵³.

ასეთი იყო წყალთა მეურნეობის ცენტრალურ ორგანოთა ფუნქციები. ამ ფუნქციათა ჩამოთვლაც კი ნათლად მიუთითებს იმ როლულსა და მრავალფეროვან სამუშაოებზე, რომელიც დაეკისრა წყალთა მეურნეობის ცენტრალურ ორგანოებს. მათ წარმატებით გადაჭრაზე დამოკიდებული იყო წყალთა მეურნეობის აღდგენა-განვითარების საქმე ამიერკავკასიაში.

მოკლედ შევეხოთ წყალთა მეურნეობის ადგილობრივ, ძირეულ ორგანოთა სტრუქტურას. ამიერკავკასიის სახკომსაბჭომ 1923 წლის 13 აგვისტოს ცალკეული წყლითმოსარგებლენი გააერთიანა თვითმართველურ კოლექტივებად, რომლებსაც ჰქონდათ ადმინისტრაციული ფუნქციები. ასეთ კოლექტივს სათავეში ედგა რწმუნებულთა საბჭო, რომელიც საირიგაციო სისტემის ტექნიკურ მეთვალყურეობასთან ერთად ავლენდა სარწყავი არხისათვის საჭირო გადაუდებელ სამუშაოებს და ანაწილებდა ფულად გადასახადს წყლით მოსარგებლეთა შორის⁵⁴.

რწმუნებულთა საბჭოს და ადმინისტრაციას მირაბებისა და ჯუვარების სახით ირჩევდნენ წყლითმოსარგებლენი და მტკიცდებოდა ჯერ რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოში, შემდეგ კი სამაზრო აღმასრულებელ კომიტეტში.

წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციის შენახვა, სარწყავი არხების დაცვა და მათი მიმდინარე შეკეთება ევალებოდათ წყლითმოსარგებლეებს. ამ ღონისძიებებზე დახარჯული თანხა მათ უნდა გადაეხადათ. 1927 წლის 18 აგვისტოს გამოიცა კანონი „წყალთა გადასახადის შესახებ“⁵⁵, რომლის ძალით, სარწყავი სისტემის შე-

53 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 48.

54 იქვე, ფურც. 50.

55 აღნიშნული კანონი დაზუსტდა და ხელშეორედ გამოიცა 1928 წლის 24 მაისს.

კეთებისა და ძირეული საექსპლოატაციო შტატის შენახვაზე და-
ხარჯული თანხის დასაფარავად მტკიცდებოდა წყალთა გადასახა-
დი. ეს უკანასკნელი უნდა გადაეხადა ყველა სახელმწიფო ორგა-
ნოს, კოოპერატივს, კერძო ორგანიზაციას თუ პირს — ყველას, ვინც
სარგებლობდა წყალთა მეურნეობის სისტემებით, ეს იქნებოდა მორ-
წყვა თუ წყლის ენერგიის გამოყენება სამრეწველო და ტექნიკუ-
რი მიზნებისათვის⁵⁶.

წყლის გადასახადის რაოდენობას ყოველი ერთპიროვნული
მეურნეობისაგან სოფლად განსაზღვრავდა ის შემოსავალი, რო-
მელსაც მიიღებდნენ მიწის მორწყვის შემდეგ. წყლის გადასახადის
საერთო თანხა მტკიცდებოდა საექსპლოატაციო გასავლის გათვა-
ლისწინებით.

წყალთა გადასახადის დროს დაცული უნდა ყოფილიყო კლა-
სობრივი ხაზი. უღარიბეს, ღარიბ და საშუალო გლეხობაზე დაწე-
სებული იყო შეღავათები, ხოლო კულაკი გადიდებული გადასახა-
დით იბეგრებოდა.

წყალთა გადასახადის აკრეფასა და წყლით სარგებლობის
ნორმების დაცვას მეთვალყურეობას უწევდა წყალთა მეურნეობის
ადგილობრივი ორგანოები.

ამიერკავკასიის მთელი ტერიტორია დაყოფილი იყო 23 წყალ-
თა მეურნეობის ოლქად. ამ რიცხვში შედიოდა ყარაიზის სარწყ-
ვაი სისტემაც, რომელიც 1928 წლამდე საქართველოს წყალთა
მეურნეობის სამმართველოს ემორჩილებოდა, შემდეგ კი გამოეყო
ბას და, როგორც რესპუბლიკათაშორისი სისტემა, შევიდა ამიერ-
კავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს გამგებლობაში.

1923 წლის 14 მარტს ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის
სამმართველოს დადგენილებით საქართველოში შეიქმნა წყალთა
მეურნეობის 6 ოლქი: თბილისის, კახეთის, გორის, ქუთაისის, აჭა-
რის, აფხაზეთის და ახალციხე-ახალქალაქის⁵⁷. შემდგომში, 1925
წელს, ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში წყალთა მეურნეობის სამ-
მართველოების ჩამოყალიბებასთან ერთად, ამ რიცხვს დაემატა
ბორჩალოს რაიონი და ყარაიზის სისტემა.

წყალთა მეურნეობის ოლქი წარმოადგენდა რესპუბლიკის
წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ადგილობრივ ორგანოს, რო-
მელიც განაგებდა ოლქის ფარგლებში საირიგაციო სისტემებს, მათ

⁵⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 50.

⁵⁷ იქვე, საქ. 3, ფურც. 36.

ექსპლოატაციას, არხების შეკეთება-გაუმჯობესების საქმეს და სხვა. ადმინისტრაციულად იგი ემორჩილებოდა საოლქო აღმასრულებელ კომიტეტს, ხოლო ტექნიკური ხაზით — რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს საექსპლოატაციო განყოფილებას. წყალთა გამგებლობაში შედიოდა ოლქის ფარგლებში სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაციის, წყლით სარგებლობის და მთელი საირიგაციო სისტემის მუშაობის მეთვალყურეობა, საექსპლოატაციო, ოპერატიული და პერსპექტიული გეგმის შედგენა სამმართველოს საერთო გეგმასთან შეჯერებით და ოლქის აღმასკომთან შეთანხმებით, სარწყავი არხების მშენებლობის, შეკეთების და საკვლევ სამუშაოთა ორგანიზება და წარმოება, წყლითმოსარგებლეთა ჩაბმა წყალთა მეურნეობის კოოპერატივებში და საჩელორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბება და სხვ⁵⁸.

წყალთა მეურნეობის ოლქს სათავეში ედგა გამგე, რომელსაც ნიშნავდა რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს უფროსი ექსპლოატაციის განყოფილების წარდგინებით და ოლქის აღმასკომთან შეთანხმებით. წყალთა მეურნეობის ოლქის გამგე ხელმძღვანელობას უწევდა ოლქის მთელ სამელიორაციო საქმიანობას.

წყალთა მეურნეობის ოლქთან შედარებით უფრო მცირე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა წყალთა მეურნეობის რაიონი ანალოგიური კომპეტენციებით.

წყალთა მეურნეობის ოლქები და რაიონები თავის მხრივ იყოფოდა უფრო მცირე ადმინისტრაციულ ერთეულებად — სამირაბოებად, რომელთაც სათავეში წყლითმოსარგებლეებისაგან არჩეული. პირი — მირაბი ედგა.

პირველი ხუთწლედის წინ მთელი საქართველოს ტერიტორია დაყოფილი იყო 34 სამირაბოდ⁵⁹. მირაბის მოვალეობას შეადგენდა მასზე განპირობებული სარწყავი არხის მეთვალყურეობა, არხიდან წყლის განაწილების რეგულირება, არხის მოვლა, დაცვა და დამნაშავეის დასჯა, არხის შეკეთებისა და გაწმენდის სამუშაოთა ორგანიზება და ხელმძღვანელობა, წყლითმოსარგებლე მეურნეთა მყარი სიის შედგენა, წყლითმოსარგებლეთა კრებისა და წყალთა საბჭოს გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანა და სხვ⁶⁰.

58 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 994, ფურც. 53.

59 ი ქ ე ე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 19, ფურც. 2.

60 ი ქ ე ე, ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 994, ფურც. 57.

მირაბს ევალებოდა აგრეთვე წყალთა მეურნეობის ოლქის ან რაიონის გამგეისთვის მიეწოდებინა პერიოდულად ცნობები სამირაბოში არსებული სარწყავი არხების ტექნიკური მდგომარეობის, ნათი შეკეთებისა და სარწყავი კამპანიის მიმდინარეობის შესახებ.

მირაბს ჰყავდა მოადგილე—ჯუვარი, რომელსაც წყლითმოსარგებლენი ირჩევდნენ. მას საქართველოს ზოგიერთ რაიონებში ჰორიგეს უწოდებდნენ.

ასეთი იყო ადგილობრივი ძირეული ორგანოების სტრუქტურა საქართველოს წყალთა მეურნეობაში ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში.

ამრიგად, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ იყო არაერთი ცდა ჩამოეყალიბებინათ წყალთა მეურნეობის სფეროში ახალი რესპუბლიკური სამეურნეო ორგანო ცენტრში და მისი ფილიალები ადგილებზე. ამ ცდების წარმატებით გადაჭრაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ახლად შექმნილმა წყალთა მეურნეობის რესპუბლიკურმა აპარატმა, პარტიისა და მთავრობის ყოველდღიური ზრუნვისა და დახმარების შედეგად, შეძლო შედარებით მოკლე ხანში აღედგინა განადგურების პირას მისული წყალთა მეურნეობა და მოერწყო უფრო მეტი ფართობი, ვიდრე ირწყვებოდა ომამდე.

§ 2. საშელიორაციო ამახანაგობათა ჩამოყალიბება

საბჭოთა საქართველოში საირიგაციო მშენებლობათა დაწყება დაემთხვა იმ პერიოდს, როდესაც საბჭოთა ქვეყანა იშუშებდა სამოქალაქო ომისა და ინტერვენციის შედეგად მიღებულ ჭრილობებს და ხელს ჰკიდებდა დანგრეული სახალხო მეურნეობის აღდგენას. ეს პერიოდი ხასიათდებოდა რთული საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრებითა და გამძაფრებული კლასობრივი ბრძოლით.

1921 წლის მარტში X ყრილობაზე კომუნისტურმა პარტიამ სამეურნეო მშენებლობის საკითხებში აიღო კურსი, რომელსაც ზღლი უნდა შეეწყო დანგრეული სახალხო მეურნეობის უმოკლეს ვადებში აღდგენისათვის და პროლეტარიატის დიქტატურის განმტკიცებისათვის. ეს კურსი იყო ახალი ეკონომიური პოლიტიკა.

საქართველოს მშრომელებს ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადასვლა განსაკუთრებით რთულს და მძიმე პირობებში უხდებოდა. სიძნელე მდგომარეობდა ჯერ ერთი იმაში, რომ სახალხო მეურნეობა კატასტროფულ მდგომარეობამდე იყო მისული იმპერი-

ალისტური და სამოქალაქო ომების შედეგად; მეორე, მრავალეროვან ამიერკავკასიაში ბურჟუაზიულ-ნაციონალურ მთავრობათა მიერ გაღვივებული ნაციონალური შუღლი წამლავდა პოლიტიკურ ატმოსფეროს; მესამე, ბურჟუაზიული იდეოლოგია და დამარცხებული ანტისაბჭოთა პარტიები ჯერ კიდევ რეალურ საფრთხეს წარმოადგენდნენ; მეოთხე, საქართველოში კომუნისტურ პარტიას ერთ-სა და იმავე დროს უხდებოდა ორი დიდი ისტორიული ამოცანის გადაწყვეტა — საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცება და სახალხო მეურნეობის აღდგენა. ორივე ეს ამოცანა ერთმანეთს განაპირობებდა⁶¹.

ასეთ პირობებში ახალი საზოგადოების შენება საქართველოს კომუნისტური პარტიისა და მშრომელებისაგან დიდ ენერგიას, ცოდნასა და საქმისადმი თავდადებას მოითხოვდა. მეორე მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამ, რომელმაც მოსპო სოციალური და ეროვნული ჩაგვრა, ხელსაყრელი პირობები შექმნა ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ძალების გაფურჩქვნისათვის. საქართველოს მშრომელები დიდი ენერგიით შეუდგნენ სოციალისტური საზოგადოების შენებას.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეკავა სოფლის მეურნეობას; ამ უკანასკნელის აღდგენა-განვითარება კი შეუძლებელი იყო სარწყავი არხების მშენებლობის გარეშე, რასაც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე უდიდესი ყურადღება მიექცა.

პირველი საირიგაციო მშენებლობანი საქართველოში მთელი რიგი დაბრკოლებებისა და ეკონომიური სიძნელების პირობებში მიმდინარეობდა.

ახალგაზრდა საბჭოთა სახელმწიფო დიდ გასაჭირს განიცდიდა და მისი ყოველი პირველი წამოწყება სახალხო მეურნეობის აღდგენის გზაზე დიდ სიძნელებთან იყო დაკავშირებული. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამიერკავკასიის სახალხო მეურნეობის საერთო პროდუქტია 1921—1922 წლებში ძლივს შეადგენდა 1913 წლის დონის 20 პროცენტს⁶².

სარწყავი არხების მშენებლობის საწარმოებლად არ იყო სათანადო თანხები, სამუშაო იარაღები და საშენი მასალა. მდგომა-

61 ი. კ ა ჯ ა რ ა ვ ა, საბჭოთა საქართველო სახალხო მეურნეობის აღდგენით ჰეროდოტე, თბ., 1958, გვ. 3.

62 ი ქ ვ ე, გვ. 79.

რეობას კიდევ უფრო ართულებდა ირიგაციის საქმის მცოდნე პირთა ნაკლებობა. ყოველივე ეს არ იძლეოდა ირიგაციის საქმის დაუყოვნებლივ აღორძინების საშუალებას.

საჭირო შეიქნა ადგილობრივი გლეხთა ძალების გამოყენებით დაწყებულიყო საირიგაციო სამუშაოები. პარტიამ და მთავრობამ მიმართა მშრომელ გლეხობას, რათა მათ თავიანთი შრომით უსასყიდლოდ მიეღოთ მონაწილეობა სარწყავი არხების აღდგენა-მშენებლობაში, ხოლო თავის მხრივ აღუთქვამდა დახმარებას საშენი მასალითა და ტექნიკური ხელმძღვანელობით.

1922 წლის 23 თებერვალს გამოიცა საქართველოს რევკომის დადგენილება „შრომისა და ტვირთზიდვის ბეგრის სამელიორაციო სამუშაოებზე გავრცელების შესახებ“. ამ დადგენილების თანახმად, სარწყავი არხის აგებით დაინტერესებულ გლეხობას არხის მშენებლობაზე უსასყიდლოდ უნდა შეესრულებინა მიწის სამუშაოები და გამოეყვანა საქონელი საშენი მასალების გადასაზიდად „კვირაში სამი დღით, თვეში ათი დღით, ხოლო წლის განმავლობაში ორმოცდაათობმეტი დღით“⁶³.

შრომითი ბეგარა წყალთა მეურნეობაში პირადი შრომითი მონაწილეობის ფორმით ვრცელდებოდა ყველა წყლითმოსარგებლეზე 18 წლის ასაკიდან 55 წლამდე⁶⁴.

იმავე წელს გამოქვეყნდა რევკომის დადგენილება „მორწყული მიწების დაბეგვრის შესახებ სამელიორაციო საკიროებისათვის“. დადგენილებაში აღნიშნული იყო, რომ „თვალყურის დევნება და მოვლა-პატრონობა არსებული სარწყავი სისტემებისა, მათი შეკეთება და წესიერად შენახვა, აგრეთვე ახალი, აღგილობრავი მნიშვნელობის სამელიორაციო სამუშაოების შესრულება, რაც გამოწვეულია სასწრაფო გარემოებით, შეადგენს იმ მცხოვრებთა მოვალეობას, რომელიც პირდაპირ დაინტერესებულია და სარგებლობს აღნიშნულ სარწყავ სისტემას“⁶⁵.

გლეხობა დიდი ღნთუზიანობით შეხვდა სარწყავი არხების აღდგენა-მშენებლობის საქმეს. ისინი შრომითი ბეგარის სახით, თავიანთი ნება-სურვილით დიდი ხალისით ასრულებდნენ სრულიად უფასოდ მიწის სამუშაოებს და გამოჰყავდათ საქონელი საშენი მასალის გადასაზიდად. 1921—1922 წლებში გლეხობამ შეასრულა

63 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 281, ან. I, საქ. 211, ფურც. 368.

64 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 709, ფურც. 17.

65 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 281, ან. I, საქ. 211, ფურც. 373.

უსასყიდლოდ 1 220 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო, რაც ფულზე გადატანით უდრიდა 600 000 მანეთს⁶⁶ (იმდროინდელი კურსით).

1921—1922 წლებში „ჰიდრომშენის“ მისამართით მოდიოდა უამრავი თხოვნა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან, რომელშიც გლეხობა ითხოვდა სარწყავი არხების გასაყვანად ტექნიკურ ხელმძღვანელობას, ამასთანავე ისინი მზად იყვნენ უფასოდ წეესრულებინათ მიწის სამუშაოები⁶⁷. მაგალითად, გორის მაზრის სოფელ მარიანეულის მცხოვრებთა თხოვნაში ნათქვამია: „არხის გაყვანა ჩვენს ოცნებად არის გადაქცეული. ამ ადგილას სარწყავი არხი რომ იყოს გაყვანილი, ჩვენი მოსავალი ერთი ორად გაიზრდებოდა, ჩვენც დიდი სარგებლობა მოგვეცემოდა და სახელმწიფოსაც. ამიტომ გთხოვთ დაგვეხმაროთ. ჩვენ მზად ვართ, ჩვენს თავზე მივიღოთ ყველანაირი სამუშაო, თქვენგან კი ვთხოვლობთ დახმარებას მასალითა და მცოდნე პირთა რჩევით“⁶⁸.

ანალოგიური სურვილია გამოთქმული ოზურგეთის მაზრის სოფელ ქანიეთის მცხოვრებთა კოლექტიურ განცხადებაში, სადაც ითხოვენ მდინარე აჭის წყლიდან სარწყავი არხის გაყვანას⁶⁹; ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე სოფელ ზოვლეს მცხოვრებთა 1922 წლის 23 აპრილის განცხადება მდინარე თეძმედან სარწყავი წყლის გამოყვანის თაობაზე, რომელსაც ხელს აწერს 388 კაცი⁷⁰; სოფლების — დოესის, გრაკალისა და ხანდაკის მცხოვრებთა კოლექტიური განცხადებები და სხვა.

სარწყავი არხების მშენებლობაში მშრომელი გლეხობისათვის დახმარების გასაწევად საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და მთავრობამ რიგი მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადადგა; საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის 1921 წლის 5 ნოემბრის სხდომაზე გადაწყდა „ჰიდრომშენისთვის“ საირიგაციო არხების ასაგებად 1 მილიარდ 135 მილიონი მანეთის გამოყოფა, ამ თანხიდან 100 მილიონი მანეთი უნდა გამოყოფი-

66 ს. ქვარიანი, სამელიორაციო მუშაობა საქართველოში, „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928, № 7, გვ. 113.

67 საქართველოს ცენტრ. აღმასრულებელი კომიტეტის IV სესია, სტენოგრაფიკული ტექსტი, 1923, გვ. 217.

68 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 35, ფურც. 2.

69 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. 1, საქ. 138, ფურც. 1.

70 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 22, ფურც. 1.

ლიყო დაუყოვნებლივ⁷¹. ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის აწავე სხდომაზე ხაზგასმით აღინიშნა, რომ საირიგაციო მშენებლობები უნდა გამოცხადებულიყო დამკვერელ ობიექტად. ამასთან ერთად, ყველა დაწესებულებას ევალებოდა ამ სამუშაოთა შესრულებაში ყოველგვარი დახმარების გაწევა (სამშენებლო მასალათა, სამუშაო იარაღების, გადასახიდი საშუალებების და მუშახელის გამოყოფის სახით)⁷². გარდა ამისა, სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს 1922 წლის 11 თებერვლის ცნობით, „ჰიდრომშენს“ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში საირიგაციო მშენებლობისათვის გამოეყო 2 ათასი ფუთი ცემენტი, 150 ფუთი ლურსმანი, 200 ფუთი რკინა და 20 ფუთი ფისი⁷³.

1921—1922 წლებში „ჰიდრომშენმა“ ხელი მოჰკიდა შემდეგი სარწყავი არხების მშენებლობისა და შეკეთების საქმეს:

1. „I საბჭოთა“ არხი, რომელსაც უნდა მოერწყა 9 000 ღესეტიანა	
2. „მაშველის“ არხი	12000
3. მათხოჯის არხი	2000
4. კულაშ-ღანი რის არხი	2500
5. ხოაოულის ქალების არხი „	2500
6. დიმი-როკითის არხი	1200
7. ლამი-მისაქციელის არხი	3000
8. სკრა-ქარელის არხი	3000
9. დოეს-გრაკალის არხი	2000
10. მაჯადიას არხი	1600
11. ყარაიაზის სარწყავი სისტემის შეკეთება ⁷⁴ .	

„ჰიდრომშენის“ მიერ ჩატარებულ საირიგაციო სამუშაოთა გახილვის დროს, დიდ ენთუზიაზმსა და ინიციატივასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამელიორაციო სამუშაოები ამ დროს ჩატარდა ყველგან დაკვრითი წესით, ნაჩქარევად, ყოველგვარი მოსამზადებელი მუშაობის, მეცნიერული კვლევა-ძიებისა და სათანადო პროექტირების გარეშე⁷⁵. შენდებოდა მეტად გაუბრალოებული, ადგილობრივი ტიპის პრიმიტიული ნაგებობანი, რომელიც

71 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ან. I, საქ. 5, ფურც. 160.

72 იქვე.

73 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურც. 35.

74 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 1443, ფურც. 5.

75 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. I, საქ. 2528, ფურც. 5.

ძალიან ხშირად საჭიროებდა მუდმივ შეკეთებას და მალე გამოდიოდა მწყობრიდან. ამ პერიოდში ძალზე მოიკოვლებდა მშენებლობათა მომარაგება საჭირო სამშენებლო მასალებით. არასაკმარისი იყო აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ დაბანდებული თანხები წყალთა მცურნეობაში.

1923 წლის თებერვლიდან სარწყავი არხების მშენებლობის საქმე თანდათანობით უმჯობესდება. ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ჩამოყალიბებამ დადებითი როლი ითამაშა საირიგაციო მშენებლობის საქმეში. ადგილებზე შეიქმნა წყალთა საქმის მტკიცე ადმინისტრაცია, უგეგმობას, ანარქიას და უყაირათობას ცვლის გეგმიანობა, მომჭირნეობა, მეთვალყურეობა⁷⁶. უმჯობესდება სამუშაოთა ხარისხი და იზრდება სამელიორაციო მშენებლობათა მასშტაბებიც. ნახევრად კუსტარულ საირიგაციო ნაგებობათა ნაცვლად იწყება საინჟინრო ტიპის კაპიტალური სარწყავი არხების მშენებლობა.

საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ჩამოყალიბების შემდეგ საირიგაციო მშენებლობათა ტემპები განსაკუთრებით გაიზარდა. მაგალითად, თუ 1921 წლიდან 1926 წლის მათამდე სარწყავი არხების მშენებლობებზე შესრულებული იყო სულ 810 509,40 კუბ. მეტრი მიწის და 7 915,80 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები, 1926 წლის მაისიდან 1927 წლის ბოლომდე შესრულდა 859 078,72 კუბ. მეტრი მიწის და 13 832,42 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები⁷⁷, ე. ი. წელიწადნახევარში შესრულებული იქნა 6%-ით მეტი მიწის სამუშაოები, ხოლო 74,62%-ით მეტი ბეტონის სამუშაოები, ვიდრე წინა 5 წლის განმავლობაში.

შედარებით გაუმჯობესდა, აგრეთვე, საირიგაციო სამუშაოთა პროექტირების საქმეც, საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველო მხოლოდ 1926 წლის დეკემბრიდან შეუდგა ცალკეულ საირიგაციო მშენებლობათა დაპროექტებას. 1926—1927 წლებში აღნიშნული სამმართველოს მიერ შედგენილი იქნა 537 სხვადასხვა სახის მსხვილ და მცირე საირიგაციო ობიექტთა პროექტი⁷⁸.

ამ პერიოდში უკეთესი მდგომარეობა შეიქმნა საირიგაციო ობიექტთა სამშენებლო მასალებით მომარაგების მხრივაც. ცალკეუ-

⁷⁶ ვ. ბურჯანაძე, ირიგაცია საქართველოში, ეკონომიურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, 1967, გვ. 104.

⁷⁷ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 478, л. 8.

⁷⁸ იქვე.

ლი მშენებლობანი უკვე საკმაო რაოდენობით მარაგდებოდა ცემენტით, ქვიშით, ხე-ტყითა და სხვა მასალებით.

წყალთა მეურნეობის სამმართველომ თავი მოუყარა და საქმეში ჩააბა მელიორაციის დარგში გამოცდილი, მაღალკვალიფიციური სპეციალისტები, რამაც გააუმჯობესა სამეცნიერო კვლევებისა და მშენებლობათა პროექტირების ხარისხი.

ამასთან ერთად, თანდათანობით მცირდება სარწყავი არხების მშენებლობაზე ადგილობრივი გლეხობის შრომის გამოყენება შრომითი ბეგარის სახით. საირიგაციო მშენებლობათა დაფინანსება სახელმწიფო ბიუჯეტზე გადადის. ეკონომიურად საკმაოდ მომძლავრებულმა საბჭოთა სახელმწიფომ შესაძლებლობა გამოიჩინა, რომ თანდათანობით გაედიდებინა წყალთა მეურნეობაში დაბანდებული სახსრები.

1924/25 სამეურნეო წლამდე ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამუშაოთა დაფინანსება წარმოებდა ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან, ხოლო შემდეგ — საკავშირო ბიუჯეტიდანაც. 1923 წლიდან 1927 წლამდე ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე გამოიყო 4 512 002 მანეთი ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან, ხოლო 15 774 000 მანეთი — საკავშირო ბიუჯეტიდან⁷⁹.

ყოველწლიურად იზრდებოდა საქართველოში საირიგაციო მშენებლობისათვის განკუთვნილი სახსრები ამიერკავკასიის და საკავშირო ბიუჯეტიდან. თუ 1922/23 სამეურნეო წელს საირიგაციო მშენებლობებზე დაიხარჯა 10 791 მანეთი, 1923/24 წელს ეს თანხა გაიზარდა 202 374 მანეთამდე, 1924/25 წელს — 597 587 მან., 1925/26 წელს — 1 399 878 მან., ხოლო 1926/27 წელს — 2 434 732 მანეთამდე⁸⁰. 1927/28 სამეურნეო წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე დაიხარჯა 2 502 700 მანეთი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან და 426 000 მანეთი სამელიორაციო ფონდიდან⁸¹. სულ 1921—1927 წლებში საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე დაიხარჯა 7 581 000 მანეთი⁸².

ცალკეულ სამუშაოთა მიხედვით წყალთა მეურნეობაში დახარჯული თანხების რაოდენობა შეადგენდა შემდეგს (იხ. ცხრილი 1):

79 ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 477, л. 51.

80 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 21, ფურც. 57.

81 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 55, ფურც. 5.

82 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

საირიგაციო სამუშაოებზე დახარჯული თანხის რაოდენობა (მანეთობით) მპ

№	სამუშაოთა დასახელები	1922/23 წ.	1923/24 წ.	1924/25 წ.	1925/26 წ.	1926/27 წ.	ს უ ლ	რომელი ბიუჯეტიდან
1	სერა-კარელის	864	3510	2444	—	—	6818	ა/კ ბიუჯ.
2	დოეს-გრაკალის	748	3301	—	—	—	4049	"
3	" მაშელის "	3894	33934	5245	—	18525	61598	"
4	" I საბჭოთა "	1357	25353	8581	402	5211	40904	"
5	ტირიფონის	898	111310	210378	422152	358569	1103367	საქ. ბიუჯ.
6	ვანი-ტობანიერის	318	—	—	17658	10525	28501	"
7	მათხოვის	811	5216	2271	87	1962	9447	ა/კ ბიუჯ.
8	ლაში-მისაქციელის	236	2857	1357	—	—	4452	"
9	ხობულდის-კალეების	645	2156	1959	—	—	4760	"
10	დიმი-როკითის	49	4364	17412	29568	21937	73330	"
11	კულაშინ-ღანიერის	971	1781	81	—	—	2833	"
12	ალაზნის	—	—	146957	421124	1135645	1703726	საქ. ბიუჯ.
13	სამურზაყანოს	—	—	—	—	67775	67775	"
14	დიღმის სამუშაოები	—	—	—	—	48837	48837	"
15	ბირჩალის სარწ. სისტ. რეკონსტრ.	—	—	—	—	42399	42392	"
16	ხონი-სამტრედიის არხი	—	—	—	—	24795	24795	ა/კ ბიუჯ.

83 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 21, ფურც. 56.

წყალთა მეურნეობის სამუშაოთა დაფინანსების საქმის გაუმჯობესებამ დიდი გავლენა მოახდინა სარწყავი არხების მშენებლობის ტემპების გაძლიერებასა და სარწყავი ფართობის ზრდაზე.

საქართველოში საირიგაციო მშენებლობაში დიდი როლი ითამაშა სამელიორაციო ამხანაგობების ჩამოყალიბებამ.

სამელიორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბების მიზანი იყო აღ-გალობრივი მოსახლეობის აქტივობისა და თვითმოქმედების უკეთ გამოყენება სამელიორაციო მშენებლობის საქმეში.

ცნობილია, რომ სარწყავი არხების მშენებლობა მოითხოვს მრავალი ადამიანის გაერთიანებულ შრომას, მათ კოლექტიურ საქმიანობას. სამელიორაციო ამხანაგობების ჩამოყალიბება კი სა-უკეთესო პირობებს ქმნიდა გლეხობის საზოგადო საქმეში ჩასაბ-მელად და მათი გაერთიანებული შრომის გამოსაყენებლად.

სამელიორაციო ამხანაგობათა ინსტიტუტი საერთოდ ახალი არ არის წყალთა მეურნეობაში. იგი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის და-საწყისში არსდება დასავლეთ ევროპის მთელ რიგ სახელმწიფოებ-ში⁸⁴.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველი წლებიდანვე დიდი ყურადღება მიექცა სამელიორაციო ამხანა-გობათა ჩამოყალიბებას. ანიჭებდა რა სამელიორაციო ამხანაგობა-თა ორგანიზაციას პირველხარისხოვან სახელმწიფოებრივ მნიშვნე-ლობას, საქართველოს რევკომმა 1922 წლის 31 იანვარს გამოსცა დებულება „სამელიორაციო ამხანაგობების შესახებ“.

„სამელიორაციო ამხანაგობა მოეწყობა, რათა შეერთებული ძალით ააგოს, გამოიყენოს, წესიერად შეინახოს და დაიცვას ასა-გები ან უკვე აგებული ჰიდროტექნიკური სისტემები, რომელთა დანიშნულებაა მიწის მორწყვა, დაშრობა, მდინარის, არხის და ზევის ნაპირების გამაგრება, წყალსადენის გაყვანა და სხვა რამ ამისთანა“⁸⁵.

სამელიორაციო ამხანაგობის წევრი შეიძლებოდა გამხდარიყო ყველა წყლის მოსარგებლე სარწყავი სისტემის მოქმედების რაი-ონში და აგრეთვე ყველა ის მიწის მოსარგებლე, რომლის მიწა-ზედაც მოქმედებდა ჰიდროტექნიკური ნაგებობა.

ამხანაგობა ეწყობოდა წყლისა და მიწის მოსარგებლეთა ნე-ბაყოფილებითი შეთანხმებებით, ამასთანავე შეთანხმებულ მოსარ-

84 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 709, ფურც. 60.

85 იქვე, საქ. 140, ფურც. 373.

გებლეთა რიცხვი ნახევარზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო იმ წყლისა და მიწის მოსარგებლეთა საერთო რიცხვისა, რომელთაც ჰქონდათ სარგებლობა მათ მიწაზე უკვე არსებული ან ასაგებად განზრახული ჰიდროტექნიკური სისტემის მოქმედებით. ისინი ითვლებოდნენ ამხანაგობის დამფუძნებლებად⁸⁶.

ამასთან ერთად, დებულებაში აღნიშნული იყო: „თუ წყლის ან მიწის მოსარგებლე, რომელსაც სარგებლობა აქვს ჰიდროტექნიკური ნაგებობების მოქმედებით, თავს აარიდებს ამხანაგობის საერთო სასარგებლო მოქმედებაში მონაწილეობას, იგი იძულებით ჩაირიცხება ამხანაგობის წევრად და ამ გზით ჩაებმება მის ზუზაობაში“⁸⁷.

საპაიო შესატანს თითოეული წევრისათვის განსაზღვრავდა ამხანაგობის საერთო კრება სარწყავი მიწის სივრცის პროპორციულად, ან იმის მიხედვით, თუ რა სარგებლობას იღებდა ამხანაგობის წევრი ჰიდროტექნიკური ნაგებობის მოქმედებით. სამელიორაციო ამხანაგობაში საპაიო თანხის ოდენობა აგრეთვე განისაზღვრებოდა გლეხთა დიფერენციაციის მიხედვით: ღარიბ გლეხობაზე — 1 მანეთი, საშუალოზე — 2 და შეძლებულზე — 3 მანეთი⁸⁸.

სამელიორაციო ამხანაგობის ორგანოებს წარმოადგენდა: ა) ამხანაგობის წევრთა და მათი რწმუნებულთა კრება, ბ) ამხანაგობის გამგეობა და გ) სარევიზიო კომისია.

ამხანაგობის უმაღლესი ორგანო იყო საერთო კრება. კრება უნდა ჩატარებულიყო ყოველ სამ თვეში. ამასთან ერთად, ამხანაგობის გამგეობასა და სარევიზიო კომისიას უფლება ჰქონდა მოეწვია საგანგებო კრება ნებისმიერ ვადაში.

სამელიორაციო ამხანაგობის ყველა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღება ხდებოდა საერთო კრებაზე. ამხანაგობის თითოეულ წევრს საერთო კრებაზე ჰქონდა ერთი გადამწყვეტი ხმის უფლება. კრება უფლებამოსილი იყო, როდესაც ესწრებოდა წევრების ერთი მესამედი მაინც. საერთო კრებაზე ირჩეოდნენ ცალკეული სოფლის თემის ყოველი 200 კაციდან ერთ რწმუნებულს 6 თვის ვადით. რწმუნებულთა კრებას გამგეობა იწვევდა ორ კვირაში ერთხელ. რწმუნებულთა კრების კომპეტენციაში შედიოდა ამხანაგობის გამგეობის არჩევა, ამხანაგობის წევრად მიღება და

86 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 29, ფურც. 24.

87 იქვე.

88 იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 1173, ფურც. 47.

გარიცხვა, ფულადი შესატანის ოდენობის განსაზღვრა და შეტანის ვადის დაწესება, ნატურ-ბეგარიტ შესასრულებელი სამუშაოს დაწესება, ამხანაგობის შემოსავლის და გასავლის ხარჯთაღრიცხვის განხილვა და დამტკიცება, ამხანაგობის გამგეობის ანგარიშების დამტკიცება და სხვა.

ამხანაგობის აღმასრულებელ ორგანოს წარმოადგენდა გამგეობა, რომლის წევრებს ირჩევდნენ 6 თვის ვადით. გამგეობის წევრები თავის მხრივ ირჩევდნენ თავმჯდომარეს, მის მოადგილეს და მდივანს⁸⁹.

გამგეობის მუშაობას მეთვალყურეობას და კონტროლს უწევდა ამხანაგობის სარევიზიო კომისია, რომლის წევრების არჩევა სდებოდა სამელიორაციო ამხანაგობის საერთო კრებაზე.

ამხანაგობის ადმინისტრაციული ზედამხედველობა, ფინანსური კონტროლი და საერთო ხელმძღვანელობა 1928 წლამდე მთლიანად დაკისრებული ჰქონდა წყალთა მეურნეობის სამმართველოს.

1928 წლის 21 აგვისტოს საქართველოს სახკომსაბჭოს დადგენილების საფუძველზე სამელიორაციო ამხანაგობათა ხელმძღვანელობის ფუნქციები განაწილდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსა და „სოფლის კავშირის“ შორის. „ყოველგვარი ჰიდროტექნიკური სისტემის აგება-გამოყენებისა და შეკეთება-დაცვას საქმეში სამელიორაციო ამხანაგობა ექვემდებარებოდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, ხოლო სასოფლო-სამეურნეო დარგში — „სოფლის კავშირის“⁹⁰. ამ უკანასკნელის სფეროში შევიდა აგრეთვე ამხანაგობის ორგანიზაციულ-სამეურნეო და მთელი რიგი საწარმოო საკითხების მოგვარება.

სამელიორაციო ამხანაგობებს გააჩნდა შემდეგი საშუალებანი: 1) სამელიორაციო ფონდი და 2) საექსპლოატაციო თანხები⁹¹.

სამელიორაციო ფონდი წარმოადგენდა მიზნობრივ კრედიტებს და იხარჯებოდა მხოლოდ მშენებლობებზე.

საექსპლოატაციო თანხები კი შედგებოდა წყლის სარგებლობის გადასახადისაგან და იხარჯებოდა სარწყავი სისტემის მომსახურე პერსონალის შენახვასა და არხის მორიგ გაწმენდა-შეკეთებაზე.

პირველი სამელიორაციო ამხანაგობათა დაარსება იწყება 1921 წლიდან. გლეხოზა სამელიორაციო ამხანაგობის დაარსებას დიდი

89 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. I, საქ. 16, ფურც. 355—356.

90 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 12, ფურც 38.

91 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 1173, ფურც. 6.

ენტუზიაზმით შეხვდა. მოკლე ხანში ათეულობით სოფლის მოსახლეობა გაერთიანდა სამელიორაციო ამხანაგობებში.

ერთ-ერთი პირველი სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელიც ამ დროს იქნა ჩამოყალიბებული, იყო „მაშველის“ ამხანაგობა. „მაშველი“ დაარსდა ქ. ქუთაისში 1921 წლის 11 სექტემბერს⁹².

ამხანაგობა „მაშველის“ წესდებაში, რომელიც მიღებულ და დამტკიცებული იქნა საერთო კრებაზე, განსაზღვრული იყო სამელიორაციო ამხანაგობის მიზნები და ამოცანები. იგი ითვალისწინებდა: ა) სარწყავი სისტემის მშენებლობას და მის გამართულ მდგომარეობაში შენახვას, ბ) სარწყავი წყლის განაწილებას ამხანაგობის წევრებს შორის; გ) სარწყავი არხის მოქმედების რაიონში მდებარე ყველა მიწის ნაკვეთის მფლობელის ჩაბმას ამხანაგობის შემადგენლობაში და დ) სამელიორაციო ამხანაგობის მუშაობისათვის საჭირო საშუალებების, როგორც ფულადი, ისე ნატურალ-გარის, ოდენობის განსაზღვრას და მის აკრეფას ამხანაგობის წევრებიდან⁹³.

„მაშველის“ სამელიორაციო ამხანაგობა აერთიანებდა 5 თემს, რომლებშიც შედიოდა 10 სოფელი 4590 კომლით. „მაშველში“ ღმთავრესად გაერთიანებული იყვნენ ფარცხანაყანევის, ზედა და ქვედა ქვიტირის, მალლაკის, დიდი ჭიხაიშის და სხვა ახლომდებარე სოფლების გლეხობა.

ამხანაგობის რწმუნებულთა კრების დადგენილებით საწევრო გადასახადი ერთ ღესეტიანზე განსაზღვრული იყო 50 კაპიკი, ხოლო საპაიო — 5 მანეთი. ამხანაგობის შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა ადგილობრივ გლეხთა საწევრო გადასახადი, რომელიც საერთო კრების დადგენილებით უდრიდა ერთ ქცევაზე (900 კვ. საენი) — ერთ მანეთს⁹⁴.

„მაშველის“ სარწყავი არხის მშენებლობას აფინანსებდა 1921—1922 წლებში „ჰიდრომშენი“. 1923—1924 წლებში ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო, ხოლო 1925—1926 წლებში — საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველო.

ამხანაგობის წევრები „მაშველის“ სარწყავი არხის მშენებლობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ. ისინი უსასყიდლოდ, შრომითი ბეგარის სახით ასრულებდნენ მიწის სამუშაოებს და გამოჰ-

⁹² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 13, ფურც. 5.

⁹³ იქვე. ფ. რ — 303, ან. 1, საქ. 16, ფურც. 352.

⁹⁴ იქვე. ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 13, ფურც. 6.

ცავდათ მუშა საქონელი ტვირთის გადასაზიდად. მათ მარტო 1921—22 სამეურნეო წელს შეასრულეს მთელი მიწის სამუშაოების ნახევარი. რაც იმდროინდელ ფულის კურსზე გადაყვანით უდრიდა 93 715 მანეთსა და 15 კაპიკს⁹⁵.

ამავე წელს ჩამოყალიბდა „I საბჭოთა“ სარწყავი არხის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომლის გამგეობის ადგილსამყოფელი იყო ქუთაისის მაზრის სოფელი ტყაჩირი. ამხანაგობის ჩამოყალიბების მიზანი იყო „I საბჭოთა“ სარწყავი არხის მშენებლობა, რომელიც დაიწყო 1922 წელს.

„I საბჭოთა“ სარწყავი არხის სამელიორაციო ამხანაგობა მოიცავდა 7 სოფელს, რომელიც შეადგენდა 2156 კომლს⁹⁶.

ამხანაგობის საწევრო შესატანი ერთ ღესეტინაზე უდრიდა 50 კაპიკს, საპაიო — 5 მანეთს.

ამხანაგობაში გაერთიანებულმა მუხიანის, პატრიკეთის, ოფშკეთის, გეგუთის, ტყაჩირის და სხვა ახლომდებარე სოფლის გლეხებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს სარწყავი არხის მშენებლობაში. ისინი შრომითი ბეგარის სახით უფასოდ ასრულებდნენ მიწის სამუშაოებს. მარტო 1921—1922 წლებში მათ მიერ უფასოდ შესრულებული იქნა 14000 კუბ. საყენი მიწის სამუშაო, რაც ფულზე გადაყვანით უდრიდა 55 967 მანეთს და 10 კაპიკს⁹⁷.

1927 წლის 9 ოქტომბერს „მაშველის“ და „I საბჭოთა“ არხის სამელიორაციო ამხანაგობები გაერთიანდნენ და ეწოდა „საბჭოთა-მაშველის“ სამელიორაციო ამხანაგობა. გამგეობის მუდმივი ადგილსამყოფელი გახდა ქ. ქუთაისი.

სახელმწიფომ დიდი დახმარება აღმოუჩინა ამხანაგობას სარწყავი არხის მშენებლობაში. „მაშველის“ არხზე 1927 წლამდე ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან დაიხარჯა სულ 61 598 მანეთი, ხოლო „I საბჭოთა“ სარწყავ არხზე იმავე ბიუჯეტიდან — 40 904 მან⁹⁸.

ორივე სამელიორაციო ამხანაგობამ შრომითი ბეგარის სახით შეასრულა 440 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები, რაც ფულზე გადაყვანით უდრიდა დაახლოებით 200 000 მანეთს⁹⁹.

⁹⁵ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 4, ფურც. 226.

⁹⁶ იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 13, ფურც. 49.

⁹⁷ იქვე, ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 4, ფურც. 243.

⁹⁸ იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 21, ფურც. 56.

⁹⁹ ს. ქეარიაძე. სამელიორაციო ამხანაგობანი საქართველოში, „საქ. ეკონომისტი“, 1928, № 9, გვ. 128.

„საბჭოთა-მაშველის“ სამელიორაციო ამხანაგობა სანიმუშო ორგანიზაცია იყო მთელ საქართველოში, ზომელმაც დიდი როლი შეასრულა როგორც სარწყავი სისტემის მშენებლობაში, ისე მის ექსპლოატაციაში.

ამავე პერიოდში, 1921 წლის 28 მარტს, ქ. ხონში დაარსდა ხონი—სამტრედიის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელსაც მოგვიანებით ეწოდა „მრწყველი“. ამხანაგობა აერთიანებდა 9 თემს, რომელიც შეადგენდა 25 სოფელს. სულ „მრწყველში“ გაერთიანებულ წევრთა რიცხვი უდრიდა 7 500 კაცს¹⁰⁰.

ამხანაგობა ემსახურებოდა 350 ვერსის საერთო სიგრძის სარწყავი არხების ექსპლოატაციას. ხონის, კუხის, ქარსაბის და ნარღვევის სარწყავი არხები აგებული იყო ჯერ კიდევ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე და ადგილობრივი ტიპის ნაგებობებს წარმოადგენდა.

ამხანაგობას ხელმძღვანელობდა გამგეობა, რომელიც 7 წევრისაგან შედგებოდა. ამხანაგობის საერთო კრების დადგენილებით საბაიო შესატანი ქცევაზე უდრიდა ერთ მანეთს, ხოლო საწევრო — 50 კაპიკს¹⁰¹.

სამელიორაციო ამხანაგობა „მრწყველის“ შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა სარწყავი არხების ექსპლოატაციიდან შემოსული თანხა. 1921—1922 წლებში ექსპლოატაციის შედეგად შემოსული თანხის რაოდენობა ერთ ქცევაზე უდრიდა 30 კაპ., 1924—25 წლებში — 50 კაპ., 1927 წელს — 60 კაპ. ამავე წელს წლიური შემოსავალი შეადგენდა 29 992 მანეთს და 37 კაპიკს¹⁰².

1923 წელს სამელიორაციო ამხანაგობის „მრწყველის“ წევრთა მონაწილეობით და ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ხელმძღვანელობით გაყვანილი იქნა ორი არხი: ახალი მათხოჯის და კულაშის.

რადგან ამხანაგობის გამგებლობაში მყოფი სარწყავი არხები ადგილობრივი ტიპის ნაგებობანი იყო, ყოველწლიურად საჭიროებდა წმენდასა და შეკეთებას. ამიტომ აღნიშნული შემოსავალი არ გამოროდა ამ სამუშაოთა შესასრულებლად. ამის გამო, ამხანაგობის გამგეობა წყალთა მეურნეობის სამმართველოსაგან ხშირად ითხოვდა გრძელვადიან სესხს. ხონი — სამტრედიის სამელიორაციო ამ-

100 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 12, ფურც. 25.

101 იქვე, საქ. 13, ფურც. 27.

102 იქვე, ფურც. 28.

სანაგობას 1927 წელს სამელიორაციო ფონდიდან მიეცა სესხი არხების შესაკეთებლად 10 000 მან., ხოლო 1928 წელს — 20 000 მან¹⁰³. სარწყავი არხების მოვლაში „მრწყველის“ წევრები მონაწილეობდნენ პირადი ინვენტარითა და შრომით.

1921 წელს ჩამოყალიბდა აგრეთვე დიმი — როკითის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელსაც ეწოდა „დახმარება“. გამგეობის ადგილსამყოფელი იყო სოფელი დიმი.

ამხანაგობის ჩამოყალიბება მიზნად ისახავდა დიმი — როკითის სარწყავი არხის მშენებლობას, რომელიც დაიწყო 1921 წლის 22 აგვისტოს. სამელიორაციო ამხანაგობა ძირითადად მოიცავდა ბაღდადის თემს, რომელშიც შედიოდა 15 სოფელი — 2900 კომლით¹⁰⁴. ამხანაგობა „დახმარების“ საწევრო შესატანი უდრიდა 50 კაპიკს, ხოლო საპაიო — 5 მანეთს ერთ დესეტინაზე¹⁰⁵.

ამხანაგობა ფინანსდებოდა 1923 წლიდან ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, ხოლო 1926 წლიდან საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სამელიორაციო ფონდიდან.

სამელიორაციო ამხანაგობა „დახმარებაში“ გაერთიანებულმა დიმის, როკითის, დიდველის, ბაღდადის, ნერგეთის, ფერსათის, როხის და სხვა ახლომდებარე სოფლის გლეხებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს სარწყავი არხის მშენებლობაში. მათ 1923 წლისათვის უფასოდ შესრულებული ჰქონდათ მთელი მიწის სამუშაოთა 69%¹⁰⁶, გარდა ამისა, გლეხობამ თავიანთი სახსრებით ააგო ელექტროსადგურის შენობა სარწყავ არხზე.

ადგილობრივ გლეხობას დიდ დახმარებას უწევდა სახელმწიფო. 1927 წელს ამხანაგობას მიეცა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან 40 148 მან. და სამელიორაციო ფონდიდან 94 921 მან¹⁰⁷. აღნიშნული დახმარების შედეგად სამელიორაციო ამხანაგობამ დიდ წარმატებას მიაღწია არხის მშენებლობაზე, მარტო 1927—1928 წელს მათ მიერ შესრულდა 2 823 58 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო¹⁰⁸. ამ-

103 ს. ქვარიანი, სამელიორაციო ამხანაგობანი საქართველოში, „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928, № 9, გვ. 129.

104 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 591, ან 4, საქ. 13, ფურც. 16.

105 იქვე, ფურც. 17.

106 იქვე, ფ. რ. — 675, ან, I, საქ. 4, ფურც. 248.

107 ს. ქვარიანი, დასახ. ნაშრ., „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928, № 9, გვ. 128.

108 საქ. სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 99.

ხანაგობაში გაერთიანებული გლეხობის თავდადებული შრომის შედეგად 1928 წელს დიმი — როკითის არხი გადაეცა საექსპლოატაციოდ.

სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში ჩამოყალიბდა აგრეთვე სვირის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელიც აერთიანებდა სვირის, ობჩის, სიმონეთის, საქარის და თერჯოლის თემებს, სულ 700 წევრს¹⁰⁹.

ამხანაგობამ 1924 წლის 25 აგვისტოს მიიღო წესდება. რომლის მე-8 მუხლით საწევრო შესატანი განისაზღვრებოდა 50 კაპიკით, ხოლო საპაიო — 3 მანეთით ერთ ქცევაზე. წესდების მიღებამდე და გამგეობის არჩევამდე ამხანაგობის საქმეებს განაგებდა სპეციალური კომისია, რომელსაც სოფლები ირჩევდნენ საერთო კრებაზე.

ამხანაგობის ძირითადი შემოსავალი იყო არხის ექსპლოატაციის შედეგად აკრეფილი გადასახადი და საწევრო და საპაიო თანხები.

1926 წლის 2 ივნისის საერთო კრების დადგენილებით ამხანაგობის ყოველი წევრი წელიწადში ერთ ქცევაზე იხდიდა 1 მანეტს¹¹⁰.

სვირის სამელიორაციო ამხანაგობა ემსახურებოდა ცარიზმის დროს აგებულ ორი ძველი არხის ექსპლოატაციას. 1921 წელს დაიწყო ახალი სარწყავი არხის მშენებლობა, რომელშიც ამხანაგობის წევრები აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ. აღნიშნული არხის მშენებლობა დამთავრდა 1923 წელს. მიწის საშუალებები მთლიანად უფასოდ იქნა შესრულებული ადგილობრივი გლეხობის მიერ. გარდა ამისა, მათ მშენებლობაზე უფასოდ გამოჰყავდათ საქონელი საშენი მასალებისა და სხვა ტვირთის გადასაზიდად.

ჩვენ შევხებით მხოლოდ რამდენიმე სამელიორაციო ამხანაგობას, რომელიც ჩამოყალიბდა 1921 წელს. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს შექმნის შემდეგ სამელიორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბებას კიდევ უფრო დიდი ყურადღება მიექცა. განსაკუთრებით 1927 წლიდან იზრდება სამელიორაციო ამხანაგობათა რიცხვი. მარტო ამ წელს დაარსდა 19 სამელიორაციო ამხანაგობა; აღმოსავლეთ საქართველოში — თხუთმეტი, დასავლეთში — ოთხი. ამ რაოდენობიდან ხუთი სამელიორაციო ამხანაგობა დაარ-

¹⁰⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 13, ფურც. 51.

¹¹⁰ იქვე.

სებულ იქნა წყალსადენის გაყვანის მიზნით, ხოლო დანარჩენი 14 მორწყვისა და ამოშრობისათვის¹¹¹ (ცხრილი 2).

ცხრილი 2

1927 წელს დაარსებული სამელიორაციო ამხანაგობანი

სამელიორაციო ამხანაგობის დასახელება	წყალთა ოლქის და რაიონის დასახელება	დაარსების დრო	ამხ. გაერთი- ანებულ წევრ- თა რაოდენო- ბა
1. დილომი „ბურჯი“	თბილისის წყალთა მე- ურნეობის ოლქი	4/V—27	422 წევრი
2. ზემო აეკალა „წალ- კოტი“	—	20/VII—27	122
3. საგარეჯო „კახეთი“	—	31/VII—27	126 „
4. მუხრანის „ახალი ცხოვ- რება“	—	30/V—27	10 სოფელი
5. ქსანი „ათი ოქტომ- ბერი“	—	8/X—27	150 წევრი
6. საგურამო „საგურამო“	—	7/IX—27	165
7. შირიანელის „შირიან- ნელის“	გორის წყ. მეურ. ოლქი	20/V—27	115
8. ყანდაღის „შრომის თავისუფლება“	კახეთის წყ. მეურნ. ოლქი	31/III—27	219
9. ჩალაუბანი „1 მაისი“	„	18/VII—27	160 „
10. გოგაშენი „გოგაშენი“	ახალციხის წყ. მეურნ. რაიონი	7/VII—27	10 სოფელი
11. ქვეში „სინათლე“	ბორჩალოს წყ. მეურნ. რაიონი	10/V—27	20 სოფელი
12. სამშვილდე „სამშვილ- დე“	—	20/V—27	10 სოფელი
13. ტოლა „ტოლა“	ქუთაისის წყ. მეურნ. ოლქი	23/IV—27	187 წევრი
14. დუნაისი „სინათლე“	ბორჩალოს წყ. მეურნ. რაიონი	10/V—27	212

1927 წელს სამელიორაციო ამხანაგობებმა მნიშვნელოვანი შუშაობა ჩაატარეს. ამ წელს სამელიორაციო ამხანაგობათა დასახ-
მარებლად მთავრობამ გამოჰყო 211 000 მანეთის კრედიტი. აქედან
დიდი — როკითის ამხანაგობას მიეცა 105 000 მან., „მაშველის“ სა-

¹¹¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — .591, ან. 4, საქ. 21, ფურც. 43—44.

მელიორაციო ამხანაგობას — 34 000 მან., „I საბჭოთა“ სამელიორაციო ამხანაგობას — 5 000 მან., ხონი — სამტრედიის სამელიორაციო ამხანაგობას — 10 000 მან., სვირი — აჭაშეთის სამელიორაციო ამხანაგობას — 43 000 მან.¹¹²

მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის 1927 წლის ანგარიშის მიხედვით სამელიორაციო კრედიტი გაეხსნა შედარებით მკირერიცხოვან სამელიორაციო ამხანაგობებსაც: მაგალითად, ზინობიანის და წილკნის სამელიორაციო ამხანაგობებს გამოეყო 3 000 მანეთი, ხოლო მირიანეულის სამელიორაციო ამხანაგობას — 5 000 მანეთი.¹¹³ მთავრობის ფულადი დახმარების შედეგად ზემოთ აღწერილმა სამელიორაციო ამხანაგობებმა ბევრი დასახული ამოცანის გადაჭრა შეძლეს.

ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს მირიანეულის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელმაც მეტად მოკლე ხანში კარგ შედეგებს მიაღწია. მირიანეულის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომლის მიზანსაც წარმოადგენდა მირიანეულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობა, ჩამოყალიბდა 1927 წლის 20 მაისს. იგი აერთიანებდა 115 წევრს. ამხანაგობის თავდადებული შრომის შედეგად შესრულდა შემდეგი სახის სამუშაოები: აშენდა სატუმბავი სადგურის შენობა და დაიდგა ძრავა, ტუმბოები და ტრანსმისია, აიგო მილზერის შემწვოვ სარკველებთან შემაერთებელი ნაწილი და ორი აუზი, გაკეთდა შხეფსაციერის ქვეშ აუზი და მაციერის მილგაყვანილობა, გარდა ამისა, მილგაყვანილობის დაწნევის ხაზი გაყვანილ იქნა რკინიგზის გალმა და დამზადდა მასალები შხეფსაციერის ქვეშ.¹¹⁴

კარგად იშრომა აგრეთვე 1927 წელს ჩამოყალიბებულმა მუხრანის (წილკნის) სამელიორაციო ამხანაგობამაც, რომლის სახელწოდება იყო „ახალი ცხოვრება“. ამ ამხანაგობამ გააერთიანა მუხრანის, წილკნის, ქსოვრისის, ძალისის, ერედის და სხვა ახლომდებარე სოფლის გლეხობა. „ახალი ცხოვრების“ მიზანი იყო ძველი სარწყავი არხის რეკონსტრუქცია და სასმელი წყლის გამოწვანა.

სამუშაოები დაიწყო 1927 წლის გაზაფხულზე და სულ მალე, იმავე წლის სექტემბერში დამთავრდა. გლეხობის შრომით აღდ-

112 საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921—1967 წწ., თბ., 1967, გვ. 372.

113 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან 1, საქ. 2243, ფურც. 205.

114 იქვე, ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 140, ფურც. 10.

გენილი იქნა ძველი სარწყავი არხი, რომელმაც მორწყა 3 000 ჰექტარი მიწის ფართობი.

გარდა ამისა, გამოყვანილი იქნა აგრეთვე სასმელი წყალი 2648 მეტრის სიგრძის რკინის მილით. აღნიშნული სოფლების გლეხობამ მიიღო სასმელი წყალი დღე-ღამეში 28 800 ლიტრის ოდენობით¹¹⁵.

1927 წელს ჩამოყალიბებული სამელიორაციო ამხანაგობებიდან ორგანიზებული შრომით გამოირჩეოდა აგრეთვე დიღმის სამელიორაციო ამხანაგობა „ბურჯი“, ჩალაუბნის სამელიორაციო ამხანაგობა — „I მაისი“, ქვეშის სამელიორაციო ამხანაგობა — „სინათლე“ და სხვ.

სამელიორაციო ამხანაგობათა რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა 1928 წელს. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ექსპლოატაციის განყოფილებასთან 1928 წლის აპრილში შეიქმნა სპეციალური ქვეგანყოფილება, რომელიც უშუალოდ ხელმძღვანელობდა და აწესრიგებდა სამელიორაციო ამხანაგობათა საქმეს. აღნიშნულ სამმართველოს დიდ დახმარებას უწევდა მაზრების აღმასრულებელი კომიტეტები. 1928 წლის 22 მაისის ცირკულიარში „სამელიორაციო ამხანაგობათა შესახებ“, გორის მაზრის აღმასრულებელი კომიტეტი ავალებდა გორის, შინდისის, წითელქალაქის, მეჯვრისხევის, ქარელის და კავთისხევის თემკომის მდივნებს: „1) აწარმოონ ახსნა-განმარტებითი მუშაობა მოსახლეობას შორის, რისთვისაც საკითხი წინასწარ უნდა იქნეს დამუშავებული სათემო კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე. გამოიყოს აქტივი სოფლებში და უკრედეებში მოხსენებების ჩასატარებლად, რომელთაც ჩაუტარდებათ საინსტრუქციო მოხსენება სამელიორაციო ამხანაგობათა მნიშვნელობასა და მისი დაარსების საფუძველზე. 2) ჩატარდეს მოხსენებანი კომუჟრედის სხდომებზე, ღარიბთა კრებებზე აქტივ საშუალო გლეხობასთან ერთად და სოფლის საერთო კრებებზე“¹¹⁶.

1928 წელს ჩამოყალიბდა 10 სამელიორაციო ამხანაგობა, აქედან 8 სამელიორაციო ამხანაგობა — აღმოსავლეთ საქართველოში, 2 — დასავლეთში. გარდა ზემოაღნიშნულისა, ამავე წლის ივლისს — სექტემბერში აჭარაში დაარსდა 26 წვრილი სამელიორაციო ამხანაგობა¹¹⁷.

¹¹⁵ სპ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან 1, საქ. 140, ფურც. 11.

¹¹⁶ იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 12, ფურც. 16.

¹¹⁷ ს. ქ ე ა რ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრ., „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928,

სამელიორაციო ამხანაგობათა რიცხვის გაზრდასთან ერთად სახელმწიფომ გაზარდა დახმარება. 1928 წელს სამელიორაციო ფონდიდან სამელიორაციო ამხანაგობებს მიეცათ სამელიორაციო სესხი 500 000 მანეთის ოდენობით. აღნიშნული თანხა ცალკეულ სამელიორაციო ამხანაგობათა შორის ასე განაწილდა: დიღომის სამელიორაციო ამხანაგობას გამოეყო 202 000 მანეთი, ყარაიზის — 90 000 მან., ქსანის — 32 000 მან., ინგურ — გალის — 80 000 მან., დიმი — როკითის — 30 000 მან., დოეს — გრაკალის — 26 000 მან., ხონი — სამტრედიის — 20 000 მან., მირიანეულის — 10 000 მან., მუხრანის — 10 000 მან. და სხვა¹¹⁸.

1928 წელს დაარსებული სამელიორაციო ამხანაგობებიდან ბევრმა გამოიჩინა თავი მაღალი ორგანიზებულობით. მათ შორის პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ყარაიზის ფ. მახარაძის სახელობის სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელიც შეიქმნა 1928 წლის 21 თებერვალს. ამხანაგობა აერთიანებდა 12 სოფელს (2 000 წევრს)¹¹⁹, სადაც შედიოდნენ უმთავრესად ერთობის, მიხაილოვკის, ქესალოს, ნაზარდოს, ულიანოვკის და ჯანდარის სოფლების გლეხები.

ამხანაგობას ხელმძღვანელობდა არჩეული გამგეობა, რომლის ადგილსამყოფელი იყო სოფელ ყარატაფაში. სამელიორაციო ამხანაგობის მიზანი იყო არსებული საინჟინრო ნაგებობის — ყარაიზის სარწყავი სისტემის მოვლა და მისი ექსპლოატაცია. ამ დიდი სისტემის შესაკეთებლად 1928 წლის გაზაფხულზე სამელიორაციო ფონდიდან გამოყოფილ იქნა 90 000 მან.¹²⁰

ამ პერიოდში შექმნილ სამელიორაციო ამხანაგობათაგან ერთ-ერთი მოწინავე იყო გორის წყალთა ოლქში 1928 წლის 23 აპრილს ჩამოყალიბებული დოეს — გრაკალის სამელიორაციო ამხანაგობა. იგი აერთიანებდა 143 წევრს¹²¹, უმთავრესად დოესის, ხანდაკის, ფაშინთ-კარის და ყარაღაჯის სოფლის გლეხებს. გამგეობის ადგილსამყოფელი იყო სოფელ დოესში.

დოესის სამელიორაციო ამხანაგობის ამოცანას წარმოადგენდა დოეს — გრაკალის სარწყავი არხის რეკონსტრუქცია და მისი ექსპლოატაცია. არხის მშენებლობა დაიწყო 1921 წელს.

¹¹⁸ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4. საქ. 27, ფურც. 203.

¹¹⁹ იქვე, საქ. 12, ფურც. 26.

¹²⁰ ს. ქვარიაძე, დასახ. ნაშრ., „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928, № 9, გვ. 129.

¹²¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4. საქ. 12, ფურც. 26.

ადგილობრივი მოსახლეობის თავდადებული შრომისა და მთავრობის მიერ სათანადო დახმარების გაწევის შედეგად, მოკლე ხანში მოხერხდა სარწყავი არხის საექსპლუატაციოდ გაშვება. 1928 წელს სამელიორაციო ფონდიდან დოეს — გრაკალის სამელიორაციო ამხანაგობას გამოეყო 26 000 მანეთი.

1928 წლის 28 აპრილს აფხაზეთში ჩამოყალიბებული იქნა ინგურ — გალის (სამურზაყანოს) სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელიც აერთიანებდა 1102 წევრს. გამგეობის ადგილსამყოფელი იყო ქ. გალი.

ამხანაგობას მდინარე ენგურის მარჯვენა ნაპირიდან უნდა გაეყვანა 17 კმ-ის სიგრძის სარწყავი არხი, რომელიც მორწყავდა 12 000 ღესეტინა მიწის ფართობს.

ამხანაგობა დიდი ენთუზიაზმით შეუდგა სარწყავი არხის გაყვანას. 1928 წელს ზემოთ აღნიშნულ ამხანაგობას სამელიორაციო ფონდიდან მიეცა სესხად 80 000 მანეთი. გლეხობის თავდადებული შრომის შედეგად, 1928 წლის ბოლოსთვის შესრულდა 29 170 კუბ. მეტრი მიწის და 1 111 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები¹²².

ამავე წლის 18 სექტემბერს ჩამოყალიბდა გარდატენის სამელიორაციო ამხანაგობა გორის მაზრაში. იგი აერთიანებდა დიდი და პატარა გარდატენის სოფლების მოსახლეობას. ამხანაგობის წევრთა რიცხვი უდრიდა 115 კაცს.

ამხანაგობის მიზანი იყო ვერის ხევიდან გამოყვანილი გარდატენის არხის ექსპლუატაცია და ახალი სარწყავი არხის გამოყვანა მდინარე ტანადან, რომელიც მორწყავდა 165 ჰექტარ მიწას¹²³.

გარდატენის სამელიორაციო ამხანაგობის წევრთა სასახელოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მათ ამ მიზანს თავდადებული შრომით მოკლე ხანში მიაღწიეს. ამხანაგობაში გაერთიანებული თითოეული წევრი პირადად მონაწილეობდა სარწყავი არხის მშენებლობაში და მის სარგებლობაში მყოფი სარწყავი მიწის პროპორციულად იხდიდა გადასახადს ყველა იმ ხარჯის დასაფარავად, რომელიც დაკავშირებული იყო არხის მშენებლობასა და მის გამართულ შენახვასთან.

¹²² საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 98.

¹²³ საქ. სსრ ცსა (თბილისი). ფ. რ — 581, ან. 4, საქ. 12, ფურც. 26.

ჩვენ შევეხეთ მხოლოდ ზოგიერთ სამელიორაციო ამხანაგობებს, რომლებიც ჩამოყალიბდნენ საქართველოში. ყველას აღნიშვნა არც მოხერხდებოდა, რადგან 1928 წლის ბოლოსათვის მათი რიცხვი 82-მდე ავიდა¹²⁴.

შემდგომ წლებში გაუმჯობესდა სამელიორაციო ამხანაგობათა მუშაობის ხარისხი. სამელიორაციო ამხანაგობების სამუშაოთა მასშტაბებმა უფრო ფართო ხასიათი მიიღო. მათ სამუშაო გეგმაში შეტანილ იქნა ისეთი საკითხები, როგორიც იყო: ამხანაგობის სამოქმედო რაიონში არსებული სარწყავი სისტემის მთლიანი შესწავლა როგორც ტექნიკურად, ისე არხებში სარწყავი წყლის ტევადობის მხრივ; შესწავლილი უნდა ყოფილიყო აგრეთვე წყლის მოსარგებლეთა ფენებად დაყოფა და მათი სარწყავი ფართობის მოცულობა კულტურების მიხედვით; სამელიორაციო კოოპერატივში ჩაბმული უნდა ყოფილიყო ყველა წყლისმოსარგებლე, ამისათვის ყოველ სოფელში პერიოდულად უნდა მოწყობილიყო მასიური კრებები: ამხანაგობას უნდა დაერაზმა ღარიბი და საშუალო გლეხობა კულაკური ელემენტების მიერ წყლით სარგებლობის წესების დარღვევის წინააღმდეგ; გარდა ამისა, მათ უნდა მოეწყოთ სოციალისტური შეჯიბრებები სამელიორაციო ამხანაგობებს შორის როგორც ოლქის ფარგლებში, ისე ოლქის გარეთაც¹²⁵.

სამელიორაციო ამხანაგობამ ერთ ორგანიზაციად შექპრა მრავალი სოფლის გლეხობა და მათი ენთუზიაზმი დასახული მიზნის განსახორციელებლად წარმართა.

სამელიორაციო ამხანაგობანი იყო სოფლად საწარმოო კოლექტიური გაერთიანების უმარტივესი ფორმა, რომელიც წარმოადგენდა გარდამავალ საფეხურს გლეხთა უმაღლესი საწარმოო გაერთიანების — სასოფლო-სამეურნეო არტელისაკენ.

სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რელსებზე გადასვლისა და კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების ჩამოყალიბების შემდეგ ამიერკავკასიის სახკომსაბჭოს 1930 წლის 15 მარტის ბრძანებით სამელიორაციო ამხანაგობანი გაუქმებულ იქნა, მისი ფუნქციები კი გადაეცა წყალთა მეურნეობის სამმართველოს¹²⁶.

124 ს. ქვარიანი, სამელიორაციო ამხანაგობანი საქართველოში, „საქართველოს ეკონომისტი“, 1928, № 9, გვ. 123.

215 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. 1, საქ. 1773, ფურტ. 47.

126 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 36, ფურტ. 82.

საირიგაციო მშენებლობათა ცალკეული ობიექტების განხილვის წინ საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ ის საერთო მდგომარეობა, რომელიც დამახასიათებელი იყო ამ პერიოდის საირიგაციო მშენებლობებისათვის.

სარწყავი არხების მშენებლობანი უმთავრესად წარმოებდა მოსახლეობის ძალებით, რომელიც უშუალოდ დაინტერესებული იყო სარწყავი სისტემის აგებით. არხების მშენებლობაზე მკვეთრად დიდდებოდა მოსახლეობის შრომითი მონაწილეობა იმ პერიოდში, როდესაც სოფლად მიწის სამუშაოები დამთავრდებოდა. ამ მოსახლეობას ქმედით დახმარებას უწევდნენ ახლომდებარე მეზობელი სოფლებიდან ჩამოსული სეზონური მუშები.

საირიგაციო მშენებლობანი ხშირ შემთხვევაში „შაბათობებით“ ხორციელდებოდა, რომელშიც ადგილობრივი მოსახლეობის ფართო მასა იყო ჩაბმული. მაგალითად, ლამი — მისაქციელის სარწყავი არხის მშენებლობისას „შაბათობებში მონაწილეთა რიცხვმა 3000 კაცს გადააჭარბა¹²⁷.

დიდ მშენებლობებზე, სადაც ადგილობრივი ძალები საკმარისი არ იყო სამუშაოს საწარმოებლად, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად შრომობდნენ როგორც ჩვენი, ისე მეზობელი რესპუბლიკის სხვადასხვა კუთხიდან და ქალაქიდან ჩამოსული მუშები. ამ მშენებლობებზე მუშების ნაციონალური შემადგენლობა საკმარისოდ ჰრელი იყო: უმრავლესობას შეადგენდნენ ქართველები. მათ მხარდამხარ მუშაობდნენ სომხები, რუსები, ბერძნები, აზერბაიჯანელები და სხვ.

საირიგაციო მშენებლობებზე მიმდინარე სამუშაოები წარმოებდა საიჯარო, სამეურნეო და სხვა წესით¹²⁸. მსხვილი სარწყავი არხების მშენებლობებზე (ალაზანი, ტირიფონი) განსაკუთრებით გავრცელებული იყო საიჯარო წესით სამუშაოთა წარმოება. მშენებელთა ჯგუფს იჯარით გადაეცემოდა ესა თუ ის შესასრულებელი სამუშაო. აღნიშნული სამუშაო ძირითადად სრულდებოდა ეგრეთწოდებულ ორგანიზატორების მეშვეობით.

ორგანიზატორების ძირითად მოვალეობას შეადგენდა მშენებლობაზე სამუშაო ძალის, მუშახელის მოზიდვა და მათთვის სა-

127 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 303. ან. 9. საქ. 41, ფურც. 102.

128 ЦГАОР СССР. ф. 374, оп. 9, д. 478. л. 65.

მუშაო პირობების შექმნა. მათ კომპეტენციაში შედიოდა აგრეთვე შესრულებული სამუშაოს ოდენობის და ხარისხის განსაზღვრა, ჯამაგირის დარიგება, საკვებით მომარაგება და სხვა.

იმ მშენებლობაზე, სადაც ორგანიზატორი კეთილსინდისიერად ასრულებდა თავის მოვალეობას, სამუშაოები საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა.

თითქმის არც ერთ მშენებლობაზე სამუშაო დღის ოდენობა განსაზღვრული არ იყო და იგი ხშირად 10—12 საათს აღემატებოდა¹²⁹.

დიდ მშენებლობებზე (ალაზანი, ტირიფონი) ერთი სამუშაო დღის ანაზღაურება საშუალოდ უდრიდა 1 მანეთს და 72 კაპიკს. ბეტონის სამუშაოებზე დღიური შრომის ანაზღაურება შედარებით მეტი იყო და 2 მანეთსა და 50 კაპიკს უდრიდა¹³⁰.

საირიგაციო მშენებლობებზე სხვა ადგილებიდან ჩამოსული მუშები ცხოვრობდნენ უმთავრესად ბრეზენტის კარავებში. კარავებთან ერთად ცყენებდნენ მიწურებსაც. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც კარავების არასაკმარის რაოდენობის გამო ერთ კარავში განსაზღვრულ ნორმაზე მეტ ადამიანს უხდებოდა ცხოვრება.

ზოგიერთ მშენებლობაზე (ტირიფონი, ალაზანი) მშენებლებს ჯრიგებდნენ სპეც. ტანსაცმელს და ფეხსაცმელს, უფრო ხშირად კი ხის ქოშებს ბრეზენტის წინდებით.

მშენებელთა კვების საკითხი მოიკოჭლებდა. მცირე მშენებლობანი საერთოდ არ მარაგდებოდა საკვებით. რაც შეეხება მსხვილ ობიექტებს, მშენებლები აქ იღებდნენ მხოლოდ პურს (დღეში ერთ ადამიანზე 2 გირვანქის ნორმით), ჩაის და შაქარს. 1926—1927 წლებში ტირიფონისა და ალაზნის მშენებლობებზე აიგო პურის საცხობები, რის შედეგადაც მდგომარეობა ერთგვარად გამოსწორდა. 1927 წელს დაწყებულ იქნა ალაზნის არხის მშენებლობაზე სასადილოს აგება, რომელიც მიწის მთხრელებს მოემსახურებოდა.

ბევრ მშენებლობაზე მუშათა ჯანმრთელობის დაცვისათვის გახსნილი იყო სამედიცინო პუნქტები და ამბულატორიები.

მშენებლობებზე ადგილი ჰქონდა როგორც მშენებელი მუშების, ისე ტექნიკური პერსონალის ღენადობას. მარტო 1926/27 სა-მეურნეო წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართვე-

¹²⁹ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 477, л. 81.

¹³⁰ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 144, ფურც. 45.

ლოს 25 ტექნიკოსიდან 12-მა იმუშავა მხოლოდ ერთიდან ოთხ თვემდე. გარდა ამისა, ალაზნის არხის მშენებლობის დაწყებიდან 1927 წლამდე ოთხჯერ გამოიცვალა სამუშაოს უფროსი და აღენჯერვე მისი თანაშემწე¹³¹.

სარწყავი არხების მშენებლობებზე სამუშაოები წარმოებდა ხელით, პრიმიტიულად, ყოველგვარი მექანიზაციის გამოყენების გარეშე. მხოლოდ ალაზნის სარწყავ სისტემაზე იქნა გამოყენებული 1927 წელს მექანიზაცია, ისიც ძალზე სუსტად. ალაზნის სარწყავ სისტემაზე გამოყენებული მთელი მექანიზაცია შეადგენდა ოთხ ტრაქტორს, ნავთზე მომუშავე 10 და 25 „HP“ მარკის ძრავას, ხუთ ტუმბოს, ერთ ბეტონსარევეს და ერთ ქვის სატეხს¹³².

ამ პერიოდში წარმოებული თითქმის ყოველი მშენებლობის საშენი მასალით მომარაგების საქმე გადაუქრელი იყო. განსაკუთრებით დეფიციტური იყო ცემენტი, რკინა და სხვა საშენი მასალები. მშენებლობის ღირებულების გაიზარდისა და საშენ მასალათა დაზოგვის მიზნით, მთელ რიგ ობიექტებზე, სადაც ტექნიკურად დასაშვები იყო, ბეტონის წყობის ნაცვლად იყენებდნენ ნატეხი ქვისა და ცემენტის ნარევეს. რკინის სახურავის ნაცვლად იყენებდნენ ყავარს, კრამიტს და სხვა. შედარებით დამაკმაყოფილებელი იყო სამუშაოთა მომარაგება ხე-ტყის მასალით.

სარწყავი არხების მშენებლობებზე უხვად იყენებდნენ ადგილობრივ საშენ მასალას: ქვიშას, ხრეშს, რიყის ქვას და სხვ.

საშენი მასალების გადაზიდვის პრობლემა თითქმის ყველა საირიგაციო მშენებლობისათვის მეტად რთული რჩებოდა. სამშენებლო უბნებზე არ იყო სპეციალური ტრანსპორტი და საშენი მასალების გადაზიდვა ხდებოდა პრიმიტიული გზით, ადგილობრივი გლეხების ურმებით და გამწვევი საშუალებებით.

სარწყავი სისტემებისათვის საჭირო მეტალის სხვადასხვა კონსტრუქციის დეტალების დამზადება შეკვეთის წესით ხდებოდა როგორც ჩვენს რესპუბლიკაში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. მაგალითად, ალაზნის სარწყავი არხის სათავე რაბის ცილინდრული საკეტები დამზადებულ იქნა ქალაქ სტალინგრადის ქარხანა „ბარიალში“. მაგისტრალური არხისათვის საჭირო რკინის ფარები კი დამზადდა თბილისის 26 კომისრის სახელობის ქარხანაში. ამავე ქარხანაში დამზადდა აგრეთვე ტირიფონის სარწყავი არხის მეჭუ-

131 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 675, ან. 1, საქ. 144, ფურც. 45.

132 იქვე. ფ. რ — 295, ან. 1, საქ. 717, ფურც. 80.

დასა და მცირე ლიხვის დიუკერების მიღები, დილმის მექანიკური სარწყავი არხის ტუმბოები და ძრავები დამზადდა მანქანათმშენებელ ქარხანაში და სხვა¹³³.

რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობაში მომუშავე ინჟინერ-ტექნიკოსთა შემადგენლობა კვალიფიკაციის მიხედვით შედარებით დამაკმაყოფილებელი იყო. უმრავლესობას მიღებული ჰქონდა სპეციალური განათლება, მაგრამ საწარმოო პრაქტიკისა და მშენებლობის გამოცდილების მხრივ მოიკოჭლებდნენ.

წყალთა მეურნეობის ოლქები და რაიონები საერთოდ სუსტად კომპლექტდებოდნენ მშენებელი ინჟინრებით და ტექნიკოსებით. მაგალითად, 1927 წელს ინჟინერ-ტექნიკოსთა შეფარდება მუშებთან ასეთი იყო: ერთი ინჟინერი მოდოდა საშუალოდ 3-დან 4 ტექნიკოსზე, 3-დან 8 ათისთავზე და 70-დან 1200 მუშაზე¹³⁴.

საირიგაციო მშენებლობას სათავეში ედგა მშენებელი ინჟინერი. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ბევრმა ინჟინერმა გაითქვა სახელი, როგორც საქმისადმი ერთგულმა და კეთილსინდისიერმა მუშაკმა. მათ შორის პირველ რიგში დასახელებული უნდა იქნეს პ. მამრაძე, შ. ლიაძე, შ. კობონაშვილი, გ. ჩხეიძე, ი. ფალკოვიჩი, მ. კრესტევი, ი. ევსტრატოვი და სხვები.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისადმი წარმოდგენილ მოხსენებებში ტექნიკური პერსონალიდან საუკეთესო მუშაკებად არიან აგრეთვე მიჩნეულნი: ი. კვანტალიანი, მ. მანჯგალაძე, გ. ჩაჩიბაია, მ. გურგენიძე, შ. ბორჯაძე და სხვები¹³⁵.

ზემოთ ჩამოთვლილი მუშაკებიდან განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია გამოჩენილი ქართველი ინჟინერი პეტრე მამრაძე. იგი იყო საქართველოში ირიგაციის საქმის ერთ-ერთ ფუძემდებელი¹³⁶.

133 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 295, ან. 1, საქ. 717, ფურც. 73.

134 იქვე, ფურც. 79.

135 იქვე, ფ. რ. — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურც. 47.

136 პ. მამრაძე დაიბადა 1877 წლის 11 მარტს თბილისში, ხელოსნის ოჯახში. თბილისის ვაჟთა გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მან სწავლა განაგრძო პეტერბურგის ტექნოლოგიურ ინსტიტუტში. პეტერბურგის ტექნოლოგიური ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ პ. მამრაძე საქართველოში ბრუნდება და ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწევა. მის შრავალმხრივ ნიჭს განსაკუთრებით დიდი ასპარეზი საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მიეცა. საკმაოდ გამოცდილი ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსი უმაღლეს დეგმა იმ მოწინავე სპეციალისტთა რიგებში, რომლებმაც მიზნად დაისახეს საქართველოს წყალთა მეურნეობის აღდგენა და განვითარება.

სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში ჩატარებულ სა-
ირიგაციო მშენებლობათაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ობიექტი
იყო „მ ა შ ვ ე ლ ის“ და „I ს ა ბ ჯ ო თ ა“ სარწყავი არხების მშე-
ნებლობა. ორივე არხის აგება გათვალისწინებული იყო ქუთაი-
სის მაზრაში და პირველი პროექტით უნდა მოერწყა ქ. ქუთაისი-
დან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე რაიონის 21 000 ღესეტიან
მიწის ფართობი.

აღნიშნული ფართობი წარმოადგენს ვაკეს, საშუალო დაქანებით
0.005° ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ და
არის რიონის დაბლობის შემადგენელი ნაწილი. იგი გეოგრაფიუ-
ლად მოქცეულია ჩრდილოეთით ბანოჯის მაღლობსა და ლეჩხუ-
მის ქედს, სამხრეთით მდ. რიონისა და დასავლეთით გუბის წყალ-
სა და მისი შენაკადის წყალტუბოს შორის.

3. მამრამე სათავეში ჩაუდგა იმ ორგანიზაციის შექმნას, რომელსაც უნდა
ეხელმძღვანელა მორწყვის, კაობების ამოშრობისა და წყალდიდობის წინააღ-
მდე ბრძოლის საქმისათვის. მან შემოიკრიბა მაშინდელი ინჟინერ-მელიორატორ-
თა მცირერიცხოვანი ჯგუფი და ხელმძღვანელობაც თვითონვე ითავა. პ. მამრა-
ძემ დაამუშავა მრავალი პროექტი, რომელიც საფუძვლად დაედო შემდგომში
ბევრ საირიგაციო სამუშაოს. 1921—1922 წლებში იგი ხელმძღვანელობდა და-
სავლეთ საქართველოში „მაშველისა“ და სხვა არხების მშენებლობას, მათ შო-
რის კოლხეთის კაობების ამოშრობის საქმესაც. 1925 წელს პ. მამრამემ საქარ-
თველოს საგეგმო კომისიას წარუდგინა ტექნიკურად და ეკონომიურად დასა-
ბუთებული, საქართველოს ტერიტორიის მელიორაციის პირველი პროექტი, რო-
მელშიც გამოხატულება პოვა წყალთა მეურნეობის ხაზით შემდგომში შესრუ-
ლებულმა სამუშაოთა უმრავლესობამ. 1926 წელს პ. მამრამე მუშაობს ალაზნის
სარწყავი სისტემის მშენებლობის უფროსად, პარალელურად ამუშავებს ამავე
ველის სარწყავ სისტემაში მოქცეულ 13 ათასი ჰექტარი მლაშე მიწების გან-
მარილების ორიგინალურ პროექტს.

შემდგომში, 1927 წლიდან პ. მამრამე ხელს ჰკიდებს სამგორის მორწყვის
დაპროექტებას, რომელიც ითვალისწინებდა 80 ათასი ჰექტარი მიწის მორწყვას,
5 წლის დაძაბული მუშაობის შემდეგ მან შეადგინა სამგორის სარწყავი სის-
ტემის პროექტი, რომელიც შემდგომში დამტკიცებული იქნა. პ. მამრამემ დიდი
ენერგია შეაღია ახალგაზრდა სპეციალისტების აღზრდის საქმესაც. მან ბევრი
ირიგატორი ჩააყენა საქართველოს წყალთა მეურნეობის განვითარების სამსა-
ხურში.

პ. მამრამემ დიდი ღვაწლი დადო საქართველოს წყალთა მეურნეობის აღდ-
გენისა და განვითარების საშვილიშვილო საქმეს (ბ. ტ ო გ ო ნ ი ძ ე, გამოჩე-
ნილი ქართველი ინჟინერი პ. მამრამე, გ.ზ. „სამგორი“, 1967, 22 მარტი).

მართალია ამ რაიონში წლიური ატმოსფერული ნალექები საკმაოდ მაღალია (საშუალოდ 1270 მმ), მაგრამ მათი განაწილება მთელი წლის მანძილზე არათანაბარია. სწორედ ვეგეტაციის პერიოდში, ზაფხულში მოდის ნალექების მეტად მცირე რაოდენობა და ამის გამო გამოწვეული გვალვების შედეგად რაიონი ძალზე ზარალდება. ამას ემატება მშრალი, ცხელი ფიზიკური ქარები, რომლებიც საკმაოდ ხშირად შემოიჭრებიან ხოლმე აღმოსავლეთიდან — სურამის ქედიდან და აღწევენ შავი ზღვის სანაპიროებამდე. ეს ქარები დიდ გავლენას ახდენდა ჰაერის ტემპერატურის მომატებასა და ნიადაგის ტენიანობის შემცირებაზე.

ხშირი გვალვებისა და მშრალი ქარების შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობა დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. რაიონში უმეტესად გავრცელებული კულტურა იყო სიმინდი, რომელსაც ეჭირა მთელი ფართობის 64,0%. მაშინ, როდესაც ისეთ რენტაბელურ, შემოსავლიან კულტურას, როგორიც არის ვენახი, ეჭირა მთელი ფართობის 2,5%, ბალჩეულ და ბოსტნეულ კულტურებს 2,0%. ასეთი მდგომარეობა აიხსნებოდა მიწების მოურწყველობით და გვალვის წინაშე მოსახლეობის უძლურებით.

აღნიშნული რაიონის ფარცხანაყანევის, მაღლაკის, ქვიტირის, დიდი ჭიხაიშის და სხვა ახლომდებარე სოფლების გლეხობა ჯერ კიდევ ადრე, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე იჩენდა სათანადო აქტივობას სარწყავი არხის გაყვანის თაობაზე. მათ მრავალგზის მიმართეს კავკასიის წყალთა ინსპექტორს არხის გაყვანის ნებართვის და დახმარების შესახებ, მაგრამ დიდი ხნის განმავლობაში მათ თხოვნას არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა.

1912 წელს ამ საკითხს ერთგვარი ყურადღება მიექცა. ეს გამოიხატა იმით, რომ ამ წელს თბილისში ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსთა ყრილობაზე დამტკიცებულ იქნა ქუთაისის მაზრის სოფლებს მაღლაკის, ქვიტირის და ფარცხანაყანევის მიწების მორწყვის პროექტი. პროექტი ითვალისწინებდა 9 103 დესეტინა მიწის მორწყვას¹³⁷. აღნიშნული პროექტის ავტორი იყო ინჟინერი ანდრიანოვი. 1916 წელს ეს პროექტი გადააკეთა ინჟინერმა ცეიტლინმა, რომელმაც სარწყავი ფართობი გაზარდა 5,960 დესეტინით¹³⁸. როგორც პირველი, ისე მეორე პროექტი განუხორციელებელი დარჩა გლეხებისა და მემამულეების შეუთანხმებლობისა და მეფის მთავრობის უმნიშვნელო დახმარების შედეგად.

¹³⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 693, ფურც. 5.

¹³⁸ იქვე, ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 15, ფურც. 3.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მი-
ეწეა სათანადო ყურადღება ზემოთ აღნიშნული სოფლების გლე-
ხობის თხოვნას. თანახმად ქუთაისის ეკონომიური განყოფილების
1921 წლის 27 მაისის მიმართვისა, ამ სოფლების გლეხობამ ისევ
აღძრა ეს დავიწყებული საკითხი და ითხოვა მდინარე რიონიდან
სარწყავი წყლის გამოყვანის ნებართვა და ტექნიკური ზედამ-
ხედველობა, თავის მხრივ კი იკისრა მიწის სამუშაოების შრომითი
ზეგარის სახით უსასყიდლოდ შესრულება¹³⁹.

აღნიშნული საკითხი განხილულ იქნა სახალხო მეურნეობის
უმალლესი საბჭოს პრეზიდიუმის სხდომაზე და „ჭიდრომშენს“ და-
ევალა რიონის მარჯვენა ნაპირიდან გამოეჭრა ორი მაგისტრალუ-
რი არხი. 1921 წლის 6 სექტემბერს დაიწყო სამუშაოები სოფლე-
ბის ქვიტირის, მალაკის, ფარცხანაყანევის, იანეთის და სხვა სოფ-
ლების ფართობების მოსარწყავად. სარწყავ არხს ეწოდა — „მაშ-
ველი“. 1922 წლის 7 იანვარს დაიწყო მეორე მაგისტრალური არ-
ხის მშენებლობა გეგუთის, ოფშკეთის და სხვა ახლომდებარე
სოფლების ტერიტორიის მოსარწყავად. ამ არხს ეწოდა — „I საბ-
ჭოთა“. სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა ცნობილი ქართველი ინ-
ჟინერ-ჰიდრაულიკოსი პ. მამრადე¹⁴⁰.

მშენებლობა დაიწყო მეცნიერულად დამუშავებული, სათა-
ნადო პროექტის გარეშე, „ჭიდრომშენის“ მიერ შემუშავებული
სქემის მიხედვით. ორივე არხის ღირებულება ნავარაუდევია იყო
729 000 მანეთის ფარგლებში (1921 წლის კურსით)¹⁴¹.

ამ სქემის მიხედვით „მაშველის“ არხი სათავეს იღებდა მდი-
ნარე რიონის მარჯვენა ნაპირიდან, ქ. ქუთაისში მეოთხე ხიდის
თავიდან, გაივლიდა ზემოთ აღნიშნული სოფლების ტერიტორიას
და ერთვოდა მდინარე გუბის წყალს. სარწყავი ფართობი უდრიდა
12 000 დესეტინას, მაგისტრალური არხის სიგრძე კი — 25,5 კმ¹⁴².
მაგისტრალური არხიდან გათვალისწინებული იყო 5 განმანაწილე-
ბელი არხის გამოყვანა.

„I საბჭოთა“ სარწყავი არხი სათავეს იღებდა მდინარე რიო-
ნის მარჯვენა ნაპირიდან სადგურ რიონთან ახლოს, რკინიგზის ხი-
დის ცოტა ზევით. გადადიოდა სოფელ გეგუთის ჩრდილოეთით და

139 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 15, ფურც. 3.

140 იქვე, საქ. 46, ფურც. 59.

141 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 10.

142 იქვე.

ერთვოდა ისევ მდინარე რიონს სოფელ ბაშთან. სარწყავი ფართობი უდრიდა 9 000 ღესეტიანს. მაგისტრალური არხის სიგრძე გათვალისწინებული იყო 16,7 კმ. არხიდან უნდა გამოეყვანათ ოთხი განმანაწილებელი არხი.

„მაშველის“ და „I საბჭოთა“ სარწყავი არხები პარალელურად მიემართებოდა დასავლეთისაკენ. მათ ყოფდა რკინიგზის ხაზი.

„საბჭოთა-მაშველის“ საინჟინრო ტიპის სარწყავი სისტემის მშენებლობა ერთ-ერთი პირველი მსხვილი საირიგაციო ობიექტი იყო საბჭოთა საქართველოში. ამ მშენებლობას მშრომელმა გლეხობამ დიდი ხალისით და ენთუზიაზმით მოჰკიდა ხელი. როგორც აღვნიშნეთ, 1921 წელს ჩამოყალიბდა სამელიორაციო ამხანაგობა, რომელიც აწარმოებდა „მაშველის“ არხის მშენებლობას. ცოტა მოგვიანებით კი შეიქმნა მეორე სამელიორაციო ამხანაგობა — „I საბჭოთა“.

„საბჭოთა-მაშველის“ სამელიორაციო ამხანაგობამ გააერთიანა სარწყავი არხის აგებით დაინტერესებული სოფლების გლეხობა. საკმარისია აღვნიშნოს, რომ აღნიშნული სოფლებიდან სარწყავი სისტემის მშენებლობაში ყოველდღე 300 კაცი იღებდა მონაწილეობას¹⁴³. ისინი უსასყიდლოდ, შრომითი ბეგარის სახით, დაკვრითი წესით აპრულებდნენ მიწის სამუშაოებს თავიანთი სამუშაო საშუალებებით. მარტო 1921—1922 წლებში „მაშველის“ არხის მშენებლობაზე გლეხობის მიერ უსასყიდლოდ შესრულებული იქნა მთელი მიწის სამუშაოთა ნახევარი, რაც ფულზე გადაყვანით შეადგენდა 93 715 მანეთს¹⁴⁴. ხოლო „I საბჭოთა“ სარწყავი არხის მშენებლობაზე გლეხების მიერ შესრულდა 1400 კუბ. საენი მიწის სამუშაოები, რაც უდრიდა 55 967 მან. და 10 კაპ¹⁴⁵.

ადგილობრივი გლეხობის შრომას უნარიანად ხელმძღვანელობდნენ უფროსი ტექნიკოსი ვ. ძაგანია, ტექნიკოსები ა. ცომაია, გ. სალინი და სხვები.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის მშენებლობის მიმდინარეობას სისტემატურად უწყევდა კონტროლს საქართველოს კომუნისტური პარტია და მთავრობა. 1922 წლის მაისში მშენებლობა დაათვალიერეს ფ. მახარაძემ, მ. ტოროშელიძემ და სხვებმა.

¹⁴³ სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრ. აღმასრ. კომიტეტის IV სესია (სტენ. ანგ.), ტფ., 1923, გვ. 220.

¹⁴⁴ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ.რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურც. 226.

¹⁴⁵ იქვე, ფურც. 243.

სამუშაოები განსაკუთრებით სწრაფი ტემპებით განვითარდა მას შემდეგ, რაც „ჰიდრომშენის“ ნაცვლად არხების მშენებლობას ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ მოჰკიდა ხელი. აღნიშნულ მშენებლობაზე ყოველწლიურად იზრდებოდა კაპიტალდაბანდებანი ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან (იხ. ცხრილი 1).

1921—1924 წლებში „მაშველის“ მშენებლობაზე ადგილობრივი გლეხობის თავდადებული მუშაობის შედეგად შესრულდა შემდეგი სამუშაოები: 1) 184 კუბ. მეტრი ბეტონის და ქვის წყობა; 2) 60 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები; 3) 7 127,5 კუბ. მეტრი ქვის სამუშაოები; 4) 100 კუბ. მეტრი ქვიშის სამუშაოები; 5) 1 320 კუბ. მეტრი ხე-ტყის მასალების სამუშაოები¹⁴⁶.

„1 საბჭოთა“ არხზე აიგო შემდეგი ხელოვნური ნაგებობანი: 1) სათავე ორმალიანი ქვის რაბით, 2) ვარდნილი მაგისტრალურ არხზე; 3) რკინა-ბეტონის ხიდი რაბით, 4) განმანაწილებელზე ხუთი რაბი¹⁴⁷.

1924 წლის 16 ივლისს დიდი ზეიმით გაიხსნა და ექსპლოატაციაში გადაეცა „მაშველის“ სარწყავი არხი.

სარწყავი არხის გახსნისადმი მიძღვნილ მიტინგს ესწრებოდნენ საქართველოს კომპარტიის და მთავრობის წარმომადგენლები. მიტინგზე სიტყვით გამოვიდა ფ. მახარაძე. იგი თავის სტატიაში — „დიდი საზეიმო დღე ქუთაისში“ ასე აღწერს „მაშველის“ სარწყავი არხის გახსნას: „ირგვლივ აუარებელ ხალხს ვხედავთ, უმეტეს ნაწილად სოფლებიდან მოსული გლეხობაა. სასიამოვნო ჟრიამული და ტაშის ცემაა. უცებ სიჩუმე ჩამოვარდა და მიტინგი გაიხსნა. ჩვენ პირდაპირ მიჩერებული ვართ რიონისაკენ, რომელსაც გათხრილ არხიდან ყოფს კიდეც 1—1 ნახ. არშინის სიგანე გაუთხრელი მიწა. 20-მდე მუშა ჩამდგარა იქ და აჩქარებით ურტყამენ წერაქვს და ლაშობენ ამ უკანასკნელი ზღუდის დანგრევას, რომ რიონის მაცოცხლებელ წყალს სვლა მიეცეს არხში. მიტინგი თავდება და იმავე დროს უკანასკნელი გამთიშავი ზღუდე ირღვევა და რიონის წყალი გადმოხეტის შხუილით არხში. გაისმის სასიხარულო ათას-სმოვანი ყაჟინა, ვაშას და გაუმარჯოს ძახილი“¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Камаараули А., დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

¹⁴⁷ გაზ. «Рабочая правда», 1925, 14 июня, № 134.

¹⁴⁸ გაზ. „კომუნისტი“, 1924 წლის 20 ივლისი, № 163.

ერთი წლის შემდეგ მწყობრში ჩადგა „I საბჭოთა“ სარწყავი არხი. 1925 წლის 14 ივნისს კვირას, არხის საზეიმოდ გასახსნელად დილიდანვე შეიკრიბნენ ახლომდებარე სოფლების გლეხები; სტუმრები მეზობელი მაზრებიდან და ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს წარმომადგენლები. დღის 2 საათზე გაიხსნა მიტინგი. გამოსული ორატორები ერთხმად აღნიშნავდნენ სარწყავი არხის დიდ მნიშვნელობას და საბჭოთა ხელისუფლების ღამსახურებას არხის მშენებლობაში: „ცარიზმისა და მენშევიკების დროს, ფიქრიც არ შეგვეძლო ასეთ არხზე, ჩვენ სიმიდს კი გვალვა აჰყნობდა. საბჭოთა ხელისუფლების დახმარების გარეშე ჩვენ ვერ ავაშენებდით ასეთ არხს. თუმცა იგი ჩვენი ხელებითაა აგებული, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ არხის ასაგებად მოგვცა საშენი მასალა, გამოგვიზავნა ინჟინრები და საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა სამუშაოებს“¹⁴⁹.

აღნიშნული არხების ექსპლოატაციაში გაშვება დიდი გამარჯვება იყო ადგილობრივი გლეხობისა. მათ როლსა და თავდადებულ შრომაზე კარგად შეტყვევებს 1924 წლის 22 ივლისის ქუთაისის სამაზრო აღმასრულებელი კომიტეტის მოხსენება, რომელიც საქართველოს სსრ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს წარედგინა: „გლეხობამ, მიუხედავად მრავალგვარი გაჭირვებისა და დაბრკოლებებისა, დასახული მიზნის მისაღწევად, სამი წლის განმავლობაში შეასრულა უფასოდ თითქმის 80%-ზე მეტი მთელი სამუშაოებისა. სახელდობრ, ამოიღო 17 000 კუბ. მეტრი მიწა, რასაც დასჭირდა 200 000 სამუშაო დღე, გამოიყვანა 7—8 ათასი ჯრემი მუშით, საშენი მასალების მოსაზიდად. საზოგადოდ, მათ მიერ გაწეული მუშაობა ფულზე გადატანით შეადგენს არანაკლებ 300 000 მანეთის ღირებულებას. აღნიშნულ სამუშაოებს ამხანაგობის წევრთა შორის აწესრიგებდა და სამუშაოების ყოველმხრივ წესიერად მსვლელობას მუდმივ მეთვალყურეობას უწევდა ხალხის მიერ არჩეული გამგეობა, რომელმაც მიუხედავად მრავალგვარი დაბრკოლებისა შესძლო ამ დიდი და საშვილიშვილო საქმის დამთავრება“¹⁵⁰.

ამასთან დაკავშირებით, ქუთაისის სამაზრო აღმასრულებელი კომიტეტი თანახმად თავისი 1924 წლის 21 ივლისის დადგენილებითაა შუამდგომლობს, რომ „გამგეობის თავმჯდომარე ერასტი ფხაკაძე,

149 გაზ. «Рабочая правда», 1925, 16 июня, № 135.

150 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 284, ან. 1, საქ. 144, ფურც. 7.

წევრი ტარასი ტყეშელაშვილი, სამუშაოების მწარმოებელი მიხეილ ზარემბო და ინჟინერი. ფალკოვიჩი თავდადებული და ნაყოფიერი შრომისათვის მშრომელი ხალხის სასარგებლოდ, დაჯილდოვდნენ შესაფერისად. დავძენთ, რომ პირველი ორის შრომა იყო უსასყიდლო, როგორც ხალხისაგან არჩეულები“¹⁵¹.

სურ. 1 — „მაშველის“ სარწყავი არხის საზეიმო გახსნა 1924 წ. (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ს. დ. ფონდი)

„საბჰოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემა იყო პირველი საინჟინრო ტიპის სისტემა, რომელიც საქართველოში აიგო საბჰოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. იგი ემსახურებოდა 19 სოფელს (40 ათასი მოსახლეობით)¹⁵². ამ სარწყავ არხებს, განსაკუთრებით კი — „მაშველს“ გააჩნდა მთელი რიგი რთული ჰიდრაულიკური ნაგებობა: ქვის სათავე, სამმალიანი რაბით და რკინის საკეტებით, ბეტონის 20 საყენის სიგრძის გალერეა, ბეტონის სიფონი მდინარე აგასკურაზე, განმანაწილებელზე 6 ქვის რაბი რკინის საკეტებით, ვარდნილი მაგისტრალურ არხზე და სხვა¹⁵³.

151: საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 144, ფურც. 7.

152 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. I, საქ. 2528, ფურც. 72.

153 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 21, ფურც. 37.

მიუხედავად ამ დიდი წარმატებისა აქვე უნდა აღინიშნოს ის ნაკლოვანებებიც, რომელიც თან ახლდა „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის მშენებლობას: თავიდან არასწორი გაანგარიშების მიზეზით „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ სისტემაზე სუსტად აღმოჩნდა დაგეგმილი ორივე არხის სათავე ნაგებობის მშენებლობა, სისტემას არ გააჩნდა წყალსაგდები ნაგებობა. გარდა ამისა, ვერ მოხერხდა მშენებლობისათვის გათვალისწინებული ფულადი რესურსების სრულად გამოყენება (იხ. ცხრილი 8). ყოველივე ამას, შემდგომში დამატა სარწყავი სისტემის არასწორი ექსპლოატაცია, რამაც გამოიწვია სარწყავი ფართობის ზოგი ადგილის დაქაობება. ამის მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ განსაზღვრული არ იყო მორწყვის ვადები და ნორმები. წყლითმოსარგებლები თვითნებურად რწყავდნენ თავიანთ ნაკვეთებს. ზოგიერთ შემთხვევაში მათ მცირე ქსელის ნაცვლად პირდაპირ მაგისტრალური არხიდან გამოჰყავდათ სარწყავი წყალი. გარდა ამისა, წყლითმოსარგებლეთა მიერ გაზრდილი იქნა განმანაწილებელთა რიცხვი, „მაშველის“ არხზე 5-დან 11-მდე, ხოლო „I საბჭოთა“ არხზე 4-დან 6-მდე¹⁵⁴. ყოველივე ეს მეტად უარყოფით გავლენას ახდენდა სისტემის საერთო მდგომარეობაზე.

ამ ნაკლოვანებათა გამო ვერ მოხერხდა გეგმით გათვალისწინებული ფართობის მორწყვა. „მაშველის“ არხით მოირწყა 4 450 ჰექტარი ნაცვლად 12 000 ჰექტარისა. ხოლო „I საბჭოთა“ არხით 2 750 ჰექტარი ნაცვლად — 9 000 ჰექტარისა¹⁵⁵. „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის სრულყოფისათვის შემდეგ წლებში გრძელდებოდა მუშაობა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა 1927 წელი. ამ წელს „მაშველის“ სარწყავ არხზე შეკეთდა არხის სათავე ქვის რაბი და გაკეთდა 75 ცალი ხის რაბი, გარდა ამისა. აიგო ქვიტირის რკინა-ბეტონის ხიდი, „I საბჭოთა“ არხზე გაკეთდა 10 ცალი ხის რაბი და შეკეთდა სათავე რაბები განმანაწილებელზე. ამ წელს ორივე არხზე სულ შესრულდა 60 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები¹⁵⁶, რომელიც გაერთიანებული სამელოორაციო ამხანაგობის „საბჭოთა — მაშველის“ წევრთა შრომის შედეგად იქნა მიღწეული.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ სისტემაზე შემდგომში, კოლექ-

154 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 11.

155 იქვე.

156 იქვე, ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 140, ფურც. 12.

ტივიზაციის პერიოდისა და ახალი ძალით იწყება დიდი სამუშაოები, რომელსაც ჩვენ ქვევით უფრო დაწვრილებით შევხებით.

აღდგენითი პერიოდის საირიგაციო მშენებლობათაგან მნიშვნელოვანი იყო ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობა გორის მაზრაში.

ტირიფონის სარწყავი არხის მოქმედების რაიონი მოიცავს შიდა ქართლის ვაკის აღმოსავლეთ ნაწილს, ე. წ. ტირიფონის ველს. ველის გეოგრაფიულ საზღვრებს წარმოადგენს: ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან კავკასიონის მთავარი ქედის წინა განშტოება, ჩრდილო-დასავლეთიდან მესხეთის ქედის განშტოება, დასავლეთიდან — მდინარე დიდი ლიახვი, ხოლო აღმოსავლეთიდან — კვერნაქის მთები.

ტირიფონის ვაკე ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მიხედვით წარმოადგენდა გვალვიან ტერიტორიას, სადაც მოურწყავად მხოლოდ წვიმიან წლებში მოჰყავდათ მოსავალი 5, 6, 7 წლის ნასვენ მიწაზე. თვით აქაური სოფლების სახელწოდებები — დიდი ხურვალეთი, პატარა ხურვალეთი გვიჩვენებს, რომ აღნიშნული ადგილი მცხუნვარეა. აქ ზაფხულში საშინელი სიცხეა. ამ რაიონის გლეხობა იძულებული იყო გარესამუშაოს საძიებნელად წასულიყო. მრავალი კორესპონდენცია, რომლებიც ძველ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში იბეჭდებოდა, მოწმობს გორის ყოფილი მაზრის მშრომელი გლეხობის მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობას¹⁵⁷.

აღნიშნული ვაკის წლიური საშუალო ტემპერატურა უდრის +10,9°C. ნალექების საშუალო წლიური რაოდენობა აღწევს 486 მმ. ვეგეტაციის პერიოდს ატმოსფერული ნალექების ყველაზე ნაკლები რაოდენობა ემთხვევა. გარდა ამისა, ჰაერის ტენიანობაზე ძალზე უარყოფითად მოქმედებს მშრალი ქარები, რომლებიც ხშირად იჭრება ამ რაიონში სამხრეთიდან.

ატმოსფერული ნალექების არასაკმარისობა და ხშირი მშრალი ქარები პრაქტიკულად გადაუდებელს ხდიდა ტირიფონის ველის მორწყვას. ველის საერთო ფართობი, რომელსაც სჭირდებოდა მორწყვა, შეადგენდა 28 890 ჰექტარს. აქედან ველის დასავლეთი ნაწილი — 2 166 ჰექტარი — ოდითგანვე ირწყოდა მეტად პრიმიტიული ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხებით. ტირიფონის ველის 82% მოურწყავი რჩებოდა. ეს გარემოება არ იძლეოდა საშუალებას, რომ ამ რაიონში განეხილათ მრავალწლიანი ძვირფასი

¹⁵⁷ ვ. ბურჯანაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 182.

და ტექნიკური კულტურები; განსაკუთრებით კი — ვენახი, ჭარხალი, ხეხილი და სხვა.

მორწყვამდე ტირიფონის ველზე გაბატონებულ კულტურას წარმოადგენდა მარცვლეული და ანეული. მაგალითად, მარცვლეულს ექირა მთელი ნათესი ფართობის 62%, ანეულს — 32%. ვენახს კი მხოლოდ — 4 პროცენტი¹⁵⁸. ეს ციფრები კარგად მეტყველებენ, თუ როგორ აქვეითებდა მოურწყველობა მიწათმოქმედების კულტურას ამ რაიონში.

ადგილობრივი სოფლის მცხოვრებთა ინიციატივით ჯერ კიდევ 1893 წელს განხილულ იქნა ტირიფონის ველის მორწყვის საკითხი. კავკასიის წყალთა ინსპექციამ ერთგვარი ყურადღება მიაქცია ამ საკითხს. ჩატარდა ტირიფონის ველის წინასწარი გამოკვლევა და შედგა პროექტი ამ ადგილის მოსარწყავად. ინჟინერ-ჰიდრაულიკოსთა ყრილობამ აღნიშნული პროექტი დაამტკიცა და საქმეც ამით დასრულდა.

1920 წელს გორის მაზრის აღმასრულებელმა კომიტეტმა ისევ აღძრა ეს საკითხი. შედგენილ იქნა რაიონის გამოკვლევის გეგმა. მიწათმოქმედების სამინისტროს წყალთა მეურნეობის განყოფილების მიერ ჩატარდა მაგისტრალური არხის ტრასირება, აგრეთვე დამუშავდა არხის სიგრძივი პროფილი და პროექტის ესკიზი წინასწარი ხარჯთაღრიცხვით¹⁵⁹. მაგრამ ფულადი სახსრების უქონლობის გამო გამოკვლევა ბოლომდე არ იქნა მიყვანილი.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გახდა შესაძლებელი ტირიფონის ველზე მცხოვრებ გლეხთა საუკუნებრივი ოცნების შესრულება.

1921 წლის ზაფხულიდან იწყება აღნიშნული რაიონის გამოკვლევა. 1921 წლის ივნისს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს კოლეგიის სხდომაზე დადგენილ იქნა, რომ გამოყოფილიყო ავანსი 20 ათასი მანეთის რაოდენობით ტირიფონის ველის გამოსაკვლევად¹⁶⁰.

ტირიფონის სარწყავი არხის გაყვანა მიზანშეწონილად ცნო ამიერკავკასიის სამხარეო ეკონომიურმა თათბირმა, რომელიც 1921 წლის 9—17 აგვისტოს მიმდინარეობდა თბილისში¹⁶¹.

158 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 42.

159 ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 478, л. 53.

160 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 4, ფურც. 1.

161 გაზ. «Правда Грузии», 1921, 17 августа, № 138.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის 1923 წლის ოქტომბრის სხდომაზე გადაწყდა ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობის დაწყება და უთხოვა ფინანსთა კომისარიატს მშენებლობისათვის საჭირო თანხების გამოყოფა¹⁶².

იმავე წელს, ამიერკავკასიის სახკომსაბჭოს გადაწყვეტილებით ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობისათვის გამოიყო 300 000 მანეთი ოქროთი¹⁶³.

1923 წლის შემოდგომაზე ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ ხელი მოჰკიდა მაგისტრალური არხის მშენებლობას. სამუშაოები მიმდინარეობდა ისეთ პირობებში, როდესაც პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა ჯერ არ იყო დასრულებული. სარწყავი არხის მშენებლობაზე ნავარაუდევია იყო პირველადი გაანგარიშებით 933 000 მანეთის დახარჯვა.

მიწის სამუშაოები დაწყებულ იქნა სოფელ ფლავისმანთან, ადგილობრივ გლეხთა შრომითი მონაწილეობით. მეჯვრისხევის, ზელთუბნის, თორზიტის, ქვარხეთის, შავშეების, ნადარბაზევის, ხურვალეთის და სხვა სოფლების მოსახლეობამ იკისრა მიწის სამუშაოთა ნაწილის უსასყიდლოდ შესრულება. სულ მათ უნდა შესრულებინათ პირველადი გეგმის მიხედვით 1 700 000 მანეთად ღირებული მიწის სამუშაოები. გარდა ამისა, გლეხობამ იკისრა საშენი მასალის: ქვის, ცემენტის, ხე-ტყის, ქვიშის უსასყიდლოდ გადაზიდვა¹⁶⁴, ადგილობრივი გლეხობის თავდადებული შრომით 1923/24 წელს შესრულდა 18 463 კუბ. მეტრი, 1925 წელს — 16 983 კუბ. მეტრი, 1926 წელს კი — 29 388 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები. სულ 1927/28 წლისათვის გლეხობის მიერ შესრულებული იქნა მთელი მიწის სამუშაოთა 94 პროცენტი¹⁶⁵.

ხელოვნურ ნაგებობათა მშენებლობა იწყება 1924 წლიდან. თავდაპირველად აგებულ იქნა სიფონები მდინარე ლიახვზე, მეჯუდახსა და კეცხურაზე, შემდგომში აიგო აქვედუკი მდინარე აძურაზე, ბეტონის მილი გაზაანთ-ხევზე და სხვ.

1926 წლის 1 ოქტომბრიდან მუშაობა წარმოებს მაგისტრალური არხის სათავეს ნაგებობაზე. მდ. დიდ ლიახვზე აიგო ბეტო-

¹⁶² პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ან. I, საქ. 530, ფურც. 669.

¹⁶³ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურც. 198.

¹⁶⁴ იქვე.

¹⁶⁵ Кама рау ли А., დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

ნის კაშხალი და ორი რაბი. გარდა ამისა, აგებული იქნა აქვედუ-
კი მდ. არწეულაზე და ქვედა ხევზე. ღარი ოტრავეა-ხევზე და 5
ხის ხიდი მაგისტრალურ არხზე¹⁶⁶.

ამავე წელს დასრულდა გამოკვლევა, შედგა საბოლოო პრო-
ექტი და ხარჯთაღრიცხვა. 1927 წლის 23 აგვისტოს ამერკავკა-
სიის უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს მიერ დამტკიცებული იქნა სა-
ქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მიერ შემუშავე-
ბული ტირიფონის სარწყავი სისტემის პროექტი და ხარჯთაღრი-
ცხვა. აღნიშნული პროექტი ითვალისწინებდა 26 000 ჰექტრის მორ-
წყვას, რაც დაჯდებოდა 2 870 000 მანეთი¹⁶⁷. მოსარწყავი ფართო-
ბიდან 12 000 ჰექტარის მორწყვა გათვალისწინებული იყო ძველი
სარწყავი არხების რეკონსტრუქციის, ხოლო 14 000 ჰექტარი —
ახალი საინჟინრო ტიპის არხის აგების შედეგად.

1926/27 სამეურნეო წლამდე ტირიფონის არხის სამუშაოებზე
სულ დახარჯული იყო 1 103 ათასი მანეთი (იხ. ცხრილი 1) და შეს-
რულებული იყო მთელი სამუშაოების 41,5 პროცენტი. მშენებლო-
ბაზე განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა 1927/28 სამეურნეო წე-
ლი. საკავშირო ბიუჯეტის ხაზიდან ამ წელს მშენებლობაზე დაიხარ-
ჯა 581 396 მან¹⁶⁸. აღნიშნულ კაპიტალდაბანდებათა შედეგად შესა-
ძლებელი გახდა მოკლე დროში დიდძალი სამუშაოს შესრულება,
მაგალითად: მაგისტრალური არხის მშენებლობაზე შესრულდა შემ-
დეგი სამუშაოები: 2 რკინა-ბეტონის ხიდი, ღვარსაშევების 2 ღარი, 3
ცალი აქვედუკი, 3 ცალი დიუკერი, მაგისტრალური არხის ქვეშ 4
მძლი, სწრაფსადენი, 5 ცალი ღარი, 29 ცალი ხის ხიდი და სხვა¹⁶⁹.
შესრულებული იქნა 147 920 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები¹⁷⁰.

ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობა ერთ-ერთ მნიშვნე-
ლოვან ობიექტს წარმოადგენდა. მაგისტრალური არხის სიგრძე 41
კმ უდრიდა. იგი სათავეს ეღებდა დიდი ლიხავიდან, ცხინვალთან
ახლოს; მიემართებოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთით მეჯვრისხევით,
იქიდან ქვემო ჭალებისკენ და შემდეგ ერთვოდა მდინარე ლეხუ-
რას. გზადაგზა ტირიფონის არხი ჰქრიდა პატარ-პატარა მდინარეებს:
მცირე ლიხავს და მეჭუდას. ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებ-
ლობა განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა პირველ ხუთწლეულში.

¹⁶⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2243, ფურც. 221.

¹⁶⁷ იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4368, ფურც. 65.

¹⁶⁸ იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

¹⁶⁹ იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 495, ფურც. 89.

¹⁷⁰ იქვე, ფ. რ — 591, ან. I, საქ. 36, ფურც. 22.

აღმოსავლეთ საქართველოში ჩატარებულ საირიგაციო სამუშაოებს შორის ყარაიაზის სარწყავი სისტემის აღდგენას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

ყარაიაზის არხი, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში იქნა გაყვანილი და მრავალგზის დანგრეულა და აღდგენილა. უკანასკნელად არხის აღდგენის ცდები იყო 1920 წელს, მაგრამ ამ ცდებს რაიმე რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საქართველოს მშრომელებმა ხელი მოჰკიდეს ყარაიაზის სარწყავი არხის აღდგენის საქმეს. აღსადგენი კი ძალზე ბევრი იყო. მუშათა და გლეხთა ინსპექციის მიერ 1921 წლის მაისში შემოწმებულ იქნა სარწყავი ქსელის მდგომარეობა. 31 მაისის შემოწმების აქტის მიხედვით იგი ასეთი იყო: მაგისტრალური ქსელის 166 ხის წყალგადასაშვებიდან — 70 სავსებით გამოსულიყო მწყობრიდან; ასეთივე უვარგის მდგომარეობაში იყო 197 რაოდენობის წყალგამშვები რაბი; სარწყავი ქსელის ხელოვნური ნაგებობების რკინის ნაწილები თითქმის მთლიანად გაძარცვული იყო, წყლის განმანაწილებელ და შემკრებ პუნქტებზე არსებული 45 გადასასვლელი ხიდის უმრავლესობა საჭიროებდა სასწრაფო შეკეთებას¹⁷¹ და სხვ.

გლეხობის დაჟინებული მოთხოვნის შედეგად ადგილობრივმა რევკომმა 1921 წელს აღძრა ყარაიაზის სარწყავი არხის აღდგენის საკითხი. 1921 წლის მარტში ადგილობრივ გლეხთა დეპუტაცია გაიგზავნა საქართველოს მთავრობაში. გლეხობა ითხოვდა მთავრობისაგან დახმარებას სათანადო სამშენებლო მასალით და სურსათ-სანოვავით. დეპუტაცია მიიღო ფ. მახარაძემ და აღუთქვა დახმარება სარწყავი არხის აღდგენაში.

1921 წლის 19 მაისს, მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის კოლეგიის სხდომაზე დადგენილი იქნა ყარაიაზის I განყოფილების სარწყავი არხის აღდგენა და ნიველირება, რისთვისაც გამოიყო 3 1/2 მილიონი მანეთი¹⁷².

ამავე სხდომის გადაწყვეტილების საფუძველზე მიწათმოქმედების კომისარიატი თხოვდა შრომის ბირჟას, რომ მას საჩქაროდ გამოეყო 300 მიწის მთხრელი მუშა და სასწრაფოდ გაეგზავნა ყარაიაზის სარწყავი სისტემის გამგის განკარგულებაში. მაგრამ სამეურნეო სიძნელებები და ქვეყნის მეტად მძიმე ეკონომიური პი-

¹⁷¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 169, ფურც. 13.

¹⁷² იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 235, ფურც. 26.

რობები, საშუალებას არ იძლეოდა მუშაობის ფართო მასშტაბით გასაშლელად. შრომის ბირჟა 1921 წლის 25 მაისის (№ 384) მიმართვით მიწათმოქმედების კომისარიატს ატყობინებდა: „გაცნობებთ, რომ ამჟამად თქვენი მოთხოვნის, სამასი მიწის მოხრე-ლის მუშის ყარაიაზში გაგზავნის შესახებ, დაკმაყოფილება შეუ-ძლებელია, რადგან განვიცდით მიწის მუშების დიდ სიმცირეს“¹⁷³.

მიუხედავად მძიმე პირობებისა, ადგილობრივი გლეხების ძა-ლებით შეუდგნენ ყარაიაზის სარწყავი სისტემის აღდგენას. სა-მუშაოთა ანაზღაურება ნატურით ხდებოდა. სამუშაო დღეზე მუშას ეძლეოდა ნახევარი გირვანქა ხორცი, გირვანქა პური და 1200 მანეთი ბონით¹⁷⁴.

ყარაიაზის სარწყავი არხის აღდგენაში ადგილობრივ გლეხო-ბას ძმური დახმარება გაუწია XI არმიის მეზრძოლებმა. ამის შესახებ ნათქვამია: „ყარაიაზის I განყოფილების სარწყავი არხის გასაწმენ-დად, ყარაიაზის სარწყავი სისტემის გამგის კალიტას განკარგულე-ბაში იგზავნება საინჟინრო ბატალიონი, თავიანთი სურსათ-სანოვა-გითა და სამუშაო იარაღებით. წყალთა განყოფილების მიერ საჭი-როა მხოლოდ ტექნიკური ხელმძღვანელობა. ბატალიონის პირველი ასეული მუშაობას დაიწყებს ამა წლის 7 აპრილიდან“¹⁷⁵.

მიწათმოქმედების კომისარიატის კოლეგიის დადგენილებით, ყარაიაზში სამუშაოთა ხელმძღვანელობისათვის გაიგზავნენ ცნობი-ლი ინჟინერი ა. კრიშმოვსკი და სამი ტექნიკოსი.

სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში მოხერხდა ყარაი-აზის სარწყავი არხის აღდგენა და 12 000 დესეტინა ფართობის ხე-ლახლად მორწყვა. გარდა ამისა, მაგისტრალურ არხზე გაკეთდა 2 ხის რაბი, შეკეთდა 3 რაბი და 7 ხის ხიდი¹⁷⁶. შემდგომ წლებში ყარაიაზის სარწყავი სისტემის შეკეთება და გაწმენდა გრძელდე-ბოდა. აღნიშნული სამუშაოები განსაკუთრებით ფართოდ ჩატარდა 1925-26 წლებში, როდესაც საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველომ ყარაიაზის არხის წყლით კვება არაღამაყ-

173 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 235, ფურც. 36.

174 იქვე. საქ. 237, ფურც. 139.

175 იქვე, საქ. 235, ფურც. 5.

176 იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 12, ფურც. 41.

მაყოფილებლად ცნო და ამ ნაკლის გამოსასწორებლად თავისი ხარჯთაღრიცხვაში შეიტანა 45 000 მანეთი ახალი სათავის ასაგებად. 1925 წელს შეუდგნენ ახალი დამატებითი არხის გაჭრას, რაზედაც დაიხარჯა 121 000 მან¹⁷⁷. ამავე წელს კაპიტალურად შეკეთდა მაგისტრალური არხი 15 კმ სიგრძეზე. 1927 წელს შეკეთდა მაგისტრალური არხის მთავარი ტოტი „ქიჩიკ-ყიასიკის“ სახელწოდებით და დამთავრდა მკვებავი არხის მშენებლობა. ყარაიაზის სარწყავი სისტემის აღდგენა დამთავრდა 1928—29 წლებში და ამ არხით მორწყულმა ფართობმა მიაღწია ომამდელ დონეს.

ამ პერიოდში მაგისტრალური არხის ერთ-ერთ ტოტზე („ქიჩიკ-ყიასიკის“) აიგო ბეტონის სათავე რაბი ორი ფარისებური რკინის საკეტით და ბეტონის ბურჯით. აღნიშნული სამუშაოს — ბეტონის წყობის — მოცულობა შეადგენდა 168,24 კუბ. მეტრს; მე-12 განმანაწილებელზე აიგო ახალი ბეტონის სათავე რაბი რკინის საკეტებით, რომლის ბეტონის წყობის მოცულობა უდრიდა 31,21 კუბ. მეტრს; შიდა განმანაწილებელ ქსელზე გაკეთდა 11 ბეტონის წყალვარდნილი; მე-13 განმანაწილებელზე აიგო 970 მეტრის სიგრძის ახალი არხი; შეკეთდა რაბი მე-10 განმანაწილებელზე და I პიკზე მიშენებულ იქნა ბეტონის წყალსაცემი. გარდა ამისა, მე-10 განმანაწილებელზე მოეწყო 2 ახალი რკინის წყალგასასვები რაბი და სხვა¹⁷⁸.

ყარაიაზის არხის საექსპლოატაციოდ 1928 წლის 21 თებერვალს ჩამოყალიბდა ფ. მახარაძის სახელობის სამელიორაციო ამხანაგობა¹⁷⁹.

ყარაიაზის სარწყავი სისტემა წარმოადგენდა საინჟინრო ტიპის სარწყავ სისტემას. 1928 წელს იგი შედგებოდა ორი განყოფილებისაგან. პირველი განყოფილება შედიოდა საქართველოს, ხოლო მეორე — აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ფარგლებში. პირველი განყოფილება მოიცავდა 20 კმ სიგრძის მაგისტრალურ არხს, რომლის მთავარი ტოტის („ქიჩიკ-ყიასიკის“) სიგრძე იყო 5 კმ. მაგისტრალური არხიდან გამოყვანილი იყო 18 განმანაწილებელი საერთო სიგრძით 128 კმ და 16 შემკრები არხი, საერთო სიგრძით 116 კმ. მაგისტრალური არხის გამტარუნარიანობა წამში შეადგენდა 15

177 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. I, საქ. 31, ფურც. 1.

178 იქვე, ან. 4, საქ. 31, ფურც. 8—9.

179 იქვე, ან. 1, საქ. 12, ფურც. 26.

კუბ. მეტრს. ყარაიაზის სარწყავი სისტემის I განყოფილებით ირწყოდა 9353 ჰექტარი¹⁸⁰.

ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოს 1928 წლის 8 მარტის ბრძანებით შეიქმნა ყარაიაზის რესპუბლიკათაშორისო სარწყავი სისტემის სამმართველო ცენტრალური აპარატი და წყალთა ადგილობრივი ადმინისტრაციით. სამმართველოს ადგილსამყოფელი იყო ყარატაფაში. აღნიშნული სამმართველო დაექვემდებარა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს.

დასავლეთ საქართველოში ჩატარებულ საირიგაციო მშენებლობებიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენდა კულაშ-დანირის სარწყავი არხის მშენებლობა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, ქუთაისის მაზრის სოფლების: დანირის, კულაშის, ეწერის, გვაზაურის და ჩხენიშის გლეხობამ სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს წინაშე აღძრა საკითხი მდინარე ცხენისწყლიდან სარწყავი არხის გამოყვანის თაობაზე. ამასთან ერთად, ადგილობრივი გლეხები კისრულობდნენ უფასოდ შეესრულებინათ მიწის სამუშაოები.

მშენებლობა დაიწყო 1921 წლის 20 მაისს „ჰიდრომშენმა“. სამუშაოებს. ხელმძღვანელობდა ინჟინერ-ჰიდრავლიკოსი ი. ფალკოვიჩი. 1921—22 წლებში არხის მშენებლობის საწარმოებლად კრედიტის სახით გათვალისწინებული იქნა შემდეგი კაპიტალდაბანდებანი: 81 744 მანეთი ოქროთი და 515 920 625 მანეთი ბონით¹⁸¹.

არხი სათავეს ღებულობდა მდინარე ცხენისწყლიდან. გათვალისწინებული იყო 20 კმ სიგრძის მაგისტრალური არხის აგება, რომელიც მორწყავდა 2 500 დესეტინა მიწის ფართობს¹⁸².

კულაშ-დანირის სარწყავი არხის მშენებლობა ძირითადად ადგილობრივი გლეხობის ძალებით იქნა ჩატარებული. 1923 წლის დასაწყისისათვის მათ მიერ შესრულდა მთელი მიწის სამუშაოების 91 %, რაც შეადგენდა 74 772 მანეთის ღირებულებას¹⁸³. მუშაობა განსაკუთრებით სწრაფად წარიმართა მას შემდეგ, რაც აღნიშნული არხის მშენებლობას ხელი მოჰკიდა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ. 1923—24 სამეურნეო წელს ამიერ-

¹⁸⁰ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 46, ფურც. 12.

¹⁸¹ იქვე, ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურც. 59.

¹⁸² იქვე, ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 4, ფურც. 236.

¹⁸³ იქვე.

კავკასიის ბუჩქებიდან მშენებლობისათვის გამოიყო 11 867 მანეთი¹⁸⁴.

1923 წლის ბოლოს სარწყავი არხის მშენებლობა დამთავრდა. წყლის ხარჯი წამში 1.60 კუბ. მეტრს უდრიდა და რწყავდა ექვსი სოფლის ტერიტორიას. მაგისტრალურ არხს ჰქონდა 6 განმანაწილებელი და საერთო სიგრძე 19,5 კმ-ს აღემატებოდა¹⁸⁵. კულაშლანირის სარწყავი არხის მშენებლობაზე სულ შესრულდა — 9 092 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები, 4,20 კუბ. მეტრი ქვა-ბეტონის წყობა და 22 კუბ. მეტრი ხის სამუშაოები. ხელოვნურ ნაგებობიდან შესრულებული იქნა: სათავე ხის რაბით, 6 რაბი განმანაწილებელზე, 77,5 კვ. მეტრი ფართობის ხის ღარი, ერთი ხის ვარდნილი, სამი აქვედუკი და ერთი ხიდი¹⁸⁶.

მორწყვამ ამ რაიონში აამალა მოსავალი. სასოფლო-სამეურნეო კულტურების გავრცელების არე მორწყვის შემდეგ ასეთი იყო: სიმინდს ეჭირა მთელი ფართობის 90,5%, ბამბეულს — 3,4%, საზამთრო ხორბალს — 5.2%, ბოსტნეულს — 0,9%¹⁸⁷.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე იქნა აგრეთვე დაწყებული მათხოჯის სარწყავი არხის მშენებლობა.

ქუთაისის მაზრაში მათხოჯის, ხონის, კუხის, ახალშენის, გუმბრალას, გუბის და სხვა ახლომდებარე სოფლების გლეხობის დიდი ხნის ოცნება იყო თავიანთი მიწების მორწყვა მდინარე ცხენისწყლით. ადგილობრივმა გლეხებმა ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომამდე მიმართეს კავკასიის წყალთა ინსპექციას ამ საკითხზე. მაგრამ მათი გარჯა უშედეგოდ დამთავრდა.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მოხერხდა ადგილობრივი გლეხობის ოცნების განხორციელება.

1921 წლის 13 ივნისს, ქუთაისის მაზრის აღმასრულებელი კომიტეტის ინიციატივით ზემოაღნიშნულ სოფლების მოსახლეობამ მდინარე ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირიდან დაიწყო სარწყავი არხის გამოყვანა¹⁸⁸. სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა ინჟინერი ი. ფალკოვიჩი.

მოუხედავად იმისა, რომ არ არსებობდა ზემოხსენებული არხის გაყვანის სათანადოდ დამუშავებული პროექტი, მშენებლობა მაინც

184 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 614, ფურც. 98.

185 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 116.

186 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 21, ფურც. 37.

187 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 116.

188 გაზ. «Правда Грузии», 15 июня, № 85.

საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა. არხის მშენებლობისას განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი უფროსმა ტექნიკოსმა ი. გვინჩიძემ და ტექნიკოსმა ა. ბურჯანაძემ. მუშაობა განსაკუთრებით გაძლიერდა 1923 წლიდან. ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ჩამოყალიბების შემდეგ შესაძლებელი გახდა ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან უფრო მეტი თანხა გამოყოფილიყო მათხოჯის სარწყავი არხის მშენებლობისათვის (იხ. ცხრილი 1) და უფრო ქმედითი დახმარება გაწეულიყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის.

ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ შესრულდა მთელი მიწის საბუშაოები. დაახლოებით 48 900 კუბ. მეტრის ოდენობით. სწორედ მათი თავდადებული შრომის შედეგად მოხერხდა შედარებით მოკლე დროში მაგისტრალური არხის გაყვანა, რომლის სიგრძე 30 კმ შეადგენდა. 1924 წლის დამლევს მაგისტრალურ არხში წყალი იქნა გაშვებული. წყლის ხარჯი წამში 1.20 კუბ. მეტრს უდრიდა¹⁸⁹.

სურ. 2 — საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენლები: ფ. მახარაძე, ვ. სტურუა, მ. ტორიშელაძე, პ. ლევაი და სხვ. მათხოჯის სარწყავი არხის საზეიმო გახსნაზე. 1924 წ. (ფოტო — ფონო არქივი 1—7203).

¹⁸⁹ Камараян А., დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

სარწყავი არხი იწყებოდა მდინარე ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირიდან და გუბისწყლამდე მიემართებოდა. მას ჰქონდა 4 განმანაწილებელი არხი, რომელთა საერთო სიგრძე 16 კმ უდრიდა და რწყავდა მათხოჯის, ნახაშულევის, ხონის, კუხის, ახალშენის, დიდი ჯიხაიშის, იანეთის და სხვა სოფლების ტერიტორიებს, სულ 713 ჰექტარ მიწას, აქედან 680 ჰექტარ სიმინდს, 20 ჰექტარ საზამთრო ხორბალს, 3 ჰექტარ ბოსტანს, 10 ჰექტარ სათიბს¹⁹⁰.

მათხოჯის არხი იმ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საინჟინრო ტიპის საირიგაციო ნაგებობას მიეკუთვნება, რომელიც სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში იქნა აგებული საქართველოში. მას შემდეგი ჰიდრავლიკური ხელოვნური ნაგებობანი გააჩნდა: ა) ქვის სათავე რაბი წყალსაგდებით; ბ) ორი ხის ხიდი; გ) ორი ხის ღარი მდინარე ოჩხურაზე, რომლის სიგრძე 116 მეტრს უდრიდა, დ) 4 აქვედუკი, ე) განმანაწილებლებზე 4 რაბი და სხვ¹⁹¹.

დასავლეთ საქართველოში ჩატარებულ საირიგაციო სამუშაოთა შორის მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენდა დიმი-როკითის სარწყავი არხის მშენებლობა, რომელიც დაიწყო 1921 წელს „ჰიდრომშენმა“.

მდინარე ხანის წყლიდან გაჭრილ არხს უნდა მოერწყა ქუთაისის მაზრაში დიმის, როკითის, დიდველას, ნერგეთის, ფერსათის, შუბანის, ვარციხის და სხვა ახლომდებარე სოფლების ტერიტორიები.

დიმი-როკითის სარწყავი არხის მშენებლობას განაპირობებდა ამ რაიონში მევენახეობის განვითარება. ზაფხულობით. სწორედ ვეგეტაციის პერიოდში აღნიშნულ რაიონში მეტად მცირე ატმოსფერული ნალექები მოდიოდა. ამას ემატებოდა ცხელი ქაოები, რომელიც სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან იჭრებოდა. აღნიშნული გარემოების გამო ხშირი გვალვები ამ რაიონისათვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ეს კი მეტად უარყოფით გავლენას ახდენდა მოსავალზე.

ზემოთ ხსენებული სოფლის გლეხობის მრავალგზის დაჟინებული მოთხოვნის შემდეგ კავკასიის წყალთა მეურნეობის ინსპექციამ პირველი მსოფლიო ომის წინ შეადგინა მდინარე ხანისწყლიდან სარწყავი არხის გამოყვანის პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა მხოლოდ 500 დესეტინა ფართობის მორწყვას. იმპერიალისტურმა ომმა არხის მშენებლობის დაწყებას ხელი შეუშალა და შემდგომში ეს საკითხი მივიწყებული იქნა.

190 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 28.

191 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 21, ფურც. 37.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს 1921 წლის 22 აგვისტოს ბრძანებით „ჰიდრომშენმა“ ადგილობრივი გლეხობის ძალებით დაიწყო სამუშაოები მაგისტრალური არხის გასაყვანად¹⁹². მშენებლობის საწარმოებლად 15 სოფლის გლეხობა გაერთიანდა სამელი-ორაციო ამხანაგობაში. თავდაპირველად არხის მშენებლობისათვის გამოყენებული იქნა პროექტი, რომელიც ადრე კავკასიის წყალთა მეურნეობის ინსპექციამ შეიმუშავა, მაგრამ მშენებლობის პროცესში მალე გამოირკვა მისი უეარგისობა.

1922 წელს იმის გამო, რომ მაგისტრალური არხის სათავის მშენებლობა არახელსაყრელ ადგილას იქნა დაწყებული, გადაუღებელმა წვიმებმა და ადიდებულმა ხანისწყალმა გადარეცხა და გააფუჭა ადრე წარმოებული მიწის სამუშაოები¹⁹³.

გადაწყდა ახალი პროექტით არხის მშენებლობა, რომელიც უფრო სრულყოფილი იქნებოდა და გაზრდიდა სარწყავ ფართობს 1600 დესეტინამდე. 1924 წელს შედგა ახალი პროექტი და 1925 წლიდან განახლდა მუშაობა მშენებლობაზე. ადგილმდებარეობის გამოკვლევის შემდეგ სათავის მშენებლობა გადატანილი იქნა უფრო ხელსაყრელ ადგილას. ადგილობრივი გლეხები დიდ დაინტერესებას იჩენდნენ არხის მშენებლობაში. ისინი გულმოდგინედ ასრულებდნენ მიწის სამუშაოებს. აღნიშნული სოფლის მცხოვრებლებიდან 14 000 კაცმა მიიღო მონაწილეობა არხის მშენებლობაში. მათ იკისრეს 18 878 მან. და 40 კაპ. ღირებულების მიწის სამუშაოების შესრულება¹⁹⁴.

ადგილობრივი გლეხობას დიდ დახმარებას უწევდა წყალთა მეურნეობის სამმართველო. იგი ყოველწლიურად ზრდიდა კაპიტალ-დაბანდებებს არხის მშენებლობაზე (იხ. ცხრილი 1).

ადგილობრივი სოფლების გლეხთა შრომით 1927 წლის ბოლოსათვის შესრულებული იქნა შემდეგი სამუშაოები: ა) 15 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები; ბ) ხანისწყალზე აგებულ იქნა სიფონი, რომლის სიგრძე 180 მეტრს უდრიდა; გ) 6 ცალი რკინის სიფონი; დ) 2 ცალი რკინა-ბეტონის ხიდი, ე) 200 მეტრი სიგრძის ბეტონის გვირაბი. გარდა ამისა, ძირითადად ამ პერიოდში დამთავრდა მაგისტრალურ არხზე ჰიდროსადგურის მშენებლობაც.

192 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურც. 59.

193 იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 65, ფურც. 15.

194 იქვე.

დიმი-როკითის არხის მშენებლობისათვის განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა 1927—28 წლები. საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიშის მიხედვით, 1927/28 წელს მელიორაციის ფონდის 30 000 მანეთით შესრულებულია 2 823,58 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები და გაწმენდილია არხი 5 470 მეტრზე. გარდა ამისა, შესრულებულია 367 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები¹⁹⁵.

დიმი-როკითის სარწყავი არხი, რომლის სიგრძე 14 კმ უდრიდა, საექსპლუატაციოდ გადაეცა 1928 წელს. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მიერ გამოყოფილ კომისიის აქტში აღნიშნულია, რომ მშენებლობა ძირითადად დამთავრებულია და დამაკმაყოფილებლადაცაა შესრულებული.

დიმი-როკითის სარწყავი არხით მოირწყა 1000 ჰექტარი მიწა, აქედან სიმიინდი 800, ბამბა — 20, ვენახი — 170 და ბოსტანი — 10 ჰა¹⁹⁶.

მიუხედავად ამ დიდი გამარჯვებისა, არ შეიძლება არ აღინიშნოს მშენებლობაში დაშვებული შეცდომები, რის აღმოსაფხვრელადც შემდგომში საჭირო შეიქნა სამუშაოთა გაგრძელება. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს 1928 წლის 5 აპრილის მიმართვაში ნათქვამია: „პირველ განმანაწილებელზე მიწის სამუშაოთა დაუმთავრებლობის გამო მოურწყავი დარჩა 400 ღესეტი“¹⁹⁷. მეტად გაკიანურებული გვალვების გამო შეუძლებელი ხდება აქაური გლეხობის შეკავება, რომელსაც თვითნებურად გაყავს თავიანთი მიწებისათვის სარწყავი წყალი. ეს გარემოება ძალზე ცუდად მოქმედებს მაგისტრალურ არხის მდგომარეობაზე. ამისათვის საჭიროა სასწრაფოდ იქნეს ჩატარებული სამუშაოები... რისთვისაც საჭიროა მელიორაციული კრედიტი 5 ათასი მანეთის ოდენობით“¹⁹⁷.

დიმი-როკითის სარწყავი არხის სრულყოფისათვის შემდგომ წლებშიც ჩატარდა მუშაობა. ეს მუშაობა განსაკუთრებულად წარმატებით გაიშალა სარწყავი არხის ზონაში კოლმეურნეობების ჩამოყალიბების შემდეგ.

195 საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 99.

196 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 112.

197 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ—591, ან. 4, საქ. 26, ფურც. 13.

სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში დასავლეთ საქართველოში წარმოებული სამელიორაციო სამუშაოების ერთ-ერთ ობიექტს წარმოადგენდა ხოხოულის ქალების მორწყვა მდინარე ყვირილიდან.

1921 წლის ოქტომბრის მიმართებით (№ 9531) საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესმა საბჭომ „ჰიდრომშენს“ დაავალა: „სასწრაფოდ იქნეს ორგანიზებული მდინარე ყვირილას ველის „ხოხოულა ქალების“ მორწყვის სამუშაოები. ამ მიზნით გამოყენებული იქნეს ადგილობრივი ტექნიკური ძალები და ინსტრუმენტები. სამუშაოები ჩატარდეს ადგილობრივი მოსახლეობის ძალებით. თავდაპირველი ხარჯებისათვის კრედიტის სახით გამოიყოს 5 მილიონი მანეთი¹⁹⁸.

1921 წლის 3 ნოემბერს მდინარე ყვირილიდან დაიწყეს სარწყავი არხის გაყვანა. მშენებლობას ხელმძღვანელობდა ინჟინერი მ. კრესტევი¹⁹⁹.

სამუშაოები მიმდინარეობდა 1922—1923 წლებში. ძირითადად ამ პერიოდში დამთავრდა მიწის სამუშაოები, რომელიც ადგილობრივი გლეხების ძალებით უფასოდ შესრულდა. სულ ამოღებული იქნა 47 200 კუბ. მეტრი მიწა²⁰⁰. აღნიშნული სამუშაოების შესრულებაში განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი უფროსმა ტექნიკოსმა ს. ღუბენკომ და ტექნიკოსმა ვ. გურჯანაძემ²⁰¹.

ადგილობრივ გლეხობას დიდ დახმარებას უწევდა სახელმწიფო. რომელიც ყოველწლიურად აღიდებდა არხის მშენებლობისათვის გამოყოფილ თანხებს (იხ. ცხრილი 1).

ხოხოულის-ქალების სარწყავი არხი საექსპლოატაციოდ გადაეცა 1924 წელს. წყლის ხარჯი წამში 1,20 კუბ. მეტრს უდრიდა. სარწყავ არხს გააჩნდა მთელი რიგი ხელოვნური ჰიდრავლიკური ნაგებობანი: ქვის სათავე რაბი წყალგადასაშვებით, სიფონი, ორი ხიდი და განმანაწილებელზე ერთი რაბი²⁰².

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში წარმოებულ საირიგაციო მშენებლობათა რიცხვს მიეკუთვნება ლამი-მისაქციელის სარწყავი არხი, რომელიც გამოყვანილი იქნა მდინარე არაგვიდან.

198 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. I, საქ. 221, ფურტ. 94.

199 იქვე, ან. 9, საქ. 46, ფურტ. 59.

200 Кама rayли А., დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

201 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურტ. 48.

202 იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 21, ფურტ. 38.

ლამი-მისაქციელის არხი ტერიტორიულად შედიოდა თბილისის წყალთა ოლქში და უნდა მოერწყა არაგვის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე სოფლების: ბაგას, წითელ-სოფლის, ნაოზას, ლამის, მისაქციელის და ახალუბნის ტერიტორიები.

აღნიშნული სოფლების ტერიტორიის მორწყვის ცდები ჯერ კიდევ ადრე ცარიზმის დროს დაწყებულა. თავად მუხრანსკის ინიციატივით მოსარწყავი ფართობის კვლევაც კი დაუწყიათ, მაგრამ ამ ცდებს რაიმე რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ფრთას ისხამს ადგილობრივი გლეხობის ოცნება. სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო 1921 წლის 29 სექტემბრის ბრძანებით (№ 9947) წინადადებას აძლევდა „ჭიდრომშენს: „სასწრაფოდ იქნას დაწყებული სოფლების ლამი-მისაქციელის 3 000 დესეტიანა ფართობის მორწყვა. ამ სამუშაოსათვის ასიგნებულია 100 მილიონი მანეთი“²⁰³. ამ ბრძანებიდან სულ მალე, 1921 წლის 12 ოქტომბერს „ჭიდრომშენმა“ დაიწყო სარწყავი არხის სათავეს მშენებლობა მდინარე არაგვის მარჯვენა ნაპირიდან. სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა ინჟინერი ი. ვესტრატოვი.

ზემოთ აღნიშნული სოფლების გლეხობა სარწყავი არხის მშენებლობაში დიდი მონდომებით ჩაება. არხის მშენებლობაში მონაწილეობა მიიღო 15 546 კაცმა²⁰⁴. განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა 1922/23 სამეურნეო წელი. ამ პერიოდში მშრომელი გლეხობის მიერ შრომითი ბეგარის სახით, უფასოდ შესრულდა მაგისტრალური არხის 7 ვერსის სიგრძის მე-2 ტოტის მიწის სამუშაოები. სულ შესრულებული იქნა 7 000 კუბ. საყენი მიწის სამუშაოები²⁰⁵. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ გლეხობამ ვალდებულება იკისრა 29 892 მანეთის ღირებულების სამუშაოს შესრულება შრომითი ბეგარის სახით. ინჟინერ ი. ვესტრატოვთან ერთად ადგილობრივი გლეხების შრომას უნარიანად წარმართავდა ტექნიკოსი მ. ტაბლიაშვილი.

ლამი-მისაქციელის სარწყავი არხის მშენებლობაზე სახელმწიფოს მიერ გაწეული ხარჯები სულ უდრიდა 4 452 მანეთს (ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან)²⁰⁶.

203 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. I, საქ. 221, ფურც. 163.

204 იქვე, ან. 9, საქ. 41, ფურც. 144.

205 იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურც. 195.

206 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 21, ფურც. 56.

1924 წელს ლამი-მისაქციელის სარწყავ არხში წყალი იქნა გაშვებული და მოირწყა 247 ჰექტარი, აქედან სიმიინდი — 215 ჰექტარი, ბაღები — 7 ჰექტარი, ვენახი — 3 ჰექტარი და ბოსტანი 22 ჰექტარი²⁰⁷. ლამი-მისაქციელის სარწყავ არხზე აგებული იქნა შემდეგი ჰიდრავლიკური ხელოვნური ნაგებობანი: ქვის ჯებირი 960 კმ. მეტრი მოცულობის, ბეტონის სათავე რაბი რკინის ჩარჩოებით, 4 ბეტონის აქვედუკი და სხვა²⁰⁸.

აღმოსავლეთ საქართველოში „ჰიდრომშენის“ ხელმძღვანელობით დაწყებულ ერთ-ერთ პირველ საირიგაციო მშენებლობას წარმოადგენდა დოეს-გრაკალის სარწყავი არხი.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა დიდი ყურადღება მიაქცია გორის მაზრაში მდინარეების მტკვრისა და თეძამის შუა მდებარე ტერიტორიის მორწყვას.

აღნიშნული ტერიტორია უძველესი დროიდან ირწყოდა თეძამის ხევიდან გამოყვანილი პატარა არხებით, მაგრამ ზაფხულობით, როდესაც გვალვები დადგებოდა, წყალი არხში თითქმის შრებოდა და მორწყვა შეუძლებელი ხდებოდა. საჭირო იყო ახალი სარწყავი არხის გაჭრა მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირიდან, რადგანაც ზაფხულობით ამ რაიონში მხოლოდ მტკვარი უზრუნველყოფდა არხში სარწყავ წყალს.

1921 წლის 19 ივლისს მიწათმოქმედების კომისარიატის კოლეგიის სხდომაზე დადებითად გადაწყდა სოფლების ხიდისთავის, დოესის და გრაკალის მცხოვრებთა თხოვნა სარწყავი წყლის გაყვანის თაობაზე²⁰⁹. სარწყავი არხის მშენებლობა დაევალა სახალხო მეურნეობის უმაღლეს საბჭოს. ამ უკანასკნელის 1921 წლის 28 სექტემბრის ბრძანებულებით (№ 9426) სოფელ ხიდისთავთან დაიწყო მტკვრის მარჯვენა ნაპირიდან სარწყავი არხის გამოყვანა²¹⁰. სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა ცნობილი ქართველი ინჟინერ-ჰიდრავლიკოსი შ. ლიაძე (მოადგილე — გ. პანკევიჩი). არხის ტრასა გადიოდა სოფლების — ხიდისთავის, დოესის, გრაკალის, ფაშინთ-კარის, ყარაღაჯის ტერიტორიებზე და შემდეგ უერთდებოდა მდინარე თეძამს. სარწყავ არხს თავდაპირველი გათვალისწინებით უნდა

207 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 41—42.

208 Камараян А., დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

209 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 235, ფურც. 46.

210 იქვე, ფ. რ — 303. ან. I, საქ. 221, ფურც. 93.

მოერწყა 2 000 დესეტინა მიწის ფართობი. ნავარაუდები იყო 18 ვერსის სიგრძის მაგისტრალური არხის აგება, რომლის გამტარუნარიანობა შეადგენდა 0,13 კუბ. საეენს წამში²¹¹.

სარწყავი არხის მშენებლობა წარმოებდა ზემოხსენებული სოფლების გლეხების ძალებით. ყოველდღე 150 კაცი გამოდიოდა სამუშაოდ²¹². მათ უფასოდ შეასრულეს მიწის სამუშაოთა დიდი ნაწილი. სწრაფი ტემპებით წარიმართა მშენებლობა 1923/24 სამეურნეო წელს. აღნიშნულ პერიოდში გლეხებმა უფასოდ გათხარეს თხრილი 16,5 ვერსის სიგრძეზე. ამავე პერიოდში იქნა აგრეთვე მათ მიერ შესრულებული 78 საეენის სიგრძის გვირაბის გაყვანის სამუშაოებიც²¹³. ადგილობრივი გლეხობის შრომას კარგად ხელმძღვანელობდნენ უფროსი ტექნიკოსი ა. გავრიკოვი და ტექნიკოსები: ლ. ხმელევსკი და ბ. ივანოვი²¹⁴. სახელმწიფოს ხარჯი არხის მშენებლობაზე სულ შეადგენდა 4 049 მანეთს ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან.

1924 წელს, მიუხედავად იმისა, რომ მთლიანად არ იყო დამთავრებული მუშაობა, მაგისტრალურ არხში წყალი იქნა გაშვებული. შემდგომ წლებში ადგილობრივი გლეხობის მიერ გრძელდებოდა მაგისტრალური არხის სრულყოფა და განმანაწილებელი არხების გამოყვანა.

1926 წლის აპრილში წყალდიდობის შედეგად, არხის სათავე მთლიანად გამოვიდა მწყობრიდან. როგორც ზემოთ ხსენებული სოფლების გლეხობის განცხადებიდან ჩანს, მტკვარს მოუგლეჯია არხის სათავე და წყლის მიმართულება შეუცვლია. გარდა ამისა, არხის „პირველი ვერსის მე-7 და მე-8 პიკეტი იმდენად დაზიანდა, რომ სარწყავი წყლის გამოყვანა პირვანდელი გზით შეუძლებელი გახდა“²¹⁵.

ადგილობრივი მოსახლეობა სასწრაფოდ შეუდგა წყალდიდობის შედეგად გამოწვეული სიძნელეების აღმოფხვრას. საქმეში საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი იქნა ჩარეული. 1926 წლის თებერვალში, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ცნობით, დოეს-გრაქალის არხის აღდგე-

211 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 237, ფურტ. 238.

212 სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრ. აღმასრულებელი კომიტეტის IV (სტენ. ანგ.), ტფ., 1923, გვ. 220.

213 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურტ. 202.

214 იქვე, ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 46, ფურტ. 48.

215 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 3, ფურტ. 10.

ნითი სამუშაოებისათვის გამოიყო 5 000 მანეთი ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან და 25 000 მანეთი — სამელიორაციო კრედიტიდან²¹⁶.

მშრომელი გლეხობის თავდადებული შრომის შედეგად მოკლე დროში მოხერხდა სარწყავი არხის აღდგენა. გაკეთებული იქნა ახალი სათავე წყალსაგდებით.

1928 წლამდე დოეს-გრააკალის არხზე შესრულდა შემდეგი სამუშაოები: 1) 150 მეტრი სიგრძის გვირაბი; 2) ქვის მილი, 3) ბეტონის აქვედუკი; 4) 8 ზის ხიდი ქვის ბურჯებით და სხვა. ამ სამუშაოებზე შესრულდა სულ 27 750 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო და 232 კუბ. მეტრი ბეტონის წყობა²¹⁷.

მაგისტრალური არხის სიგრძე უდრიდა 15 კმ და რწყავდა 1 345 ჰექტარ მიწას²¹⁸. ამ რაიონის მორწყვამ კარგი შედეგი გამოიღო. მორწყვის შემდეგ გაიზარდა ძვირფასი კულტურების მიერ დაკავებული ფართობები.

გორის მაზრაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საირიგაციო ნაგებობას წარმოადგენდა სკრაქელის სარწყავი არხი, რომლის მშენებლობა 1921 წელს დაიწყო. ამ რაიონში მორწყვის საჭიროებისათვის ჯერ კიდევ მეფის რუსეთის დროს იქნა გამოყვანილი ადგილობრივი ტიპის პრიმიტიული სარწყავი არხი — სკრის სარწყავი არხის სახელწოდებით, რომლის სიგრძე უდრიდა 4 კმ. ბუნებრივია, იგი სრულიადაც ვერ დააკმაყოფილებდა ამ რაიონის გლეხობას, რის გამოც ხშირი გვალვები მოსავალს ანადგურებდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე სკრის, ქარელის, ხვედურეთისა და სხვა ახლომდებარე სოფლების გლეხებმა განაცხადეს სურვილი, მონაწილეობა მიეღოთ სარწყავი არხის მშენებლობაში. ამასთან მთელი მიწის სამუშაოების შესრულება იკისრეს უფასოდ, შრომითი ბეგარის სახით.

არხის მშენებლობა დაიწყო 1921 წლის 6 ოქტომბერს „პიღრომშენის“ ხელმძღვანელობით. სამუშაოებს სათავეში ჩაუდგა ინჟინერი შ. ლიამე. სარწყავი არხის სათავე იწყებოდა მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირიდან სოფელ ახალსოფლის მახლობლად. თავდაპირველად გათვალისწინებული იყო 3 000 დესეტინა მიწის მორწყვა მდინარეების: ძამას, ხვედრულასა და მეძლებას რაიონში,

216 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4. საქ. 3, ფურც. 1.

217 Камарзугин А., დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

218 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტუ., 1931, გვ. 81.

რისტვისაც ნავარაუდევია იყო 30 კმ სიგრძის მაგისტრალური არხის გაჭრა — წყლის ხარჯით 1,8 კუბ. მეტრი წამში²¹⁹.

სარწყავი არხის მშენებლობაში თითქმის ყველა ახლომდებარე სოფლის გლეხობამ მიიღო მონაწილეობა. საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის IV სესიაზე აღინიშნა, რომ სკრა-ქარელის არხის მშენებლობაზე ყოველდღიურად 100 კაცი გამოდიოდა სამუშაოდ. ისინი უფასოდ ასრულებდნენ მიწის სამუშაოებს. მათი შრომის შედეგად 1921—22 წლების განმავლობაში შესრულებულ იქნა 15 ვერსის სიგრძის არხის გაჭრის სამუშაო, რისტვისაც ამოღებულ იქნა 7 900 კუბ. საყენი მიწა²²⁰.

„ჭიდრომშენმა“ 1923 წლის თებერვალში სამუშაოები გადასცა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, რომელმაც დაამთავრა კიდევ არხის მშენებლობა 1923—24 სამეურნეო წელს. ამ პერიოდში აგებულ იქნა ბეტონის სიფონი მდინარე ძამაზე და შესრულებული იქნა 88 კუბ. მეტრი ბეტონის წყობა. აღნიშნულ სამუშაოებში გლეხობას დიდი დახმარება გაუწია სახელმწიფომ, რომლის დანახარჯები არხის მშენებლობაზე უდრიდა 6 818 მანეთს ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან²²¹.

15 კმ სიგრძის სარწყავმა არხმა მორწყა სოფლების: სკრის, ქარელის, ხვედურეთის, ქვემო ფლავის, ლულევის, რიეთის, კოშკებისა და ახალი ხიზას ტერიტორიები. მოიჩაყა 550 ჰექტარი ხორბალი, 389 ჰექტარი სიმინდი, 114 ჰექტარი ბალი, 6,0 ჰექტარი ვენახი, 56,0 ჰექტარი ბოსტანი, სულ — 1115 ჰექტარი²²². მორწყვის შედეგად საკმაოდ ამაღლდა მოსავლიანობა.

სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში ახალციხე-ახალქალაქის წყალთა რაიონში ჩატარდა საირიგაციო სამუშაოები, რომელთაგან ყველაზე დიდი იყო მაჭადის სარწყავი არხის მშენებლობა.

ახალქალაქის მაზრის სოფლების მაჭადის, ხულგუმოსა და კულიკამის ტერიტორიების მორწყვის საკითხი დაისვა 1922 წლის შემოდგომაზე. საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის პრძანებით 1922 წლის ნოემბერში „ჭიდრომშენმა“ დაიწყო სამუშაოები მდინარე აბლარ-ჩაის მარცხენა ნაპი-

219 Камараули А., დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

220 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურც. 257.

221 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 19, ფურც. 57.

222 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 73.

რიდან სარწყავი არხის გამოყვანაზე. „ჰიდრომშენის“ გეგმით უნდა აგებულყო 9 ვერსის სიგრძის მაგისტრალური არხი, რომელიც მორწყავდა 1 600 ღესეტიანას²²³.

სარწყავი არხის გაყვანით დაინტერესებულმა ადგილობრივმა მოსახლეობამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო არხის მშენებლობაში, და ნატურ-ბეგარის სახით შეასრულა მთელი მიწის სამუშაოები. სულ ამოღებულ იქნა 1 800 კუბ. მეტრი მიწა, გაკეთდა 3,3 კმ სიგრძის განმანაწილებელი, აიგო სათავე რაბი წყალგადასაშვებითა და საყრდენი კედლით, შესრულდა 15 800 კუბ. მეტრი ქვის წყობა²²⁴.

სარწყავი არხის ასაგებად ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან დაიხარჯა 1922/23 წელს 132 მანეთი, 1923/24 წელს — 1 468 მანეთი, სულ — 1 600 მანეთი²²⁵.

მაჯადის სარწყავი არხი საექსპლოატაციოდ გადაეცა 1923/24 სამეურნეო წელს. მისი საერთო სიგრძე უდრიდა 5 კილომეტრს და რწყავდა სამი სოფლის ტერიტორიის 136 ჰექტარს. მაჯადის სარწყავი არხის მოქმედების ზონაში სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ფართობი ასე განაწილდა: ხორბალი — 10 ჰექტარი, ბოსტანი — 37 ჰექტარი, სხვა ნათესები — 59 ჰექტარი, სათიბი — 30 ჰექტარი²²⁶.

ჩვენ შევეხეთ სახალხო მეურნეობის აღდგენით პერიოდში წარმოებულ საირიგაციო სამუშაოებს, რომელიც ფართოდ გაიშალა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში.

აღვნიშნოთ ის ობიექტებიც, რომელთა მშენებლობაც აღდგენითი პერიოდის ბოლოს დაიწყო და დიდი როლი ითამაშა საქართველოში ირიგაციის აღდგენა-განვითარების საქმეში. ასეთ მშენებლობათა შორის უპირველესი ადგილი უნდა მივაკუთვნოთ ალაზნის სარწყავ სისტემას, რომლის მშენებლობაც 1925 წლის გაზაფხულზე დაიწყო.

ალაზნის არხის სარწყავი ტერიტორია შეადგენდა ალაზნის ველის ნაწილს, მდინარე ალაზნის მარჯვენა ნაპირს.

ალაზნის ველი, შიდა კახეთად წოდებული, იწყება პანკისის ხეობასთან და თანდათანობით განივრდება სამხრეთ-აღმოსავლეთ-

223 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 4, ფურც. 223.

224 К а м а р а у л и А., დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

225 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 614, ფურც. 27.

226 საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები, ტფ., 1931, გვ. 109.

თით. ველის სიგრძე აღემატება 160 კმ, განი შუა ნაწილში შეადგენს 20—25 კმ და დიდდება 30 და მეტ კმ-მდე წნორსა და ლაგო-დეხს შორის მდებარე უბანზე²²⁷.

1923 წელს სრულიად საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო აღწერით, ალაზნის ველზე იყო 13 სასოფლო თემი, რომელშიც შედიოდა 31 სოფელი. მოსახლეობის რიცხვი 65 215 სულს აღემატებოდა²²⁸.

ალაზნის ველი ხასიათდება ზომიერ-ცხელი კლიმატით. პროფ. ი. ფიგუროვსკის დაკვირვებით, ამ რაიონში წლიური საშუალო ტემპერატურა $+12^{\circ}\text{C}$ აღწევს. ზაფხული საკმაოდ ცხელია. სამი თვის განმავლობაში ამ რაიონში 20°C -ზე მაღალი ტემპერატურა აღინიშნება. ატმოსფერული ნალექების საშუალო რაოდენობა 500—700 მმ უდრის და ყველაზე ცოტა ზაფხულში მოდის²²⁹, ამის გამო აქ ხშირია გვალვები. ვახუშტი ასე ახასიათებდა ალაზნის ველის კლიმატურ პირობებს: „და არს აღგილი ესე ზამთარ თბილი ბალახიანი, მცირე თოვლიანი, ნადირ-ფრინველიანი, ჰავითა მშვენი, ხოლო ზაფხული ცხელი, ხაშმიანი, გაუძლისი“²³⁰.

ამ რაიონისათვის დიდად აქტუალურია წყალთა მეურნეობის პრობლემები, რამდენადაც არამყარი ბუნებრივი დატენიანება მორწყვას აუცილებელ პირობად ხდის ყველა სახის სასოფლო-სამეურნეო კულტურის მაღალი მოსავლის მისაღებად.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო, ალაზნის ველზე მცხოვრები მიწათმოქმედი ოდითგანვე შესდგომია რწყვას, მაგრამ აქ მოქმედი სარწყავი არხები მტერთა შემოსევების შედეგად დროთა განმავლობაში დანგრეულა. ქართველ საზოგადოებას ბევრჯერ უცდია ალაზნის არხის აღდგენა, მაგრამ უშედეგოდ.

ალაზნის ველის მორწყვის საკითხი 1912 წელსაც აღძრა „სოფლის მეურნეობის საზოგადოებამ“. 1914 წელს სათანადო ფულადი სახსრებიც გამოძებნა არხის მშენებლობისათვის, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ ხელი შეუშალა სამუშაოების ჩატარებას²³¹.

227 საქართველოს ეკონომიური გეოგრაფია, თბ., 1961, გვ. 242.

228 Кама рау ли А., დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

229 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 24, ფურც. 34.

230 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 89.

231 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 24, ფურც. 37.

1918—1919 წლებში ინჟინერმა პ. მამრაძემ შეადგინა ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე 50 000 ღესეტიანა მიწის მორწყვის პროექტი²³², მაგრამ ამ პროექტსაც არ ეწერა პრაქტიკული განხორციელება.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ალაზნის ველის მორწყვის იდეა რეალობად იქცა.

ადგილობრივი გლეხობა, რომელსაც კარგად ესმოდა მორწყვის მნიშვნელობა ამ რაიონში, დიდი მონდომებით ითხოვდა ალაზნიდან სარწყავი არხის გამოყვანას. 1921—22 წლებში ალაზნის ველზე გაბატონებული იყო მარცვლეული კულტურები. ხელოვნური მორწყვის შემდეგ კი მკვეთრად ამაღლდებოდა მიწათმოქმედების კულტურა. განსაკუთრებით დიდი პერსპექტივები იშლებოდა მრავალწლიან ძვირფას და ტექნიკურ კულტურათა განვითარებისათვის. გარდა ამისა, ალაზნის ველის მორწყვის შემდეგ შესაძლებელი გახდებოდა წყლის რესურსების გამოყენება იაფი ენერგიის მისაღებად.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველი წლებიდანვე მრავალგზის დაისვა ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობის საკითხი. განსაკუთრებული ინიციატივა ამ საქმის მოსაგვარებლად გამოიჩინა სიღნაღის სამაზრო აღმასრულებელმა კომიტეტმა, რომელმაც კატეგორიულად დააყენა ალაზნის სარწყავი არხის გაყვანის საკითხი. ამ მიზნით აღნიშნულ კომიტეტს ხარჯთაღრიცხვით გამოუყვია 400 ათასი მანეთი და მოუწვევია სპეციალისტი პიდრო-ტექნიკოსი პროფ. პ. მიკულინი²³³.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ 1925 წლის მარტში დაიწყო მუშაობა წინასწარი პროექტის შესადგენად, რომელიც იმავე წლის დეკემბერში დამთავრდა. იგი ჯერ განიხილა 1926 წლის 17 მარტს სსრკ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტმა, ხოლო შემდეგ, 1926 წლის 28 აგვისტოს უმაღლესმა ტექნიკურმა საბჭომ²³⁴. არხის საპროექტო ღირებულება თავდაპირველად 3 475 500 მანეთს უდრიდა. მიწის სამუშაოები კი ამ პროექტით განისაზღვრებოდა 1 440 000 კუბ. მეტრით. გათვალისწინებული იყო 80 კმ სიგრძის მაგისტრალური არხის აგება, რომელიც მორწყავდა 45 000 ჰექტარ მიწას. იგი დაიწყებოდა ალაზნის მარჯვენა ნაპირიდან სოფელ ტოღნიანთან ახლოს, გადაკვეთდა გურჯაანისა და სიღნაღის

232 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 284, ფურც. 350.

233 ე. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ე, ალაზნის არხი, „საქართველოს ბუნება“, 1962, № 4,

234 33.

234 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 1395, ფურც. 21.

რაიონების ტერიტორიებს და შეუერთდებოდა ისევ მდინარე ალა-ზანს შირაქის ზეგანის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ფერდობთან²³⁵.

მაგისტრალურ არხზე გათვალისწინებული იყო 91-ზე მეტი ხელოვნური ჰიდროტექნიკური ნაგებობა: ა) სათავე ნაგებობა — ბარაჟით, ცილინდრული საკეტითა და სათავე რეგულატორით; ბ) 13 მეტრის სიგრძის რკინა-ბეტონის მილოვანი აქვედუკი კისის ხევზე; გ) 12,5 მეტრის თალიანი აქვედუკები ხიდაშენზე, ვანტისხევზე, 124+15,5 და 179+8 პიკეტზე; დ) ბეტონის გალერეა 210+8 პიკეტზე; ე) თაღოვანი ბეტონის აქვედუკი გურჯაანის ხევზე, 850 მეტრის სიგრძის ბეტონის სწრაფსადენი ბაკურციხის ხევზე და სხვა²³⁶.

სათანადო კვლევასა და პროექტის შედგენასთან ერთად ამ პერიოდში დაიწყო მშენებლობის მოსამზადებელი სამუშაოები: დამზადდა ბარები, ნიჩბები, საზიდრები და სხვა; შეძენილი იქნა სპეციალური კარვები, აშენდა 21 ბარაჟი არხის პირველ უბანზე და 16 ბარაჟი — მეორეზე. მუშების პურით უზრუნველყოფის მიზნით მოეწყო — პურის საცხობი. გაკეთდა ორი კანტორა ველისციხეში (I უბანზე) და წნორის წყალზე (II უბანზე)²³⁷.

მუშების სამედიცინო მომსახურებისათვის აიგო ორი ამბულატორია I და II უბნებზე, კანტორებთან და სათავე ნაგებობასთან. სადგურ მუკუზანთან გაიხსნა საწყობი საშენი მასალების და სათანადო ინვენტარის შესანახად. გარდა ამისა, შეძენილ იქნა მშენებლობისათვის საჭირო ტრანსპორტი: ცხენები, საზიდრები და სხვ. მაგისტრალური არხის I უბნის მშენებლობისათვის გაიყვანეს 26 კმ სიგრძის დროებითი გზა. მომარაგებული იქნა მშენებლობისათვის საჭირო საშენი მასალები: ცემენტი — 1700 კასრი, ხეტყის მასალა — 14 ვაგონი, რკინა — 4 ვაგონი და სხვ.²³⁸

1925 წლის აპრილში, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ არ იყო დამთავრებული და დამტკიცებული სათანადო პროექტი, დაწყებულ იქნა მიწის სამუშაოები წნორის-წყალთან. ხოლო იმავე წლის აგვისტოს — მშენებლობის I უბანზე სოფელ ველისციხესთან.

მიწის სამუშაოებს საფუძვლად ედო ნარდად მუშაობის პრინციპი. სამუშაოთა ორგანიზება მინდობილი ჰქონდათ სპეციალურად გამოყოფილ პირებს ე. წ. ორგანიზატორებს.

მუშაობის დასაწყასშივე გამომჟღავნდა, რომ მიწის გრუნტი,

235 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 40.

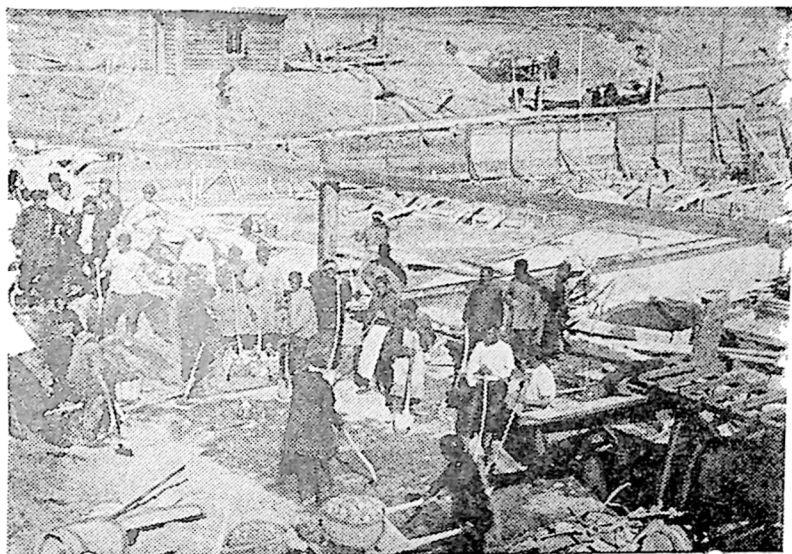
236 იქვე, საქ. 1590, ფურც. 5.

237 Кама рау ли А., დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

238 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 1590, ფურც. 5.

განსაკუთრებით წნორის უბანზე, მეტად მყარი იყო, და დადგენილი ფასები (3 მან. 15 კაპ., და 4 მან. 10 კაპ. ერთი კუბ. საყენი მიწის ამოღებაზე) არასაკმარისი აღმოჩნდა, მუშების გამომუშავება ძალზე დაბალი იყო, რამაც გამოიწვია მუშათა მასობრივად წასვლა სამუშაოდან²³⁹.

1925 წლის სექტემბრიდან მდგომარეობა ერთგვარად გამოსწორდა. მომატებული იქნა ფასები მიწის სამუშაოებზე და არხზე მომუშავე მუშათა რაოდენობაც სწრაფად გაიზარდა 1500 კაცამდე. მაგრამ ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმავე წლის ნოემბერში იმის გამო, რომ სამუშაოები დაიწყო პროექტის

სურ. 3 — ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობა 1925 წ. (ფოტო — ფოხო არქივი 1—2254).

დამტკიცებამდე. ხარჯთაღრიცხვის ასიგნებანი დაშვებული არ იქნა, ამან გამოიწვია მუშათა რაოდენობის შემცირება 300 კაცამდე. 1926 წლის გაზაფხულზე პროექტის დამტკიცებისა და არხის მშენებლობისათვის საჭირო კრედიტის გამოყოფასთან დაკავშირებით მუშათა რიცხვი მშენებლობაზე ისევ იზრდება²⁴⁰.

²³⁹ Камагачи А., დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

²⁴⁰ იქვე.

1926 წლის 1 ოქტომბრამდე ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობაზე შესრულებული იყო 516 ათასი კუბ. მეტრი მიწისა და 2 100 კუბ. მეტრი ქვისა და ბეტონის სამუშაო. 1926/27 სამეურნეო წელს — 376 ათასი კუბ. მეტრი მიწის და 4 100 კუბ მეტრი ქვისა და ბეტონის სამუშაო²⁴¹.

1927 წლის გაზაფხულიდან ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობა განსაკუთრებული ყურადღების საგანი ხდება. ეს ის პერიოდია, როდესაც საბჭოთა კავშირში დიდი ყურადღება მიექცა ბაზრის კულტურის განვითარებას, რადგანაც მორწყვის შემდეგ ალაზნის ველის ბუნებრივ-კლიმატური პირობები ბამბის მოყვანის საშუალებას იძლეოდა, საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და მთავრობამ უდიდესი ყურადღება მიაქცია ამ ძვირფასი და შემოსავლიანი კულტურის მორწყვის ორგანიზაციას.

მთავრობისა და პარტიის წარმომადგენლები სისტემატურად ჩადიოდნენ მშენებლობაზე და პირადად ეცნობოდნენ საქმის ვითარებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ფილიპე მახარაძის მოგზაურობა არხის მშენებლობაზე 1927 წლის გაზაფხულზე. ფ. მახარაძეს საკმაოდ დეტალურად დაუთვალეობია და აღუწერია ალაზნის არხის მშენებლობა. ინტერესს მოკლებული არ იქნება ამ შთაბეჭდილების ნაწილის აქ მოტანა: „ალაზნის არხის გაკეთებას საერთო ხელმძღვანელობას უწევს ინჟინერი პ. მამრადე, ხოლო უშუალო ხელმძღვანელობა დაკისრებული აქვს ინჟინერ-სოლოგოვის. დღემდე გაკეთებულია მიწის სამუშაოები დაახლოებით 100 000 კუბ. საენი. აქედან პირველი უბნის მიწის სამუშაო დაახლოებით 45 ვერსის მანძილზე შესრულებულია თითქმის 90% რდენობით. ახლა ხდება ხიდების გაკეთება არხზე, რომელთა რიცხვი საკმაოდ დიდია. დაწყებულია არხის სათავის (შლიუზის) აგება. რაც დაკვირვითი წესით წარმოებს. სოფელ ბაკურციხის გასწვრივ თავდება ზედა და იწყება ქვედა არხი... ეს არხი დაჯდება არანაკლებ 6 მილიონი მანეთი. ამჟამად არხზე მუშაობს არანაკლებ 1500 კაცისა. შემოდგომიდან დაწყებული — მუშების რიცხვი კიდევ უფრო იმატებს. ადგილობრივ გლეხებს გარდა, აქ მუშაობს სხვა რაიონებიდან მოსული ხალხი, როგორც მაგ. წალკიდან ბერძნები, საკმარისად დიდი რიცხვი მუშებისა არიან აგრეთვე სომხეთიდან, განსაკუთრებით ლენინაქანის რაიონიდან“²⁴².

²⁴¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 55.

²⁴² აქვე. ფ. რ — 284, ან. I, საქ. 568, ფურც. 8.

საბჭოთა მთავრობა წლითიწლობით აღიდებდა ასიგნებებს ალაზნის არხის მშენებლობისათვის (იხ. ცხრილი I). ასეთი დახმარებისა და მშრომელთა მასების თავდადებული შრომის შედეგად საკმაოდ დიდი წარმატებები იქნა მიღწეული ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობაში. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია აღინიშნოს, რომ დღიდან მშენებლობისა 1927/28 სამეურნეო წლამდე შესრულდა: მიწის სამუშაოები — 958 200 კუბ. მეტრის; რკინა-ბეტონის — 26 000 კუბ. მეტრის; ყორე-ბეტონის — 2 700 კუბ. მეტრის ოდენობით²⁴³.

1928/29 სამეურნეო წლიდან სამუშაოთა ტემპები ალაზნის სარწყავ არხზე კიდევ უფრო გაიზარდა.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი მშენებლობებისა, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ბოლოს დაიწყო სამუშაოები აფხაზეთის ერთადერთი სარწყავი არხის სამუშაოები. წყლის გამოყვანა ნავარაუდები იყო მდინარე ენგურის მარჯვენა ნაპირიდან, რომელიც მორწყავდა მის ქვემო წელზე მდებარე ტერიტორიას გალის ჩრდილოეთით.

ცნობილია, რომ ჰიდროლოგიური პირობებით აფხაზეთი ხასიათდება ატმოსფერული ნალექების დიდი რაოდენობით. წლის განმავლობაში მისი რიცხვი 1400 მმ-დე აღწევს. მიუხედავად ნალექების ასეთი დიდი რაოდენობისა, იგი არათანაბრად ნაწილდება წლის განმავლობაში. ეს განსაკუთრებით შეიმჩნევა აფხაზეთის აღმოსავლეთ რაიონში, რომელიც ზაფხულობით ძალზე ზარალდებოდა გვალვისაგან. გვალვა აქ მთლიანად აშრობდა მრავალრიცხოვან პატარა მდინარეებს და ნაკადულებს. ასეთ პირობებში ადგილობრივ მოსახლეობას წყალი არამც თუ მიწების მოსარწყავად, სასმელადაც აღარ ყოფნიდა. გლეხები იძულებულნი იყვნენ, საქონელი 10—15 ვერსის მანძილზე გაერეკათ დასარწყულებლად²⁴⁴.

ხშირი გვალვების გამო ამ რაიონში ერთადერთი გაბატონებული კულტურა სიმინდი იყო.

სასმელი წყლის მისაღებად და მიწათმოქმედების კულტურის ასამაღლებლად აუცილებელი იყო წყლის გამოყვანა მდინარე ენგურიდან. იგი ერთადერთი მდინარე იყო ამ რაიონში, რომელიც არ შრებოდა გვალვების დროს. მორწყვის შედეგად სამურზაყანოში ფართო პერსპექტივა ეშლებოდა მრავალწლიან ძვირფას

243 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 19, ფურც. 53.

244 იქვე. საქ. 14, ფურც. 13.

კულტურებს, სუბტროპიკებს, კენაფს, ბამბას, ახალზელანდიურ სელსა და სხვა.

1923 წელს სამურზაყანოს სარწყავი არხის მშენებლობის დაწყების პირობების გამოსარკვევად გაიგზავნა სათანადო სპეციალისტები, რაზედაც დაიხარჯა 800 მანეთი²⁴⁵.

სახალხო მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის ბოლოს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველომ, გაითვალისწინა რა ადგილობრივი გლეხთა სურვილი, დაიწყო მდინარე ენგურის მარჯვენა ნაპირიდან სარწყავი არხის მშენებლობისათვის საპირო მოსამზადებელი სამუშაოები. 1925/26 წლებში ჩატარდა რაიონის გამოკვლევა და შედგა მაგისტრალური არხის წინასწარი პროექტი. ან პროექტით გათვალისწინებული იყო 12 000 დესეტიანა მიწის მორწყვა, 17 კილომეტრის სიგრძის არხის მშენებლობა, რომლის გამტარუნარიანობა შეადგენდა 6 კუბ. მეტრს წამში. სარწყავი არხის მშენებლობა, წინასწარი პროექტის მიხედვით, ჯდებოდა 230 000 მანეთი²⁴⁶.

1926 წლის შემოდგომაზე ადგილობრივი გლეხების ძალებით არხის მშენებლობაზე დაიწყო მიწის სამუშაოები.

საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიშის თანახმად სამურზაყანოს სარწყავი არხის სამშენებლო სამუშაოებზე 1926/27 სამეურნეო წელს დახარჯულა 140 745 მანეთი და შესრულებულა 7 974 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები. 1927/28 წელს კი სამურზაყანოს სამუშაოებზე სამელიორაციო ფონდის 80 000 მანეთის საშუალებით შესრულებულა 29 170 კუბ. მეტრი მიწის და 1 111 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები²⁴⁷.

სარწყავი არხის მშენებლობა მომდევნო წლებშიც გრძელდებოდა.

ამავე პერიოდში დაიწყო აგრეთვე დიღმის სარწყავი არხის მშენებლობა დიღმის ველის მოსარწყავად, რომელიც მდებარეობდა მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, საქართველოს სამხედრო გზის გასწვრივ, თბილისიდან ჩრდილო-დასავლეთით.

²⁴⁵ გაზ. «Заря Востока», 1923, № 74.

²⁴⁶ Камараули А., დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

²⁴⁷ საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 98.

ნიადგის შემადგენლობით დილმის ველი საკმაოდ ნაყოფიერია, მაგრამ ვეგეტაციის პერიოდში ატმოსფერული ნალექების სიმცირე ხელოვნურ მორწყვას აუცილებელს ხდიდა.

დილმის ველის მორწყვის შედეგად შესაძლებელი იქნებოდა თბილისის მომარაგების გაუმჯობესება ბოსტნეულით, სუფრის ხილითა და სხვა მალფუჭებადი პროდუქტებით და ადგილობრივ გლეხთა კეთილდღეობის ამაღლება.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე დილმის ველზე მოსახლე გლეხობას არა ერთხელ აღუძრავს საკითხი მორწყვის თაობაზე.

1918 წელს შედგენილი იქნა პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა მდინარე არაგვიდან სარწყავი წყლის გამოყვანას. მაგრამ პროექტის განხორციელება არ მოხერხდა.

1925 წელს დაწყებული იქნა სამუშაოები ახალი პროექტის შესადგენად, რომელიც დამთავრდა 1926 წელს.

პროექტის მიხედვით, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე იდგმებოდა სატუმბავი სადგური და წყლის მიმღები აუზი. ველის მთელი ფართობი იყოფოდა სამ შედარებით ერთნაირ ზონად. ამ ზონების მიხედვით ხდებოდა სამი ცენტრიდანული ტუმბოს დაყენება, რომელსაც მოქმედებაში მოიყვანდა ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგური²⁴⁸. ტუმბოს მიერ ამოქაჩული წყალი მიემართებოდა არხებში. პირველი ზონის არხის სიგრძე გათვალისწინებული იყო 4 ვერსამდე, მეორე ზონის არხის სიგრძე — 6 ვერსამდე, ხოლო მესამე ზონის — 8 ვერსამდე. არხის მშენებლობაზე სულ დაიხარჯებოდა 305 300 მან²⁴⁹.

1927 წლიდან იწყება მუშაობა დილმის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე. მშენებლობაში უფრო აქტიური მონაწილეობის მისაღებად ადგილობრივი მოსახლეობა გაერთიანდა სამელიორაციო ამხანაგობა „ბურჯში“. ამ ამხანაგობაში გაერთიანდა 422 წევრი. მათ სახელმწიფო ბიუჯეტიდან 1927 წელს გამოეყო კრედიტის სახით — 185 000 ათასი მანეთი²⁵⁰.

დილმის სამელიორაციო ამხანაგობას, 1927 წლის ანგარიშის მიხედვით, საკმაოდ ენერგიულად წარუმართავს მუშაობა და შრომატევადი სამუშაოებიც შეუსრულებია. სახელდობრ, მის მიერ გაჭ-

248 საქართველოს სახ. მუზეუმის საბჭ. პერ. განყოფილების ფონდი. ს. დ. 584, გვ. 56.

249 იქვე.

250 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან 1, საქ. 140, ფურც. 10.

ჩილი იქნა ქვაბული სატუმბავი სადგურის აუზისათვის და აგებული იქნა ბეტონის საყრდენი კედლები; აშენდა კაპიტალური შენობა მუშების და მოსამსახურეებისათვის; გაითხარა 400 მეტრის სიგრძის თხრილი მიწების ჩასაწყობად: გაყვანილი იქნა I ზონისათვის — 4 კმ და II ზონისათვის — 7 კმ სიგრძის არხი²⁵¹. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ მიწის სამუშაოები ამხანაგობის მიერ შესრულდა უფასოდ. შრომითი ბეგარის სახით.

დიდძის არხი პირველი მექანიკური არხი იყო საქართველოში. მის მშენებლობაში ადგილობრივ გლეხებთან ერთად დიდი ენთუზიზმით ჩონაწილეობდნენ თბილისიდან ჩამოსული მშრომელები. თბილისის ბევრმა დაწესებულებამ შაბათობების მოწყობით დიდი დახმარება გაუწია მექანიკური არხის მშენებლებს.

საქართველოს სსრ მთავრობის ანგარიშის თანახმად, არხის სამშენებლო სამუშაოებზე საბიუჯეტო თანხიდან 1926/27 წ. დაიხარჯა 48 873 მან. და სამელიორაციო ფონდიდან 1927/28 წ. — 238 000 მან. შესრულებული იქნა მიწის 12 008 + 639 (კლდის სამუშაოები) კუბ. მეტრი და 1 112 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები²⁵².

ზემოთ აღნიშნულ მშენებლობათა გარდა, აღდგენით პერიოდში განხორციელდა ადგილობრივი ტიპის, პატარა სარწყავ არხთა მშენებლობანი, რომელიც მოსახლეობისა და დაინტერესებულ ორგანიზაციათა სახსრებით და საშუალებებით მიმდინარეობდა.

ამ სამუშაოთაგან აღსანიშნავია შემდეგი:

მ უ ხ რ ა ნ ი ს ქველი არხიდან, რომელიც სათავეს მდ. ქსნიდან იღებდა, გამოყვანილი იქნა 4 კმ სიგრძის განმანაწილებელი არხი. ამ მშენებლობის შედეგად მოირწყო 700 დესეტინა მიწის ფართობი. მოსახლეობამ ამ მშენებლობაზე შეასრულა 12 ათასი კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო.

2. მ ა რ ი ა ე ო ს სარწყავი სისტემიდან წყლის დონას მექანიკური აწევის გზით მოეწყო 227 დესეტინა ბამბის ნათესების მორწყვა. სამუშაოები ჩატარდა „ცეკავშირის“ მიერ გამოყოფილი სახსრებით.

3. ახალციხის პაზრაში წ რ ა ო ხ - ო წ ყ უ რ ი ს მიწების მორწყვისათვის მდინარე მტკვრიდან გაყვანილ იქნა 10,5 კმ სიგრძის არ-

251 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 140, ფურც. 10.

252 საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 98.

ხი, რითაც მოირწყო 300 დესეტიან მიწის ფართობი. აღნიშნული არხის მშენებლობა მთლიანად ადგილობრივი მოსახლეობის სახსრებით იქნა ჩატარებული.

4. ქუთაისის მაზრაში ადგილობრივ გლეხთა ძალებითა და სათანადო სახსრების გაღებით შეკეთდა 93 კმ სიგრძის ძველი არხები. აქედან აღსანიშნავია აჭამეთის არხის შეკეთება, რომელიც რწყავდა 1 200 დესეტიანს, სამტრედიის არხისა — 2 500 დესეტიანს და ხონის სარწყავი არხის — 2 000 დესეტიანს.

5. გორის მაზრაში შეკეთდა 27 კმ სიგრძის რუსის და 20 კმ სიგრძის დირბის სარწყავი არხები.

6. განსაკუთრებით დიდი სამუშაოები ჩატარდა ბორჩალოს წყალთა მეურნეობის რაიონში. აქ გაიწმინდა მაშავერას სარწყავი სისტემა 80 კმ, შულავერის უბანი — 106 კმ, ხრამალგეთის უბანი — 65 კმ სიგრძეზე²⁵³.

ამ სამუშაოთა გარდა 1921—1927 წლებში 20-მდე მცირე არხი იქნა გაყვანილი (ცხრილი 3)

ცხრილი 3

1921—1927 წლებში გაყვანილი მცირე სარწყავი არხები²⁵⁴

არხის გაყვანის დრო	წყალთა ოლქი, რაიონი	სარწყავი არხის დასახელება	მაგისტრალური არხის სიგრძე (კმ)	მთლიანი ფართ. (ა)
1	2	3	4	5
1921 წ.	ქუთაისის წყ. მეურნ. ოლქი	წითელი არხი	6,3	140
1921 წ.	კახეთის წყ. მეურნ. ოლქი	ფშა-წყარო	4	76
1921 წ.	აჭარის წყ. მეურნ. ოლქი	დიდი აჭარის არხი	28	150
1921 წ.	"	კორტობის არხი	17	150
1921 წ.	"	ლომანაურის არხი	4	20
1922 წ.	ახალციხის წყ. მეურნ. ოლქი	უღე-კაზარეთი	7	52
1922 წ.	აჭარის წყ. მეურნ. ოლქი	ახოს არხი	3	11
1922 წ.	"	ირემბეების არხი	6,5	20

²⁵³ Камараули А., დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

²⁵⁴ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო არქივისა და ატლასის — „საქართველოს სსრ სარწყავი სისტემები“ (ტფ. 1931) მასალების მიხედვით.

არხის გაყვანის დრო	წყალთა ოლქი, რაიონი	სარწყავი არხის დასახელება	მაღალი- რი არხის სი- გრძე (კმ)	მორწყული ფართ. (ჰა)
1	2	3	4	5
1922 წ.	აქარის წყ. მეურნ. ოლქი	ხიხაძის არხი	4	50
1923 წ.	"	ალმეს არხი	2	25
1924 წ.	"	წონიარისის არხი	3	13
1924 წ.	"	დიაკონიძეების არხი	8	17
1925 წ.	"	ახალდაბის არხი	14	50
1925 წ.	"	დეკანაშვილების არხი	13	50
1925 წ.	"	ღუზქუანის არხი	3	40
1926 წ.	ტფილისის წყ. მეურნ. ოლქი	უღელის რუ	1	15
1926 წ.	"	როზენფელდის არხი	3	240
1927 წ.	"	„ათი ოქტომბრის“ არხი	1,5	15
1927 წ.	"	არაგვის რუ	4	25

საირიგაციო მშენებლობათა გარდა, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში დიდი ყურადღება მიექცა სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების წარმოებას ირიგაციის სფეროში. მისი მასშტაბები განსაკუთრებით გაიზარდა მას შემდეგ, რაც საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ჩამოყალიბდა სამეცნიერო-კვლევითი განყოფილება, რომელმაც ძირითადად გააერთიანა ჰიდრომეტრიული და ჰიდრომოდულის სამუშაოები.

ჰიდრომოდულის სამუშაოები ამ პერიოდში წარმოებდა ორი ზემართულებით: ა) ოპტიმალური ჰიდრომოდულის და ბ) ფაქტიური ჰიდრომოდულის შესწავლის ხაზით. ამასთან ერთად ორგანიზებული იქნა 3 ჰიდრომეტრიული რაზმი, რომელიც აწარმოებდა სამუშაოებს საქართველოს სარწყავ რაიონებში²⁵⁵.

მარტო 2 წლის განმავლობაში (1925—1927 წწ.) ჩატარდა სამეცნიერო კვლევა-ძიება და შესწავლილი იქნა 350 000 ღესეტიანა ფართობი, რომელზედაც დაიხარჯა 457 108 მანეთი²⁵⁶. ასევე მნიშ-

²⁵⁵ Ч х е н к е л и И., Орошение в сельском хозяйстве Грузии, 1946 (Машинопись диссертации), стр. 98.

²⁵⁶ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, л. 478, л. 41.

ენელოვანი იყო სამგორის, ვანი-ტობანიერის, დოღლაურის, ტირიფონის და ელდარის ველზე ჩატარებული სამეცნიერო გამოკვლევები.

სამგორის ველზე 1925/26 სამეურნეო წელს გამოკვლეული იქნა 65 000 დესეტინა მიწის ფართობი, რისთვისაც გამოიყო 60 000 მანეთი. გარდა ამისა, დამუშავდა მაგისტრალური არხის ტრასირება და შედგა 2 ვარიანტის სქემატური პროექტი. 1927 წელს განახლდა სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები სამგორის ველზე და საკვლევი ფართობი გაიზარდა 90 000 დესეტინამდე. აღნიშნულ წელს დეტალურად დამუშავდა მაგისტრალური არხის სქემატური პროექტი. სამგორის ველზე 1925—1927 წლებში ჩატარებულ კვლევით სამუშაოებზე სულ დაიხარჯა 291 039 მანეთი, ხოლო ერთ დესეტინაზე ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ღირებულებამ შეადგინა 3 მან. და 24 კაპიკი²⁵⁷.

ვანი-ტობანიერის სარწყავი არხის გასაყვანად 1925 წლის გაზაფხულზე დაიწყო სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები. ამ მიზნით გამოიყო 15 000 მანეთი. სარწყავ ზონაში შესწავლილი და გამოკვლეული იქნა 6 000 დესეტინა, ხოლო მომდევნო სამეურნეო წელს — 9 000 დესეტინა მიწის ფართობი. სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ღირებულება ერთ დესეტინაზე უდრიდა 2 მან. და 95 კაპ²⁵⁸.

დოღლაურის ველზე 10 000 დესეტინა ფართობის შესწავლისათვის 1925/26 წელს გამოიყო 20 000 მანეთი. შემდგომ წელს შესასწავლი ფართობი გაიზარდა 10 000 დესეტინამდე. 1926 წელს გამოკვლეული იქნა 10 000 დესეტინა ფართობი. აღნიშნულ სამუშაოებზე დაიხარჯა 31256 მან. და 80 კაპ., ხოლო ერთ დესეტინაზე ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ღირებულება შეადგენდა 2 მან. და 63 კაპიკს²⁵⁹.

ტირიფონის ველზე 1925/26 სამეურნეო წელს ჩატარდა 14 000 დესეტინა ფართობის შესწავლა. 1926/27 წელს კი დამატებით გამოკვლეულ იქნა 15 000 დესეტინა. ამასთან ერთად, 1927 წელს დამუშავდა სარწყავი სისტემის სრული, მეცნიერულად დასაბუთებული პროექტი.

257 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2243, ფურტ. 214.

258 იქვე.

259 იქვე, ფურტ. 215.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი სამუშაოებისა, 1925—1927 წლებში ბორჩალოს მაზრაში სიბრტყითი ნიველირებით გადაიღეს 30 000 დესეტიანა მიწის ფართობი, რაზედაც დაიხარჯა 30 092 მანეთი; ელდარის ველის მოსარწყავად გამოკვლეული იქნა 20 000 დესეტიანა ფართობი. ელდარის ველზე ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ღირებულებამ გადაამეტა 13 000 მანეთს; 1926/1927 წლებში ჩატარდა აგრეთვე სოღანლულ-კუმისის რაიონში 15 000 დესეტიანა ფართობის მეცნიერული გამოკვლევა, რომელზედაც დაიხარჯა 21 774 მანეთი და სხვა²⁶⁰.

საქართველოს მთავრობის ანგარიშის მიხედვით, „1926/27 წელს ჩატარებული იქნა ნიადაგობრივი სამეცნიერო გამოკვლევა — 77 000 ჰექტარი. ბოტანიკური — 77 000 ჰექტარი. ჰიდრომეტრიული 72 ადგილას, ჰიდროგეოლოგიური — 690 ჰექტარი და ჰიდრომოდ. — 2 ოპტიმალური. 1927/28 წელში — ნიადაგობრივი — 42,300 ჰექტარი, ჰიდრომეტრიული წყლის ხარჯის გამოკვლევა — 341; ნიველ. მაგარი კვეთი — 45, არს. გადასასვლელის მორწყვა — 7, აღდგენილია წყალსაზომი პუნქტები — 16, ბოტანიკური — 15 300 ჰექტარი, ჰიდრო-გეოლოგიური — 16 405 ჰექტარი, ეკონომიური — 140 456 ჰექტარი, სულ სამეცნიერო გამოკვლევებისათვის 1926/27 წლებში დახარჯულ იქნა 41 000 მანეთი, ხოლო 1927/28 წელში — 51 300 მანეთი“²⁶¹.

* * *

ამრიგად, საქართველოს მშრომელთა თავდადებული შრომით, შედარებით მოკლე ხანში საირიგაციო მშენებლობის საქმეში მიღწეული იქნა თვალსაჩინო წარმატებები. ძველი საჩწყავი არხების აღდგენასთან ერთად საექსპლოატაციოდ გადაეცა ახალი საირიგაციო ნაგებობანი, რამაც საქართველოს სოფლის მეურნეობას ახალი ნაყოფიერი მიწის ფართობები შემატა.

1925 წლის ბოლოსათვის თითქმის მიღწეული იქნა საჩწყავი ფართობის ოდენობის ომამდელი დონე. 1925 წლის 5 დეკემბერს, ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციების IV ყრილობაზე ს. ორჯონიკიძე თავის მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ამიერკავკასიაში საბჭოთა

260 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2243, ფურც. 211.

261 საქართველოს სსრ მთავრობის 1926/27 და 1927/28 წწ. მოქმედების ანგარიში, ტფ., 1929, გვ. 41.

ხელისუფლების დამყარების პირველსავე დღეებში ვლადიმერ ილიჩი თავის წერილში, როგორც თქვენ გახსოვთ, გვეუბნებოდა: იბრძოლეთ მორწყვისათვის და დაღუპული ტექნიკური კულტურების აღდგენისათვის. ჩვენ შეძლებისამებრ ხელი მოვკიდეთ ამ საქმეს, ჩვენ ახლა თითქმის მთლიანად მივადწიეთ ომამდელ ღონეს“²⁶².

შემდგომ წლებში დიდ საირიგაციო მშენებლობათა ჩატარების შედეგად კიდევ უფრო გაიზარდა სარწყავი ფართობები. 1926 წლის მაისში, ამიერკავკასიის სამხარეო პარტიულ თათბირზე ს. ორჯონიკიძე ამბობდა: „საირიგაციო მუშაობის სფეროში, მიგვებოდიშო რა ამხ. ლენინის პირდაპირ ღირებულებებს, ჩვენ არა მარტო აღვადგინეთ ძველი, მოშლილი ქსელი მორწყვის სისტემისა. არამედ აშენებულა და შენდება მთელი რიგი ახალი არხები, დიდდება ვარგისი მიწების ფართობები“²⁶³.

პირველი ხუთწლედის დასაწყისისათვის სარწყავი ფართობი, 1921 წელთან შედარებით, 35 000 ჰექტარით გაიზარდა. აქედან 12 700 ჰექტარი ახალი ფართობი მიღებული იქნა ახალი სარწყავი არხების გაყვანის, 12 300 ჰექტარი — ძველი არხების შეკეთების, დანარჩენი 10 000 ჰექტარი ფართობი კი — საექსპლოატაციო ღონისძიებების გაუმჯობესების შედეგად. 1927/28 წლისათვის საქართველოში სულ ირწყოდა 130 400 ჰექტარი მიწის ფართობი²⁶⁴.

წყალთა მეურნეობის ოლქებისა და რაიონების სარწყავი ფართობის ზრდის დინამიკა ცალკეული წლების მიხედვით ასეთი იყო (ცხრილი 4):

1927/28 სამეურნეო წელს საქართველოში სულ მოქმედებდა 235 სარწყავი არხი. მათი საერთო სიგრძე უდრიდა 1925,5 კილომეტრს, აქედან 231 სარწყავი არხი იყო აღგილობრივი და 4-საინჟინრო ტიპის. სარწყავ არხთა რაოდენობა წყალთა მეურნეობის ოლქებისა და რაიონების მიხედვით ასეთი იყო (ცხრილი 5):

მორწყვის შედეგად ჩვენს რესპუბლიკაში მკვეთრად ამაღლდა მოსავალი. შესაძლებელი გახდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების, განსაკუთრებით კი მრავალწლიანი და ტექნიკური კულტურების ფართოდ განვითარება.

262 ს. ო რ ჯ ო ნ ი კ ი ძ ე, სტატიები და სიტყვები, ნაწ. I, თბ., 1957, გვ. 534.

263 Стенографический отчет широкого краевого Закавказского партсовещания, Т., 1926, стр. 144.

264 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 19, ფურც. 11.

[illegible]

სარწყავ არხთა მაჩვენებლები პირველი ზუთწლედის
დასაწყისისათვის²⁶⁶

წყალთა მეურნ. ოლქების და რაიონების დასახ.	აღგილ. ტიპის		საინჟინრო		საერთოდ		მორწყული ფართი- ბი ჰა
	არხთა რაი- ონების ლენობა	საერთო სიგრძე კმ	არხთა რაი- ონების ლენობა	საერთო სიგრძე კმ	მათი საერთო რაოდენობა	მათი საერთო სიგრძე	
აფხაზეთის წყ. მეურნ. ოლქი	სარწყავი არხები არ იყო						
იქარის წყ. მეურნ. ოლქი	24	173,5	—	—	24	173,5	6200
ქუთაისის წყ. მეურნ. ოლქი	9	181	2	38,5	11	219,5	16900
გორის წყ. მეურნ. ოლქი	78	577,5	—	—	78	577,5	39500
ახალციხის—ახალქალაქის წყ. მეურნ. რაიონი	27	189	—	—	27	189	8800
თბილისის წყ. მეურნ. ოლქი	20	142,5	—	—	20	142,5	15300
ბორჩალოს წყ. მეურნ. რაიონი	44	413	1	33	45	446	30450
ყარააზის სისტემა	—	—	1	21,5	1	21,5	9100
კახეთის წყ. მეურნ. ოლქი	29	157	—	—	29	157	3950
ს უ ლ	231	1832,5	4	93	235	1925,5	130400

1927/28 სამეურნეო წლისათვის სარწყავ ფართობზე ცალკე-
ული სასოფლო-სამეურნეო კულტურები შემდეგნაირად განაწილდა:
საშემოდგომო მარცვლეული — 48,382 ჰექტარი, საგაზაფხულო
მარცვლეული — 11,678 ჰექტარი, სიმინდი — 37,662 ჰექტარი, ბალ-
ენახები — 9,017 ჰექტარი, ბალჩიეული — 3,645 ჰექტარი, ბამბა —
6,273 ჰექტარი, ნათესი ბალახეული — 483 ჰექტარი, სათიბი — 8,484
ჰექტარი და სხვა ნათესები — 4,781 ჰექტარი²⁶⁷.

²⁶⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფონდი 14, ან. I, საქ. 3388, ფურც. 60.

²⁶⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 19, ფურც. 27.

სარწავსი არხების ექსპლოატაციას ამ პერიოდში საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველო. 1927 წლის თებერვალში სამმართველოსთან ჩამოყალიბდა სპეციალური-საექსპლოატაციო განყოფილება 6 თანამშრომლით.

საექსპლოატაციო განყოფილებამ დიდი მუშაობა ჩაატარა საქართველოში როგორც საინჟინრო, ისე ადგილობრივი ტიპის სარწავსი არხების ნორმალური ექსპლოატაციისათვის. მან 1927 წლის 22 თებერვლის (№ 2342) ცირკულარით წყალთა მეურნეობის ოლქებს და რაიონებს დაავალა მოეწოდებინათ თავიანთი ოლქის და რაიონის ფარგლებში არსებული სარწავსი სისტემების, მათ მიერ მორწყული მიწის ფართობის, დაჰაობებული ადგილების, წყალგაყვანილობის, ჰიდრომეტრიული სადგურების და სხვ. შესახებ მონაცემები²⁶⁸. მიღებული მონაცემების შეჯერებისა და დამუშავების შედეგად, ექსპლოატაციის განყოფილებას შესაძლებლობა მიეცა გაეუმჯობესებინა სარწავს სისტემათა ექსპლოატაციის საქმე.

საქართველოს წყალთა მეურნეობა დაყოფილი იყო ექვს ოლქად, ორ რაიონად და ერთ დამოუკიდებელ სისტემად. ეს იყო: თბილისის, გორის, კახეთის, ქუთაისის, აჭარის და აფხაზეთის წყალთა მეურნეობის ოლქები, ახალციხე-ახალქალაქის და ბორჩალოს წყალთა მეურნეობის რაიონები და ყარაიაზის სარწავსი სისტემა. 1928 წლის მარტში ყარაიაზის სარწავსი სისტემის ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს გამგებლობაში გადასვლის შემდეგ, დარჩა 8 წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციული ერთეული²⁶⁹.

წყალთა მეურნეობის ოლქების და რაიონების მუშაობა ძირითადად გამოიხატებოდა ოლქის ან რაიონის ფარგლებში ცალკეულ საირიგაციო სამუშაოთა წარმოებით და ექსპლოატაციის ხელმძღვანელობით, სარწავს სისტემათა მეთვალყურეობით და წყლით სარგებლობის სფეროში წამოჭრილი სხვადასხვა ხასიათის დავის გადაჭრით. თითოეულ ოლქსა და რაიონში არსებობდა საექსპლოატაციო აპარატი, რომელიც ხელმძღვანელობას უწევდა ადგილობრივ სარწავს არხების ექსპლოატაციას.

²⁶⁸ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 478, л. 119.

²⁶⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 27, ფურც. 199.

საინჟინრო ტიპის საირიგაციო სისტემათა ექსპლოატაციის ფორმები საკმაოდ განსხვავდებოდა ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხების ექსპლოატაციის ფორმებისაგან.

თუ საინჟინრო ტიპის საირიგაციო სისტემასთან არსებობდა საბჭო, ან სამელიორაციო ამხანაგობა და წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციის მუდმივი შტატი და გააჩნდა განსაზღვრული თანხა სარწყავი სისტემის საექსპლოატაციო ხარჯებისათვის (ადმინისტრაციის ხელფასი, არხის მიმდინარე შეკეთება და სხვა), ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხებთან უმრავლეს შემთხვევაში არ არსებობდა წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციის მუდმივი შტატი და არც სათანადო თანხები გააჩნდათ მათ შესანახად. ასეთი არხების ექსპლოატაცია წარმოებდა ძველი ადათების მიხედვით. სარწყავი არხის წესრიგში მოყვანა ხდებოდა დაინტერესებულ ადგილობრივი მოსახლეობის შრომით, სარწყავი წყლის განაწილება კი ხდებოდა რწყვის სეზონის დროს არჩეული პირის (მერუე, ჯუვარი, მორიგე, ნაცვალი) მიერ, რომლის შრომის ანაზღაურება ნატურით ხდებოდა²⁷⁰.

ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხთა ექსპლოატაცია გაცილებით ნაკლებად ეფექტური იყო, ვიდრე საინჟინრო ტიპისა, რადგანაც ამ არხებს როგორც წესი არ გააჩნდა ხელოვნური ნაგებობანი. მათ სათავე ნაგებობა ჰქონდათ დროებითი, პრიმიტიულად მოწყობილი ქვა-ფიჩხის ჯებირით, რომელიც ყოველი ნიაღვრის დროს მწყობრიდან გამოდიოდა. ადგილობრივი ტიპის არხებს განმანაწილებელი ქსელი ან სულ არ გააჩნდა, ანდა მათი რიცხვი ძალზე მცირე იყო და სარწყავი სისტემა უმთავრესად წარმოადგენდა სათავე მაგისტრალურ არხს. მათ შორის ბევრს განმანაწილებელი რაბუც კი არ ჰქონდა. ასეთი არხიდან წყლით სარგებლობა წარმოებდა პირდაპირ მაგისტრალური არხიდან თხრილის გამოყვანითა და წყლის მოსარწყავ ფართობზე უშუალოდ მიშვების გზით. ბუნებრივია, წყლის ასეთი წესით სარგებლობის დროს ის მოსახლეობა, რომელთა მიწებიც მაგისტრალური არხის ზედა წელზე მდებარეობდა, ხარჯავდა მთელ სარწყავ წყალს და არხის ქვედა წელზე მდებარე ნაკვეთები უწყლოდ რჩებოდა. აღნიშნული მდგომარეობა ქმნიდა დიდ სიძნელეებს წყლითმოსარგებლეთა ურთიერთობაში. ხშირად იყო ამ მიზეზით დავისა და შეჩახების მაგალითები. ამ მდგომარეობიდან გამოსავალ საშუალებად ადგილობრივ მოსახლე-

270 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 18, ფურტ. 163.

ობას მიაჩნდა საკუთარი არხის გაქრა, რის შედეგადაც იქმნებოდა მრავალრიცხოვანი განმანაწილებლები. მაგალითად, მუხრანის არც თუ ისე დიდი სარწყავი არხიდან გამოყვანილი იყო 8 განმანაწილებელი²⁷¹. გარდა ამისა, ზოგიერთ სარწყავ არხზე გლეხობა ყოველგვარი წესის დაუცველად აგებდა წისკვილებს. ასეთი მდგომარეობის დროს სარწყავი არხების ნორმალური ექსპლოატაცია ძალზე გაძნელებული იყო.

სარწყავი არხების ექსპლოატაცია ადგილებზე წარმოებდა წყლითმოსარგებლეთა მიერ. ისინი ამ მიზნით აწყობდნენ მთელი გაერთიანებებს. არსებობდა წყლითმოსარგებლეთა გაერთიანების სამი ფორმა.

პირველი ფორმა იყო — ს ა მ ე ლ ი ო რ ა ც ი ო ა მ ხ ა ნ ა გ ო ბ ა ნ ი. ჩვენ ზევით დაწვრილებით შევხვით მას, აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ იგი ყველაზე საუკეთესო ფორმას წარმოადგენდა სარწყავი სისტემების საექსპლოატაციოდ. ამ ორგანიზაციას ჰყავდა გამგეობა, რომელიც არჩევითი ორგანო იყო და სარწყავი სისტემის ექსპლოატაციას აწარმოებდა შემოსავალ-გასავლის ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით. წყლით სარგებლობის წესებს ახორციელებდა წყალთა ქვედა ადმინისტრაციული აპარატი. გამგეობას უფლება ჰქონდა აეღო სესხი სარწყავი სისტემის ექსპლოატაციის გაუმჯობესების მიზნით²⁷².

სამელიოორაციო ამხანაგობები ფუნქციონირებდა როგორც საინჟინრო, ისე ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხებზე.

წყლითმოსარგებლეთა გაერთიანების მეორე ფორმა იყო — წყალთა მეურნეობის ს ა ბ ჰ ო ე ბ ი. ეს უკანასკნელიც არჩევითი ორგანო იყო, რომელიც ჩვეულებრივ ფუნქციონირებდა სამირაბოს ფარგლებში, განსაკუთრებით ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხებზე. ძველი ადათების მიხედვით, წყლითმოსარგებლენი თითოეული სოფლიდან, ან 100 კაციდან ირჩევდნენ ერთ რწმუნებულს, რწმუნებულთა კრებაზე კი — წყალთა მეურნეობის საბჭოს სამ წევრს და ერთ მირაბს. როგორც რწმუნებულთა, ისე საბჭოს წევრთა და მირაბის არჩევა ხდებოდა ერთი წლის ვადით.

წყალთა მეურნეობის საბჭოს მოქმედების რაიონში სარწყავ არხთა ექსპლოატაცია წარმოებდა წყალთა ქვედა ადმინისტრაციული აპარატის — მირაბის, ჯუვარის ან წყალთა მამასახლისის მიერ.

271 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 46, ფურც. 5.

272 იქვე, ფურც. 14.

შემოსავალ-გასავლის ხარჯთაღრიცხვაში საბჭო ითვალისწინებდა მხოლოდ ადმინისტრაციული აპარატის შენახვისა და სამეურნეო-საკანცელარიო ხარჯებს, ხოლო სარწყავი არხის შეკეთება და მისი გამართულად შენახვა წარმოებდა წყლითმოსარგებლეთა შრომითი ბეგარის სახით, რადგანაც სახელმწიფო ბიუჯეტიდან საექსპლოატაციო ხარჯებისათვის არავითარი სახსრები არ იყო გამოყოფილი²⁷³.

არსებობდა აგრეთვე წყლითმოსარგებლეთა გაერთიანების მესამე ფორმა. ამ გაერთიანების დამახასიათებელი ნიშანი იყო მუდმივი ორგანიზაციის არარსებობა. წყლითმოსარგებლენი მხოლოდ მორწყვის სეზონში ერთიანდებოდნენ და ირჩევდნენ მამასახლისს, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში ჯუვარსაც. მათ მიერ ხდებოდა სარწყავი წყლის განაწილება და საექსპლოატაციო საკითხების გარჩევა. მამასახლისის და ჯუვარის შრომის ანაზღაურება ნატურით ხდებოდა. მორწყვის სეზონის დამთავრების შემდეგ აღნიშნული ორგანიზაცია იშლებოდა. სარწყავი არხის შეკეთება და წესრიგში მოყვანა ხდებოდა მორწყვის სეზონის წინ თვით წყლითმოსარგებლეთა მიერ²⁷⁴. ეს გაერთიანებები აღინიშნებოდა მხოლოდ წვრილი, ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხებზე.

ასეთი იყო სარწყავი სისტემების ექსპლოატაციისათვის წყლითმოსარგებლეთა გაერთიანების ფორმები. სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რელსებზე გადასვლისა და კოლმეურნეობების ჩამოყალიბების შემდეგ, აღნიშნული წყლითმოსარგებლეთა გაერთიანებები შეცვალა საბჭოთა მეურნეობებმა და კოლმეურნეობებმა.

სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაციას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაცია, რომლის აპარატი შედგებოდა მირაბის, ჯუვარის, მერუეს, მამასახლისისა და მირიგისაგან. ამ მუშაკების კეთილსინდისიერ შრომაზე ბევრად იყო ღამოკიდებული სარწყავ არხთა ნორმალური ექსპლოატაცია.

წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის აპარატი მუდმივად არსებობდა იმ სარწყავ სისტემებზე, სადაც ჩამოყალიბებული იყო სამელიორაციო ამხანაგობა, რადგანაც ამ უკანასკნელს მათი შენახვაც შეეძლო და დაინტერესებული იყო სარწყავი არხის ნორმალური ექსპლოატაციით.

273 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 591, ან. 4, საქ. 46, ფურც. 15.

274 იქვე.

ზოგიერთ, განსაკუთრებით კი ადგილობრივი ტიპის სარწყავ ობიექტებზე ან სულ არ იყო წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაცია, ან არსებობდა იგი მხოლოდ დროებით — სარწყავი სეზონის განმავლობაში. ეს იმით აიხსნებოდა, რომ წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის აპარატის მუშაკების შრომის ანაზღაურება წყლითმოსარგებლეთა გადასახადებისაგან ხდებოდა. წყლითმოსარგებლენი, რომლებსაც მიწები არხის ზედა წელზე ჰქონდათ, არ იყვნენ დაინტერესებული ქვედა ადმინისტრაციული აპარატით, რადგანაც სარწყავი წყალი მათ ისედაც სამყოფი ჰქონდათ. სამაგიეროდ ამ ინსტიტუტით ძალზე დაინტერესებული იყო არხის ქვედა წელზე მცხოვრები წყლითმოსარგებლენი, რადგანაც ხშირად სარწყავი წყალი, არხის არასწორი ექსპლოატაციის შედეგად, მათ მიწებამდე ვეღარ აღწევდა.

წყლითმოსარგებლეთა ინტერესების შეხამება ხშირად არ ხერხდებოდა, რის შედეგადაც სარწყავი არხები წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის აპარატის გარეშე რჩებოდა. მაგალითად, გორის წყალთა მეურნეობის ოლქში 7 მირაბის ნაცვლად 1927 წელს მუშაობდა მხოლოდ ერთი მირაბი; თბილისის წყალთა მეურნეობის ოლქში 16 მირაბის ნაცვლად — 4; აჭარის წყალთა მეურნეობის ოლქის — ოზურგეთის სამირაბოში იგი საერთოდ არ არსებობდა და სხვა²⁷⁵.

სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაციისა და წყლით სარგებლობის სხვადასხვა საჭიროებისათვის დაფინანსება ხდებოდა: ა) ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან, ბ) სამელიორაციო კრედიტიდან, და გ) წყლითმოსარგებლეთა საშუალებებიდან (წყალთა გადასახადი და შრომითი ბეგარა). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საკავშირო ბიუჯეტიდან, როგორც წესი, სარწყავი არხის ექსპლოატაციისათვის თანხები არ იყოფოდა.

1927/28 საბიუჯეტო წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სარწყავი არხების ექსპლოატაციისათვის ამიერკავკასიის ბიუჯეტიდან გამოიყო 195 000 მანეთი, ხოლო სამელიორაციო კრედიტიდან — 500 000 მანეთი²⁷⁶.

სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილი თანხა, იხარჯებოდა მხოლოდ არხის კაპიტალური შეკეთების, რეკონსტრუქციისა და სხვა კვალიფიციურ სამუშაოებზე. ყოველი ასეთი სამუშაოს აუცი-

275 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 46, ფურც. 15.

276 იქვე, ფურც. 17.

ლებლობა უნდა დასაბუთებულებიყო ეკონომიურად და ტექნიკურად სათანადოდ პროექტებით და ხარჯთაღრიცხვებით, რაც შეეხება არაკვალიფიციურ და მასობრივ სამუშაოებს, იგი წარმოებდა მხოლოდ წყლითმოსარგებლეთა ხარჯით — შრომითი ბეგარის სახით.

საინჟინრო ტიპის სარწყავ სისტემებზე ყოველი წლის დასაწყისში დგებოდა წლიური შემოსავალ-გასავლის საექსპლოატაციო ხარჯთაღრიცხვა, რომლის შემოსავალში ჩგულისხმებოდა წყლითმოსარგებლეთა გადასახადიდან შემოსული თანხა, ხოლო გასავლის ნაწილში — ყველა ის ხარჯი, რომელიც საჭირო იყო სისტემის ექსპლოატაციისათვის. იგი ნაწილდებოდა: ა) სამელიორაციო ამხანაგობის გამგეობის და საბჭოს ადმინისტრაციულ-ტექნიკური აპარატის შესანახად, ბ) მირაბისა და წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის წევრთა შრომის ასანაზღაურებლად, გ) სარწყავი არხის შეკეთებისა და სხვა საოპერაციო სამუშაოების ჩასატარებლად.

საბოლოოდ ხდებოდა ხარჯთაღრიცხვის ორივე ნაწილის ბალანსირება, რომელიც განიხილებოდა სამელიორაციო ამხანაგობის გამგეობის ან საბჭოს სხდომაზე²⁷⁷, საბოლოოდ კი ამტკიცებდა წყალთა მეურნეობის სამმართველო. იგი აგრეთვე კონტროლს უწევდა ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით წარმოებულ სამუშაოს და დახარჯულ თანხას.

ადგილობრივი ტიპის არხების წლიური შემოსავალ-გასავლის ხარჯთაღრიცხვა დგებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ წყლითმოსარგებლეებიდან იკრიბებოდა წყლის გადასახადი. ამ შემთხვევაშიც, როგორც წესი, ხარჯთაღრიცხვის გასავალი ნაწილი ყოველთვის მეტი იყო შემოსავალზე. უმეტეს შემთხვევაში, ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხების შემოსავალ-გასავლის ხარჯთაღრიცხვა არ დგებოდა. ასეთ პირობებში ადგილობრივი მოსახლეობა თავითონ ზრუნავდა სარწყავი სისტემის მდგომარეობაზე. სარწყავი სეზონის წინ ისინი შრომითი ბეგარის სახით ასრულებდნენ სარწყავი არხის შეკეთების და წმენდის სამუშაოებს. დროებით არჩეულ ჯუღარებსა და მამასახლისებს, რომელთა შრომის ანაზღაურებაც ნატურით ხდებოდა, მინდობილი ჰქონდათ წყლით სარგებლობის რეგულირება.

ამრიგად, რენტაბელური იყო მხოლოდ საინჟინრო ტიპის სარწყავი სისტემა, რადგანაც მას სარწყავი წყლის მიწოდების და გა-

277 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 18, ფურც. 164.

ნაწილების რეგულირების საშუალება ჰქონდა, რის მიხედვითაც შეიძლებოდა წყლის გადასახადის ოდენობის განსაზღვრა. მხოლოდ ასეთი ტიპის სარწყავ სისტემას შეეძლო თავისი საექსპლოატაციო ხარჯების დაფარვა. ყოველივე ეს დღის წესრიგში აყენებდა ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხების რეკონსტრუქციისა და მათი საინჟინრო ტიპის სარწყავ არხებად გადაკეთების საკითხს.

შემდგომ წლებში, კოლმეურნეობათა და საბჭოთა მეურნეობების ჩამოყალიბებისა და მათთვის სარწყავ სისტემათა გადაცემის შემდეგ, დიდად გაუმჯობესდა საირიგაციო არხთა ექსპლოატაციის საქმე.

საირიგაციო მშენებლობაში აღნიშნული მიღწევები არ უნდა იქნეს განხილული მხოლოდ წარმატებათა და გამარჯვებათა სახით. ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს ის დაბრკოლებებიც, შეცდომებიც და ცალკეული მარცხიც, რომელიც თან ახლდა ამ დიდ საქმეს. საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და მთავრობამ თავის დროზე გამოააშკარაა ნაკლოვანებები და მიიღო ზომები მათ აღმოსაფხვრელად.

1925 წელს საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურმა საკონტროლო კომისიამ მუშათა და გლეხთა ინსპექციასთან ერთად მოახდინა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს შემოწმება და გამოავლინა ნაკლოვანებები. განსაკუთრებით გაკრიტიკებული იქნა ტირიფონისა და ალაზნის არხების მშენებლობაზე არსებული მდგომარეობა. „ამასთანავე მუშათა და გლეხთა ინსპექციის კოლეგიამ შეიმუშავა კონკრეტული ღონისძიებები და გადაუგზავნა წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ცხოვრებაში გასატარებლად, რათა მომავალში ადგილი აღარ ჰქონოდა იმ უთანადოობას და უმოწყირეობას, რომელიც აღმოჩენილი იქნა გამოკვლევის შემდეგ“²⁷⁸.

1927 წელს სექტემბერში ამიერკავკასიის მუშათა და გლეხთა ინსპექციის სახალხო კომისარიატმა შეამოწმა საქართველოს წყალთა მეურნეობის 1925/26 და 1926/27 წლების მუშაობა და განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება შემდეგ ნაკლოვანებებზე:

ა) და გ ე გ მ ვ ის დარგში. საქართველოს წყალთა მეურნეობის განვითარებაზე მეტად უარყოფით გავლენას ახდენდა ის შეუ-

²⁷⁸ საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური საკონტროლო კომისიის და მ/გ ინსპექციის სახეობის საანგარიშო მასალები, ტფ., 1925, გვ. 113.

თანხმებლობა, რომელიც აღინიშნებოდა ამიერკავკასიისა და საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოებს შორის მთელ რიგ საკითხებში, განსაკუთრებით კი პერსპექტიულ და საოპერაციო გეგმების შედგენაში.

მაგალითად, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ საქართველოს წყალთა მეურნეობის 1925/26 სამეურნეო წლის საოპერაციო გეგმა შეადგინა და საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ყოველგვარი წინასწარი შეთანხმების გარეშე²⁷⁹.

ანალოგიური მდგომარეობა განმეორდა 1926/27 სამეურნეო წლის საოპერაციო გეგმის შედგენისას — ამიერკავკასიის და საქართველოს წყალთა მეურნეობის შეუთანხმებლობის შედეგად შედგენილი იქნა ორი სხვადასხვა გეგმა. დაუსრულებელი დავა ამ სამმართველოს შორის მხოლოდ ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოს ჩარევის შემდეგ გადაიჭრა. აგრეთვე ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც წყალთა მეურნეობის საოპერაციო და პერსპექტიული გეგმები არარეალური იყო და როგორც ტექნიკურად, ისე ეკონომიურად სრულიად დაუსაბუთებელი რჩებოდა. ამ გარემოებათა გამო აუცილებელი ხდებოდა გეგმის გადაკეთება და შესწორება მშენებლობის პროცესში. ქვემოთ მოყვანილი მონაცემებიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ იცვლებოდა თითქმის ყოველ წელს გეგმით გათვალისწინებული ცალკეულ მშენებლობათა ღირებულება (ცხრილი 6).

ზოგიერთ მცირე საირიგაციო მშენებლობისათვის სრულიად არ იყო შედგენილი გეგმა და სამუშაოები მშენებლობის ხელმძღვანელის შეხედულებისამებრ მიმდინარეობდა. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საწარმოო-კალენდარულ გეგმას საქართველოს წყალთა მეურნეობაში არ იყენებდნენ. ფულადი ასიგნებანი სათანადო პროექტის არარსებობის გამო არ ზუსტდებოდა და არც ნაწილდებოდა ცალკეულ სამუშაოთა მიხედვით²⁸⁰.

მთლიანად არ სრულდებოდა ის გეგმებიც, რომლებიც მიღებული და დამტკიცებული იყო შრომისა და თავდაცვის საბჭოს მიერ. მოვიყვანთ ზოგიერთ მაგალითს: ტირიფონის სარწყავი სისტემის დამთავრება გათვალისწინებული იყო 1925—26 წლებში,

²⁷⁹ Материалы РКИ по обследованию управления водхозов Грузии, Азербайджана и Армении, 1927, საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. 675, ან. 1, საქ. 144, ფ. 8.

²⁸⁰ იქვე, ფურც. 11.

რომელზედაც უნდა დახარჯულიყო განმანაწილებელი ქსელის ჩათვლით 685 000 მანეთი. სინამდვილეში კი, მარტო ორი წლის (1925—1926) მანძილზე დაიხარჯა ერთ მილიონამდე მანეთი. რაც შეეხება საპუშოთა დამთავრებას, არა მარტო განმანაწილებელი ქსელის, თვით მაგისტრალური არხის დამთავრებას 1926 წლის ბოლოს ბევრი რამ აკლდა. ახალი გადაუშავებული გეგმის მიხედვით, ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობა უნდა დამთავრებულიყო 1930 წელს, რაზედაც უნდა დახარჯულიყო 1 877 000 მანეთი²⁸¹.

ცხრილი 6

საირიგაციო მშენებლობათა ღირებულების ცვლებადობა (მან.)²⁸²

საირიგაციო მშენებლობა	1924/25 წ.	1925/26 წ.	1926/27 წ.	1927/28 წ.	%
ალაზანი	1750000	2980000	3475000	5200000	323
ჟარაიაზი	700000	1600000	2000000	2200000	314
დიღომი	100000	185000	185000	305000	305
ტირიფონი	300000	975000	—	2870000	955
სოლანლუი	—	400000	1000000	50000	—
ვანი-ტობანიერი	200000	300000	390000	1065000	530

გარდა ამისა, გეგმის მიხედვით, აღდგენითი პერიოდის ბოლოსთვის უნდა დამთავრებულიყო ელდარის ველის მორწყვა. სინამდვილეში კი მშენებლობა მალე შეწყდა. ეს საკითხი შემდგომში სრულიად მოიხსნა.

ანალოგიური მდგომარეობა იყო ვანი-ტობანიერის, დიღომისა და სამურზაყანოს სარწყავ არხების მშენებლობებზე, რომლებიც უნდა დამთავრებულიყო 1926—1927 წლებში.

რაც შეეხება დამთავრებულ სამუშაოებს, რომლის ჩატარებაც ამ პერიოდში მოხერხდა, უმრავლეს შემთხვევაში არ შესრულებულა გეგმით გათვალისწინებული ფართობის მორწყვა (ცხრილი 7).

საქართველოს წყალთა მეურნეობაში გეგმების შეუსრულებლობაზე გაამახვილა ყურადღება საქართველოს საბჭოების IV ყრი-

²⁸¹ Материалы....., ფურც. 13.

²⁸² იქვე, ფურც. 19.

გეგმით გათვალისწინებული და ფაქტიურად მიღებული
სარწყავი ფართობი (დესეტ.)²⁸³

საირიგაციო შშენებლობანი	გეგმით გათვალის- წინებული ფართობის მორწყვა	ფაქტიურად მორწყული
„მაშველი“	12000	4500
„I—საბჭოთა“	9000	2700
მათხოჯი	2000	500
კულაშ-დანირი	2500	700
ლამი-მისაქციელი	3000	600
დოეს-გრაქალის	2000	1000
ხობოულის-ქაღების	2500	500

ლობამ (1927 წელს). ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამი იყო: „მელიორაციის დარგში ცოტად თუ ბევრად საგრძნობი შედეგები ჩვენ ჯერ კიდევ არა გვაქვს. ამავე დროს საქართველოსთვის მელიორაციას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სათესი მიწების სივრცის გადიდებისა და მოსავლის გაუმჯობესების სფეროში, ამის გამო აუცილებელი საჭიროებაა, რომ საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მუშაობა წარმოებდეს შემუშავებული გეგმის თანახმად, რაც შეთანხმებული უნდა იქნეს, როგორც ცენტრში ისე ადგილობრივ ორგანოებთან“²⁸⁴.

ბ) სამეცნიერო კვლევის დარგში. ამ სფეროშიც არსებობდა ბევრი ნაკლოვანება. არ იყო სათანადო სიმაღლეზე დაყენებული სარწყავი ობიექტთა გეგმაზომიერი შესწავლა და გამოკვლევა. როგორც წესი, არ ღგებოდა საკვლევ სამუშაოთა პროგრამა და კალენდარული გეგმა.

ზოგ შემთხვევაში ჩატარებულ გამოკვლევათა მოცულობა არ შეესაბამებოდა საპროექტო მოთხოვნილებებს და საჭირო ხდებოდა მშენებლობის პროცესში მისი ხელმეორედ ჩატარება.

სუსტად ჩატარებულ კვლევით სამუშაოთა გამო ხშირად არასწორი წარმოდგენა იქმნებოდა ჩასატარებელ სამუშაოთა მოცუ-

²⁸³ Материалы....., ფურც. 15.

²⁸⁴ საქართველოს საბჭოების IV ყრილობა, ტფ., 1927, გვ. 363.

ლობასა და ღირებულებაზე. ბევრი პროექტის განხორციელებაზე შეიკავა თავი წყალთა მეურნეობის სამმართველომ, რადგანაც გამოკვლევის შედეგად მიღებული პირველადი მასალები არასაკმარისი აღმოჩნდა და ვერ გააშუქა ის მნიშვნელოვანი ფაქტორები, რომლის არსებობაც მთლიანად ცვლიდა საქმის ვითარებას. ხშირად არაღამაკმაყოფილებლად ჩატარებული კვლევითი მუშაობა არასწორი გადაწყვეტილების მიღების მიზეზი ხდებოდა, რომლის გამოსწორებაზეც საკმაოდ დიდი დრო და თანხები იხარჯებოდა.

მაგალითად, დიდმის ველის მორწყვისათვის წარმოებული გამოკვლევის შედეგად გადაწყდა, რომ არხში წყლის მიწოდება შეიძლებოდა თვითღინების გზით, შემდგომში მშენებლობის დროს კი გამოირკვა ამ მოსაზრების მცდარობა და თვითღინების გზით არხში წყლის მიწოდება შეიცვალა წყლის მექანიკური მიწოდებით²⁸⁵. ელდარის სარწყავი სისტემის მშენებლობის დაწყების შემდეგ გამოქვლავნდა ჩატარებული კვლევა-ძიების არასაკმარისობა და მეტად ცუდი ხარისხი, რის შედეგადაც მშენებლობა დროებით შეჩერდა. არაღამაკმაყოფილებლად იქნა ჩატარებული ალაზნის ველის ნიადაგისა და სამურზაყანოს სარწყავი ფართობის ტოპოგრაფიული გამოკვლევა²⁸⁶.

სამეცნიერო კვლევითი მუშაობის დარგში ასეთი ნაკლოვანებები უნდა ავხსნათ ამ საქმის ცუდი ორგანიზაციით. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში საქართველოს წყალთა მეურნეობას არ გააჩნდა ამ მუშაობის სფეროში ერთიანი ტექნიკური ხელმძღვანელობა. კვლევითი სამუშაოების ნაწილი ტარდებოდა ტექნიკური განყოფილების ხელმძღვანელობით, ნაწილი კი ცალკეული სამმართველოების ხელმძღვანელობით.

ცალკეულ სამმართველოთა ხელმძღვანელობით წარმოებულ საკვლევ სამუშაოთა (ალაზანი, ტირიფონი, სამგორი) შედეგებს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველო არ იღებდა და არც ამოწმებდა. განიხილებოდა მხოლოდ ტექნიკური განყოფილების მიერ ჩატარებული სამუშაოები.

გ) პროექტირების სფეროში. ზემოთ აღნიშნული გვექონდა, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში საირიგაციო მშენებლობებს აწარმოებდნენ ყოველგვარი პროექტირების გარეშე. შემდგომში კი მდგომარეობა

285 Материалы..... ფურც. 26.

286 იქვე, ფურც. 27.

თანდათან გაუმჯობესდა. წყალთა მეურნეობის სპეციალური ორგანოების ჩამოყალიბებასთან ერთად, ყურადღება მიექცა ცალკეულ სამშენებლო ობიექტთა დაპროექტების საკითხს. მაგრამ ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, ბევრი ნაკლოვანება.

ზოგიერთი საარჩევნო მშენებლობის პროექტი შედგენილი იყო მეტად სუსტად, შეცდომებითა და ხარვეზებით, ამასთანავე ერთად, მრავალი ობიექტის დაპროექტება მოხდა დაგვიანებით, იმის შემდეგ, რაც ჩატარებული იქნა მშენებლობის დიდი ნაწილი.

შევვხვით ცალკეულ მშენებლობათა პროექტირების ზოგიერთ ნაკლოვან მხარეებს: ალაზნის სარწყავი სისტემის დაპროექტებისას დამაკმაყოფილებლად არ იყო გადაწყვეტილი მაგისტრალური არხისა და განმანაწილებელი ქსელის დაკავშირება, რის გამოც დაუსაბუთებელი გამოდგა განივი კვეთის შეცვლა. პროექტით არ იყო განსაზღვრული წყლის შემკრებ ნაგებობათა ფართი, არხში მანძილი წყლის ზედაპირიდან რკინა-ბეტონის ღარის გადასასვლელის ძირამდე არ აღემატებოდა 10 სმ-ს, რაც შემდგომში დაუშვებლად იქნა მიჩნეული, კაშხალის ჩამრეცხი ხერხის გადასაყვებად გათვალისწინებული იყო, ცილინდრული საკეტი, რომელიც ძალზე არაეკონომიური იყო²⁸⁷ და სხვა.

ტირიფონის სარწყავი სისტემის პროექტირებისას სრულიად ზედმეტი აღმოჩნდა სიფონებზე დატანებული სამზერები. გათვალისწინებული არ იქნა ჰიდროსტატიკური წნევა, რის შედეგად გამოირიცხული არ იყო ბეტონში გამწელი ძალის წარმოქმნა, წყლის სიჩქარე სიფონებში არ იყო საკმარისი (0,9 მლ წამში), რომელსაც შეიძლებოდა გამოეწვია ტუმბოებში დაღეჟვა. არ იყო დაზუსტებული ნიაღვრის წყლის რაოდენობა, რომელიც აუცილებელი იყო მილის დიამეტრის გათვალისწინების დროს, მდინარეებიდან ლიხვიდან და მეჭუდადან დამატებითი წყლის მიწოდების დაპროექტებისას არ იქნა გათვალისწინებული ჰიდრომეტრიული მონაცემები და სხვა²⁸⁸.

დ) მშენებლობის დარგში. გარკვეული შეცდომები იქნა აგრეთვე დაშვებული სარწყავი სისტემების მშენებლობების დროს, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში ცალკეულ მშენებლობებს ხშირად აწარმოებდნენ სტიქიურად, და ტექნიკურ-ეკონომიური დასაბუთების გარეშე. შემდგომში, მართალია,

²⁸⁷ Материалы....., ფურც. 31.

²⁸⁸ • ქვე, ფურც. 32.

მდგომარეობა გაუმჯობესდა, მაგრამ სამუშაოების მასშტაბების გაზრდასთან ერთად თავი იჩინა ახალმა დაბრკოლებამ, რომლის გადალახვაც მეტად ძნელი გახდა და შეცდომები განაპირობა. ხშირად მშენებლობები იწყებოდა საკვლევ სამუშაოთა დაწყებასთან ერთად, რის გამოც ბევრი შესრულებული სამუშაო შემდეგში ზედმეტი აღმოჩნდებოდა.

მაგალითად, ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობა და გამოკვლევა დაწყებული იქნა თითქმის ერთდროულად 1923 წლის ზაფხულში. ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა კი — 1925 წელს, როდესაც არავითარი საკვლევი სამუშაოები არ ყოფილა ჩატარებული. მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც გაყვანილი იქნა 7 ვერსის მაგისტრალური არხი, დაიწყეს კვლევითი სამუშაოები. ზოგიერთ ობიექტზე სათანადო სიმაღლეზე არ იდგა ჩატარებული მუშაობის ხარისხი. სამუშაოებზე ხშირად ირღვეოდა მშენებლობის ელემენტარული წესები.

მაგისტრალურ არხთა ტრასირება ზოგ შემთხვევაში შესრულებული იყო უხეიროდ. მაგალითად, ალაზნის მაგისტრალური არხის ტრასა ძალზე დაკლავნილი იყო, რაც არავითარ აუცილებლობას არ წარმოადგენდა. ხშირად მაგისტრალური არხი გადიოდა თხრილებზე, ან არხის ფსკერი ემთხვეოდა თხრილის ფსკერს. ყოველივე ეს აძლიერებდა მშენებლობას და ართულებდა არხზე ხელოვნურ ჰიდროტექნიკურ ნაგებობათა აგებას. გარდა ამისა, მაგისტრალურ არხზე საჭირო რაოდენობაზე მეტი გადასასვლელი იყო (საშუალოდ ყოველ 1,35 კმ-ზე), რაზედაც დიდძალი თანხა დაიხარჯა, მათ მაგივრად კი შეიძლებოდა უფრო იაფი ღირებულების მიწების გამოყენება²⁸⁹.

ხდებოდა აგრეთვე წინასწარ გათვალისწინებული სამშენებლო ნორმების დარღვევაც. მაგალითად, ალაზნის მაგისტრალური არხის ფსკერის სიგანე გათვალისწინებულზე დიდი იყო. სარწყავი არხების მშენებლობის შემოწმების შედეგად შემჩნეული იქნა რკინა-ბეტონის წყობის არასწორად შესრულების მაგალითები: არხის კედლების გამრუდება, ბათქაშის წყობის გადამეტება და ხრემის ზომაზე მეტად გამოყენება²⁹⁰.

როგორც აღვნიშნეთ, სამშენებლო უბნებზე მექანიზაცია თითქმის არ გამოიყენებოდა. სამუშაოები მიმდინარეობდა პრიმიტიუ-

289 Материалы....., ფურტ. 35.

290 იქვე, ფურტ. 36.

ლად, ხელით. ამასთან ერთად, ბევრ მშენებლობაზე არ იყო სამუშაო საშუალო იარაღები.

პრიმიტიული წესით ხდებოდა აგრეთვე თითქმის ყველა მშენებლობაზე საშენი მასალის ტრანსპორტირება²⁹¹. ამ მხრივ ერთ-ერთ გამოსავალ საშუალებად რჩებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის გამწევი საშუალებების და ურმების გამოყენება. სუსტი იყო სამშენებლო მასალით მომარაგებაც. არ იყო შედგენილი ამა თუ იმ სამშენებლო ობიექტის საჭირო მასალებით მომარაგების გეგმა.

მომარაგების სფეროში გეგმების, აღრიცხვიანობის და სათანადო კონტროლის უქონლობის შედეგად, მშენებლობის საჭირო მასალებით მომარაგებას ჰქონდა სტიქიური, არათანმიმდევრული ხასიათი, რომელიც არც მშენებლობის ტემპებთან იყო შეხამებული და არც სამუშაოს ფაქტიურ მოთხოვნილებებთან. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება აღვნიშნოთ შემდეგი: 1926 წელს ალაზნის არხის მშენებლობაზე გაიგზავნა 17 000 ფუთი ცემენტი, სულ 11 730 მან. ღირებულების, გამოყენებული კა იქნა მხოლოდ 500 ფუთი. ანალოგიური მდგომარეობა განმეორდა 1927 წელს, როდესაც შესყიდული იქნა 408 434 მანეთის ღირებულების 421 317 ფუთი ცემენტი, მშენებლობაზე კი დაიხარჯა 50 000 ფუთი. იმავე მშენებლობაზე 1927 წელს გაიგზავნა 305 ტონა რკინა, აქედან 25 000 მანეთის ღირებულების 136 ტონა ზედმეტი აღმოჩნდა²⁹².

ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობისათვის 1926 წელს შეძენილი იქნა 50 000 მანეთის ღირებულების ცემენტი სომხეთის წყალთა მეურნეობის სამმართველოდან. შემდგომში გამოირკვა, რომ მშენებლობისათვის აღნიშნული რაოდენობის ცემენტი ზედმეტი იყო და 30 000 ფუთი გადასცეს ზაქესის მშენებლობას²⁹³.

ზემოთ აღნიშნული სრულიადაც არ მოწმობს იმას, რომ საირიგაციო მშენებლობები საკმაო რაოდენობით მარაგდებოდნენ საჭირო სამშენებლო მასალებით. პირიქით, ბევრი ობიექტი მასალის ნაკლებობას განიცდიდა, რაც დიდად აფერხებდა სამუშაოთა ფართო მასშტაბით ჩატარებას.

საირიგაციო მშენებლობათა სუსტი ორგანიზაციის მიზეზით ვერ მოხერხდა გათვალისწინებული ფულადი სახსრების მთლი-

291 სპ. სსრ ცსა (თბილისი). ფ. რ — 295, ან. I, სპ. 717, ფურც. 78.

292 Материалы....., ფურც. 53.

293 იქვე.

ანად ათვისება (იხ. ცხრილი 8). ეს გარემოება, რასაკვირველია, მეტად შეანელებდა საირიგაციო მშენებლობათა ტემპებს.

ცხრილი 8

გეგმით გათვალისწინებული და ფაქტიურად ათვისებული სახსრები (მან.)²⁹⁴.

საირიგაციო მშენებლობათა დასახელება	გეგმით გათვალისწინებული თანხა	* მშენებლობაზე ფაქტიურად დახარჯული თანხა
სკრა-ქარელი	44231	6818
დოეს-გრაკალი	50715	4049
„მაშველი“	76481	55202
„I საბჭოთა“	39110	37193
მათხოჯი	18808	9482
ლაში-მისაქციელი	10635	4450
ხოხთულის-ქალები	7912	4760
კულაშ-ლანიჩი	12838	2833
მაჭაღია	1792	1600

ე) ექსპლოატაციის დარგში. საქართველოს სარწყავ სისტემათა სრულად გამოყენებას ძალზე აფერხებდა ერთიანი საექსპლოატაციო გეგმის უქონლობა. ასეთი ვითარება გამოწვეული იყო არსებულ სარწყავ არხთა შესახებ ჰიდრომოდულის, ჰიდრომეტრიული და სტატისტიკურ-ეკონომიური მონაცემების უქონლობით.

საინჟინრო ტიპის სარწყავ სისტემებზე (ყარაიაზი, „მაშველი“, „I საბჭოთა“) არ არსებობდა ზუსტად დამუშავებული საირიგაციო რუკა, რაც ძალზე აძნელებდა მათ სწორ ექსპლოატაციას.

ნაკლოვანებები განსაკუთრებით შეიმჩნეოდა ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხთა ექსპლოატაციაში, რომელიც წარმოებდა ძველად წეს-ჩვეულებების მიხედვით.

სარწყავი წყლის განაწილება ადგილობრივი ტიპის არხებიდან ხდებოდა მეტად პრიმიტიული წესით, აქედან გამომდინარე ხშირი იყო დარღვევები და შეცდომები. ნაკლოვანებები აღინიშნებოდა აგრეთვე საინჟინრო ტიპის სარწყავი არხების ექსპლოატაციისას.

²⁹⁴ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 614, ფურც. 98.

არასწორი ექსპლოატაციის შედეგად ზოგიერთი სარწყავი არხი (ბოხოულის-ქალების, ხონი-სამტრედის, აჯამეთის) ძალზე მალე გამოვიდა მწყობრიდან და დასჭირდა კაპიტალური შეკეთება.

თუ გადავხედავთ 1927 წელს წყალთა მეურნეობის ოლქების მონაცემებს სარწყავ არხებიდან წყლის ხარჯვის რაოდენობის შესახებ, შემდეგ სურათს დავინახავთ: ქუთაისის წყალთა მეურნეობის ოლქში ჰიდრომოდული გამოიხატებოდა 1,3 ლიტრი წამში, თბილისის — 0,6 ლ. წ., ბორჩალოს — 0,58 ლ. წ., ახალციხე-ახალქალაქის — 0,48 ლ. წ., ყარაიზის — 0,94 ლ. წ. და სხვა²⁹⁵.

მონაცემების ერთმანეთთან ასეთი მკვეთრი განსხვავება აიხსნება იმით, რომ სარწყავი წყლის არარაციონალური ექსპლოატაციის შედეგად შემცირდა ზოგიერთი სარწყავი არხის გამტარუნარიანობა, რაც საბოლოო ჯამში იწვევდა სარწყავი ფართობის შემცირებას.

სარწყავ არხთა ექსპლოატაციის საქმეს განსაკუთრებით ამუხრუჭებდა წყალთა მეურნეობის სფეროში სპეციალური კანონის უქონლობა. წყლით სარგებლობისა და წყლის მფლობელობის შესახებ სპეციალური კანონის უქონლობა მინიმუმამდე ამცირებდა წყალთა მეურნეობის ოლქების ადმინისტრაციულ და მარეგულირებელ ღონისძიებებს.

ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის პირადი შემადგენლობის მომზადების სუსტი დონე. ბევრი მერუე, მირაბი და ჯუვარი უცოდინარობას იჩენდა წყალთა მეურნეობის საქმეში, ამას ემატებოდა ზოგიერთი პირის მიერ მოვალეობის ბოროტად გამოყენება, მექრთამეობა, მიკერძოება და სხვა. ყოველივე ეს კი უარყოფითად მოქმედებდა სარწყავ არხთა ექსპლოატაციაზე.

ნაკლოვანებანი აღინიშნებოდა აგრეთვე სამელიორაციო ამხანაგობათა მუშაობაშიც. ზოგიერთი სამელიორაციო ამხანაგობა სუსტი ორგანიზაციის წყალობით დიდ ფინანსურ გაჭირვებას განიცდიდა.

მაგალითად, ბორჩალოს მაზრის სამი სამელიორაციო ამხანაგობა (სამშვილდის, დვინის, დმანისის) თითქმის უმოქმედოდ იყო სუსტი ხელმძღვანელობისა და უსახსრობის გამო²⁹⁶.

295 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 46, ფურც.15.

296 Материалы....., ფურც. 63.

აქარის წყალთა მეურნეობის ოლქში მოქმედი ორი სამელიორაციო ამხანაგობის (ახალდაბის და ქედის) მთელი საქმიანობა გაზოიხატა მხოლოდ სესხების მიღებაში და ფაქტიურად არავითარი სამუშაოები არ ჩაუტარებია. გორის წყალთა მეურნეობის ოლქში ოთხი სამელიორაციო ამხანაგობა დაიშალა სუსტი ორგანიზაციისა და სამელიორაციო სესხის მიუღებლობის გამო²⁹⁷ და სხვა.

ზემოთ ჩამოთვლილი ნაკლოვანებები დიდად აფერხებდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის განვითარებას, საჭირო იყო სასწრაფო, ეფექტური ღონისძიებების განხორციელება ნაკლოვანებებისა და შეცდომების აღმოსაფხვრელად. ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭომ, თავის 1928 წლის 18 თებერვლის (№ 10) დადგენილებით, კიდევ ერთხელ გაამახვილა ყურადღება წყალთა მეურნეობაში არსებულ ნაკლოვანებებზე და აღნიშნა ამ საკითხის სასწრაფოდ გადაჭრის აუცილებლობა. „მოისმინა რა ამიერკავკასიის მუშათა და გლეხთა ინსპექციის მოხსენება წყალთა მეურნეობის ორგანოების 1925/26 და 1926/27 წლების მუშაობის შესახებ, — ნათქვამი იყო დადგენილებაში — ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭო აუცილებლად სთვლის აღნიშნოს, რომ ამიერკავკასიის წყალთა ორგანოების მუშაობაში მიმდინარე საოპერაციო წლამდე ადგილი ჰქონდა მთელ რიგ მიზეზებს, რომელიც უარყოფით გავლენას ახდენდნენ მათ მუშაობაზე საერთოდ, სახელდობრ: 1) არ იყო განსაზღვრული კომპეტენციები და არ იყო მოწესრიგებული ურთიერთდამოკიდებულება რესპუბლიკურ და ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოებს შორის, 2) სტიქიურად შეუდგნენ წყალთა მეურნეობის მთელ რიგ სამუშაოებს იმ მომენტში, როცა არ არსებობდა გეგმიანი საფუძველი, 3) არ არსებობდა საკმაო სამეცნიერო ტექნიკური ბაზა და დაგროვილი გაზოცილება წყალთა მეურნეობის დიდი სამუშაოების გასაშლელად, 4) არ არსებობდა კვალიფიციური სპეციალისტების საკმაო კადრი, განსაკუთრებით ადგილობრივ ეროვნებათაგან, 5) გაურკვეველი იყო ფინანსების მიწოდების წყაროები და მოწესრიგებული არ იყო წყალთა მეურნეობის მშენებლობისათვის ფინანსების მიწოდების სისტემა და წესი. ზემოთ აღნიშნული ობიექტური მიზეზების, მთელი რიგი ნაკლოვანებებისა და დეფექტების გამო, ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობაში სახელმწიფო თანხების და-

²⁹⁷ Материалы....., ფურ. 63.

ხარჯვამ 14 065 000 მანეთის რაოდენობით ზემოხსენებულ პერიოდის განმავლობაში არ გამოიღო ჯეროვანი ეფექტი“²⁹⁸.

საქართველოს წყალთა მეურნეობაში არსებული ნაკლოვანებების აღმოფხვრის საკითხი საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მიერ სპეციალური განხილვის საგანი გახდა.

1928 წლის 3 სექტემბრის დადგენილებით სკკპ ცენტრალური კომიტეტი საქართველოს კომპარტიას და მთავრობას დავალებას აძლევდა: „წყალთა მეურნეობის მეტად არაღამაკმაყოფილებელი მდგომარეობის გამო, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცეს შემდეგში მიწის სივრცის გაფართოების საქმეს (რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს აგრარული მოსახლეობის სიჭარბის პირობებში) და მოსავლიანობის გადიდების, მელიორაციისა და კერძოდ, სამელიორაციო ამხანაგობათა ფართო ქსელის მოწყობის საშუალებით“²⁹⁹.

საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ამ დავალებათა შესასრულებლად დაისახა მთელი რიგი ღონისძიებანი საქართველოს წყალთა მეურნეობის სწრაფი ტემპებით განვითარებისათვის. სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლიანი გეგმით გათვალისწინებული იქნა წყალთა მეურნეობაში არსებული ნაკლოვანების დაძლევის გზები, განსაკუთრებით ყურადღება მიექცა ახალ საირიგაციო სამუშაოთა უფრო ფართო მასშტაბით ჩატარებას და სახელმწიფოს ბიუჯეტიდან კაპიტალდაბანდებათა მნიშვნელოვან ზრდას.

საქართველოს წყალთა მეურნეობაში მთელი რიგი გამაჯანსაღებელი ღონისძიების ჩატარება უზრუნველყოფდა კულტურული და დასამუშავებელი მიწის ფართობის დიდი რაოდენობით მატებას.

²⁹⁸ გაზ. „კომუნისტი“, 1928 წლის 19 თებერვალი.

²⁹⁹ ი კ ვ ე, 1928 წლის 12 სექტემბერი.

თ ა ზ ი III

საირიგაციო მშენებლობანი სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში

§ 1. სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია და პარტიისა და მთავრობის ღონისძიებანი ყუალთა მეურნეობის უმეღგომი განვითარებისათვის

პირველ ხუთწლედში, საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით, იწყება ახალი ეტაპი საირიგაციო მშენებლობათა ისტორიაში.

ამ პერიოდში უკვე სავსებით მომზადდა ნიადაგი წვრილი, დაქუცმაცებული გლეხური მეურნეობიდან მსხვილ კოლექტიურ მეურნეობაზე მასობრივად გადასასვლელად.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გლეხობამ მართალია თავი დააღწია მემამულურ კაბალას და მიიღო კიდეც მიწა, მაგრამ მისი მწარმოებლური ძალების აღმავალ განვითარებას ძალზე ამუხრუქებდა წვრილ და საშუალო მესაკუთრე გლეხურ მეურნეობებად დაქუცმაცება. ასეთ პირობებში კი, როგორც ვ. ი. ლენინი წერდა: „წვრილი მეურნეობის სისტემას არ ძალუძს იხსნას კაცობრიობა მასების სიღატაკისა და ჩაგვრისაგან“¹. „თუ ჩვენ ძველებურად წვრილ მეურნეობებში მოვიკალათებთ, თუნდაც თავისუფალ მოქალაქეებად თავისუფალ მიწაზე, სულ ერთია, ჩვენ მაინც გარდუვალი დაღუპვა მოგველის“². ამ გარემოებიდან ერთადერთ გამოსავალ საშუალებად რჩებოდა წვრილი, დაქუცმაცებული გლეხური მეურნეობიდან მსხვილ, სოციალისტურ მეურნეობაზე გადასვლა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 66.

² იქვე, გვ. 611.

მრავალრიცხოვან კერძო წვრილ მწარმოებელთა სოციალიზმის რელსებზე გადაყვანის საუკეთესო საშუალებად მარქსიზმის კლასიკოსებს კოოპერაცია მიაჩნდათ. ა. ბებელისადმი წერილში ფ. ენგელსი წერდა: „კომუნისტურ მეურნეობაზე გადასვლის დროს, რომ ჩვენ მოგვიხდება საშუალებდო რგოლის სახით ფართოდ გამოვიყენოთ კოოპერაციული წარმოება, ამაში მარქსსა და მე არასოდეს ეჭვი არ გვეპარებოდა“.

კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა მოგვცეს მხოლოდ წვრილსა-საქონლო გლეხური მეურნეობის გარდაქმნის ზოგადი დებულება. ამ საკითხებმა შემდგომში განვითარება ჰპოვეს ვ. ი. ლენინის კოოპერაციულ გეგმაში, სადაც დასახულია სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის გზები და ნაჩვენებია სოციალიზმის განვითარების პერსპექტივები სოფლად. ლენინის კოოპერაციული გეგმა შემდეგში საფუძვლად დაედო კომუნისტური პარტიის სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პოლიტიკურ კურსს.

ვ. ი. ლენინმა გვიჩვენა წვრილი ერთპიროვნული მეურნეობების მსხვილ, კოლექტიურ მეურნეობებად გარდაქმნის გზა, მათი ნებაყოფლობით გაერთიანების საფუძველზე. ასეთი მეურნეობები დაფუძნებული არიან მიწის საერთო სახალხო საკუთრებაზე. ამ დროს გამორიცხულია ექსპლოატაციის ყოველგვარი ფორმები და ჩქმნება საუკეთესო პირობები სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში ტექნიკისა და მეცნიერების უახლოესი მიღწევების ფართოდ გამოყენებისათვის.

კოოპერაციის მეშვეობით საბჭოთა ხელისუფლებას შეეძლო წარმატებით გადაეწყვიტა მუშათა კლასსა და გლეხობას შორის კავშირის განმტკიცების და სოფლის მეურნეობის გარდაქმნის ამოცანა. იგი შესაძლებლობას აძლევდა თითოეულ გლეხს ჩაბმულიყო სოციალისტურ მშენებლობაში, უმტკივნეულოდ მიეღო სოციალისტური აღზრდა, თანდათანობით მიჩვეულიყო მეურნეობის გაძღოლის კოლექტიურ ფორმას და თვალნათლივ დარწმუნებულიყო საზოგადოებრივი საქმიანობის უპირატესობაში. მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა გლეხთა ინტერესებისა და მისწრაფებების შეთავსება საზოგადოებრივ ინტერესებთან.

ლენინური კოოპერაციული გეგმა გახდა ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური მშენებლობის გეგმის შემადგენელი ნაწილი.

1927 წლისათვის წვრილმა, დაქუცმაცებულმა გლეხურმა მეურნეობამ ძირითადად ამოწურა ნაყოფიერების გადიდების თავისი შესაძლებლობანი. ამ პერიოდისათვის მსხვილი სოციალისტური მრეწველობის განვითარების სწრაფ ტემპებს დიდად ჩამორჩებოდა სოფლის მეურნეობა — სახალხო მეურნეობის ყველაზე ფართო და სასიცოცხლო მნიშვნელობის დარგი. მართალია, მთლიანად სოფლის მეურნეობის საერთო პროდუქციამ ომამდელს გადააჭარბა, მაგრამ მისი ძირითადი დარგის — მარცვლეულის საერთო პროდუქცია 1926/27 სამეურნეო წელს ჯერ კიდევ ჩამორჩებოდა ომამდელ დონეს. იგი შეადგენდა ომამდელი მარცვლეული პროდუქციის მხოლოდ 95 პროცენტს, სასაქონლო ნაწილი კი — 13%-ს ნაცვლად ომამდელი დროის 26%-ისა⁴.

შექმნილი რთული ვითარებიდან თავდასაღწევად პარტიამ მიმართა ყველაზე სწორ გზას — წვრილი გლეხური მეურნეობის გაერთიანებას მსხვილ კოოპერაციულ მეურნეობებად.

პარტიის XV ყრილობაზე ი. სტალინი აღნიშნავდა: „გამოსავალი ის არის, რომ წვრილი და უწვრილესი გლეხური მეურნეობანი თანდათანობით, მაგრამ განუხრელად, არა იძულებით, არამედ მაგალითის ჩვენებით და დარწმუნების წესით, გავაერთიანოთ მსხვილ მეურნეობებად მიწის საზოგადოებრივი, ამხანაგური, კოლექტიური დამუშავების საფუძველზე. ამასთან გამოვიყენოთ სასოფლო-სამეურნეო მანქანები და ტრაქტორები, გამოვიყენოთ მიწათმოქმედების ინტენსიფიკაციის მეცნიერული ხერხები. სხვა გამოსავალი არ არსებობს“⁵.

ყრილობამ ამასთან დაკავშირებით დაადგინა: „წვრილ ინდივიდუალურ გლეხურ მეურნეობათა მსხვილ კოლექტივებად გაერთიანებისა და გარდაქმნის ამოცანა დღევანდელ პერიოდში პარტიის ძირითად ამოცანად უნდა იქნეს დასახული სოფლად“⁶.

საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბ) XV ყრილობა ისტორიაში შევიდა როგორც სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისა და მთელ ფრონტზე სოციალიზმის შეტევის მომზადების ყრილობა.

XV ყრილობის ისტორიული გადაწყვეტილებების საქართველოში გატარების გზები დასახა საქართველოს კოლექტიურ მეურნეო-

4 საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორია, თბ., 1959, გვ. 519.

5 ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 10, გვ. 327.

6 სკკპ... რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. II, თბ., 1955, გვ. 613.

ბათა I ყრილობამ (1928 წლის 8 იანვარი) და საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა (1928 წ. 10 თებერვალი). როგორც ყრილობაზე, ისე პლენუმზე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა საკითხს კოლმეურნეობებში ღარიბი და საშუალო გლეხობის ფართო ფენების მასობრივი მიზიდვის შესახებ.

ზემდგომი ორგანოების გადაწყვეტილებათა შესაბამისად დიდი მუშაობა ჩატარდა სოფლად. ამ პერიოდში საკოლმეურნეო მოძრაობა, რომელიც კულაკების წინააღმდეგ ღარიბ და საშუალო გლეხთა გააფთრებული კლასობრივი ბრძოლის პირობებში მიმდინარეობდა, უფრო ჩქარი ტემპებით ტარდებოდა და თანდათან ორგანიზებულ ხასიათს ღებულობდა.

საქართველოს სოფელში გაიზარდა კოლმეურნეობების რაოდენობა: თუ 1927 წლის 1 აპრილისათვის 85 კოლმეურნეობა იყო 1703 გლეხური მეურნეობით, 1928 წლის 1 აპრილისათვის მისი რაოდენობა 212-მდე გაიზარდა 3455 გლეხური მეურნეობით, 1929 წლის 1 აპრილისათვის კოლმეურნეობათა რაოდენობამ 648 მიაღწია 11581 გლეხური მეურნეობით, ხოლო იმავე წლის 1 ივლისისათვის უკვე 801 კოლმეურნეობა იყო 14197 მეურნეობით, რაც საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა 3,1 პროცენტს შეადგენდა. კოლმეურნეობაში გაერთიანებული იყო 26516 ჰექტარი მიწა ანუ მთელი სახნავი მიწის 2,1 პროცენტი⁷.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს გლეხური მეურნეობის დიდი ნაწილი მაინც დაქსაქსული რჩებოდა. სუსტი იყო ტექნიკური აღჭურვილობა, დაბალი იყო შრომის ნაყოფიერება. სოფლის მეურნეობა მთლიანად უნდა გადასულიყო სოციალისტურ რელსებზე.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქციის საქმეში დიდი როლი ითამაშა საქართველოს კპ(ბ) VI ყრილობამ (1929 წ. 10 ივლისი). ყრილობაზე განიხილეს დიდმნიშვნელოვანი საკითხი „საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების პერსპექტივები და სოფლად მუშაობის შესახებ“. აქვე აღინიშნა ის დიდი წარმატებები, რომელიც კოლექტივიზაციის გზაზე მოიპოვეს ქართველმა კომუნისტებმა. ამასთან ერთად, ყრილობამ მიუთითა დაბრკოლებებსა და ნაკლოვანებებზე. მის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებაში ნათქვამი იყო: „ყრილობას საჭიროდ მიაჩნია აღნიშ-

⁷ თ. უღენტო, საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება საქართველოში, თბ., 1967, გვ. 134.

ნოს, რომ მთელ რიგ მიღწევათა მიუხედავად, სოციალისტურ სექტორის სოფლის მეურნეობაში უმნიშვნელო ადგილი უჭირავს. ამიტომ, სოფლის მეურნეობის სოციალისტური სექტორის უფრო სწრაფი გაშლა-განვითარების მიზნით, საჭიროა მთელი პარტიული ძალების მობილიზაცია როგორც ცენტრში, ისე ადგილზე⁸.

ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად პარტიამ ახალი ძალით გააჩალა მუშაობა სოფლად. 1929 წლის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით კი ოქტომბრის თვიდან საქართველოში საკოლმეურნეო მოძრაობის ახალი ეტაპი დაიწყო. გლეხობამ ერთბაშად იბრუნა პირი კოლექტივისაკენ. „ლარიბი გლეხობის კვალდაკვალ—აღინიშნა საკავშირო კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1929 წლის 17 ნოემბრის პლენუმზე — კოლმეურნეობებისაკენ დაიძრა საშუალო გლეხთა მასაც“⁹.

თუ 1929 წლის 1 ოქტომბრისათვის კოლმეურნეობაში გაერთიანებული იყო საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა 3,1 პროცენტი, 1929 წლის 1 დეკემბრისათვის გაერთიანებული იქნა 6,3 პროცენტი¹⁰, ე. ი. თითქმის ორჯერ მეტი.

საქართველოს მშრომელები სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის კვალდაკვალ დიდი შრომითი აქტივობით შეუდგნენ სარწყავი არხების მშენებლობას.

სოფლად, წვრილი დაქუცმაცებული მეურნეობებიდან — მსხვილ კოლექტიურ მეურნეობაზე გადასვლამ საუკეთესო პირობები შექმნა საირიგაციო მშენებლობათა ფართო მასშტაბით გაშლისათვის.

სარწყავი არხების მშენებლობათა ფართო მასშტაბებით წარმოებას დიდად აფერხებდა ინდივიდუალური, წვრილი გლეხური მეურნეობა. მისი სწრაფი განვითარებისათვის საჭირო იყო გაერთიანებული, მსხვილი მეურნეობა, რომელიც დაემყარებოდა კოლექტიურ შრომას და უფრო მოახერხებდა მექანიზაციის გამოყენებას სოფლად.

თავის მხრივ, მსხვილი საირიგაციო მშენებლობათა წარმოება გარკვეულ გავლენას მოახდენდა გლეხობის სოციალისტურ რელსებზე გადაყვანის საქმეში, რადგანაც იგი მოითხოვდა გლეხურ

8 საქართველოს კომპარტიის (ბ) VI ყრილობა, ტფ., 1929, გვ. 701.

9 სკკპ... რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. II, გვ. 837.

10 თ. უდენტო, საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვება საქართველოში, თბ., 1967, გვ. 135.

მეურნეობათა გამსხვილებას და კოლექტიური შრომის დანერგვას. გარდა ამისა, სარწყავი ნაგებობანი სახელმწიფოს ხელში გადაქცეოდა ღარიბი და საშუალო გლეხობის დახმარების, კულაკთა გავლენისაგან მათი განთავისუფლების იარაღად. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XV ყრილობის დადგენილებაში ნათქვამია: „გლეხობაზე ზეგავლენის მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს მსხვილი მეღიორაციული ნაგებობანი, როგორც, მაგალითად, საირიგაციო სამუშაოები შუა აზიასა და კავკასიაში. საირიგაციო სისტემა პროლეტარული სახელმწიფოს ხელში შეიძლება გაზდეს საწარმოო პროცესის მძლავრი რეგულატორი და გლეხობის ღარიბი და საშუალო ფენებისთვის დახმარების იარაღი“¹¹.

სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქციის ამოცანები, მრეწველობისათვის ნედლეულის ბაზის შექმნა და მიწის მწვავე ნაკლებობასთან ბრძოლა საქართველოში მოითხოვდა მთელი რიგი სამეღიორაციო სამუშაოების განხორციელებას. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა (1928 წლის 10 თებერვალი) დაადგინა ენერგიული ზომები მიეღოთ სამეღიორაციო სამუშაოთა დასამთავრებლად (ალაზნის, ტირიფონის ველი და სხვა), აგრეთვე სამგორის ველის მორწყვის პროექტის შესადგენად, კოლხეთის დაბლობის ამოშრობისა და ბორჩალოსა და თბილისის მაზრების მებაღეობის რაიონებში ადგილობრივი სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციის ჩასატარებლად¹².

სამეღიორაციო სამუშაოთა ფართო მასშტაბით გაშლის გეგმები დასაბა საქართველოს კპ (ბ) VI ყრილობამ, რომელიც 1929 წლის ივლისში გაიმართა.

ყრილობაზე განიხილეს და მიიღეს ჩვენი რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის პირველი ხუთწლიანი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა სახალხო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგის სწრაფ განვითარებას.

სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და სოციალისტური დაგროვების რთული ამოცანის წარმატებით გადაჭრის შედეგად შესაძლებელი გახდა ბევრად გადიდებულიყო სახალხო მეურნეობის დაფინანსება და ახალი დიდი სამუშაოების დაწყება. გეგმით ნა-

¹¹ სკკპ... რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. II, თბ., 1955, გვ. 617.

¹² ი. მ. ი. ც. ხ. ლ. ა. ჯ., ლენინური კოოპერაციული გეგმის განხორციელება საქართველოში, თბ., 1968, გვ. 22.

ვარაუდები იყო საქართველოს სახალხო მეურნეობაში 664 ათასი მილიონი მანეთის დაბანდება, რაც ხუთჯერ აღემატებოდა წინა ხუთი წლის განმავლობაში სახალხო მეურნეობაში დაბანდებულ თანხას¹³.

სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების გაუმჯობესებასთან ერთად, ხუთწლიანი გეგმით ნავარაუდები იყო აგრეთვე სოფლის მეურნეობის სწრაფი განვითარება. კაპიტალური დაბანდება სოფლის მეურნეობაში 219 მილიონ მანეთს აღწევდა¹⁴. ამასთან დაკავშირებით, დიდი ყურადღება ექცეოდა სოფლის მეურნეობის პტკიცე ტექნიკური ბაზის შექმნას.

გარდა ამისა, სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭებოდა აგროკულტურულ ღონისძიებათა მაქსიმალურად გამოყენებას, მიწების მელიორაციას და სხვა.

საქართველოს კპ (ბ) VI ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში „საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების პერსპექტივებისა და სოფლად მუშაობის შესახებ“, ხაზგასმით აღინიშნა საირიგაციო სამუშაოთა დიდი მნიშვნელობა სოფლის მეურნეობის განვითარების ხუთწლიანი გეგმის განხორციელების საქმეში. მასში ნათქვამია: „საქართველოს სოფლის მეურნეობის საერთო და სასაქონლო პროდუქციის გადიდება დიდად არის დაკავშირებული სამელიორაციო და საირიგაციო სამუშაოთა ფართო გეგმის განხორციელებასთან. საირიგაციო განვითარების ახლანდელი ტემპი ყრილობას არასაკმარისად მიაჩნია. სამელიორაციო სამუშაოთა შედეგები ჯერ კიდევ უმნიშვნელოა (25 000 ჰექტარი). მოსარწყავია 500 000 ჰექტარი, ხოლო ამოსაშრობი 200 000 ჰექტარზე მეტი, ახალი 700 000 ჰექტარი მიწა საგრძნობლად გააფართოებს ინდივიდუალური მეურნეობების, კოლექტიური და საბჭოთა მეურნეობების ნათეს სივრცეს“¹⁵.

„რადგან მელიორაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ მხრივ, რომ იგი: ა) შესაძლოდ ხდის ახალი მდიდარი მიწების გამოყენებას და ამ მიწებზე უმთავრესად სოციალისტური მეურნეობის მო-

13 საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. III, თბ., 1960, გვ. 93.

14 იქვე, გვ. 94.

15 საქართველოს კომპარტიის (ბ) VI ყრილობა (სტენოგრაფიული ანგარიში), ტფ., 1929, გვ. 709.

წყობას, ბ) ამით ხელს უწყობს საქართველოს ბევრი რაიონის აგრარული მოსახლეობის სიჭარბის შენელებას, გ) ხელს უწყობს ინტენსიური მემინდვრობისა და მესაქონლეობის მოწყობას. ამიტომ მას უნდა მიეკუთვნოს დიდი სასოფლო-სამეურნეო მნიშვნელობა და მიღებულ უნდა იქნას ზომები ახალი დიდი საირიგაციო მშენებლობის ჩქარი ტემპით წარმოებისათვის. ამასთან ამორჩეული უნდა იქნას სახალხო სამეურნეო თვალსაზრისით უფრო რენტაბელური ობიექტები, ყოველმხრივ შესწავლილი უნდა იქნეს ეს რაიონები“¹⁶.

ამ ამოცანათა განსახორციელებლად ყრილობამ გაამახვილა ყურადღება საქართველოში საირიგაციო სამუშაოთა წარმოებაზე უახლესი 5 წლის მანძილზე. „ხუთწლიანი გეგმით ნავარაუდევია სამელიორაციო სამუშაოთა წარმოება 230 ათას ჰექტარის სივრცეზე (ალაზანი, ტირიფონი, სამგორი, მაშველი, ელდარი და კოლხიდის დაბლობი), — აღნიშნული იყო ყრილობის მიერ მიღებულ „საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის განვითარების ხუთწლიან გეგმაში“. — ამ საქმისათვის უნდა დაიხარჯოს 33 400 600 მანეთი... ყურადღება უნდა მიექცეს ამ სამუშაოთა მსვლელობის ტემპების დაჩქარებას, რათა შემდეგ ხუთწლეულში შესაძლებელი გახდეს ახალ სამუშაოთა დაწყება. სერიოზული ყურადღება მიექცეს წვრილ სამელიორაციო სამუშაოთა ჩატარებას გლეხობის სახსრების მიზიდვით“¹⁷.

საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის განვითარების ხუთწლიანი გეგმის საფუძველზე შედგა საქართველოს წყალთა მეურნეობის 1928—1932 წწ. ხუთწლიანი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა ჩვენს რესპუბლიკაში სარწყავი ფართობის გაზრდას 232 900 ჰექტარამდე.

მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათა შედეგად გათვალისწინებული იყო 198 850 ჰექტარი, მცირე საირიგაციო მშენებლობათა შედეგად — 22 500 ჰექტარი, ხოლო ექსპლოატაციის გაუმჯობესების შედეგად 11 550 ჰექტარი ვარგისი მიწის მიღება¹⁸.

აღნიშნულ ამოცანათა გადასაჭრელად პირველ ხუთწლეულში საქართველოს წყალთა მეურნეობაში გათვალისწინებული იყო

¹⁶ საქართველოს კომპარტიის (ბ) IV ყრილობა (სტ. ან.), ტფ., 1929, გვ. 709.

¹⁷ იქვე, გვ. 689—690.

¹⁸ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 30, ფურც. 4.

33 410 ათასი მანეთის დაბანდება. მსხვილ საირიგაციო სამუშაოებზე სულ უნდა დახარჯულიყო 23 360 ათასი მანეთი საკავშირო ბიუჯეტიდან, ხოლო მცირე საირიგაციო სამუშაოებისა და სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობისათვის გათვალისწინებული იყო 6 060 ათასი მანეთი — რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან¹⁹.

ხუთწლიანი გეგმის შესაბამისად საირიგაციო მშენებლობების ფართო მასშტაბით გაშლა დიდად იყო დამოკიდებული იმ ცვლილებებზე, რომელიც საქართველოს წყალთა მეურნეობის ორგანოთა სტრუქტურაში მოხდა სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით.

ხუთწლედის პირველ წლებში საბჭოთა კავშირში წყალთა მეურნეობას საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა 1927 წლის 6 მაისს სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან ორგანიზებული წყალთა სექცია, რომელიც შემდგომში (1929 წ.) გადაკეთდა წყალთა მეურნეობის საკავშირო კომიტეტად („ესეკომვოდად“)²⁰.

1928 წელს ჩვენს ქვეყანაში ფართოდ გაიშალა მოძრაობა ბამბის კულტურის განვითარებისათვის. ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირის კომუნისტურმა პარტიამ წამოაყენა ამოცანა, რომელიც ითვალისწინებდა არა მარტო ჩვენი ქვეყნის საფეიქრო ქარხნების განთავისუფლებას საზღვარგარეთიდან შემოტანილი ბამბისაგან, არამედ ბამბეულის საკმაო მარაგის დაგროვებას — საფეიქრო მრეწველობის შემდგომი განვითარებისათვის.

1928 წლისათვის საბჭოთა კავშირში ბამბის, ამ მეტად ძვირფასი და რენტაბელური კულტურის ნათესი ფართობი ძალზე მცირე იყო. კერძოდ, ამიერკავკასიაში — ბამბეულის ნათესი ფართობი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა 1914 წლის ნათესი ფართობის დონეს (128 000 დეს.)²¹. ამ გარემოების გამო საფეიქრო მრეწველობის მიერ გადამუშავებული ბამბის თითქმის ნახევარი შემოჰქონდათ საზღვარგარეთიდან. ხოლო რაც შეეხება ისეთი ძვირფასი ჯიშის ბამბას, როგორიც იყო გრძელბოჭკოიანი ბამბა, საერთოდ ჩვენში არ მოჰყავდათ.

ასეთი ვითარება მითუმეტეს გაუმართლებელი იყო, რადგანაც საბჭოთა კავშირის მთელ რიგ რაიონებში — კერძოდ, შუა აზიასა და ამიერკავკასიაში, საუკეთესო კლიმატური პირობები არსებობ-

¹⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2390, ფურც. 34.

²⁰ ЦГАОП СССР, ф. 374, оп. 9, д. 496, л. 33.

²¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 5.

და ზამბის ძვირფასი ჯიშის განვითარებისათვის. ამ რაიონებში ზამბის კულტურის ნათესი ფართობის გაზრდის ერთ-ერთი მთავარი პირობა იყო მორწყვა. ამიტომაც მეზამბეობის პრობლემები მკიდროდ დაუკავშირდა წყალთა მეურნეობის განვითარებას. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია თავის გადაწყვეტილებაში მეზამბეობის დარგის განვითარების შესახებ ითვალისწინებდა სარწყავი მიწების ფართობის გაზრდას 1 მილიონ ჰექტარამდე²².

საბჭოთა კავშირის მთავრობამ წყალთა მეურნეობის მოწესრიგების გარშემო მიიღო დადგენილება სსრკ მეზამბეობის რაიონებში წყალთა მეურნეობის მოწესრიგების ღონისძიებათა შესახებ. აღნიშნული დადგენილებით წყალთა მეურნეობის ორგანოებს დაევალოდა ყოველგვარი ზომების მიღებით, მინიმალური დანახარჯებით სასწრაფოდ აეთვისებინა გამოუყენებელი უკაცრიელი მიწის ფართობები, უზრუნველყო იგი სარწყავი წყლით, ჩაება წყალთა კოოპერაციებში წყლითმოსარგებლენი და გაეძლიერებინა მათი დაფინანსება, აგრეთვე გაედიდებინა ტექნიკურად დასაბუთებული მცირე საირიგაციო მშენებლობათა ასიგნებანი სარწყავი ფართობის ნამატის მიღების მიზნით²³.

დადგენილებაში დიდი ყურადღება ექცეოდა დამუშავებული მიწის ფართობების მთლიანად ათვისებას და არსებულ სარწყავ სისტემათა სწორ ექსპლოატაციას. გარდა ამისა, ახალ საირიგაციო მშენებლობათა მომზადების მიზნით მაქსიმალურად უნდა გააძლიერებულიყო წინა წლებში დაგროვილი სამეცნიერო-კვლევითი მასალების დამუშავება და ახალი საძიებო სამუშაოების წარმოება.

ამასთან ერთად, სახალხო კომისართა საბჭო წყალთა მეურნეობის ორგანოებს ავალებდა ირიგაციის ყველა მნიშვნელოვანი საკითხის: გეგმების, მშენებლობის პროექტების, ექსპლოატაციის საკითხების და ა. შ. განხილვაში ყრილობებისა და კონფერენციების სახით მოეზიდა საბჭოთა საზოგადოებრიობის ფართო ფენები: წყლითმოსარგებლენი, წყალთა სხვადასხვა ორგანიზაციები, წყალთა ამხანაგობები, პროფკავშირული ორგანიზაციები და სხვ²⁴.

²² Фролов Н., Развитие и состояние мелиорации в СССР, М., 1965, стр. 15.

²³ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 454, л. 65.

²⁴ იქვე, ფ. 66.

აღნიშნულ დადგენილებაში განსაკუთრებით გაესვა ხაზი წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე შრომის პირობების მოწესრიგებას. „დაევალოს შუა აზიისა და ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოებს და შრომის სახალხო კომისარიატს პროფორგანიზაციებთან ერთად სწრაფად შეუდგნენ წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე შრომის პირობების მოწესრიგებას და გაუმჯობესებას. ამისათვის მომზადდეს და ცხოვრებაში გატარდეს ღონისძიებანი მუშათა საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესების, მათი სასურსათო პროდუქტებით მომარაგების, სამედიცინო დახმარების ორგანიზაციისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო მომსახურების შესახებ. დაწესდეს მუშათა მომსახურების უზრუნველყოფის ნორმები²⁵.

1929 წლის 13 ივნისს საბჭოთა კავშირის კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო რეზოლუცია მებამბეობის განვითარების ხუთწლიანი გეგმის გადასინჯვის შესახებ, რომელიც ითვალისწინებდა 1932 წლისათვის ბამბის მოსავლის გადიდებას 36 მილიონი ფუთის ნაცვლად 48 მილიონ ფუთამდე. „მებამბეობის განვითარება — აღნიშნული იყო რეზოლუციებში — მიმდინარე ხუთწლედში უნდა ვითარდებოდეს ბამბის ნათესი ფართობის გადიდებისთვის ჩვენი შესაძლებლობების მაქსიმალურად დაჩქარების გზით“. აქედან გამომდინარე, ცენტრალური კომიტეტი შემდეგ მითითებებს იძლეოდა: ა) გადასინჯოს წყალთა მეურნეობის სამუშაოთა გეგმები იმ მიმართებით, რომელიც უზრუნველყოფს სარწყავი არხების მშენებლობათა რაიონებში ბამბეულის ნათესი ფართობისა და მოსავლიანობის განუხრელ ზრდას; ბ) უმოკლეს ვადაში აღდგენილ იქნეს ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხები, რომელიც არ საჭიროებენ ამისათვის დიდ კაპიტალდახანდებებს და ამ გზით ათვისებულ იქნას ამჟამად გამოუყენებელი მიწები; გ) უკეთ იქნას გამოყენებული მოქმედი სარწყავი სისტემები, რაციონალიზაციისა და წყლით სარგებლობის გაუმჯობესების გზით; დ) გაფართოვდეს სამუშაოები მექანიკური მორწყვის მოწყობისათვის იმ მიწებზე, სადაც წყლის თვითღინებით მორწყვა არ ხერხდება და სხვა²⁶.

ამ მითითებათა შესაბამისად, ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოს 1929 წლის გადაწყვეტილებით, ბამბის კულტურის ნათესი ფართობი ამიერკავკასიაში 1930 წლისათვის

²⁵ ЦК ВКП(б) СССР, ф. 374, оп. 9, д. 454, л., 68.

²⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 7.

უნდა გაზრდილიყო 181 900 ლესეტიანმდე. გარდა ამისა, დაისახა ღონისძიებანი ირიგაციის დარგში საშენ მასალათა ტრანსპორტირებისა და მომარაგების საქმის გაუმჯობესებისათვის.

ზემდგომი ორგანოების გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ შეადგინა წყალთა მეურნეობის განვითარების ხუთწლიანი გეგმა, რომლის ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა 1932 წლისათვის ბამბის ნათესი ფართობის აყვანა 300 000 ჰექტარამდე²⁷.

საირიგაციო მშენებლობათა ობიექტების შერჩევისას, ხუთწლიანი გეგმით ძირითადად გამახვილდა ყურადღება მსხვილ საირიგაციო სამუშაოებზე, რადგანაც მცირე სამუშაოები და არსებული ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხები ბამბის ნათესებს ზაფხულის პერიოდში სარწყავი წყლით ვერ უზრუნველყოფდა. ამასთან ერთად, ხუთწლიანი გეგმით გათვალისწინებულ მსხვილ საირიგაციო სამუშაოთა ფართოდ გაშლის მთავარი სტიმული უნდა გამხდარიყო სოფლის მეურნეობის განსაზოგადოების ფორმა, რის შედეგადაც 1932/33 წელს 60 ათას ჰექტარზე მეტი ფართობი უნდა ყოფილიყო მსხვილი მეზამბეობის მეურნეობის გამგებლობაში²⁸.

ხუთწლედის ბოლო წელს (1932 წ.) ამიერკავკასიაში სარწყავი მიწის ფართობს უნდა მიეღწია 1 326,5 ათას ჰექტარამდე, აქედან ბამბა უნდა დაეთესათ 329,6 ათას ჰექტარზე, რისთვისაც გათვალისწინებული იყო 333 236 მანეთის დახარჯვა²⁹.

ხუთწლიანი გეგმის შესრულებასა და ბამბის ნათესი ფართობის გადიდებასთან დაკავშირებით წყალთა მეურნეობის ორგანოების სტრუქტურაში რიგი ცვლილებები მოხდა. წყალთა მეურნეობის ორგანოები მთლიანად დაექვემდებარა მეზამბეობის ორგანოებს, ხოლო წყალთა მეურნეობის პრობლემების გადაწყვეტა ხდებოდა მეზამბეობის განვითარების თვალსაზრისით.

შრომისა და თავდაცვის საბჭოს 1930 წლის 6 იანვრის და საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1930 წლის 11 იანვრის მითითებით, სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან არსებული ხაკავშირო წყალთა მეურნეობის კომიტეტის („ვსესეკომვოდის“) ფუნქციები გადაეცა საკავშირო მიწათმოქმედების სახალხო კომი-

27 საქ. სსრ ცსა (თბალისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 994, ფურც. 8.

28 იქვე.

29 იქვე.

სარიაცტს. აღნიშნული კომისარიატის სისტემაში წყალთა მეურნეობის საერთო ხელმძღვანელობა დაეკისრა მეზამბეობის მთავარ კომიტეტს („გლავხლოპკომს“)³⁰. რაც შეეხება წყალთა მეურნეობის დაგეგმვას, იგი დარჩა სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის კომპეტენციაში, რისთვისაც შეიქმნა წყალთა მეურნეობის სპეციალური ჯგუფი.

საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1930 წლის 11 იანვრის მითითების შესაბამისად, მეზამბეობისა და წყალთა მეურნეობის რეორგანიზაციის შესახებ, ამიერკავკასიაში (ქ. თბილისში) შეიქმნა მეზამბეობის მთავარი კომიტეტის ამიერკავკასიის განყოფილება („ზაკხლოპკომი“), მთავარი კომიტეტის რწმუნებულის მეთაურობით³¹.

1930 წლის 16 თებერვალს ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭოსა და უმაღლეს ეკონომიურ საბჭოს გადაწყვეტილებით, „ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მეზამბეობისა და წყალთა მეურნეობის ორგანოების რეორგანიზაციის შესახებ“, წყალთა მეურნეობის სამმართველო („ზაკვოდხოზი“) ლიკვიდირებული იქნა და მისი ფუნქციები გადაეცა მეზამბეობის კომიტეტს. ამასთან ერთად, მეზამბეობის კომიტეტთან შეიქმნა ორი ტრესტი: 1) ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის ნაგებობათა სამშენებლო ტრესტი („ზაკვოდსტროი“) და 2) ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის კვლევითი და საპროექტო ტრესტი („ზაკვოდპროიზი“). ამ ორი ტრესტის კომპეტენციაში შევიდა ყველა მსხვილი საირიგაციო ობიექტთა კვლევითი, საპროექტო და სამშენებლო სამუშაოთა წარმოება ამიერკავკასიის მასშტაბით³².

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის ტექნიკური საბჭო გადაკეთდა ტექნიკურ საბჭოდ და დაექვემდებარა ამიერკავკასიის მეზამბეობის კომიტეტს. ამ უკანასკნელის გამგებლობაში შევიდა აგრეთვე რესპუბლიკების წყალთა მეურნეობის სამმართველოები და ყარაიზის რესპუბლიკათაშორისო სარწყავი სისტემა.

აღნიშნული რეორგანიზაციის შედეგად რესპუბლიკური წყალთა მეურნეობის სამმართველოების ფუნქციები საკმაოდ შეიზღუდა. მათ დაუტოვეს მხოლოდ სარწყავი არხების ექსპლოატაციის, წვრილი საირიგაციო მშენებლობისა და საკვლევ-საპროექტო სამუშაოთა წარმოების ფუნქციები³³.

³⁰ ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 496, л. 2.

³¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 15.

³² იქვე.

³³ იქვე, ფურც. 16.

რაც შეეხება ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის საცდელ-კვლევით ინსტიტუტს, იგი გადავიდა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში და პირველ რიგში დაევალა იმ სამუშაოთა წარმოება, რომელიც მებაამეობის კომიტეტის ინტერესებს შეესაბამებოდა.

ცვლილება განიცადა წყალთა მეურნეობის ადგილობრივმა ორგანოებმაც. ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს დადგენილებით „ადგილობრივ წყალთა ადმინისტრაციის შესაბამის აღმასრულებელ კომიტეტებთან დაქვემდებარების შესახებ“, გატარებული იქნა წყალთა მეურნეობის ადგილობრივი მმართველობის შემდეგი სტრუქტურა: 1) წყალთა მეურნეობის საოლქო მმართველობა, რომელიც დაექვემდებარა საოლქო (სამაზრო) აღმასრულებელ კომიტეტს. 2) წყალთა რაიონი, რომელიც ტერიტორიულად გაუთანაბრდა რაიონის ადმინისტრაციულ საზღვრებს. 3) სამირაბოები, რომელიც ტერიტორიულად გაუთანაბრდა სასოფლო საბჭოს ადმინისტრაციულ საზღვრებს³⁴.

1930 წელს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში დაიწყო ახალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა.

ჩვენს რესპუბლიკაში გაუქმებულ იქნა ოლქები და მაზრები. ძირითად რგოლად, რომელსაც უშუალოდ უკავშირდებოდა რესპუბლიკის ხელმძღვანელი ორგანოები, აღიარებულ იქნა რაიონი. სულ საქართველოში შეიქმნა 48 რაიონი და სამი ქალაქის საბჭო (თბილისის, ქუთაისის, ფოთის), რომლებიც უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ რესპუბლიკის ხელმძღვანელ ორგანოებს³⁵.

ახალ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაზე გადასვლასთან დაკავშირებით შეიცვალა წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფაც.

1930 წლის 23 ივლისს საბჭოთა კავშირის სახკომსაბჭოს მითითების საფუძველზე წყალთა მეურნეობის ოლქები გაუქმებულ იქნა, ხოლო მათ ნაცვლად შეიქმნა წყალთა მეურნეობის რაიონები. ძირითადი ნიშანი, რომელიც საფუძვლად დაედო წყალთა მეურნეობის დარაიონებას, იყო ის, რომ ერთ წყალთა მეურნეობის რაიონს ჰიდროლოგიურად უნდა მოეცვა საირიგაციო არხები

34 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 994, ფურც. 59.

35 საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1960, ტ. III, გვ. 100.

(სათავიდან — წყალსაგდებამდე), რომლებსაც საერთო მკვებავი წყარო გააჩნდათ.

საქართველოში გაუქმებულ წყალთა მეურნეობის ოლქების ნაცვლად ჩამოყალიბდა 14 წყალთა მეურნეობის რაიონი: 1) ქუთაისის, 2) ხონის, 3) ახალციხის, 4) ბორჩალოს, 5) ლუქსემბურგის, 6) საგარეჯოს, 7) მცხეთის, 8) გორის, 9) კასპის, 10) თბილისის, 11) გურჯაანის, 12) ოზურგეთის, 13) აჭარის, 14) აფხაზეთის. გარდა აღნიშნული რაიონებისა, შეიქმნა სამი სასისტემო სამმართველო³⁶ (ალაზნის, ტირიფონის და „საბჭოთა — მაშველის“).

წყალთა მეურნეობის ასეთ დიდ რეორგანიზაციას რიგი გართულებები მოჰყვა, რაც მეტად აფერხებდა საირიგაციო მშენებლობათა განვითარებას ამიერკავკასიაში.

საქართველოს წყალთა მეურნეობაში არსებულ ნაკლოვანებებზე გაამახვილა ყურადღება საქართველოს კომუნისტური პარტიის VII ყრილობამ (1930 წ. მაისი). ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამია: „ყრილობა ხაზს უსვამს, როგორც ძირითად ნაკლს ამ დარგში, მელიორაციის და ირიგაციის საერთო გეგმების სათანადოდ შეუთანხმებლობას მიწის სათანადო ფართობის გამოყენების გეგმებთან. ყრილობა წინადადებას აძლევს ცეკას ამ მომენტს მიაქციოს განსაკუთრებული ყურადღება და სისწორით ჩამოაყალიბოს წყალთა მეურნეობის შემდგომი სამუშაოების კონკრეტული გეგმა, ამ მიზნისათვის გადადებულ თანხის რაციონალურად და ეფექტურად გამოყენების თვალსაზრისით“³⁷.

1930 წლის ივნისში გაიმართა საბჭოთა კავშირის კპ(ბ) XVI ყრილობა, რომელიც ისტორიაში შევიდა როგორც მთელ ფრონტზე გაშლილი სოციალისტური შეტევის ყრილობა. მან საკოლმეურნეო მოძრაობის შემდგომი განვითარების ვრცელი პროგრამა დასახა. ყრილობის გადაწყვეტილებანი ამიერკავკასიის კომუნისტებს ავალებდა მძიმე მრეწველობასთან ერთად სოფლის მეურნეობის უფრო სწრაფ განვითარებას და ხუთწლიანი გეგმის 4 წელიწადში შესრულების უზრუნველყოფას.

ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესაბამისად ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭომ მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა.

³⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 57.

³⁷ საქართველოს კომპარტიის (ბ) VII ყრილობის რეზოლუციები, ტფ., 1930, გვ. 44.

სოფლის მეურნეობის ასამაღლებლად. კერძოდ, წყალთა მეურნეობის შესახებ აღნიშნულია: „ამიერკავკასიაში წყალთა მეურნეობის რეორგანიზაციის შესახებ“, სადაც დასახული იყო გზები ამ დარგში არსებულ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად. აღნიშნული დადგენილებების საფუძველზე აღდგენილი იქნა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო („ზაკვოდხოზი“). იგი შეყვანილი იქნა ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში³⁸.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაეკისრა საგეგმო, ორგანიზაციული და ტექნიკური ხელმძღვანელობა, წყალთა მეურნეობის ორგანოების მუშაობის კონტროლი და მეთვალყურეობა, სარწყავი არხების ექსპლუატაცია, ახალ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათა წარმოება, ხელოვნურ ნაგებობათა პროექტირება და სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ჩატარება, გარდა ამისა, წყალთა მეურნეობის დარგში სათანადო სპეციალისტების მომზადება და მათი გამოყენება³⁹.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ისევ გადაეცა სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი და წყალთა მეურნეობის ტექნიკური საბჭო. ტრესტები „ზაკვოდსტროი“ და „ზაკვოდპროიზი“ მთლიანად დაექვემდებარა აღნიშნულ სამმართველოს, ხოლო შემდეგ კი — სულ გაუქმდა.

აღნიშნული მდგომარეობა გაგრძელდა 1931 წლის ივნისამდე.

1931 წლის 3 ივნისს სკკპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება მეზამბეობის მთავარი კომიტეტის („გლავხლოპკომის“) რეორგანიზაციისა და ოთხი საკავშირო მეზამბეობის გაერთიანების ჩამოყალიბების შესახებ, რომელთა საფუძველზე შეიქმნა ამიერკავკასიის მეზამბეობის გაერთიანება („ზხო“), რომელიც შევიდა საკავშირო მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში.

ამ ორგანოს დაევალა: მეზამბეობის განვითარების ყოველმხრივი დაჩქარება, როგორც ფართობის ათვისების შესაძლებლობის სრულად გამოყენების, ისე მოსავლიანობის ამაღლების და მისი მსხვილი განსაზოგადოებული მექანიზებული მეურნეობის ფორმაზე გარდაქმნის გზით, საფეიქრო მრეწველობისთვის მტკიცე

³⁸ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 16.

³⁹ იქვე.

ნედლეული ბაზის შექმნა და საირიგაციო მეურნეობათა წარმოება⁴⁰.

1931 წლის 19 ივნისს ამიერკავკასიის მთავრობამ ისევ გააუქმა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველო და მისი ფუნქციები გადასცა ამიერკავკასიის მეზამბეობის გაერთიანებას („ზხო“-ს). ამასთან ერთად, აღდგენილი იქნა საირიგაციო სამშენებლო და საკვლევ-საპროექტო ტრესტები⁴¹.

ამიერკავკასიის მეზამბეობის გაერთიანების სისტემაში შევიდა წყალთა მეურნეობის სამეცნიერო-საცდელი ინსტიტუტი და წყალთა ტექნიკური საბჭო.

რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოების ხელმძღვანელობის, სარწყავ სისტემათა ექსპლუატაციის, მათი რეკონსტრუქციისა და წვრილი საირიგაციო სამუშაოების წარმოებისათვის, ამიერკავკასიის მეზამბეობის გაერთიანებასთან შეიქმნა საირიგაციო სამმართველო⁴². იმ რაიონებში, სადაც ჩამოყალიბებული იყო მანქანა-ტრაქტორთა სადგურები, ამიერკავკასიის სახკომსაბჭოს 1931 წლის 26 სექტემბრის გადაწყვეტილებით, ამიერკავკასიის მეზამბეობის გაერთიანებამ წვრილ საირიგაციო სისტემათა ხელმძღვანელობა, მათი შეკეთება და რეკონსტრუქცია გადასცა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურებს⁴³.

ამასთან ერთად, 1931 წლის სექტემბერში ამიერკავკასიის სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის შემადგენლობაში ჩამოყალიბდა წყალთა მეურნეობის სექტორი, რომელმაც თავის ხელში აიღო ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის დაგეგმვის ხელმძღვანელობა⁴⁴.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობაში დაშვებული ასეთი ხშირი ცვლილებები და წყალთა მეურნეობის პრობლემების გადაწყვეტა მეზამბეობის განვითარების პოზიციებიდან, ვერ იძლეოდა საკმაო ეფექტს, განსაკუთრებით ჩვენს რესპუბლიკაში.

40 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 17.

41 იქვე, საქ. 994, ფურც. 72.

42 იქვე.

43 იქვე, ფ. რ — 660, ან. I, საქ. 635, ფურც. 196.

44 იქვე, საქ. 413, ფურც. 157.

წყალთა მეურნეობის დაქვემდებარება მებაზეობის ორგანო-
ებსადაც გამართლებული იყო ისეთი რესპუბლიკებისათვის, რომ-
ლებიც წარმოადგენდნენ ჩვენს ქვეყანაში ბამბის ძირითად მწარ-
მოებლებს, რადგანაც ამით მჭიდრო კავშირი იქმნებოდა ბამბის
კულტურის განვითარებასა და მისთვის აუცილებელი წყლის რე-
სურსების გამოყენების პირობებს შორის, — ასეთ ორგანიზაციულ
ფორმას საქართველოს სპეციფიკურ პირობებში, სადაც ბამბის
ნათესს შედარებით მცირე ადგილი ეჭირა, ხოლო წყალთა მეურნე-
ობას აქ სხვა მრავალი, არანაკლებ მნიშვნელოვანი ამოცანის გა-
დაწყვეტა ეკისრებოდა, კერძოდ, ისეთი ძვირფასი, რენტაბელური
კულტურების განვითარება, როგორიც არის თამბაქო, ვაზი, ჭარხა-
ლი და სხვა, არ შეეძლო დადებითი შედეგი მოეტანა.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის საქმის მოუგვარებლო-
ბაზე გაამახვილა ყურადღება და მისი სასწრაფოდ გამოსწორება
მოითხოვა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრა-
ლურმა კომიტეტმა თავის 1931 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილე-
ბაში. მასში აღნიშნული იყო: „საკავშირო კპ(ბ) ცენტრალური კო-
მიტეტი თვლის, რომ ცენტრალურ ამოცანას, რომელზედაც დამო-
კიდებულია ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობის ტექნიკური რე-
კონსტრუქციის წარმატება, წარმოადგენს წყალთა მეურნეობის
გადაჭრით გარდაქმნა, რომელიც ვიწრო ადგილად გადაიქცა სოფ-
ლის მეურნეობის აღმავლობაში. ამ დარგში უმთავრეს ამოცანად
უნდა ჩაითვალოს არსებულ საირიგაციო სისტემათა გაუმჯობესე-
ბა და რაციონალიზაცია... დაევალოს ამიერკავკასიის სამხარეო
კომიტეტს და ნაციონალურ კომპარტიების ცენტრალურ კომიტე-
ტებს მობილიზაცია გაუკეთონ ამ საქმისათვის საჭირო ადგილობ-
რივ რესურსებს“⁴⁵.

საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ცენტრალური კომიტე-
ტის დადგენილების ცხოვრებაში გასატარებლად ამიერკავკასიის
კომუნისტებმა მთელი ძალები დარაზმეს. ამას მიეძღვნა საქართვე-
ლოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის ნოემბრის პლე-
ნუმი.

სოფლის მეურნეობის დარგში მუშაობის გაუმჯობესებისათვის
პლენუმმა მიიღო მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებანი, კერძოდ,
წყალთა მეურნეობის ორგანოთა მუშაობის ღონის ამალგების შე-

⁴⁵ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 675, ან. 1, საქ. 1969, ფურც. 1, გზ.
«Правда», 1931, 3 ноябрь, № 304.

სახეზე. პლენუმის გადაწყვეტილებაში აღნიშნული იყო: „უურადლება მიექცეს თამბაქოს, რამის, ციტრუსოვანი კულტურის, მევენახეობისა და მეხილეობის შემდგომ განვითარებას. მოგვარდეს ტექნიკური კულტურების რაიონების მომარაგება პურით. გაძლიერდეს საირიგაციო, სამელიორაციო მუშაობა და დაჩქარდეს სამგორის პრობლემის გადაჭრა“⁴⁶.

წყალთა მეურნეობის მდგომარეობის შემდგომი გაუმჯობესების საკითხს აგრეთვე დიდი ყურადღება დაუთმო საქართველოს კ(ბ) VII ყრილობამ (1932 წ. იანვარი). საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების საქმეში მან ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მიიჩნია წყალთა მეურნეობის მდგომარეობის მოგვარება.

1932 წელს წყალთა მეურნეობის ორგანოები ისევ დაექვემდებარნენ ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების კომისარიატს. ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს 1932 წლის 8 მარტის დადგენილებაში აღინიშნა: „ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სწორედ დაყენებისა და მისი რაციონალურ-გეგმური განვითარების, აგრეთვე სახალხო მეურნეობის საქიროებათა უკეთ დაკმაყოფილების ღონისძიებათა ერთიანი ხელმძღვანელობის უზრუნველყოფის მიზნით, კერძოდ, წყლის რესურსების გამოყენების, რეგულირების, განაწილებისა და შესწავლისათვის — ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში ჩამოყალიბდეს ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის დამოუკიდებელი სამმართველო სადირექტივო, საგეგმო და ოპერატიული ფუნქციებით“⁴⁷.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ისევ დაექვემდებარა რესპუბლიკური წყალთა მეურნეობის სამმართველოები, რომელიც თავის მხრივ შედიოდა რესპუბლიკური მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში.

ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველომ იმუშავა 1932 წლის 20 ნოემბრამდე. ზემდგომი სადირექტივო ორგანოების გადაწყვეტილებით იგი საბოლოოდ გაუქმებული იქნა. მის მაგივრად ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატში შეიქმნა წყალთა მეურნეობის სპეციალური ორგანო — საირიგაციო სექტორი⁴⁸.

⁴⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1931 წლის 14 ნოემბერი.

⁴⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 1339, ფურც. 2.

⁴⁸ იქვე, საქ. 1201, ფურც. 11.

მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სისტემაში წყალთა მეურნეობის ორგანოთა გადასვლამ საკმაოდ კარგი შედეგი გამოიღო. მნიშვნელოვნად ამაღლდა საირიგაციო მშენებლობათა ტემპები და გაუმჯობესდა სამუშაოთა ხარისხი.

1933 წლის იანვარში საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური სარევიზიო კომისიის გაერთიანებულმა პლენუმმა აღნიშნა საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების ხუთწლიანი გეგმის ვადაზე ადრე შესრულება. ხუთწლედ შესრულდა 4 წელსა და 3 თვეში, რის შედეგადაც სსრ კავშირი აგარარული ქვეყნიდან ინდუსტრიულ ქვეყნად გადაიქცა.

პირველი ხუთწლიანი გეგმა ასევე წარმატებით და ვადამდე (4 წელიწადში) შეასრულა საქართველომ.

ხუთწლედში სერიოზული მიღწევები იქნა მოპოვებული როგორც მრეწველობის, ისე სოფლის მეურნეობის დარგში.

სოფლის მეურნეობის ამაღლებასთან ერთად მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვეს საირიგაციო მშენებლობათა დარგში. პირველი ხუთწლედის ბოლოს, 1932 წლის ოქტომბერში, საკავშირო მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის მიერ შემოწმებული იქნა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობა. თავის მოხსენებებში შემმოწმებელი კომისია აღნიშნავდა: „განვლილი ხუთწლედის მანძილზე ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობაში უდავოდ არის კოლოსალური მიღწევები; მიღებული იქნა სარწყავი ფართობის დიდი ნაშთი, ჩატარდა მთელი რიგი მსხვილი საირიგაციო მშენებლობები, მაგრამ ამასთან ერთად, არის სერიოზული დარღვევები და ნაკლოვანებები, რომელიც უმოკლეს ვადაში უნდა იქნეს აღმოფხვრილი“⁴⁹.

კომისია განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ პირველ ხუთწლედში ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობაში არსებული წარმატებები, მიღწეული იქნა არა მარტო წყალთა მეურნეობების ორგანოთა მუშაობის, არამედ უმთავრესად ამიერკავკასიის მთავრობის საერთო ხელმძღვანელობისა და ადგილობრივი მოსახლეობის თვითმოქმედების შედეგად⁵⁰.

პირველ ხუთწლედში ახალი საინჟინრო ტიპის სარწყავი არხების მშენებლობისა და ძველი ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხების

⁴⁹ ЦГАНХ СССР, ф. 7486, оп. 1, л. 34, л. 32.

⁵⁰ იქვე, ფ. 31.

ბის რეკონსტრუქციის შედეგად საქართველოში მიღებული იქნა 73 200 ჰექტარი სარწყავი ფართობის ნამატი⁵¹.

საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლიანი გეგმის შესრულების შემდეგ, ჩვენი ხალხი ჩაება მეორე ხუთწლიანი გეგმის ვადაზე აღრე შესრულებისათვის ბრძოლაში. სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების მეორე ხუთწლიანი გეგმა განიხილა და მიიღო პარტიის XVII ყრილობამ (1934 წ. იანვარი).

პირველი ხუთწლედის სამეურნეო წარმატება, გეგმიანი მეურნეობის ხელმძღვანელობის გამოცდილება და მასების შრომითი ენთუზიაზმი შესაძლებელს ხდიდა სახალხო მეურნეობის მეორე ხუთწლედში უფრო დიდი გეგმების დასახვას. ეს შესაძლებლობა სავსებით გამოყენებული იქნა. სსრ კავშირის ახალი ხუთწლედი პირველ ხუთწლედზე კიდევ უფრო გრანდიოზულ ამოცანებს ითვალისწინებდა. მეორე ხუთწლედის კაპიტალურ სამუშაოთა მოცულობა ორჯერ და კიდევ მეტად აღემატებოდა პირველი ხუთწლედის სამუშაოებს⁵².

რაც შეეხება წყალთა მეურნეობას, საბჭოთა კავშირში — მეორე ხუთწლიანი გეგმით საირიგაციო სამუშაოთა ჩატარების შედეგად, გათვალისწინებული იყო სარწყავი ფართობის გაზრდა ერთი მილიონი ჰექტარით⁵³.

მეორე ხუთწლიანი გეგმით საქართველოში გათვალისწინებული იყო 188 100 ჰექტარი ახალი სარწყავი ფართობის მიღება საირიგაციო მშენებლობათა გზით, ხოლო 82 100 ჰექტარი — სარეკონსტრუქციო სამუშაოების ჩატარების გზით. მეორე ხუთწლედის ბოლოს საქართველოში სულ უნდა მორწყულიყო 270 200 ჰექტარი ფართობი⁵⁴.

ამ ამოცანის წარმატებით შესასრულებლად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა წყალთა მეურნეობის მოწესრიგებას. 1933 წელს წყალთა ადმინისტრაციული დაყოფა შეიცვალა, ჩამოყალიბდა 17 წყალთა მეურნეობის რაიონი და ერთი სასისტემო სამმართველო (ალაზნის)⁵⁵.

51 Архив министерства сельского хозяйства СССР (АМХ СССР), ф. 1, оп. 412, связка 3305, д. 1, л. 1.

52 საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. III, თბ., 1960, გვ. 141.

53 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 79, ფ. 103.

54 იქვე, საქ. 55, ფურც. 41.

55 იქვე, საქ. 58, ფურც. 56.

1934 წლის 1 ივლისიდან საბჭოთა კავშირის მასშტაბით, მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის ორგანოთა რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით, საქართველოს წყალთა მეურნეობა გადაყვანილი იქნა მიწათმოქმედების კომისარიატის მარცვლეულის სამმართველოს გამგებლობაში, სადაც წყალთა მეურნეობა წარმოდგენილი იყო საირიგაციო განყოფილების სახით. ძალიან მალე გამომქლავნდა ამ ორგანოს უუნარობა და არაოპერატიულობა. საირიგაციო განყოფილება ფაქტიურად მარცვლეულის სამმართველოს ერთგვარ დანამატს წარმოადგენდა, რომელსაც სათანადო ორგანიზებული კავშირიც არ გააჩნდა მასთან. ასეთი მდგომარეობა სასწრაფოდ იქნა გამოსწორებული. 1935 წლის დასაწყისში მიწათმოქმედების კომისარიატის სისტემაში საქართველოს წყალთა მეურნეობის ხელმძღვანელობისათვის გამოიყო სპეციალური ორგანო დამოუკიდებელი ბალანსით — წყალთა მეურნეობის სამმართველო⁵⁶.

საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატთან არსებულ წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ხელში თავმოყრილი იქნა რესპუბლიკის მთელი წყალთა მეურნეობა. გამონაკლისს შეადგენდა მხოლოდ კოლხეთის ქაობის ამომშრობი ორგანიზაცია „კოლხიდიშენი“ და ყარაიაზის რესპუბლიკათაშორისო სარწყავი სისტემა, რომელიც უშუალოდ ამიერკავკასიის მიწათმოქმედების კომისარიატის წყალთა სამმართველოს გამგებლობაში შედიოდა.

საქართველოს წყალთა მეურნეობის ცენტრალური სამმართველო შედგებოდა ხუთი სექტორისაგან: საწარმოო, საექსპლოატაციო, საპროექტო-კვლევითი, საგეგმო-ფინანსური და მომარაგების. სამმართველოს სათავეში ედგა მმართველი, რომელიც უშუალოდ ემორჩილებოდა მიწათმოქმედების კომისარს. სამმართველოსთან მოქმედებდა რესპუბლიკური წყალთა მეურნეობის ტექნიკური საბჭო, რომელიც იხილავდა რესპუბლიკაში წარმოებულ წყალთა მეურნეობის სამუშაოების პროექტებს და ხარჯთაღრიცხვებს. წყალთა ტექნიკური საბჭოს გადაწყვეტილებებს ამტკიცებდა მიწათმოქმედების კომისარია.

წყალთა მეურნეობის სამმართველო ხელმძღვანელობდა წყალთა მეურნეობის რაიონებს. 1936 წელს წყალთა მეურნეობის აღწინისტრაციული დაყოფა ისევ შეიცვალა და ჩამოყალიბდა 9 წყალთა მეურნეობის რაიონი, 9 სასისტემო სამმართველო და 12 ჰიდრო-

ტექნიკური პუნქტი⁵⁷. 1938 წლის 13 აპრილს საქართველოს მიწათმოქმედების კომისარიატის (№ 2—235) გადაწყვეტილებით საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სისტემაში ორგანიზებული იქნა 16 წყალთა მეურნეობის რაიონი და სამი (აჭარის, აფხაზეთის და სამხ. ოსეთის) წყალთა მეურნეობის სამმართველო⁵⁸.

წყალთა რაიონების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა და სტრუქტურა თუმცა მარტივი იყო, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ბევრ სიძნელეს ქმნიდა. ეს პირველ რიგში აიხსნებოდა იმით, რომ სუსტი იყო კავშირი წყალთა მეურნეობისა და ადმინისტრაციული რაიონების ორგანოებს შორის. მეორე მხრივ, შეიმჩნეოდა ნაკლოვანებები ცალკეულ სარწყავ არხთა ექსპლოატაციაში, რადგანაც ყველგან არ მოხერხდა, რომ წყალთა მეურნეობის რაიონს ტერიტორიულად მთლიანად მოეცვა სარწყავი სისტემა.

წყალთა მეურნეობის რაიონს სათავეში ედგა გამგე. მომსახურე პერსონალის რიცხვი დამოკიდებული იყო წყალთა რაიონის სარწყავ ფართობზე. დატვირთვის საშუალო ფართობი, რომელსაც პერსონალი ემსახურებოდა, შეადგენდა: ჰიდროტექნიკოსისათვის 5 000—7 000 ჰექტარი, უფროსი მერუესთვის 2 500—3 500 ჰექტარი, მეურესთვის 1 500—1 800 ჰექტარი. საერთოდ ერთ ჰიდროტექნიკოსზე მოდიოდა 2 უფროსი და 4 უმცროსი მერუე. ზაფხულობით, ვეგეტაციის პერიოდში, სეზონური მუშაყების დაქირავების დროს, უმცროსი მერუეს საშუალო დატვირთვა მცირდებოდა 700 ჰექტარამდე⁵⁹.

საქართველოს წყალთა მეურნეობის ორგანოთა აღნიშნული სტრუქტურა მოქმედებდა 1941 წლამდე. ამ წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველო გადაკეთდა წყალთა მეურნეობის კომისარიატად. 1946 წელს კი — კომისარიატების საერთო ორგანიზაციასთან დაკავშირებით, საქართველოს წყალთა მეურნეობის კომისარიატი გადაკეთდა სამინისტროდ და დაექვემდებარა საკავშირო ტექნიკური კულტურების სამინისტროს.

ფ. 2. მშრომელთა აქტივობის ზრდა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე

საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რელსებზე გადასვლამ მეტად ხელსაყრელი პირობები შექმნა მშრომელთა

⁵⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 137, ფურც. 25.

⁵⁸ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 132, ფურც. 35.

⁵⁹ АМХ СССР, ф. 1, оп. 412, связька 1244, д. 121, л. 113.

აქტივობის ზრდისათვის. ხალხის შრომითმა შემართებამ და ენთუზიაზმმა სოფლის მეურნეობის თითქმის ყველა სფეროში იჩინა თავი. იგი განსაკუთრებით გამომჟღავნდა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე. წყალთა მეურნეობის წინაშე დასახულ ამოცანათა წარმატებით გადაჭრა დიდად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ შეძლებდნენ საბჭოთა და პარტიული ორგანიზაციები, წყალთა მეურნეობის ორგანოები და სამელიორაციო კოოპერაციები მშრომელთა მასების ინიციატივისა და თვითმოქმედების გამოყენებას, მათი შრომითი აქტივობის ამაღლებას.

ახალი საინჟინრო და ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხების მშენებლობაში მშრომელთა ფართო ფენების ჩაბმისა და მათი ენთუზიაზმის ამაღლების უზრუნველსაყოფად საქართველოს კომუნისტური პარტიისა და მთავრობის მიერ გადაიდგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები; დიდი ყურადღება მიექცა საირიგაციო მშენებლობებზე პარტიული და კომკავშირული მუშაობის გაუმჯობესებას. მსხვილ სამშენებლო ობიექტებზე სამუშაოდ გაიგზავნა ბევრი გამოცდილი პარტიული და კომკავშირული მუშაკი. ისინი რაზმავდნენ რესპუბლიკის სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულ მშენებლებს, აყალიბებდნენ შრომით კოლექტივებს და ცდილობდნენ მათი მუშაობის გამართვას. საირიგაციო ობიექტებზე ხშირად ჩამოდიოდნენ და სამუშაოებს კონტროლს უწევდნენ რესპუბლიკის პარტიისა და მთავრობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები. განსაკუთრებით მიექცა ყურადღება მშენებლობათა სამშენებლო მასალით მომარაგებას, მუშების საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებას, მათ სასურსათო პროდუქტებით ნომარაგებას, კულტურულ-საგანმანათლებლო მომსახურებას და სხვა.

პარტიისა და მთავრობის ღონისძიებებს საქართველოს მშრომელები გაზრდილი შრომითი აქტივობით პასუხობდნენ. განსაკუთრებით დიდი ენთუზიაზმი იყო ახალგაზრდობაში. ათასობით ჯაბუკმა და ქალიშვილმა პარტიის მოწოდებით, კომკავშირული საგზურებით მიაშურა საირიგაციო მშენებლობებს. საქართველოს ახალგაზრდობის შრომითი აქტივობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე ფურცელს, რომელიც წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე იქნა გამოვლენილი, წარმოადგენს კომკავშირელთა ათღლიანი ლაშქრობა. იგი 1929 წლის გაზაფხულზე მოეწყო პარტიისა და მთავრობის მოწოდების შესაბამისად და მასში აქტიური მონაწილეობა მიიღო რესპუბლიკის თითქმის ყველა პარტიულმა და კომკავშირულმა ორგანიზაციამ.

ათდლიან ლაშქრობას, რომელიც მთელი ამიერკავკასიის მასშტაბით ჩატარდა, წინ უძღოდა ხანგრძლივი და გულმოდგინე მოსამზადებელი მუშაობა. 1929 წლის დასაწყისში შეიქმნა ლაშქრობის მომწყობი კომიტეტი, რომლის თავმჯდომარედ არჩეული იქნა მიხა ცხაკაია. კომიტეტის ბიუროს 1929 წლის 23 თებერვლის სხდომაზე მიღებულ იქნა დადგენილება, რომელიც ითვალისწინებდა გაზაფხულზე (არაუგვიანეს 15 აპრილისა) წყალთა მეურნეობის ათდლიანი ლაშქრობის მოწყობას. ლაშქრობის მიზანი იყო სარწყავი არხების გაწმენდასა და შეკეთებაში კომკავშირლებისა და სოფლის ახალგაზრდობის ფართო ფენების ჩაბმა და მათი შრომითი ენთუზიაზმის გამოყენება. ამიტომაც ლაშქრობას უწოდეს — კომკავშირული. განზრახული იყო ამიერკავკასიის მასშტაბით 110 000 კომკავშირელის გამოყვანა სალაშქროდ. მათ უნდა შეესრულებინათ დაახლოებით 210 000 შრომადღე⁶⁰, რაც ფულზე გადაყვანით უდრიდა 2 მილიონ მანეთს.

ათდლიანი კომკავშირული ლაშქრობის ტექნიკური ხელმძღვანელობა დავალებული ჰქონდა რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოს.

ლაშქრობის მომწყობი კომიტეტის დადგენილებები სისტემატურად იგზავნებოდა და იხილებოდა პარტიულ და კომკავშირულ პირველად ორგანიზაციებში. სოფლის კომკავშირლები დიდი ენთუზიაზმით მოემზადნენ ლაშქრობის ნორმალურად ჩატარებისათვის. სოფლის ახალგაზრდობის დასახმარებლად მუშაობაში ქალაქების უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების და ტექნიკუმების უფროსი კურსელებიც ჩაებნენ. მათთვის რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ორგანიზებული იქნა მოკლევადიანი კურსები, სადაც იღებდნენ ინსტრუქტაჟს.

1929 წლის 27—28 თებერვალს თბილისში ჩატარდა ამიერკავკასიის თათბირი კომკავშირული ლაშქრობის მოწყობისათვის⁶¹.

წყალთა მეურნეობის ათდლიანი ლაშქრობა დაიწყო 1929 წლის აპრილის შუა რიცხვებში. ჩვენს რესპუბლიკაში იგი გადაიქცა ახალგაზრდობის შრომითი ენთუზიაზმის ნამდვილ დემონსტრაციად. ამას ნათლად ადასტურებს ჩატარებული ათდლიანი ლაშქრობის შედეგები.

60 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 660, ან. I, საქ. 677, ფურც. 29.

61 იქვე, ფ. 38.

ქუთაისის წყალთა მეურნეობის ოლქში ათდ-
დლიან ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო 1792 კომკავშირელ-
მა. სამუშაოები წარმოებდა სარწყავი არხების გასაწმენდად და შე-
საკეთებლად, აგრეთვე მდინარეთა ნაპირების გასამაგრებლად. ლაშ-
ქრობის მონაწილეთა მიერ შესრულდა 2777 სამუშაო ღლე⁶². ქვე-
მოთ მოყვანილ ცხრილში კარგად ჩანს კომკავშირელთა მიერ სხვა-
დასხვა ობიექტებზე ჩატარებულ სამუშაოთა რაოდენობა (ცხრი-
ლი 9):

ცხრილი 9

ქუთაისის წყალთა მეურნეობის ოლქში ლაშქრობის მონაწილეთა მიერ
შესრულებულ სამუშაოთა რაოდენობა⁶³

სამუშაო ობიექტები	ათლიურ- ში მონა- წილეთა რაოდე- ნობა	შესრულებულ სამუშაოთა რაოდენობა (კუბ. მ.)	
		მიწის სამუ- შაოები	ქვის სამუ- შაოები
„I საბჭოთა“ არხი	250	450	—
„მაშველის“ „	150	300	—
ზონი-სამტრედიის	985	2870	—
დამი-როკითის	22	50	—
მდინარე ზონის ნაპ. გამაგრება	35	60	—
მდინარე ინგურის ნაპ. გამაგრება	60	—	95
მდინარე ცხენისწყლის ნაპ. გამაგრება	160	—	130
მდინარე ყვირილის ნაპ. გამაგრება	130	—	200
სულ	1792	3730	425

ბორჩალოს წყალთა მეურნეობის რაიონშიც
კომკავშირელთა ათდლიანი ლაშქრობა განსაკუთრებული ორგანი-
ზებულობით ჩატარდა. არუხლოდან, სადახლოდან, ხატის-სოფ-
ლიდან, მულანლოდან, ჯანდარიდან, ხაჩინიდან და სხვა სოფლები-
დან მრავალი კომკავშირელი გამოვიდა რაიონში არსებული სარ-
წყავი არხების გასაწმენდად და შესაკეთებლად. სულ ბორჩალოს

62 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 314, ფურც. 69.

63 იქვე, ფურც. 68.

წყალთა რაიონში გამოყენებული იქნა 2217 კაც-დღე და შესრულდა 3 397 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო. გარდა ამისა, ლაშქრობის მონაწილეთა მიერ გაკეთდა 156 მეტრის სიგრძის ორმაგი წნული ზღუდე სარწყავი არხების სუსტ ადგილებში და გაფართოვდა არხთა კვეთი, რისთვისაც საჭირო გახდა კლდოვანი გრუნტის 15-ჯერ აფეთქება⁶⁴. ლაშქრობის დროს განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა არუხლოს, ქიონეთის, სამწვერის, სადახლოს, ხრამის და მიგირლოს არხების შეკეთებას.

თბილისის წყალთა მეურნეობის ოლქში დედაქალაქის სხვადასხვა დაწესებულებებიდან ასობით კომკავშირელმა მიაშურა საირიგაციო ობიექტებს. მათ მიერ მუხრანის სამირაბოში სარწყავი არხების გაწმენდაზე გამოყენებული იქნა 100 კაც-დღე, ხოლო ნაპირების გამაგრებაზე 40 კაც-დღე. საგარეჯოს სამირაბოში არხების შეკეთებაზე გამოყენებული იქნა 50 კაც-დღე. სოღანლუღის სამირაბოში სარწყავი არხების გაწმენდაზე გამოიყენეს 48 კაც-დღე, ხოლო ნაპირების გამაგრებაზე — 72 კაც-დღე, ავჭალის სამირაბოში — 43 კაც-დღე, საგურამოს სამირაბოში — 22 კაც-დღე⁶⁵ და სხვა. გარდა ამისა, კომკავშირელებმა მონაწილეობა მიიღეს თელოვნის, საგლახაოს, „10 ოქტომბრის“, ხეკორძულის, ლამი-მისაქციელის და სხვა სარწყავი არხების შეკეთებაში.

გორის წყალთა მეურნეობის ოლქში ათდღიანი კომკავშირული ლაშქრობის დროს ჩატარდა სამუშაოები რიგ რაიონებში. მაგალითად, ტყვიავის რაიონში, ლიახვის სამირაბოში გაიწმინდა სარწყავი არხები 22,5 კილომეტრის სიგრძეზე და შესრულდა 1 000 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო. ამისათვის გამოყენებული იქნა 500 კაც-დღე. ძამის სამირაბოში გაიწმინდა სარწყავი არხები 7 კილომეტრის სიგრძეზე და შესრულდა 500 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო. ამისათვის გამოყენებული იქნა 250 კაც-დღე⁶⁶. შეკეთდა მთელი რიგი სარწყავი არხები: თამარაშენის, რუისის, სკრა-ქარელის, დოესის, სიონის, მეჭუდის და სხვა.

ახალციხე — ახალქალაქის წყალთა მეურნეობის რაიონში მუშაობა ძირითადად გაჩაღდა მაჭადის, გოგაშენის, უნწას, ადიგენის, ზარზმის, კორტოხის, კეზოვანის და სხვა სარწყავი არხების შეკეთება-გაწმენდაზე. კომკავშირელთა

64 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 314, ფურც. 71.

65 იქვე.

66 იქვე, ფურც. 72.

გულმოდგინე, უანგარო დახმარებამ დიდი შრომითი ენთუზიაზმი გამოიწვია ადგილობრივ მოსახლეობაში. ისინი აქტიურად ჩაებნენ საერთო შრომაში და შრომითი ბეგარის სახით უფასოდ ასრულებდნენ რიგ სამუშაოებს რაიონის წყალთა მეურნეობის მოსაწყობად. ამ მხრივ თავი გამოიჩინეს ხერთვისის, ნაქალაქევის, ჩუნჩხის, ანაკეთის, ხევაშენის, გორგულის და სხვა სოფლების გლეხობამ.

აჭარის წყალთა მეურნეობის ოლქში ათდღიანი კომკავშირული ლაშქრობის დროს გამოყენებული იქნა 726 სამუშაო დღე და შესრულდა 158 კუბ. მეტრი მიწისა და 40 კუბ. მეტრი ქვის სამუშაოები⁶⁷. შეკეთდა ბელღეთის, ღუზჯუანის, ხინაძირის, ირემაძეების, დიდი აჭარის და სხვა წვრილი სარწყავი არხები.

ოზურგეთის მაზრაში, რომელიც აჭარის წყალთა ოლქში შედიოდა, მდინარე რიონის ჯებირის გასამაგრებლად ლანჩხუთსა და სოფელ შუხუთიდან სამუშაოზე გამოვიდა 139 კომკავშირელი. მათ შეასრულეს 210 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო, ხოლო სოფელ შემოქმედიდან მდინარე ბეუეაზე წნული ჯებირის რიყის ქვებით ამოსაცვებად ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო 195 კომკავშირელმა. მათ შეასრულეს 180 კუბ. მეტრი ქვის სამუშაო. სულ მაზრაში გამოყენებული იქნა 234 სამუშაო დღე⁶⁸, შეკეთდა ლიხაურის, მაკვანეთის, შემოქმედის და გომის სარწყავი არხები.

აფხაზეთის წყალთა მეურნეობის ოლქში კომკავშირელთა ათდღიანი ლაშქრობა უმთავრესად ჩატარდა სოხუმისა და გალის მაზრებში. აქ სამუშაოები ძირითადად მიმდინარეობდა მდინარეთა ნაპირების გასამაგრებლად. სოხუმის მაზრაში გამაგრებულ იქნა მდინარე კოდორის მარჯვენა ნაპირი. ამ სამუშაოებისათვის შესრულდა 120 სამუშაო დღე.

გალის მაზრაში გამაგრებული იქნა მდინარე ოქუშის ორივე ნაპირი. ამ სამუშაოზე კომკავშირლებმა შეასრულეს 169 სამუშაო დღე⁶⁹. აფხაზეთის წყალთა ოლქში ჩატარებულ ათდღიან ლაშქრობას დიდი დახმარება გაუწია ადგილობრივი სოფლების გლეხებმა. ისინი კომკავშირლების მხარდამხარ დიდი შრომითი აქტივობით იბრძოდნენ მდინარეთა ნაპირების გასამაგრებლად.

67 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 314, ფურც. 69.

68 იქვე, გვ. 69.

69 იქვე.

კახეთის წყალთა მეურნეობის ოლქში ჩატარებულ ათდღიან ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო ათასამდე კომკავშირელმა. მათ შეასრულეს 1 600 სამუშაო დღე⁷⁰. კარგი შრომით განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ ართანის, ლაგოდეხის, გრემის, ყვარლის, ველისციხის, შილდის, ბოდბეს და ახალსოფლის კომკავშირელები. სამუშაოები უმთავრესად წარმოებდა მდინარეებისა და ხეების ნაპირების გასამაგრებლად. კახეთის წყალთა ოლქში ჩატარებული ათდღიანი ლაშქრობის შედეგები გამოიხატება შემდეგ ცხრილში (ცხრილი 10):

ცხრილი 10

კახეთის წყალთა მეურნეობის ოლქში ლაშქრობის მონაწილეთა მიერ შესრულებულ სამუშაოთა რაოდენობა⁷¹

სამუშაო ობიექტები	ათდღიურში მონაწილეთა რაოდენობა	შესრულებულ სამუშაოთა რაოდენობა (კუბ. მ.)	
		რიყის ქვის სამუშაოები	ქვის წყობა
მთ. თურდოს ნაპ. გამაგრება	120	110	240
კისის ძევის	150	100	200
ორვილის	90	40	90
დურუჯას	100	90	190
ლაგოდეხორის	110	90	200
ქაბალოს	130	100	210
ლობიტის	80	30	70
სტორის	90	30	80
ს უ ლ	870	590	1280

გარდა ამისა, ლაშქრობის მონაწილეთა მიერ გაწმენდილი იქნა დიდხევის, გრემის, ლამბალოს, ჩელტის, ნაურდლის, ლამოს და სხვა წვირილი სარწყავი არხები.

1929 წლის გაზაფხულზე კომკავშირელთა ლაშქრობის საერთო შედეგები საქართველოში შემდეგ სურათს იძლევა: სულ ათ-

⁷⁰ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. 1, საქ. 314, ფურც. 68.

⁷¹ იქვე.

დღიურში მონაწილეობა მიიღო 6 209 კომკავშირელმა. მათ შეასრულეს 11 445 კუბ. მ მიწის და ქვის სამუშაოები. ამიერკავკასიის მასშტაბით კი ათდღიურში მონაწილეობა მიიღო 31 892 კომკავშირელმა და შესრულდა — 67 324 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო⁷².

ზემოთ მოყვანილი ციფრები ადასტურებს იმ აზრს, რომ ჩვენს რესპუბლიკაში ენთუზიაზმით ჩატარდა კომკავშირული ათდღიური წყალთა მეურნეობაში. იგი საქართველოს მშრომელი ახალგაზრდობის შრომითი აქტივობის ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენდა. ათდღიურმა ლაშქრობამ ცხადყო მთელი მოსახლეობის დარაზმულობა პარტიისა და მთავრობის გარშემო და მზადყოფნა წყალთა მეურნეობის შემდგომი განვითარებისათვის.

საქართველოს მშრომელთა შრომითი აქტივობა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე წლითი-წლობით იზრდებოდა.

ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლად სოციალისტური რეკონსტრუქციის გამარჯვებამ შექმნა და განავითარა მშრომელთა ახალი, სოციალისტური დამოკიდებულება შრომისადმი. შრომა სოციალისტურ საზოგადოებაში საყოველთაო პატივისცემისა და დაფასების საგანი გახდა. ამან წარმოშვა ისტორიული მნიშვნელობის მოძრაობა — სოციალისტური შეჯიბრება.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1930 წლის სექტემბერში მიმართა მშრომელებს მოწოდებით მოეწყოთ სოციალისტური შეჯიბრება ხუთწლედის მესამე წლის გეგმის წარმატებით შესრულებისათვის⁷³. ჩვენს ქვეყანაში არ დარჩენილა სახალხო მეურნეობის არცერთი სფერო, სადაც მხურვალედ არ გამოხმაურებოდნენ ამ დიდმნიშვნელოვან თაოსნობას.

სოციალისტური შეჯიბრების ფორმები ხშირად ვლინდებოდა სარწყავი არხების მშენებლობებზეც. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ალაზნის, ტირიფონის და „საბჭოთა — მაშველის“ საირიგაციო ობიექტები. 1929 წლის ოქტომბერში გაფორმდა სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულება ალაზნისა და ტირიფონის სარწყავი არხების მშენებელთა შორის. გარდა ამისა იმავე წლის 10 დეკემბერს ალაზნის და ტირიფონის არხების მშენებლობაზე სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულება დაიდო მშენებელთა ცალკეულ ჯგუფებს შორის⁷⁴.

72 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 675, ან. 1, საქ. 314, ფურც. 121.

73 სკკპ ისტორია, თბ., 1959, გვ. 573.

74 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 295, ან. I, საქ. 495, ფურც. 18.

წყალთა მეურნეობის მუშაკთა შორის სოციალისტური შეჯიბრების კამპანია განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა 1932 წელს. აღნიშნულ პერიოდში ამ მოძრაობამ მოიცვა საქართველოს წყალთა მეურნეობაში დასაქმებულ პირთა 80 პროცენტი⁷⁵.

პირველ ხუთწლეულში სოციალისტური შეჯიბრების ძირითადი ფორმა დამკვრელი ბრიგადების მოძრაობა იყო. დამკვრელობა წარმოადგენდა კომუნისტური შაბათობების შესანიშნავი ტრადიციების განგრძობასა და განვითარებას⁷⁶.

წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე დიდი ძალით გაჩაღდა აღნიშნული მოძრაობა. ცალკეულ საირიგაციო მშენებლობებზე იქმნებოდა დამკვრელი ბრიგადები, რომლებიც შრომის ნაყოფიერებით დიდად აღემატებოდნენ სხვა ბრიგადებს. ასეთი ბრიგადები ჩამოყალიბდნენ ალაზნის, „საბჭოთა — მაშველის“ და სოღანლულის სამუშაოებზე.

დამკვრელი ბრიგადების ჩამოყალიბების ინიციატორები თითქმის ყველგან კომუნისტები იყვნენ, რომლებიც თავიანთი შრომით მაგალითს აძლევდნენ სხვებს.

მშენებელთა მასობრივი მოძრაობა შრომის ნაყოფიერების გადიდებისათვის მნიშვნელოვნად ამცირებდა საირიგაციო სამუშაოთა თვითღირებულებასა და მშენებლობის ვადებს.

წყალთა მეურნეობის სფეროში მშრომელთა შრომითი აქტივობის მხარდასაჭერად და მის განსავითარებლად ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის რაციონალიზაციისა და შრომის ეკონომიკის განყოფილებასთან 1930 წლის 28 ივლისს შეიქმნა მასობრივ-საწარმო სამუშაოთა სექცია⁷⁷.

სპეციალური დებულებით განისაზღვრა აღნიშნული სექციის ამოცანები და ფუნქციები. დებულებაში ნათქვამი იყო: „იღებს რა მხედველობაში მშრომელთა მხარდ ენთუზიაზმს სოციალიზმის სწრაფად აშენების საქმეში, მასობრივ-საწარმო სამუშაოთა სექციის ამოცანებს შეადგენს მშენებლობებზე მასობრივ-საწარმო სამუშაოთა სწორი სამეურნეო-ტექნიკური ხელმძღვანელობის უზრუნველყოფა“⁷⁸. მის ფუნქციებში შევიდა საწარმო სამუშაოთა უჯრედების შექმნა და სამშენებლო ორგანიზაციების ხელმ-

75 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 56.

76 სკვპ ისტორია, თბ., 1959, გვ. 574.

77 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 723, ფურც. 10.

78 იქვე, ფურც. 66.

ძღვანელობა შემდეგ საკითხებში: ა) საწარმოო თათბირი, ბ) დამკვეთობა, გ) სოციალისტური შეჯიბრება და დ) დანაკარგებთან ზრძოლა.

გარდა ამისა, მასვე ევალებოდა მშრომელთა წასახალისებლად ღონისძიებათა დასახვა, შრომითი მიღწევებისათვის პრემიების ფონდის დაგეგმვა და კონტროლი მის სწორ გამოყენებაზე.

მასობრივ-საწარმო სამუშაოთა სექციამ დიდი მუშაობა ჩაატარა ცალკეულ საირიგაციო ობიექტებზე მშენებელთა შრომის მხარდასაქერად, მისი უშუალო ხელმძღვანელობით ბევრ ადგილას იქმნებოდა დამკვეთი ბრიგადები და ხდებოდა სოციალისტური შეჯიბრების ორგანიზაცია.

საირიგაციო სამუშაოებზე მშენებლები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მშენებლობის თვითღირებულების შემცირებისა და საშენ მასალათა ეკონომიკის საკითხის გადაჭრაში. ამ საკითხებს ისინი სისტემატურად იხილავდნენ საწარმო კრებებზე. ტირიფონის სარწყავ სისტემაზე, ფინანსთა სახალხო კომისარიატის უფრ. ტექნიკური ინსპექტორის ნ. ილოვაისკის მოხსენების თანახმად, რომელმაც რევიზია ჩაატარა აღნიშნულ მშენებლობაზე 1929 წლის დეკემბერში, მშენებლებმა ბევრი რაციონალიზატორული წინადადება წამოკრეს კრებებზე და ამით ბევრად დაზოგეს მშენებლობის თანხები. მაგალითად, მათ წამოაყენეს მე-4 განმანაწილებლის ბოლო ნაწილის დამუშავების გარეშე მოწყობის ვარიანტი, მონახეს საშენ მასალათა ტრანსპორტირების თვითღირებულების შემცირების გზები და სხვა. გარდა ამისა, თათბირზე განიხილეს ისეთი დიდმნიშვნელოვანი საკითხები, როგორიცაა: ზოგიერთი საირიგაციო ნაგებობის დეფექტიანობის მიზეზები და ზომების მიღება მათ აღმოსაფხვრელად, მშენებლობის გაჭიანურების მიზეზები, მუშებისა და მოსამსახურეთა შორის შრომის დისციპლინის ამაღლება და სხვა⁷⁹.

მშენებელთა ინიციატივით ბევრი მნიშვნელოვანი სიახლე და რაციონალიზატორული წინადადება დაინერგა სარწყავი არხების მშენებლობაში. ალაზნისა და ტირიფონის სარწყავი არხების მშენებლობაზე დაინერგა სამუშაოთა სტანდარტიზაცია, დეფიციტური, ძვირად ღირებული საშენი მასალის შეცვლა ადგილობრივი მასალებით და სხვა. განსაკუთრებით კარგი შედეგი გამოიღო ალაზნის არხის მშენებლობაზე შემოღებულმა სამუშაოთა

79 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 295, ან. 1, საქ. 495, ფურც. 18.

სტანდარტიზაციამ. მთელი რიგი ნაგებობანი: რაბი, წყალვარდნი-
ლი, მილი, ხიდი და სხვა დამზადდა სტანდარტული წესით, რამაც
დიდად შეამცირა ამ სამუშაოთა თვითღირებულება.

I ხუთწლედში სახალხო მეურნეობის ყველა სფეროში მიღწე-
ულმა სამეურნეო წარმატებებმა მშრომელთა შრომითი აქტივობა
კიდევ უფრო აამაღლა. უკვე II ხუთწლედისათვის მშრომელთა
მოძრაობა შრომის ნაყოფიერების ამაღლებისათვის ახალ ეტაპში
გადაიზარდა. წინა წლებისაგან განსხვავებით იგი ეყრდნობოდა
ახალ, პირველხარისხოვან ტექნიკას და ამ ტექნიკას დაუფლებულ
კადრებს. ეს მოძრაობა შედეგი იყო მუშათა კლასის კულტურულ-
ტექნიკური დონის ზრდისა ხუთწლედების წლებში. იგი განუყ-
რელად იყო დაკავშირებული სახალხო მეურნეობის ყველა დარგ-
ში სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობის დამკვიდრებასთან,
შრომაზე ადამიანთა შეხედულებების ძირეულ ცვლილებასთან,
შრომისადმი სოციალისტურ დამოკიდებულებასთან⁸⁰.

მშრომელთა ამ ახალ მოძრაობას მისი ინიციატორის ალექსი
სტახანოვის სახელი ეწოდა. საქართველოში სტახანოვური მოძრა-
ობა გაიშალა 1935 წლის დასასრულიდან. მას შემდეგ, სახალხო მე-
ურნეობის ყველა დარგში მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის,
ტრანსპორტის ყოველ უბანზე სწრაფად იზრდებოდა სოციალის-
ტური მშენებლობის ამ შესანიშნავი ენთუზიასტების არმია. ისე-
ნი ეუფლებოდნენ ახალ ტექნიკას, გაბედულად არღვევდნენ გამო-
მუშავების ძველ ნორმებს და დიდად ნაყოფიერს ხდიდნენ შრო-
მას⁸¹.

ჩვენი რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობაშიც დიდი ძალით
გაჩაღდა სტახანოვური მოძრაობა. სამშენებლო უბნებზე ბევრი
მოწინავე მშენებელი გახდა სტახანოველი. მათი შრომის ნაყოფი-
ერება გაცალებით მაღალი იყო, ვიდრე დანარჩენებისა. დროთა
განმავლობაში სტახანოველთა რიცხვი თანდათანობით მატულობ-
და. აღნიშნულმა მოძრაობამ რიგ საირიგაციო ობიექტებზე ხელი
შეუწყო შრომის უკეთ, სწორ განაწილებას. მაღალკვალიფიციური
მშენებლები დასპეციალდნენ ერთ რომელიმე უბანზე და განთა-
ვისუფლდნენ შედარებით მეორეხარისხოვანი სამუშაოებიდან. გარ-
და ამისა, მშენებლობებზე შემოღებულ იქნა გამომუშავების ახალი

⁸⁰ სკკპ ისტორია, თბ., 1959, გვ. 618.

⁸¹ საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. III, თბ.,
1960, გვ. 149.

ნორმები, რამაც აამაღლა მშენებელთა გამომუშავების ღონე და გააუმჯობესა მათი საარსებო პირობები.

საირიგაციო მშენებლობებზე მშრომელი მასების შრომითი აქტივობის შედეგად სულ მოკლე ხანში დიდი გამარჯვებები იქნა მოპოვებული.

§ 3. ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების შეამნა და საირიგაციო სამუშაოთა მეთანიზაცია

სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში უდიდესი ყურადღება მიექცა ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადებასა და მათ გამოყენებას წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე.

წყალთა მეურნეობის წინაშე დასახული პრობლემები ბადებდა დიდ მოთხოვნილებას ეროვნულ საინჟინრო-ტექნიკურ კადრებსა და მათი კვალიფიკაციის ამაღლებაზე. წყალთა მეურნეობისათვის სათანადო სპეციალისტების მომზადება სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ამოცანად იქნა აღიარებული. პარტიამ და მთავრობამ დიდი ყურადღება მიაქცია ამ ამოცანის გადაჭრას.

საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1928 წლის 9 ნოემბრის სხდომაზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომელიც ითვალისწინებდა რიგი ღონისძიებების ჩატარებას წყალთა მეურნეობის კვალიფიციური სპეციალისტებით უზრუნველსაყოფად. აღნიშნული გადაწყვეტილებით განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა წყალთა მეურნეობის უმაღლესი, საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის ტექნიკური პერსონალის მომზადებასა და წყალთა მეურნეობაში დასაქმებული კვალიფიციური მუშაკების საარსებო პირობების გაუმჯობესებას⁸². ამ გადაწყვეტილების საფუძველზე, საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ჩამოყალიბდა საექსპლოატაციო სამსახურის პერსონალის (უმთავრესად მირაბლებისა და ჯუვარების) მოსამზადებელი მოკლევადიანი კურსები. 1928 წელს ამისთვის გამოიყო 3 000 მანეთი⁸³. აღნიშნული კურსების სასწავლო პროგრამაში შევიდა გეოდეზია, ჰიდრომეტრია, ჰიდრომოდული, წყლით სარგებლობის რეგულირება, საირიგაციო

⁸² ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 561, л. 139.

⁸³ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ—591, ან. 4, საქ. 36, ფურც. 39.

შპენებლობა, ექსპლოატაცია და სხვა. სწავლის ხანგრძლივობა განსაზღვრული იყო ორ თვემდე⁸⁴.

ამასთან ერთად, ყურადღება მიექცა წყალთა მეურნეობაში დასაქმებული სპეციალისტების კვალიფიკაციის ამაღლების მიზნით საზღვარგარეთ სამეცნიერო მივლინებების მოწყობას. მუშათა და გლეხთა ინსპექციის საირიგაციო ჯგუფის 1928 წლის 9 ნოემბრის სხდომის დადგენილებით, 1928/29 სამეურნეო წელს კვალიფიკაციის ასამაღლებლად საზღვარგარეთ უნდა გამგზავრებულიყო წყალთა მეურნეობის 10 მუშაკი, აქედან 3 — ამიერკავკასიიდან⁸⁵.

1929 წლის 25 სექტემბერს საბჭოთა კავშირის სახკომსაბჭოს მიერ აღნიშნულ იქნა: „იღებს რა მხედველობაში წყალთა მეურნეობის არასაკმარისად უზრუნველყოფას სპეციალისტებით, ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალით და ითვალისწინებს წყალთა მეურნეობის განვითარების პერსპექტივებს, სსრკ სახკომსაბჭო ადგენს:... მიეცეს წინადადება ამიერკავკასიის რესპუბლიკის მთავრობებს, მიიღონ ზომები თბილისის და აზერბაიჯანის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტებში, აგრეთვე ერევნის უნივერსიტეტში დამოუკიდებელი საირიგაციო ფაკულტეტის ორგანიზების შესახებ“⁸⁶. ამავე მითითებით, წყალთა მეურნეობაში დასაქმებულ სპეციალისტთა მოსამზადებლად აღნიშნულ უმაღლეს დაწესებულებებში იქმნებოდა ინჟინერ-ტექნიკოსთა კვალიფიკაციის ასამაღლებელი კურსები. ასეთივე სასწავლო კურსები არსებობდა წყალთა მეურნეობის რაიონებისა და უბნების საშუალო ტექნიკური პერსონალისათვის⁸⁷.

1930 წლის 5 იანვრიდან საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ჩამოყალიბდა მირაბთა მოსამზადებელი კურსები. აღნიშნული კურსები იმავე წელს დაამთავრა 23 კაცმა⁸⁸. კურსების სასწავლო პროგრამაში აუცილებელ ტექნიკურ ცოდნასთან ერთად დიდი ყურადღება ჰქონდა დათმობილი წყალთა კანონმდებლობის, პოლიტიკური მეცნიერების, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის საკითხებს და სხვა.

ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის ხარისხის ამაღლებას ემსახურებოდა აგრეთვე უცხოელ სპეციალისტთა ხშირი მოწვევა.

84 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 591, ან. 4, საქ. 5, ფურც. 207.

85 ЦГАОР СССР, ф. 374, оп. 9, д. 561, л. 148.

86 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 675, ან. 1, საქ. 276, ფურც. 284.

87 იქვე.

88 იქვე, ფ. რ. — 295, ან. I, საქ. 1153, ფურც. 14.

1930 წელს თბილისში ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ორგანიზებულ იქნა უცხოელ სპეციალისტთა საკონსულტაციო ბიურო. ამ ბიუროში შევიდნენ ცნობილი ამერიკელი სპეციალისტები: დ. ოლბერგი, ჩ. ფიშერი, დ. ბიმერი⁸⁹, იტალიელი ინჟინერი ა. ომოდეო და სხვები.

1931 წელს ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან შეიქმნა ოთხთვიანი მოსამზადებელი კურსები, რომელიც უმთავრესად მოეწესაზურებოდა წყალთა მეურნეობის ქვედა ადმინისტრაციის პერსონალს⁹⁰.

1932 წელს თბილისში გაიხსნა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის ტექნიკუმი, რომლის წლიური კონტინგენტი 409 კაცს შეადგენდა.

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად შესაძლებელი გახდა მომზადებულიყო წყალთა მეურნეობის როგორც უმაღლესი, ისე საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის მქონე სპეციალისტები. 1930 წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოში სულ იყო 387 სპეციალისტი. აქედან, უმაღლესი კვალიფიკაციის — 60 მუშაკი, საშუალო კვალიფიკაციის — 226, ხოლო დაბალი კვალიფიკაციის — 101 კაცი⁹¹. ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული ადგილობრივი ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადების საქმეში. საქართველოს წყალთა მეურნეობაში დასაქმებულ სპეციალისტთა 55,9%-ს შეადგენდნენ ქართველები, 18,0%-ს — რუსები, ხოლო 7,2%-ს სომხები⁹².

შემდგომ წლებში წყალთა მეურნეობაში დასაქმებულ სპეციალისტთა რაოდენობა დიდად გაიზარდა. 1932 წელს საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის მუშაკთა რაოდენობამ 886-ს მიაღწია, ხოლო 1933 წელს — 1193 კაცს. ასევე გადიდდა უმაღლესი კვალიფიკაციის მუშაკთა რიცხვი. 1932 წელს მათი რაოდენობა 129 უდრადა, ხოლო 1933 წელს — 164 კაცამდე გაიზარდა⁹³.

სპეციალისტების მომზადებით და წყალთა მეურნეობაში მათი ჩაბმით შესაძლებლობა შეიქმნა გამოცვლილიყო წყალთა მეურნეობის აპარატში მოკალათებული გაბიუროკრატებული ძველი

89 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 628, ფურტ. 40.

90 გაზ. «Заря Востока», 1931, 7 марта, № 64.

91 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 1246, ფურტ. 15.

92 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. I, საქ. 3126, ფურტ. 11.

93 იქვე. ფურტ. 21.

მუშაკები, ცხოვრებას მოწყვეტილი ადამიანები, რომლებსაც არ სურდათ გაეგოთ ახალი ცხოვრების ამოცანები.

1931 წელს ამიერკავკასიის მასშტაბით ჩატარდა წყალთა მეურნეობის აპარატის (სულ 2 500 მუშაკის) წმენდა არასაიმედო პიროვნებებისაგან. სოციალისტური საზოგადოებისათვის უცხო, არასაიმედო ელემენტები შეიცვალა ახალი მუშაკებით, უმთავრესად ღარიბთა, კოლმეურნეთა და მშრომელთა წრიდან გამოსული ადამიანებით⁹⁴.

აღნიშნულმა ღონისძიებამ ხელი შეუწყო საირიგაციო მშენებლობებზე შრომის დისციპლინის განმტკიცებას. წყალთა მეურნეობის მუშაკთა დიდი ნაწილი კეთილსინდისიერად იბრძოდა პარტიისა და მთავრობის გადაწყვეტილებათა განსახორციელებლად და რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის განსავითარებლად. ამ მხრივ გამოირჩეოდნენ ინჟინრები: ა. კ. ჯაფარიძე, ი. ლ. მკედელი-შვილი, ე. მ. ნოღია, ს. ფ. მგალობლიშვილი, მ. გ. გეგეჭკორი, ა. კ. ფერაძე, ი. ა. ასათიანი, მ. ნ. კუზნეცოვი, ნ. ბ. ვოლჩანეცკი, ა. ი. ხეთაგუროვი და სხვები⁹⁵.

მეორე ხუთწლედში კიდევ უფრო დიდი ყურადღება მიექცა ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადების საქმეს. 1933 წელს პარტიამ წამოაყენა ლოზუნგი „კადრები წყვეტენ ყველაფერს“. ამ ლოზუნგმა უდიდესი გამოხმაურება ჰპოვა სახალხო მეურნეობის ყველა სფეროში, მათ შორის წყალთა მეურნეობაშიც.

მეორე ხუთწლედში წყალთა მეურნეობის უმაღლესი, საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის სპეციალისტთა მომზადება ძირითადად ზევით აღნიშნულ ინსტიტუტებში, ტექნიკუმებსა და სპეციალურ კურსებზე წარმოებდა, მათი ქსელი ამ პერიოდში კიდევ უფრო გაიზარდა.

მეორე ხუთწლედში განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიექცა სარწყავ არხთა ექსპლოატაციის საკითხის გაუმჯობესებას. ამასთან დაკავშირებით დაისვა საკითხი საექსპლოატაციო კადრების მომზადებისა და მათი კვალიფიკაციის ამაღლების შესახებ. 1933 წელს 3 წყალთა რაიონში ჩამოყალიბდა მრწყველთა მოსამზადებელი კურსები. მარტო ამ წელს აღნიშნული კურსები დაამთავრა 180 კაცმა⁹⁶.

⁹⁴ გაზ. „Заря Востока“. 1931, 7 марта, № 64.

⁹⁵ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. I, საქ. 3126, ფურც. 130.

⁹⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 56.

შემდგომ წლებში მრწყევლთა მოსამზადებელი კურსები ორგანიზებულ იქნა თითქმის ყველა წყალთა რაიონში, რის შედეგადაც 1935 წელს მომზადდა 364 კაცი, ხოლო მეორე ხუთწლედის ბოლოსათვის — 400 მრწყველი.

მეორე ხუთწლედში გაუმჯობესდა აგრეთვე უმაღლესი კვალიფიკაციის სპეციალისტთა მომზადებაც. ამ პერიოდში განჩის სამელიორაციო ინსტიტუტმა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან გახსნა ფილიალი.

უმაღლესი, საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის სპეციალისტების მომზადების შედეგად შესაძლებელი გახდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაკომპლექტება გამოცდილი და საქმის მცოდნე მუშაკებით.

1936 წლის 1 ივნისისათვის საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს ადმინისტრაციულ-სამეურნეო განყოფილება და ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი შედგებოდა 609 კაცისაგან. აქედან ხელმძღვანელი მუშაკი იყო 134. ამ რიცხვიდან ინჟინერ-მშენებელი იყო 51, ინჟინერ-დამპროექტებელი — 13, ეკონომისტი — 4, ტექნიკოს-მშენებელი, ჰიდროტექნიკოსი და ტექნიკოს-დამპროექტებელი — 79, მექანიკოსი — 13, სხვადასხვა სპეციალობის ინჟინერ-ტექნიკოსი — 44, ბუხჰალტერი — 47 და მოანგარიშე — 13⁹⁷.

ამ პერსონალის გარდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სისტემაში მუშაობდნენ ტრაქტორისტები, ღურგლები, ხუროები და სხვა სპეციალისტები, სულ — 451 კაცი.

ამრიგად, აღნიშნულ პერიოდში რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობას ემსახურებოდა დაახლოებით ათასამდე სპეციალისტი (სეზონური მუშაკების გარდა). ამ რიცხვიდან მხოლოდ 87 მუშაკი ანუ 7,5% მუშაობდა ცენტრში, დანარჩენი კი — წყალთა რაიონებში და საირიგაციო მშენებლობებზე. აქედან 361 კაცი (სეზონური მუშაკების გარდა) ემსახურებოდა სარწყავ სისტემათა ექსპლუატაციას, ხოლო 612 — საირიგაციო მშენებლობებს⁹⁸.

ზემოთ აღნიშნულ მუშაკთა დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ ქართველები.

საქართველოს წყალთა მეურნეობის კვალიფიციური პერსონალის რიცხვი II ხუთწლედის ბოლოსათვის უფრო გაიზარდა.

97 АМСХ СССР, ф. 1, оп. 412, связка 1244, д. 121, л. 117.

98 იქვე.

1936 წლისათვის თითქმის ყველა საირიგაციო მშენებლობა უზრუნველყოფილი იყო ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალით. ამ წელს კადრების მოსამზადებლად გამოიყო 65 000 მანეთი რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან⁹⁹, 1937 წელს კი — 61 000 მანეთი. აღნიშნული კაპიტალდაბანდება ასე ნაწილდებოდა:

- ა) მერუეს კვალიფიკაციის ასამაღლებელი 2-თვიანი კურსების მოწყობა — 28 250 მან.
- ბ) საექსპლოატაციო ჰიდრომეტრიის მოკლევადიანი კურსების ჩატარება — 6 650 მან.
- გ) ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალისათვის ინსტრუქტაჟის ჩატარება — 11 000 მან.
- დ) სამეცნიერო მივლინებისათვის — 12 500 „
- ე) დაუსწრებელი კურსების მოწყობისათვის — 1 250 „¹⁰⁰

ამ ღონისძიებების ჩატარების შედეგად ეროვნული კადრების მომზადების საქმეში სერიოზული წარმატებები იქნა მოპოვებული. ყოველწლიურად საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამუშაოებში დიდი რაოდენობით ებმებოდა ახალი მაღალკვალიფიციური კადრები.

მეორე ხუთწლედში საირიგაციო მშენებლობებსა და საპროექტო-კვლევით სამუშაოებზე დასაქმებული ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის შემადგენლობა კვალიფიკაციის მიხედვით ძირითადად დამაკმაყოფილებელი იყო. ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის უმრავლესობას მიღებული ჰქონდა სათანადო, სპეციალური უმაღლესი განათლება და წყალთა მეურნეობაში მუშაობის არანაკლებ 6—8 წლის გამოცდილება.

მეორე ხუთწლედში საქართველოში თითქმის ყველა საირიგაციო მშენებლობას სათავეში გამოცდილი ინჟინრები და ტექნიკოსები ედგნენ.

შედარებით დაბალი იყო საექსპლოატაციო პერსონალის, განსაკუთრებით კი სახაზო პერსონალის კვალიფიკაცია, თუმცა როგორც აღვნიშნეთ, მათი კვალიფიკაციის ასამაღლებლად ბევრის გაკეთება მოხერხდა.

წყალთა მეურნეობაში ეროვნული კადრების შექმნის დიდი და საპასუხისმგებლო ამოცანა პირველ ხუთწლედებში წარმატე-

⁹⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 21

¹⁰⁰ იქვე, საქ. 112, ფურც. 2.

ბით გადაიჭრა და ამით მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა ირიგაციის შემდგომ განვითარებას საბჭოთა საქართველოში.

ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადებასთან ერთად დიდი ყურადღება მიექცა საირიგაციო მშენებლობებზე მექანიზაციის გამოყენებას. თუ 1928 წლამდე სარწყავი არხების მშენებლობებზე თითქმის არ გამოიყენებოდა მექანიზაცია, პირველ ხუთწლეულში ამ მხრივ საგრძნობლად გაუმჯობესდა მდგომარეობა. რიგ საირიგაციო მშენებლობებზე უკვე იწყებენ სატვირთო ავტომობილების, ტრაქტორების, ექსკავატორების, მიწისმთხრელი მანქანების და სხვა მექანიზაციის გამოყენებას.

1930 წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს განკარგულებაში იყო 3 ექსკავატორი, 1 მიწისმთხრელი, 3 სატვირთო ავტომანქანა, 2 ნავთზე მომუშავე ძრავა, 6 ცენტრიდანული ტუმბო, 5 ტრაქტორი, 2 ბეტონსარევი და 4 ქვისსატეხი აპარატი¹⁰¹.

აღნიშნული მექანიზაცია და ავტოტრანსპორტი უმთავრესად გამოიყენებოდა მსხვილ საირიგაციო მშენებლობებზე: ალაზნის, ტირიფონის, „საბჭოთა — მაშველის“, სოღანლულის და სხვა ობიექტებზე.

შემდგომში, სარწყავი არხების მშენებლობებზე თანდათანობით იზრდება მექანიზაციის რაოდენობა. 1932 წელს სხვადასხვა საირიგაციო მშენებლობებზე უკვე გამოიყენებოდა 16 ტრაქტორი¹⁰².

განსაკუთრებით ფართოდ იწყება მექანიზაციის და ავტოტრანსპორტის გამოყენება მეორე ხუთწლეულიდან.

1935 წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის განკარგულებაში იყო 12 სატვირთო და 6 მსუბუქი ავტომანქანა, 1 მოტორიანი ნავი, „ფორდზონის“, „ხტზ“ და „ჩტზ“ სისტემის 16 ტრაქტორი, 2 მიწისმთხრელი ექსკავატორი და 8 შიდაწვის ძრავა. აღნიშნული მექანიზაციის განაწილება სხვადასხვა მსხვილ საირიგაციო მშენებლობებზე ასეთი იყო (ცხრილი 11).

მეორე ხუთწლეულის ბოლოს, აღნიშნულ რაოდენობას დაემატა 3 „მარტინის“ სისტემის მიწისმთხრელი, ორი ტრაქტორი და ერთი სატვირთო ავტომანქანა.

¹⁰¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 712, ფურც. 321.

¹⁰² იქვე, საქ. 1400, ფურც. 5.

მექანიზაციის და ავტოტრანსპორტის რაოდენობა ცალკეულ მშენებლობებზე
1935 წ. 103

მშენებლობათა დასახელება	სატყეოთო ავტომანქანა	მსუბუქი ავტომანქანა	მოტორიანი ნავი	ტრაქტორი	მიწის მთხროლი ექსკავატორი	შიდაწვის ძრავა
ალბანი	1	2	—	5	1	2
ტირფონი	2	1	—	2	—	—
„საბჭოთა-მაშველი“	1	—	—	2	—	2
სოღანლული	1	1	—	3	—	1
შირაქი	4	1	1	2	—	3
გორგალ-არალი	1	—	—	—	—	—
სხვა მშენებლობანი	2	1	—	2	1	—

მექანიზაციის გამოყენებამ აღნიშნულ საირიგაციო მშენებლობებზე მეკეთრად აამაღლა შრომის ნაყოფიერება და გაზარდა მშენებლობის ტემპები.

1935 წელს საირიგაციო მშენებლობებზე შესრულებული მიწის მთელი სამუშაოებიდან, რომელიც 210 461 კუბ. მეტრს უდრიდა, მექანიზაციის გამოყენებით შესრულდა 5 580 კუბ. მეტრი. ხოლო რაც შეეხება საშენ მასალათა ტრანსპორტირებას, რომლის მთელი მოცულობა 146 864 ტონას უდრიდა, მექანიზაციით გადაზიდული იქნა 89 617 ტონა ანუ 61,0%. აღნიშნული მაჩვენებლები მომდევნო წლებში საგრძნობლად გაიზარდა. მაგალითად, 1936 წელს შესრულებული მიწის სამუშაოებიდან, რომელიც 324 538 კუბ. მეტრს უდრიდა, მექანიზაციით შესრულდა 135 347 კუბ. მეტრი, ხოლო 360 532 ტონა საერთოდ გადაზიდული ტვირთიდან მექანიზაციაზე მოდის — 152 559 ტონა¹⁰⁴.

მეორე ხუთწლეულის ბოლო წლებში ჩვენს რესპუბლიკაში ფართოდ დაინერგა სარწყავი არხების მექანიზებული წესით გაწმენდა. ეს საქმე თანდათანობით უმჯობესდებოდა. თუ 1936 წელს სარწყავი არხების მექანიზებული წესით გაწმენდა ჩატარდა მხოლოდ

103 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 143.

104 იქვე, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 18.

ორ რაიონში, 1937 წელს ამ სამუშაომ მოიცვა 10 წყალთა მეურნეობის რაიონი¹⁰⁵.

მეორე ხუთწლედის ბოლოსათვის სარწყავი არხების მექანიზებული გაწმენდისას შესრულდა 183 770 კუბ. მეტრის სამუშაოები, რომელიც მთელი სამუშაოთა მოცულობის 21% შეადგენდა.

სარწყავი არხების მექანიზებული წესით გაწმენდამ ბევრი მუშახელი გაანთავისუფლა შრომატევადი სამუშაოებიდან, გააიძუა სამუშაოთა ღირებულება და აამალა ექსპლოატაციის ხარისხი.

§ 4. სამეცნიერო-კვლევითი და საპროექტო სამუშაოები

სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველ ხუთწლედებში დიდი მუშაობა იქნა გაწეული სარწყავ ობიექტთა სამეცნიერო-კვლევითი და პროექტირების დარგში. ამ პერიოდში ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი და საპროექტო სამუშაოები წინა წლებთან შედარებით გაცილებით მაღალ საფეხურზე იქნა აყვანილი.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის პირველ წლებში საქართველოში სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოებს ხელმძღვანელობას უწევდა რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან 1927 წელს ორგანიზებული სამეცნიერო-კვლევითი განყოფილება.

სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების გაძლიერების მიზნით 1929 წელს ორგანიზებული იქნა წყლის და ნიადაგის საკვლევი ლაბორატორია და სამეცნიერო კვლევითი სადგური¹⁰⁶.

1930 წელს თბილისში ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ჩამოყალიბდა წყალთა მეურნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, რომელმაც ხელში აიღო ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის მთელი სამეცნიერო და საკვლევ სამუშაოთა ხელმძღვანელობა. რაც შეეხება რესპუბლიკურ წყალთა მეურნეობის სამმართველოებთან არსებულ სამეცნიერო-კვლევით განყოფილებებს, იგი გადაკეთდა პიდრომეტრიულ ქვეგანყოფილებებად და დაექვემდებარა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის პიდრომეტრიულ განყოფილებას¹⁰⁷.

¹⁰⁵ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. I, 4, საქ. 153, ფურც. 29.

¹⁰⁶ იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 418, ფურც. 2.

¹⁰⁷ Чхенкели И., Орошение в сельском хозяйстве Грузии (Машиннопись диссертации), 1946, стр. 98.

ამ პერიოდში ფართო გაქანება მიიღო ნიადაგისა და მცენარეული საფარის მეცნიერულმა შესწავლამ. თუ წინა წლებში ეს სამუშაოები მნიშვნელოვან წილად წარმოებდა შეთანხმების გზით — კერძო წესით, 1930 წლიდან კი — თავმოყრილ იქნა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში სპეციალურად ორგანიზებულ ნიადაგ-ბოტანიკურ განყოფილებაში, რომელსაც პროფ. დ. გედევანიშვილი ხელმძღვანელობდა¹⁰⁸.

1930 წელს თბილისში შეიქმნა უცხოელ სპეციალისტთა საკონსულტაციო ბიურო. აღნიშნულ ბიუროში მუშაობდნენ ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მოწვევით უცხოეთიდან ჩამოსული ცნობილი სპეციალისტები. ამ სპეციალისტებმა მთელი რიგი საინტერესო მოხსენებები წაიკითხეს, მაგალითად, ჩ. ფიშერმა და დ. ოლბერგმა — სამგორის ველის მორწყვაზე, დ. ბიზერმა — „საბჭოთა-მაშველის“ და ყარაიიზას სარწყავ სისტემაზე და სხვა¹⁰⁹.

1936 წელს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან ი. ჩხენკელის ხელმძღვანელობით ორგანიზებული იქნა სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს შესასწავლად.

II ხუთწლედის ბოლოს, ამიერკავკასიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტიდან მოწვეული იქნა პროფესორი ნ. ა. დიმო, რომლის ხელმძღვანელობითაც შემდგომში მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მორწყვის რეჟიმზე¹¹⁰.

მნიშვნელოვნად გაიზარდა სამეცნიერო-კვლევით და საპროექტო სამუშაოთა დაფინანსება. პირველ ხუთწლედში ამ სამუშაოებზე დაიხარჯა 2 444 000 მანეთი (იხ. ცხრილი 12). ეს თანხა თითქმის 2-ჯერ აღემატებოდა ამ ხაზით წინა პერიოდში დახარჯულ თანხას.

მეორე ხუთწლედში აღნიშნულ სამუშაოებზე კიდევ უფრო მეტი თანხა იქნა გამოყოფილი. ამ პერიოდში სულ დაიხარჯა 2 466 300 მანეთი (იხ. ცხრილი 17). დაფინანსება ზდებოდა როგორც საკავშირო, ისე რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან.

¹⁰⁸ Чхенкели И., დასახ. ნაშრ., გვ. 98.

¹⁰⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ახ. I, საქ. 628, ფურც. 40.

¹¹⁰ Чхенкели И., დასახ. ნაშრ., გვ. 100.

აღრე ჩატარებული ყველა საირიგაციო მშენებლობა, რომელიც წარმოებდა პროექტისა და სათანადო მეცნიერული გამოკვლევის გარეშე, პირველ ხუთწლედში უკვე სავსებით უზრუნველყოფილი იქნა ამ უკანასკნელით. ამ პერიოდში განხორციელებული თითქმის ყველა მშენებლობა წარმოებდა მტკიცე ტექნიკურ-ეკონომიური პროექტის, ხარჯთაღრიცხვისა და სხვა აუცილებელი მასალების მიხედვით. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს უკვე გააჩნდა მნიშვნელოვანი სამეცნიერო-კვლევითი მასალები (ტოპოგრაფიული გამოკვლევები, ნიადაგობრივი მონაცემები, გეოლოგიური და ჰიდროგეოლოგიური ცნობები და სხვა).

სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების ხარისხის ამაღლებამ საირიგაციო ობიექტთა მშენებლობაში დიდი გეგმაზომიერება და წესრიგი შეიტანა.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში წარმოებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოებიდან აღსანიშნავია სამგორის ველის გამოკვლევა და მორწყვის პროექტის შედგენა.

სამგორის ველის მორწყვა ყოველთვის წარმოადგენდა ქართველი ხალხის საუკუნეობრივ ოცნებას, მაგრამ მრავალრიცხოვანი მტრების შემოსევათა შედეგად ეს ველი უკაცრიელ, უდაბურ ადგილად იქცა.

სამგორის სარწყავი არხის მშენებლობის პროექტირებას მრავალმა ცნობილმა სპეციალისტმა მოჰკიდა ხელი. ამათგან აღსანიშნავია ინგლისელი ირიგატორების ბელის და გაბას (1864 წ.), ინჟინერ გ. ქურდიანის (1913 წ.), ინჟინერ მელიქ-ფაშაევის (1917 წ.), ჰიდრაულიკოს ს. ფირალოვის (1919 წ.) და სხვათა მიერ შედგენილი პროექტები, მაგრამ ამ პროექტებს მნიშვნელოვანი ხარვეზები გააჩნდა და არც ერთი არ იქნა პრაქტიკულად შესრულებული. მისი განხორციელება მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გახდა შესაძლებელი.

სამგორის ველის მორწყვის აუცილებლობა ნაკარნახევი იყო მთელი რიგი მომენტებით:

ა) სამგორის ველი მდებარეობდა თბილისის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მდინარე მტკვარსა და იორს შორის და წარმოადგენდა შირაქის ველის ბუნებრივ გაგრძელებას. თბილისთან სიახლოვე და მისი ხილით, ბოსტნეულითა და ბალჩეულით მომარაგების ინტერესები მოითხოვდა ამ ტერიტორიის ათვისებას.

ბ) სამგორის ველის ნიადაგი ხელსაყრელი იყო სასოფლო-სამეურნეო კულტურების განსავითარებლად. ველის 46,1% შედგე-

ბოდა შეემიწა და წაბლა ნიადაგისაგან, ხოლო 15,1% — დამლაშებული ნიადაგისაგან. მაგრამ ნიადაგის ნაყოფიერებას მინიმუმამდე ამცირებდა გვალვები და ამ რაიონში გაბატონებული ხშირი ცხელი ქარები.

გ) სამგორის ველის მორწყვის შემდეგ საუკეთესო პირობები იქმნებოდა ბოსტნეული და ბალჩეული კულტურის განვითარებისათვის.

დ) სარწყავ არხზე შესაძლებელი იქნებოდა ჰიდროელექტროსადგურის აგება და ამ რაიონის ელექტრიფიკაცია.

სამგორის ველის მორწყვის პრობლემას განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს სამშენებლო კომიტეტის კოლეგიის 1921 წლის 1 ივლისის გადაწყვეტილებით, სამგორის ველის მოსარწყავად უნდა გამოყოფილიყო 5 543 000 მანეთი¹¹¹, მაგრამ დიდი სამეურნეო სიძნელეების პირობებში დასახული მიზნის მიღწევა ვერ მოხერხდა.

1926 წლიდან იწყება სისტემატური მუშაობა სამგორის ველის გამოსაკვლევად და სარწყავი არხის პროექტის შესადგენად. ეს სამუშაო დაევალა ცნობილ ქართველ ინჟინერს და ამ საქმის დიდ ენთუზიასტს პ. მამრადეს.

1926 წელს სამგორის ველზე გადაღებული და გამოკვლეული იქნა ნიადაგობრივად და გეობოტანიკურად 65 000 ჰექტარი ფართობი, ხოლო 1927 წელს საკვლევი ფართობი გაიზარდა 90 000 ჰექტარამდე¹¹². 1930 წლის მაისში საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) VII ყრილობაზე განსაკუთრებით გაესვა ხაზი სამგორის ველზე ჩატარებულ სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოებს. ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამია: „... ამასთან ერთად ყრილობა ავალებს ცკ-ს დააჩქაროს საგამოკვლევო სამუშაოები და მიაღწიოს სამგორის სისტემის შეტანას მსხვილ წყალთა სამეურნეო ნაგებობის სამუშაოთა პროგრამაში“¹¹³.

კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემების დამუშავებისა და გაანალიზების შემდეგ, 1930 წელს შედგა სამგორის სარწყავი სისტემის პროექტი, რომელიც რაგი შევსების შემდეგ — 1933 წელს

¹¹¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 303, ან. 9, საქ. 3, ფურც. 7.

¹¹² იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 2243, ფურც. 214.

¹¹³ საქართველოს კომპარტიის (ბ) VII ყრილობის რეზოლუციები, ტფ., 1930, გვ. 44.

სათანადო ორგანოებს წარედგინა განსახილველად. 1935 წელს უკვე საბოლოოდ მზად იყო სამგორის სარწყავი სისტემის პირველი რიგის მშენებლობის პროექტი.

სამგორის მორწყვის პროექტებიდან ყველაზე სრულყოფილი იყო ინჟინერ პ. მამრაძის ხელმძღვანელობით შედგენილი პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა მდინარე იორის წყლის რესურსების მთლიანად გამოყენებას და მის აუზში მდებარე ყველა მიწის მასივის მორწყვას. თუმცა ცნობილი იყო, რომ იორის ჩამონადენზე დამყარება ვერ უზრუნველყოფდა 100 ათასი ჰექტარი ფართობის მორწყვას. ინჟ. პ. მამრაძის პროექტით, იორის დინების რეგულირება უნდა მომხდარიყო სიონთან. აქ შეიძლებოდა წყალსაცავის მოწყობა ხელსაყრელი ადგილობრივი პირობების გამო. პროექტით უნდა ამართულიყო 70 მეტრი სიმაღლის მიწაყრილი, რაც გამოიწვევდა წყალსაცავის შექმნას¹¹⁴.

აღნიშნული პროექტით უნდა მორწყულიყო ნორიოს, ახალსოფლის, მარტყოფის, წითელუბნის, დიდი და პატარა ლილოს, საცხენისის, მუხროვანის, უჯარმის და სხვა ახლო მდებარე სოფლის მიწები.

სამგორის ველის სარწყავ ზონაში 1930 წელს სულ მოქცეული იყო 61 სოფელი 20421 მეურნეობით.

პროექტით გათვალისწინებულ იყო 48,3 ათასი ჰექტარი ბრუტო და 40,8 ათასი ჰექტარი ნეტო ფართობის მორწყვა. სამგორის სარწყავი სისტემის ჰიდროტექნიკურ ნაგებობათა კომპლექსი შეიკავდა შემდეგ ძირითად ელემენტებს: სიონის მარეგულირებელ წყალსაცავს მდ. იორზე; ზემო მაგისტრალური არხის სათავე ნაგებობებს სოფ. პალდოსთან; 40 კმ სიგრძის ზემო მაგისტრალური არხის (სოფ. პალდოდან — „თბილისის ზღვამდე“) სამი ჰიდროელექტროსადგურით, გვირაბებითა და წყალსაგდები ნაგებობით; თბილისის წყალსაცავს მლაშე ტბების რაიონში; ქვემო მაგისტრალური არხის მრავალი ხელოვნური ნაგებობითა და სარწყავი ქსელით¹¹⁵.

სამგორის სარწყავი სისტემის პროექტის განხორციელებას ხელი შეუშალა დიდი სამამულო ომის დაწყებამ. მხოლოდ ომის შემდგომ პერიოდში მოხერხდა სამგორის სარწყავი სისტემის მშენებ-

¹¹⁴ ვ. ბუ რ ჯ ა ნ ა ძ ე, ირიგაცია საქართველოში, თბ., 1967, გვ. 153.

¹¹⁵ გ. ს უ რ მ ა ვ ა, სამგორის მორწყვის ეკონომიური საკითხები, თბ., 1957, გვ. 52.

ლობის დაწყება და მისი პირველი რიგი 1951 წლის 4 ნოემბერს დიდი ზეიმით გადაეცა საექსპლოატაციოდ.

სამგორის გარდა, ჩატარდა აგრეთვე დოღლაურის, ვანი-ტობანიერის, აშურიანის და სხვა შედარებით მცირე ხასიათის სარწყავ ობიექტთა საკვლევ-საპროექტო სამუშაოები, რომელიც მცირე სამუშაოების ტიტულით მიმდინარეობდა. ამ ტიტულით წარმოებულ სამუშაოებზე პირველ ხუთწლედში სულ დაიხარჯა 504 000 მანეთი¹¹⁶.

დოღლაურის სარწყავ ზონაში ჩატარდა ნიადაგობრივი და გეობოტანიკური გამოკვლევა, რის შედეგადაც შედგა პროექტი. ვათვალისწინებულ იყო 9 900 ჰექტარი ფართობის მორწყვა ქართლში, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, ახალდაბიდან სოფელ რუისამდე. დოღლაურის სარწყავი არხით უნდა მორწყულიყო ქალაქების ხაშურის და სურამის, სოფლების: ქვიშხეთის, აზარმის, ახალ-სოფლის, ადავისის, სათავის, რუისის და სხვ. მიწები. აღნიშნულ რაიონში მორწყვის შემდეგ დიდი პერსპექტივები ექნებოდა შაქრის ქარხლის, ბოსტნეული და ბალჩეული კულტურების განვითარებას.

ვანი-ტობანიერის რაიონში ჩატარებული კვლევითი სამუშაოები ძირითადად დამთავრდა პირველ ხუთწლედში. აღნიშნული რაიონი მდებარეობდა ქუთაისის მახლობლად და მოიცავდა მიწებს სოფელ ამაღლობიდან ბათუმის რკინიგზის ხაზამდე. პროექტით ვათვალისწინებულ იყო მდინარე რიონიდან 38 კმ სიგრძის მაგისტრალური არხის გამოყვანა, რომელიც სოფელ გომთან ისევ შეუერთდებოდა რიონს. ამ სამუშაოებზე უნდა დახარჯულიყო 375 000 მანეთი. სარწყავ ზონაში ვათვალისწინებულ იყო ბოსტნეული და ბალჩეული კულტურების ფართობის გაზრდა.

აშურიანის სარწყავ რაიონში იგულისხმებოდა ის მიწები, რომელიც მდებარეობდა ქ. გორის მაზრაში, მდინარე მტკვრის ორივე მხარეს, რკინიგზის ხაზის გასწვრივ, სადგურ გრაკალიდან მცხეთის ხეობამდე. რაიონი მოიცავს 3000 ჰექტარ ფართობს.

ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების შედეგად გაირკვა, რომ აღნიშნულ რაიონში მიწების მორწყვა თვითღინების გზით, მეტად ძნელი ტოპოგრაფიული პირობების გამო არახელსაყრელი იქნებოდა. ზაქესის ექსპლოატაციაში გადაცემის შედეგად ამ

¹¹⁵ გ. სურმაევა, დასახ. ნაშრ., გვ. 154.

რაიონის მორწყვის ამოცანა ადვილად გადაიჭრებოდა. მდინარე მტკვარზე დაიდგმებოდა 3 წყალსაქაჩი, რომელიც სარწყავ წყალს მექანიკური ამოქაჩვის გზით მიაწვდიდა აღნიშნულ ტერიტორიას.

მექანიკური მორწყვის შემდეგ აშურიანის მიწებს, როგორც გორის მებოსტნეობის და შაქრის კარხლის რაიონის შემადგენელ ნაწილს, სპეციალისტების დასკვნით, შეეძლო მიეცა მრეწველობისათვის შაქრის კარხალი, ხოლო ექსპორტისათვის — მაღალხარისხოვანი ხილი¹¹⁷.

ქ ა რ თ ლ შ ი ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი და საპროექტო სამუშაოები ძირითადად მიმდინარეობდა ე. წ. „მალხაზის წყერის“ რაიონში. აღნიშნული რაიონი მოიცავდა მდინარე დიდი ლიახვის აუზის დაახლოებით 5 000 ჰექტარ ფართობს. ამ ფართობზე მორწყვის შემდეგ განვითარების საუკეთესო პირობები ექნებოდა ვენახს, კარხალს და ხეხილს. სამეცნიერო კვლევითი სამუშაოებისათვის გამოიყო 140 000 მანეთი¹¹⁸. გამოკვლევა მიმდინარეობდა მეორე ხუთწლედში, შესრულდა რაიონის ტოპოგრაფიული გადაღება, ჰიდროგეოლოგიური გამოკვლევა და ტრასირების სამუშაოები. აღნიშნული რაიონის შესწავლა ძირითადად დამთავრდა 1937 წელს.

ე რ წ ო-თ ი ა ნ ე თ ი ს ბარის მეცნიერული შესწავლა დაიწყო 1935 წლიდან. აღნიშნული ტერიტორია მდებარეობდა თბილისიდან 45 კილომეტრის დაშორებით და წარმოადგენდა მეცხოველეობის მნიშვნელოვან რაიონს. ბარის ფართობი სულ უდრიდა 2 500 ჰექტარს და მოიცავდა 7 სოფელს.

მეორე ხუთწლედის განმავლობაში ჩატარდა აღნიშნული ტერიტორიის ნიადაგობრივი და ჰიდროგეოლოგიური გამოკვლევა. ამ სამუშაოებზე სულ დაიხარჯა 70 000 მანეთი¹¹⁹.

გარდა აღნიშნული სამუშაოებისა, პირველ და მეორე ხუთწლედებში სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები ჩატარდა ლაგოდენის რაიონში — 1 000—1 500 ჰექტარ ფართობზე; ახალციხე-ახალქალაქის რაიონში 500—600 ჰექტარ ფართობზე; აჭარაში, სოფლების ქონდის და ნამონასტრების 3 000 ჰექტარ ფართობზე, კასპის რაიონში, სოფლების ხანდაკის და ჩოჩეთის — 300 ჰექტარ ფართობზე და სხვა.

¹¹⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 14, ფურც. 22.

¹¹⁸ იქვე, საქ. 97, ფურც. 25.

¹¹⁹ იქვე.

პირველ ხუთწლედში საქართველოში საირიგაციო მშენებლობათა განვითარებას ბევრი მნიშვნელოვანი ფაქტორი განაპირობებდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ წყალთა მეურნეობაში მოპოვებულმა წარმატებებმა საფუძველი ჩაუყარა ახალ მშენებლობათა ფართოდ გაშლას, კოლმეურნეობათა ჩამოყალიბებამ და სოფლად შექმნილმა ახალმა სოციალურ-ეკონომიურმა ვითარებამ თავის მხრივ მეტად ხელსაყრელი პირობები შექმნა წყალთა მეურნეობის შემდგომი ამაღლებისათვის, დაბოლოს, წინა წლებში დაგროვილ მდიდარ გამოცდილებას არ შეეძლო შემდგომში სასურველი შედეგი არ მოეტანა.

ამ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა საირიგაციო მშენებლობათა მასშტაბები და გაუმჯობესდა სამუშაოთა ხარისხი. პირველ ხუთწლედში წარმოებულ სამშენებლო ობიექტთა უმრავლესობა საფუძვლიანად დაგეგმილი და მტკიცედ დასაბუთებული იყო.

მეცნიერული კვლევა-ძიებისა და პროექტირებისადმი დიდი ყურადღების მიქცევამ გააუმჯობესა სარწყავ არხთა მშენებლობა. შენდებოდა ტექნიკურად გამართული, კაპიტალური, საინჟინრო ტიპის სარწყავი სისტემები, რომელიც ხარისხით ბევრად აღემატებოდა წინა წლებში აგებულ სარწყავ არხებს.

პირველ ხუთწლედში საირიგაციო მშენებლობანი უკეთ მარაგდებოდა სამშენებლო მასალებით: ცემენტით, რკინით, ხე-ტყით, ქვიშით და სამუშაო იარაღებით. სამშენებლო მასალებით დროულად მომარაგებას სისტემატურად უწყევდნენ კონტროლს რესპუბლიკის პარტიული ორგანოები. სამუშაო უბნებზე ხშირად ეწყობოდა მუშათა და გლეხთა ინსპექციის სპეციალური გამსვლელი კომისიები.

შრომის ნაყოფიერების ამაღლების მიზნით მშენებლობებზე შემოღებული იქნა სამუშაოს სანარდო ანაზღაურება. ამ ღონისძიებამ საკმაოდ ეფექტური შედეგი გამოიღო. სამშენებლო უბნებზე გამომუშავების ზრდამ წაახალისა მშენებლები და გაზარდა შრომის ნაყოფიერება.

საირიგაციო მშენებლობებზე მკვეთრად უმჯობესდება მშენებელთა შრომისა და საყოფაცხოვრებო პირობები. მსხვილ საირიგაციო უბნებზე (ალაზანი, ტირიფონი, დილომი) აგებული იქნა სასაბინოები და ახალი საცხოვრებელი ბარაკები ჩამოსული მუშები-

სათვის. შედარებით დამაკმაყოფილებლად წყდებოდა მუშების სურსათით მომარაგების საკითხიც. რიგ საირიგაციო მშენებლობებზე გაიზარდა პურის დღიური ნორმა. მაგალითად, ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობაზე პურის დღიურმა ნორმამ მიაღწია 3 გირვანქას, ალაზნის არხის მშენებლობაზე — 4 გირვანქას და სხვა¹²⁰. ამასთან ერთად, ამალდა მშენებელთა კულტურულ-საგანმანათლებლო მომსახურებაც. პირველ ხუთწლედში ჩვენს რესპუბლიკაში ფართოდ გაიშალა მოძრაობა წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაციისათვის და ამ დარგში მიღწეული იქნა წარმატებები. რიგ საირიგაციო მშენებლობებზე გაიხსნა ქოხ-სამკითხველოები. ზოგიერთ მშენებლობაზე ნაწილობრივ გადაწყდა მშენებელთა სპეცტანსაცმელთა მომარაგების საკითხი. ამ მხრივ გამოირჩეოდა ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა. გაუმჯობესდა აგრეთვე მუშათა სამედიცინო მომსახურებაც. ბევრ საირიგაციო მშენებლობაზე გაიხსნა ახალი ამბულატორიები და სამედიცინო დახმარების პუნქტები.

მშენებელთა რიცხვი საირიგაციო ობიექტებზე ძირითადად დამაკმაყოფილებელი იყო. მშენებლობები მუშებით განსაკუთრებით უზრუნველყოფილი იყო მაშინ, როდესაც სოფლად მინდვრის სამუშაოები მოთავდებოდა.

პირველ ხუთწლედში წინა წლებთან შედარებით საგრძნობლად გაიზარდა სამელიორაციო სამუშაოთა დაფინანსება, რომელიც ძირითადად ხდებოდა საკავშირო და რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან, აგრეთვე — სამელიორაციო კრედიტიდან. პირველ ხუთწლედში წყალთა მეურნეობაში დაბანდებულმა თანხამ შეადგინა 32 286 000 მანეთი, ე. ი. 4-ჯერ აღემატებოდა 1921—1927 წლებში დაბანდებულ თანხას (ცხრილი 12)¹²¹.

მოყვანილი ცხრილიდან ჩანს, რომ წინა პერიოდთან შედარებით პირველ ხუთწლედში მთავარი ყურადღება მიექცა მსხვილ კაპიტალურ მშენებლობათა დაფინანსებას. მსხვილ საირიგაციო ობიექტთა მშენებლობაზე მოდის მთელ კაპიტალდაბანდებათა 68%. ყველაზე მინიმალური კაპიტალდაბანდება მოდის ხუთწლედის პირველ წელზე. ეს აიხსნება იმით, რომ ამ პერიოდში ძირითადად ორი საირიგაციო ობიექტის (ალაზანი და ტირიფონი) მშენებლობა ხორციელდებოდა. დანარჩენი ობიექტების ხაზით კი ძირითადად წარმოებდა კვლევითი სამუშაოები.

¹²⁰ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 886, ფურც. 20.

¹²¹ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო არქივის მასალების მიხედვით, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე პირველ ხუთწლედში დახარჯული თანხა (ათასი მან.)

მშენებლობათა დასახელება	1 ხუთწლედში დახარჯული თანხა	1928/29 წელი	1929/30 წელი	1931 წელი	1932 წელი	პირველ ხუთ- წლედ. თანხა
1	2	3	4	5	6	7
1. ალაზანი	2 917	1 011	3 031	2 170	2 595	8 807
2. ტირიფონი	1 797	725	882	675	526	2 808
3. „საბკოთა-მაშველი“	102	—	254	272	—	526
4. კოლხეთი	1 031	12	413	2 652	4 876	7 953
სულ მსხვილ მშენებლობებზე	5 847	1 748	4 580	5 769	8 997	21 094
5. მსხვილი გაჰოკლევეები	279	441	338	380	285	2 444
6. მცირე მშენებლობებზე	1 368	182	317	842	1 226	2 567
7. მცირე გაჰოკლევეები	87	114	116	189	85	504
8. ექსპლოატაცია	—	214	433	785	919	2 351
9. სოღანდულის მექ. სისტ.	—	—	—	195	994	1 189
სულ	7 581	2 909	5 984	8 582	14 811	32 286

წყალთა მეურნეობაში დაბანდებული თანხის მაქსიმალური დონე ემთხვევა პირველი ხუთწლედის ბოლოს — 1932 წელს. ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და სოციალიზმისათვის ბრძოლაში მოპოვებულმა წარმატებებმა განაპირობეს ჩვენი ქვეყნის უდიდესი სამეურნეო აღმავლობა. ამ პირობებმა შექმნეს სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში და მათ შორის წყალთა მეურნეობაშიც დიდი კაპიტალდაბანდებათა შესაძლებლობა.

აღნიშნულ კაპიტალდაბანდებათა შედეგად პირველ ხუთწლედში საირიგაციო მშენებლობაში დიდი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

საკოლმეურნეო მოძრაობის გამარჯვებამ და მსხვილ კოლექტიურ მეურნეობათა ჩამოყალიბებამ მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა ინტენსიურ მეურნეობას. ამ უკანასკნელმა კი წყალთა მეურნეობის

წინაშე ახალი დიდი ამოცანები დააყენა. დღის წესრიგში დადგა მრავალწლიანი და ტექნიკური კულტურების: ბამბის, ციტრუსების, ვაზის, თამბაქოს, კარხლის და სხვ. სწრაფი განვითარება. ჩვენი რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის ამოცანებიც — პირველ ხუთწლედში — ამ ძირითადი პრობლემის გადაწყვეტას დაექვემდებარა.

ძვირფასი და ტექნიკური კულტურების მორწყვის უზრუნველსაყოფად კურსი აღებული იქნა მსხვილ საირიგაციო ობიექტთა მშენებლობაზე. პირველ რიგში ყურადღება გამახვილდა ადრე წარმოებულ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათა დამთავრებასა და წესრიგში მოყვანაზე. ამ მხრივ ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ალაზნის არხის მშენებლობა.

ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობა დაწყებული იქნა 1925 წლის გაზაფხულზე, იგი იწყებოდა სოფელ ტოლნიანთან (სადგურ წინანდლის რაიონში); თანდათანობით სცილდებოდა მდინარე ალაზნის მიმართულებას და მისდევდა ცივ-გომბორის ფერდობებს, შემდეგ გადაჰრიდა სოფელ წინანდლის ქვემოთ მდებარე სოფლების მიწებს და სადგურ წნორის-წყალთან უახლოვდებოდა კახეთის რკინიგზის ხაზს. რამდენიმე კილომეტრის შემდეგ შირაქის აღმოსავლეთი ქედის ძირთან არხი ისევ უერთდებოდა მდინარე ალაზნას.

პირველ ხუთწლედში ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობის ტემპები მნიშვნელოვნად გაიზარდა. გაფართოვდა და გადაკეთდა მშენებლობის პროექტი. შესაბამისად შეიცვალა საპროექტო ღირებულებაც. ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს 1929 წლის 20 აგვისტოს დადგენილებით, ახალი პროექტის საფუძველზე მშენებლობის ღირებულებამ 8 380 000 მანეთს მიაღწია. 1931 წლის 19 მაისს, ტექნიკური საბჭოს დამტკიცებით. პროექტში შეიტანეს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მიერ შემუშავებული კორექტივი, რომელიც ითვალისწინებდა ახალი მე-3 სარწყავი ზონის შექმნას. ამ სარწყავ ზონაში გათვალისწინებული იყო მეზამბეობის საბჭოთა მეურნეობის შექმნა.

ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობის წარმოებისათვის პირველ ხუთწლედში ორგანიზებული იქნა სპეციალური სამშენებლო სამმართველო¹²². სამმართველოსთან არსებობდა საკვლევი ჯგუ-

¹²² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 32426, ფურც. 9.

ფი. იგი ამუშავებდა და საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს აწვდიდა პროექტირებისათვის ყველა საჭირო მასალას.

ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობა დაყოფილი იყო 3 სამშენებლო უბნად. იგი ტერიტორიულად მთლიანად ემთხვეოდა სარწყავ ზონებს. მიმდინარე სამუშაოებს უბნებზე ხელმძღვანელობდა უბნის უფროსები.

მშენებლობაზე ყველა სამუშაო წარმოებდა სამეურნეო წესით, პირდაპირი შეუზღუდავი სანარდო პრინციპით. შესრულებულ სამუშაოებს ამოწმებდნენ და იღებდნენ სამუშაოთა მწარმოებლები (უბნის უფროსები) და ადგენდნენ სათანადო აქტს. ამ აქტების მიხედვით მშენებლობის სამმართველო ახდენდა ანგარიშსწორებას მშენებლებთან. შესრულებულ სამუშაოს საბოლოოდ იბარებდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სპეციალური პირი — ინჟინერ-კონტროლიორი¹²³.

მომარაგება სამშენებლო მასალებით პირველ ხუთწლედში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგ შემთხვევაში იგი მაინც ჩამორჩებოდა კალენდარულ ვადებს¹²⁴.

პირველ ხუთწლედში ალაზნის არხის მშენებლობაზე გაუმჯობესდა მუშათა მომარაგება სხვადასხვა მოხმარების საგნებითა და სასურსათო პროდუქტებით, მე-3 კატეგორიის მომარაგების მიხედვით. გაიზარდა მშენებელთა სამედიცინო მომსახურების ხარისხიც. გაფართოვდა სამმართველოსთან არსებული ამბულატორიის შენობა. მშენებლობაზე ორგანიზებული იქნა შრომის დაცვის სპეციალური კომისია.

სამშენებლო უბნებზე საშენ მასალათა გადაზიდვისათვის ორგანიზებული იყო სატვირთო ტრანსპორტი, რომელიც შედგებოდა 141 ცხენის, 35 კამეჩის, 70 ცალი საზიდრისა და 15 ურმისაგან. გარდა ამისა, მშენებლობაზე მუშაობდა ერთი სატვირთო და ერთი მსუბუქი ავტომანქანა¹²⁵. აღნიშნული ტრანსპორტით ხდებოდა მთელი სამშენებლო ტვირთის 90%-ის გადატანა.

მშენებლობის უზრუნველყოფა მუშათა რაოდენობით დამაკმაყოფილებელი იყო. მშენებელთა უმრავლესობას შეადგენდა შაშჩანის, კალაურის, ველისციხის, ჩუმლაყის, ვეჯინის ბაკურციხის,

¹²³ Выводы по обследованию крупн. ирригац. строительства Грузии, 1933, საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურტ. 50.

¹²⁴ იქვე, ფურტ. 52.

¹²⁵ იქვე, საქ. 3426, ფურტ. 10.

კოლაგის და სხვა ახლომდებარე სოფლის გლეხობა. ადგილობრივ გლეხობასთან ერთად მშენებლობაზე შრომობდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული სეზონური მუშები. განსაკუთრებით ბევრი იყო ალაზნის არხის მშენებლობაზე წალკიდან ჩამოსული გლეხები.

პირველ ხუთწლეულში ალაზნის საირიგაციო არხის მშენებლობაზე ხშირად ვლინდებოდა შრომის სოციალისტური ფორმები — სოციალისტური შეჯიბრება და დამკვერობა. აღნიშნული მოძრაობა დიდად აჩქარებდა მშენებლობის ტემპებს. სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამარჯვებული და შრომის დამკვერელი მშენებლები სისტემატურად ჯილდოვდებოდნენ¹²⁶.

ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიებები ტარდებოდა სამუშაოთა რაციონალიზაციისა და გაიფების მიზნით. ამ მხრივ იგი გამოირჩეოდა ამიერკავკასიაში წარმოებული სხვა საირიგაციო ობიექტებიდან. მშენებლობაზე მივლინებულ საკავშირო საგეგმო კომიტეტის წარმომადგენლის ინჟინერ ა. ვილდგრუბეს 1930 წლის ნოემბრის ანგარიშის მიხედვით, ალაზნის არხის მშენებლობაზე თითქმის ყველა წვრილი ნაგებობა დამზადდა სტანდარტული წესით მშენებლობის სამმართველოსთან არსებულ ბეტონის ქარხანაში. ამ ღონისძიებამ მნიშვნელოვანი შედეგი გამოიღო როგორც საშენი მასალებისა და სამუშაო ძალის ეკონომიის, ისე სამუშაოთა თვითღირებულების შემცირების მხრივ. მაგალითად, მაგისტრალურ არხზე გადასასვლელი თითოეული პატარა ხიდის დამზადება სტანდარტული წესით დაჯდა 50 მანეთი, მაშინ როდესაც ჩვეულებრივი წესით დამზადების დროს მასზე იხარჯებოდა 170 მანეთი¹²⁷.

გარდა ამისა, 1 000 ცალი რაბი დამზადდა ცალკეული სტანდარტული ნაწილებისაგან. ასევე დამზადდა 81 ცალი წყალვარდნილი განმანაწილებლებზე, 200 ცალი ბეტონის მილი და სხვა¹²⁸.

ალაზნის არხის მშენებლობაზე დანერგილმა სამუშაოთა სტანდარტიზაციამ შემდეგში დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის რიგ მშენებლობებზე.

1929 წელს ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობისათვის და მის საექსპლოატაციოდ ზემოთ აღნიშნული სოფლების გლეხობამ

¹²² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 295, ან. I, საქ. 32426, ფურც. 9.

¹²⁷ იქვე, ფ. რ. — 675, ან. I, საქ. 989, ფურც. 34.

¹²⁸ იქვე, ფ. რ. — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 61.

ჩამოაყალიბა სამელიორაციო ამხანაგობა, რითაც კიდევ უფრო გა-
იზარდა ადგილობრივ გლეხთა მონაწილეობა სარწყავი არხის მშე-
ნებლობაში.

პირველ ხუთწლეულში ყურადღება მიექცა მშენებლობაზე მე-
ქანიზაციის გამოყენებას. ამ მხრივ ალაზნის საირიგაციო მშენებ-
ლობა ერთადერთი ობიექტი იყო, სადაც მართალია სუსტად, მაგ-
რამ მაინც იყენებდნენ მექანიზაციას. 1930 წელს ალაზნის არხის
მშენებლობაზე 4 ტრაქტორი, 5 ნავთზე მომუშავე ტუმბო, ერთი
ბეტონსარევი და ერთი-კეისამსხვრევი აპარატი გამოიყენებოდა.
აღნიშნული მექანიზაციის საერთო ღირებულება შეადგენდა 35 000
მანეთს, რაც მთელი მშენებლობის ღირებულების მხოლოდ 4%-ს
წარმოადგენდა¹²⁹. ხუთწლეულის ბოლო წელს მშენებლობაზე მუშა-
ობა დაიწყო ექსკავატორმაც.

ალაზნის არხის მშენებლობაზე დაბანდებული თანხები სა-
კეშირო ბიუჯეტიდან ყოველწლიურად იზრდებოდა (იხ. ცხრილი
12). პირველი ხუთწლეულის განმავლობაში მშენებლობაზე დახარჯუ-
ლი თანხა თითქმის 2,5-ჯერ აღემატებოდა I ხუთწლეულამდე დახარ-
ჯულ თანხას.

კაპიტალდაბანდებათა გადიდების შედეგად შესაძლებელი გახ-
და რიგი სამუშაოების შესრულება. 1928/29 სამეურნეო წელს მშე-
ნებლობაზე შესრულდა 472 ათასი კუბ. მეტრი მიწის და 18 100
კუბ. მეტრი ბეტონისა და ქვის სამუშაოები, ხოლო 1929/30 წელს
527 ათასი კუბ. მეტრი მიწის და 13 400 კუბ. მეტრი ბეტონისა და
ქვის სამუშაოები¹³⁰.

1930 წელს საექსპლოატაციოდ გადაეცა ალაზნის სარწყავი
სისტემის პირველი რიგი, რის შედეგადაც მოირწყა 20 400 ჰექტარი
ფართობი¹³¹. ამ პერიოდისათვის ძირითადად დამთავრებული იყო
მაგისტრალური არხის მშენებლობა I უბანზე, დასამთავრებელი
იყო განმანაწილებელი ქსელის ნაწილი. მშენებლობის მე-2 უბან-
ზე მაგისტრალური არხის მიწის სამუშაოები შესრულებული იყო
№ 445 პიკამდე 96 პროცენტით. ამ უბანზე დასამთავრებელი იყო
არხის ბეტონირება და ბაკურციხის სწრაფსადენის სამუშაოები.
გარდა ამისა, მე-2 უბანზე მოხერხდა 21-ე განმანაწილებლის დამ-
თავრება, რომელმაც მორწყა 5 500 ჰექტარი ფართობი¹³².

129 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 886, ფურც. 20.

130 იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 55.

131 იქვე, ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 724, ფურც. 19.

132 იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 1153, ფურც. 6.

მაგისტრალურ არხზე არსებული რიგი ჰიდროლოგიური ნაგებობანი: დიუკერები, აქვედუკები, რაბები და სხვ. შესრულებული იყო კეთილსინდისიერად და საქმის საფუძვლიანი ცოდნით. განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობდა თავისი გრანდიოზულობით და მასშტაბებით ალაზნის კაშხალი ცილინდრული საკეტით, რომელიც საბჭოთა კავშირში ერთადერთი ასეთი სახის ნაგებობას წარმოადგენდა.

მაგისტრალური არხიდან გამოყვანილი იყო 50 განმანაწილებელი. აქედან პირველ უბანში — 16 განმანაწილებელი 72 კმ სიგრძით, მეორე უბანში — 13 განმანაწილებელი 64 კმ სიგრძით, ხოლო მესამე უბანში — 11 განმანაწილებელი 120 კმ სიგრძით¹³³.

არხის სათავესთან მოწყობილი იყო საგუბარი (საძირე ბარაჟი), გამრეცხი რაბი და წყალმიმღები. წყალმიმღები წუთში არხში უშვებდა 25 კუბ. მეტრ წყალს. წყალმიმღების შესასვლელის სიგანე უდრიდა 19 მეტრს. იგი გაყოფილი იყო 5 ნაწილად და თითოეული მათგანი იხურებოდა ბრტყელი რკინის ფარით. ფარების შემდეგ არხი თანდათან ვიწროვდებოდა და 18 მეტრის მანძილზე მისი სიგრძე 22 მეტრიდან მცირდებოდა 9,4 მეტრამდე¹³⁴.

ალაზნის სარწყავი არხი დიდი ზეიმით გაიხსნა 1 მაისს. აი როგორ აღწერდა ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას იმდროინდელი პრესა: „წინანდალის გზა სავსეა ხალხით. კახელები მიდიან დასასწრებლად უდიდეს ზეიმზე. დღეს 1 მაისს, საერთაშორისო პროლეტარიატის დღეს, უნდა გაიხსნას კახეთის სიამაყე — ალაზნის არხი. ისმის ჟრიაბული, სიმღერა, ზურნის ხმა. სოფლები, რომლებზედაც გვიხდება გავლა, თითქმის დაცარიელებულია. დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, ღრმად მოხუცებულნიც კი მიდიან ალაზანზე, რომ თავიანთი თვალით იხილონ, თუ ალაზანი როგორ გადაეშვება ახალ კალაპოტში... ათი საათისათვის არხის მთელი მიდამო სათავის ირგვლივ დაფარულია ხალხით. თავი მოიყარა სამი ათასზე მეტმა კაცმა. აქ არიან სიღნაღელები, თელაველები, მრავალი დელეგაციები სხვადასხვა სოფლებიდან. ზეიმზე დასასწრებლად ჩამოვიდნენ გლეხები ენისელიდან, ყვარელიდან, შილდიდან, გრემიდან... ახლოვდება არხის გახსნის დრო. ხალხი თავს იყრის სახელდახელოდ გამართულ ტრიბუნასთან. საზეიმო მიტინგს ხსნის კახეთის ოლქის აღმასკომის თავმჯდომარე ამხ. აფციაური. იგი ულოცავს კახეთის მშრომელ

¹³³ გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წლის 1 მაისი, № 100.

¹³⁴ იქვე.

გლებობას გამარჯვებას. „ის რაც ოცნება იყო კახელი გლებისათვის — ამბობს ამხ. აფციაური — განხორციელდა. დღეს დაიწყებს მუშაობას ჩვენი სიამაყე ალაზნის არხი“. მიწათმოქმედების სახ. კომისარი ამხ. ს. ჯულელი ესალმება გლებობას და არხზე მომუშავე ინჟინერ-ტექნიკოსებს და მუშებს საქართველოს კპ (ბ) ცეკას და სახკომსაბჭოს სახელით“.

„მიტინგი დამთავრდა. ხალხი გაეშურა არხის სათავისაკენ, ზღვა ხალხი გულისფანქვალთ მისჩერებოდა ცილინდრს და ფარებს. ამუშავდა მანქანა, დაიჭიმა ჯაჭვები, ცილინდრი ამოძრავდა და ნელა დაეშვა ძირს. რამოდენიმე წუთიც და... ალაზანმა დასტოვა საუკუნოებით გაკაფული გზა და წავიდა იქით, საითაც მიუთითა მას აღამიანმა. ზეიმი ალაზნის არხის სათავეზე დიდხანს გაგრძელდა. მზის ჩასვლამდე ისმოდა სიმღერა და ცეკვა-თამაში“¹³⁵.

მეორე დღეს, 2 მაისს, დილის 7 საათისათვის სარწყავმა წყალმა მიაღწია ბაკურციხე-ვეჯინის მიდამოებს. აქ თავდებოდა არხის პირველი უბანი, რომლის სიგრძე 32 კმ აღემატებოდა. სარწყავი წყლის მიღებას ბაკურციხეში დიდი ზეიმით შეხვდა ქიზიყელი გლებობა. რამდენიმე ათასმა კაცმა მოიყარა თავი მიტინგზე, რომელიც ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას მიეძღვნა. მიტინგზე საქართველოს მთავრობის სახელით სარწყავი არხის მშენებლებს და ადგილობრივ მოსახლეობას მიესალმა შალვა ელიაშვილი. „ჩვენ, — თქვა ამხ. ელიაშვილმა, — უნდა უკუუვადოთ მიწის დამუშავება ძველი წესებით, ძველი იარაღებით, შრომის ძველი ორგანიზაცია დღეს აღარ გამოგვადგება. საჭიროა მიწის მეცნიერულად დამუშავება... ეს არხი, აგებული მუშებისა და გლეხების შრომით, მორწყავს კახეთის მინდორ-ველს და ააყვავებს კახეთის მეურნეობას, შესაძლებლობა გვექნება განვაფართოოთ მემინდვრეობა, მესაქონლეობა, მევენახეობა და გავაუმჯობესოთ მშრომელი ქიზიყელის მდგომარეობა“¹³⁶.

ალაზნის სარწყავ სისტემას ადგილობრივი გლეხების მოთხოვნით მიეკუთვნა სერგო ორჯონიკიძის სახელი.

ალაზნის სარწყავი არხის მშენებლობის დასამთავრებლად შემდგომ წლებში კიდევ უფრო გაიშალა მუშაობა. 1931 წელს მშენებლობაზე შესრულდა 743 ათასი კუბ. მეტრი მიწის, 5 600 კუბ. მეტრი ყორე-ბეტონის და 412 კუბ. მეტრი რკინა-ბეტონის სამუშაოები¹³⁷. ამ წელს მთლიანად დამთავრდა მაგისტრალური არხის

¹³⁵ გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წლის 4 მაისი, № 104.

¹³⁶ იქვე.

¹³⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 55.

ყარაგაჯის სწრაფსადენის მშენებლობა. 1931/32 სამეურნეო წელს ალაზნის არხით მოირწყა 26 300 ჰექტარი მიწის ფართობი. აქედან პირველ უბანზე 11 000 ჰექტარი სარწყავი ფართობი სარგებლობაში გადაეცა საკოლმეურნეო სექტორს და ინდივიდუალურ მეურნეობებს. მე-3 უბანზე 8 500 ჰექტარი სარწყავი ფართობი გადაეცა მეზამბეობის საბჭოთა მეურნეობას¹³⁸.

მშენებლობის პროცესში პროექტით გათვალისწინებული ბევრი სამუშაოს შეცვლა მოხდა. მაგალითად, გაიზარდა მაგისტრალური არხის სიგრძე, მე-3 უბანზე გადაკეთდა მაგისტრალური არხისა და განმანაწილებლების პროექტი. რაიონში მსხვილი მექანიზებული მეურნეობის შექმნასთან დაკავშირებით, მაგისტრალური არხის № 530 პიკზე აშენდა ავტომატური წყალსაგდები. სამშენებლო მასალათა ეკონომიის მიზნით განმანაწილებელ ქსელზე სწრაფსადენი შეიცვალა წყალვარდნილით, აშენდა ყარაგაჯის სწრაფსადენი, გაკეთდა 70 ცალი განმანაწილებელი და 42 კოლექტორი¹³⁹.

1932/33 სამეურნეო წელს ალაზნის არხის მშენებლობაზე შესრულდა 92 ათასი კუბ. მეტრი მიწის და 523 კუბ. მეტრი რკინა-ბეტონის სამუშაოები.

აღნიშნულ სამუშაოთა შესრულების შედეგად შესაძლებელი გახდა ალაზნის სარწყავი არხის დიდი ნაწილის საექსპლოატაციოდ გადაცემა. პირველი ხუთწლედის ბოლოს ალაზნის არხმა მორწყა 29 699 ჰექტარი ფართობი¹⁴⁰. აღნიშნულ ფართობზე გაიზარდა მრავალწლიან ნარგავთა ნათესები. ამასთან ერთად, განვითარდა ახალი ტექნიკური კულტურები: რამი, კენაფი, იონჯა და სხვ.

ალაზნის სარწყავი არხით მორწყულ ფართობზე ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კულტურები პირველი ხუთწლედის ბოლოს ასე განაწილდა: ვენახი — 2131, ბამბა — 1 310, თამბაქო — 650, რამი — 270, კენაფი — 350, სიმინდი — 3 329, ხეხილი — 906, იონჯა — 1 004 ჰექტარი¹⁴¹.

138 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 3426, ფურც. 12.

139 იქვე, საქ. 4369, ფურც. 59.

140 იქვე, ფურც. 28.

141 იქვე.

ალაზნის სარწყავი არხის საექსპლოატაციოდ გადაცემის შედეგად პირველი ხუთწლეულის ბოლოს, წნორის-წყლის ქვემოთ, მაგისტრალური არხის ქვედა ზონაში ორგანიზებული იქნა მსხვილი საბჭოთა მეურნეობა სახელწოდებით „ხირსა“, რომელსაც ეკავა 2 000 ჰექტარი ვენახის ფართობი. გარდა ამისა, ალაზნის სარწყავ ზონაში ჩამოყალიბდა მსხვილი საბჭოთა მეურნეობები „ალაზანი“ და „რამი“.

უნდა აღინიშნოს საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების მნიშვნელოვანი როლი ალაზნის სარწყავი არხის ზონაში მიწების ათვისებისა და მეურნეობის რეკონსტრუქციის საქმეში. მართო ახლად შექმნილ საბჭოთა მეურნეობებს „ალაზანს“, „რამს“ და „ხირსას“ ეკავა მთელი გამოყენებული სარწყავი ფართობის ნახევარი. ამის გარდა, კოლმეურნეობებს სარწყავი არხის ზონაში ეკავათ 4 025 ჰექტარი ფართობი ვაზის კულტურისათვის¹⁴².

სოციალისტური სექტორის მიერ სარწყავი ფართობის უმეტესი ნაწილის ათვისებამ მკვეთრად გააუმჯობესა ალაზნის სარწყავი ფართობის ექსპლოატაციის ხარისხი, რის შედეგადაც დიდად გაიზარდა მოსავალი. ხუთწლეულის ბოლოს ალაზნის არხის სარწყავ ზონაში ერთ ჰექტარზე ბამბის მოსავალმა მიაღწია 31 ცენტნერს, ვენახის — 22 ცენტნერს, თამბაქოს — 7,6 ცენტნერს, სიმინდის — 16,0 ცენტნერს და სხვა¹⁴³.

პირველ ხუთწლეულში დიდი სამუშაოები იქნა აგრეთვე ჩატარებული ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობის დამთავრებისათვის, რომელიც წარმოებდა 1923 წლიდან.

1929 წლის 11 ოქტომბერს ამიერკავკასიის უმაღლესმა ტექნიკურმა საბჭომ განიხილა და დაამტკიცა ტირიფონის სარწყავი სისტემის ახალი პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა, რომელიც ითვალისწინებდა მდინარეების — ლიახვისა და ლეხურას შორის სარწყავი ფართობის გაზრდას 30 800 ჰექტარამდე. აღნიშნულ სამუშაოთა შესასრულებლად უნდა დახარჯულიყო 5 მილიონი მანეთი. პროექტით გათვალისწინებული იყო ბაღების ფართობის გაზრდა 30%-მდე, ე. ი. 7 980 ჰექტარამდე. ვენახი უნდა გაშენებულიყო 2 920 ჰექტარზე, ბოსტანი — 1 065 ჰექტარზე. გარდა ამისა, უდიდესი ყურადღება ეთმობოდა ახალ კულტურას — შაქრის ჭარხალს, რომელიც უნდა გაშენებულიყო რაიონის მთელი სივრცის 20 პრო-

¹⁴² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. 1, საქ. 4369, ფურც. 31.

¹⁴³ იქვე, ფურც. 32.

ცენტზე¹⁴⁴. ამრიგად, მორწყვის შემდეგ ინტენსიური კულტურები დაიქვერდა ამ რაიონის სახნავი მიწების 50 პროცენტს.

ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობა წარმოებდა სამ უბანზე. პირველი სამშენებლო უბანი მოიცავდა მაგისტრალური არხის ნაწილს — სათავიდან მდინარე ლიახვამდე, მეორე უბანი — ლიახვიდან მდინარე მეჭულამდე და მესამე უბანი — სარწყავი სისტემის დანარჩენ ნაწილს.

მშენებლობაზე ყველა სახის სამუშაო ხორციელდებოდა სამეურნეო გზით. სამუშაო გადაეცემოდა მუშათა არტელებს, რომელიც შედგებოდა 4-დან 10 კაცამდე. ცალკეული შესრულებული სამუშაოს განსაზღვრა და ჩაბარება ხდებოდა აქტის საფუძველზე სპეციალური ადგილობრივი კომისიის მიერ, რომელიც შედგებოდა სამუშაოთა მწარმოებლის, ტექნიკოსისა და ათისთავისაგან.

მშენებლობაზე დღიური ანაზღაურება შეადგენდა მიწის მთხრელისათვის 1 მან. 98 კაპ., დამხმარე მუშისათვის 1 მან. 68 კაპ.¹⁴⁵ მშენებელთა მომარაგება სასურსათო პროდუქტებით პირველ ხუთწლედში გაუმჯობესდა. სოფელ მეჭვრისხევში გაიხსნა სპეციალური სასურსათო პუნქტი. გარდა ამისა, ამუშავდა ორი პურსაცხობი. მშენებელთა მომარაგება ხდებოდა მე-2 კატეგორიის მომარაგების მიხედვით.

ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობაზე მაგისტრალური არხის მიწის სამუშაოებს ძირითადად ადგილობრივი სოფლების გლეხობა ასრულებდა. ფლავისმანის, მეჭვრისხევის, ქირბალოს, ზერტის, ხელთუბნის, თორზიტის, ნაღარბაზევის და სხვა ახლომდებარე სოფლის გლეხობა გაერთიანებული იყო სამელიორაციო ამხანაგობაში და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა არხის მშენებლობაში. ადგილობრივი გლეხები მიწის სამუშაოებთან ერთად ასრულებდნენ ბეტონის სამუშაოებსაც. რაც შეეხება კვალიფიციური სამუშაოების მუშახელით უზრუნველყოფას, ყოველთვის არ ხერხდებოდა. განსაკუთრებით ზაფხულის თვეებში, როდესაც არა მარტო კვალიფიციური მუშები, მიწის მთხრელებიც კი ძნელი საშოვნელი იყო, რადგანაც ამ პერიოდში სოფლის გლეხობა დაკავებული იყო მინდვრის სამუშაოებით.

ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობაში მონაწილეობას იღებდნენ ქ. გორიდან ჩამოსული მშენებლები. მათთვის მოწყობილი იქნა სპეციალური საცხოვრებელი კარვები და სასადილო.

144 გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წლის 1 მაისი, № 100.

145 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. 1, საქ. 495, ფურც. 20.

ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე სისტემატურად ტარდებოდა საწარმოო თათბირები, სადაც მშენებლები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მშენებლობის ამა თუ იმ აქტუალური საკითხის განხილვაში. მათ მიერ წამოყენებული ბევრი წინადადება გაითვალისწინეს მშენებლობის დროს. მშენებელთა წინადადებით, სამუშაოთა თვითღირებულების შემცირების მიზნით, მშენებლობაზე ჩატარდა მაგისტრალური ნაგებობის ცალკეული ნაწილების ტიპიზაცია. ბეტონის მიღები, მაგისტრალურ არხზე გადასასვლელი ხიდები და სხვა დამზადებული იქნა ქარხნული წესით, რამაც დიდი ეკონომია გამოიღო¹⁴⁶.

ტირიფონის არხის მშენებლები ჩაბმულნი იყვნენ სოციალისტურ შეჯიბრებაში. 1929 წლის ოქტომბერში დაიდო სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულება ტირიფონისა და ალაზნის სარწყავი არხების მშენებელთა შორის. სოციალისტურ შეჯიბრებაში ჩაბმული მუშები გამოირჩეოდნენ მაღალი შრომის ნაყოფიერებით.

ტირიფონის არხის მშენებლობის მომარაგება სამშენებლო მასალით პირველ ხუთწლედში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. გაიზარდა აგრეთვე მშენებლობაზე გამოყენებული ტრანსპორტის რაოდენობა. 1929 წელს ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე უკვე გამოიყენებოდა 4 საზიდარი, 2 მარხილი, 5 ფურგუნი, 7 ცხენი და ერთი ავტომანქანა¹⁴⁷.

პირველ ხუთწლედში ტირიფონის არხის I და II სამშენებლო უბნებზე სამუშაოები მიმდინარეობდა სათავე ნაგებობისა და მაგისტრალური არხის დასამთავრებლად. რაც შეეხება მშენებლობის მესამე უბანს, აქ დამთავრებული იყო განმანაწილებელი ქსელის მშენებლობა და სამუშაოები წარმოებდა სარწყავი ქსელისა და განმანაწილებლიდან სარწყავ ქსელში წყლის გადამშვები ნაგებობის დასამთავრებლად¹⁴⁸.

პირველ ხუთწლედში ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობაზე საკავშირო ბიუჯეტიდან დაიხარჯა 2 808 ათასი მანეთი¹⁴⁹ (იხ. ცხრილი 12). აღნიშნული თანხა მნიშვნელოვნად აჭარბებდა I ხუთწლედამდე მშენებლობაზე დახარჯულ თანხას. მშენებლობის დაფინანსების გაუმჯობესებამ დიდად გაზარდა მშენებლობის ტემპები.

ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობა რესპუბლიკის საზოგადოების ყურადღების ცენტრში იყო. სამუშაოთა შესრულებას

¹⁴⁶ საქ. სსრ ესა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 717, ფურც. 80.

¹⁴⁷ იქვე, საქ. 495, ფურც. 32.

¹⁴⁸ იქვე, საქ. 4369, ფურც. 66.

¹⁴⁹ იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

სისტემატურად უწევდა კონტროლს სახელმწიფო ორგანოები. 1929 წელს, როდესაც მშენებლობის ტემპები მიჩნეული იქნა არადამაკმაყოფილებლად, რესპუბლიკის პრესამ ფართო კამპანია გააჩაღა მშენებლობაზე არსებულ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად¹⁵⁰.

1930 წელს ტირიფონის სარწყავი არხის პირველი რიგი გადაეცა საექსპლოატაციოდ. ამ წელს მოირწყა ტირიფონის ველის აღმოსავლეთი ნაწილის 10 000 ჰექტარი, ძირითადად დამთავრდა 42 კმ სიგრძის მაგისტრალური არხის მშენებლობა ოთხი დამატებითი წყალგამშვებით. აიგო აქვედუკი ქვათახეზე, მე-6 რეგულატორი და ექვსი ხის ხიდი. გარდა ამისა, დამთავრდა მე-4 და მე-5 განმანაწილებელი ქსელის მშენებლობა. სულ ტირიფონის არხის მშენებლობაზე ამ პერიოდისათვის შესრულებული იყო 807 831 კუბ. მეტრი მიწის და 20 921 კუბ. მეტრი ქვისა და ბეტონის სამუშაოები¹⁵¹.

ტირიფონის სარწყავი არხის პირველი რიგის გახსნას, როგორც ღირსშესანიშნავ მოვლენას, დიდი ზეიმით შეხვდა საქართველოს მშრომელები. „11 მაისი გორის ოლქის მშრომელი გლეხკაცობისათვის დაუვიწყარი დღე იქნება — წერდა გაზეთი „კომუნისტი“ ტირიფონის არხის გახსნასთან დაკავშირებით — ამ დღეს გორის ოლქის მშრომელებმა იზეიმეს 7 წლის მუშაობის დაგვირგვინება — ტირიფონის არხის გახსნა. ოლქალმასკომმა ამ დღისათვის მოიწვია პლენუმი, კოლმეურნეობებმა ზეიმზე დასასწრებლად გამოგზავნეს დელეგატები, წარმოებიდან მოვიდნენ მუშათა დელეგაციები, თბილისიდან გვეწვივნენ მთავრობის წევრები და არხის ხელმძღვანელ დაწესებულებათა თანამშრომლები... ამრიგად გორის ქუჩები 11 მაისს წარმოადგენდა არაჩვეულებრივ სანახაობას. ყველანი მიიჩქაროდა, ყველა ლაპარაკობდა „ტირიფონის არხზე“, ყველას უნდოდა. ზეიმზე დასწრება.

...არხის სათავის მიდამოები დაფარულია ხალხით. ზეიმზე მოსულან ისეთი სოფლებიდანაც კი, რომელთაც არავითარი საერთო არ აქვთ არხის ექსპლოატაციასთან. არხის სათავე და შლიუზები შემკულია გირლიანდებით და წითელი ღროშებით. არხზე გაბმულ წითელ ლენტს სკრის ამხ. მიხა ცხაკაია, თავისივე ხელით ასწევს სპეციალურად დადგმულ ავტომატით შლიუზებს. მას სცვლის ინეი-

¹⁵⁰ იხ. გაზეთები «Заря Востока», 1929, 13 декабря, «Рабочая правда», 1929, 3 июля.

¹⁵¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 501, ან. 4, საქ. 36, ფურც. 23.

ნერი შალვა ლიაძე. ამრიგად, არხში უზარმაზარი ტალღით შეიქ-
რა ლიახვი და ზღაზვნით გაეშურა ტირიფონის ველებისაკენ.

...დასრულდა ზეიმი. მთავრობის წევრები მიყვებიან სოფლებს,
სადაც არხი გადადის: მეღვრეკისი, დეილი, თერგვისი, ქორდი,
ფლავი. ფლავის-მანი, ქვები, არცევი, ახალუბანი და სხვა. სოფლის
გლეხობა დიდი და პატარა, ქალი და კაცი ღროშებით გაჩერებულა
არხის ნაპირებზე... ხალხი არხს არ სცილდებოდა და საღამომდის
განაგრძნობდა ღზინს მის ნაპირებზე. ასეთი დღესასწაული მეჭ-
ერისხევის რაიონის სოფლებს ჯერ არ გადაუხდიათ. გლეხები ამ-
ბობენ, რომ 11 მაისს ყოველთვის იდღესასწაულებენ, როგორც
უდიდესი გამარჯვების დღეს¹⁵².

ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობა შემდგომ წლებ-
შიც გრძელდებოდა. განმანაწილებელი ქსელის დიდი ნაწილის
დამთავრების შემდეგ შესაძლებელი შეიქმნა 1931 წლის გაზაფ-
ხულზე დამატებით მორწყულიყო 3 800 ჰექტარი ფართობი. პარა-
ლელურად ამისა მიმდინარეობდა ძველი, ადგილობრივი ტიპის სარ-
წყავი ქსელის გაწმენდა, შეკეთება და რეკონსტრუქცია, რის შე-
დეგადაც ამავე წლის შემოდგომაზე 12 500 ჰექტარი მიწა მოირ-
წყა¹⁵³.

ტირიფონის ველის მორწყვამ მკვეთრად აამაღლა მოსავალი
და გაზარდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებუ-
ლი ფართობი. 1931 წელს სასოფლო-სამეურნეო კულტურების
ფართობის ზრდის დინამიკა 1928 წელთან შედარებით შეადგენდა
შემდეგს (იხ. ცხრილი 13):

ც ხ რ ი ლ ი 13

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებული ფართობი ტირიფონის
სარწყავ ზონაში (ჰექტ.)¹⁵⁴

სასოფლო-სამეურნეო კულტურები	1928 წელს დაკავ- ებული ფართობი	1931 წელს დაკა- ვებული ფარ- თობი
ხორბალი	5 371	8 428
სიმინდი	1 273	3 375
შაქრის ქარხალი	—	673
ბოსტნეული	23	366
ხეხილი	110	468
ცერცოვანი	—	95

152 გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წლის 13 მაისი, № 109.

153 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 43.

154 ცხრილი შედგენილია წიგნის «Водное хозяйство ЗСФСР», т. 3. Т., 1934, გვ. 162 და საქართველოს ცენტ. სახელმწიფო არქივის მასალების მიხედ-
ვით, ფ. რ. — 295, ან. I; საქ. 4369, ფურც. 35.

აღნიშნული მონაცემებიდან ჩანს, რომ 1928 წელთან შედარებით ტირიფონის ველის მორწყვის შედეგად არა მარტო გაიზარდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ფართობი, არამედ განვითარდა ახალი კულტურებიც.

პირველი ხუთწლედის ბოლოს ძირითადად დამთავრდა ტირიფონის სარწყავი არხის მშენებლობა. 1932/33 სამეურნეო წლისათვის მშენებლობაზე შესრულებული იყო 700 000 კუბ. მეტრი მიწის და 30 000 კუბ. მეტრი ბეტონისა და ქვის სამუშაოები, რაც დაჯდა 4 401 ათასი მანეთი¹⁵⁵.

1932 წელს ტირიფონის სარწყავი სისტემით სულ ირწყოდა 23 882 ჰექტარი მიწა. სარწყავ ზონაში სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებული ფართობი შემდეგ სურათს იძლევა: ხორბალი — 13 515, სამინდი — 821, ბოსტნეული — 782, შაქრის ჭარხალი — 821, ვენახი — 250, ხეხილი — 1 651 და სათიბი — 129 ჰექტარი.

ტირიფონის სარწყავი სისტემის საექსპლოატაციოდ გადაცემაზე ამ რაიონში გაზარდა სოციალისტური სექტორის მიერ დაკავებული მიწის ფართობი. ტირიფონის არხი ემსახურებოდა 6 საბჭოთა მეურნეობასა და 64 კოლმეურნეობას. საბჭოთა მეურნეობებს, რომლებიც უმთავრესად მეზღებობასა და ბოსტნეული კულტურების განვითარებას მიხდევდნენ, დაკავებული ჰქონდათ სარწყავი ფართობის 1 180 ჰექტარი, ხოლო კოლმეურნეობებს — 11 200, დანარჩენი ფართობი კი ინდივიდუალურ მეურნეობათა სარგებლობაში იყო გადაცემული¹⁵⁶.

პირველ ხუთწლედში ჩატარებულ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ობიექტი იყო „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქცია.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ სისტემას, ისე როგორც 1924—25 წლებში აგებულ სხვა სარწყავ სისტემებს, მთელი რიგი ნაკლოვანებები გააჩნდა, ამიტომ პირველ ხუთწლედში დაისვა აღნიშნული სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციის და გაუმჯობესების საკითხი.

1928 წელს უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს მიერ აღნიშნული იქნა, რომ „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ სისტემაზე წყალშემკრები ქსელის უვარგისობის გამო ზოგიერთ უბანზე მოხდა ნიადაგის და-

¹⁵⁵ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 3469, ფურც. 65.

¹⁵⁶ იქვე, ფურც. 69.

ქაობება, რის შედეგადაც გადაუღებელი ხდებოდა საირიგაციო ქსელის რეკონსტრუქცია. ამის შესაბამისად, საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველომ შეადგინა სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციის სქემატური პროექტი, რომელიც განიხილა ტექნიკურმა საბჭომ 1928 წლის 25 ოქტომბერს. აღნიშნული პროექტი დადებითად იქნა შეფასებული და საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს დაევალა მთელი რიგი შენიშვნების გათვალისწინების შემდეგ წარმოედგინა „საბჭოთა-მაშველის“ სისტემის რეკონსტრუქციის პროექტი. ერთი წლის შემდეგ პროექტი მზად იყო და დამტკიცდა ამიერკავკასიის უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს მიერ 1929 წლის 5 ოქტომბერს¹⁵⁷.

პროექტით გათვალისწინებული იყო „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციის შედეგად სარწყავი ფართობის გაზრდა 13 700 ჰექტარამდე. აღნიშნულ სამუშაოზე უნდა დახარჯულიყო 4 000 ათასი მანეთი¹⁵⁸.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციის სამუშაოები ძირითადად დაწყებული იქნა 1930 წელს და შესრულდა 84 438 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაოები¹⁵⁹.

1930—31 წლებში საკავშირო ბიუჯეტიდან მშენებლობისათვის გამოიყო 526 000 მანეთი¹⁶⁰. შემდგომში არ მოხერხდა აღნიშნული მშენებლობის დაფინანსება, რის შედეგადაც სამუშაოები შეჩერებული იქნა.

პირველ ხუთწლეულში „საბჭოთა-მაშველის“ სისტემის მშენებლობაზე შესრულდა 225 000 კუბ. მეტრი მიწის და 339 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაო. გარდა ამისა, აიგო 22 ხის ნაგებობა¹⁶¹. სამუშაოები მიმდინარეობდა სარწყავი სისტემის კოლექტორული ქსელის მოსაწესრიგებლად. ამოშრობილ იქნა სარწყავი სისტემის არასწორი ექსპლოატაციის შედეგად სოფელ ფარცხანაყანევსა და ბაძგნარის რაიონში 1 000 ჰექტარამდე დაჭაობებული ფართობი.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის ნაწილობრივი რეკონსტრუქციის შედეგად 1931 წელს საგრძნობი წარმატებები იქნა მიღწეული. სარწყავი სისტემით აღნიშნულ წელს მოირწყა 10 674 ჰექტარი მიწის ფართობი. აქედან „მაშველის“ 18 კმ სიგრძის სარ-

157 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 72.

158 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფ. 11.

159 იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 45.

160 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

161 იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 72.

წყავი არხით მოირწყა 7 920 ჰექტარი, ხოლო „I საბჭოთა“ არხით, რომლის სიგრძე 21 კმ აღემატებოდა — 2 754 ჰექტარი¹⁶².

აღნიშნული ფართობიდან სიმინდის კულტურა მოირწყა — 7 646, სოია — 2 084, არაქისი — 261, ბოსტნეული — 360 და ხეხილი — 320 ჰექტარზე¹⁶³.

პირველ ხუთწლეულში მნიშვნელოვნად გაიზარდა „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის ექსპლოატაცია სოციალისტური სექტორის მიერ. სისტემის სარწყავ ზონაში 2 325 ჰექტარი ეკავა კოლმეურნეობებს, ხოლო 1 210 ჰექტარი — საბჭოთა მეურნეობებს¹⁶⁴.

თუ შევადარებთ 1932 წელს ერთ ჰექტარზე მოსავლის მონაცემებს საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების მორწყულ და ურწყავ ფართობზე, შემდეგ სურათს მივიღებთ (იხ. ცხრილი 14).

ცხრილი 14

1932 წ. „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ ზონაში ერთ ჰექტარზე სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავალი (ფუთ.)¹⁶⁵

სასოფლო-სამეურნეო კულტურები	საბჭოთა მეურნეობათა ფართობი		კოლმეურნეობათა ფართობი		%
	ურწყავზე	მორწყულზე	ურწყავზე	მორწყულზე	
ბოსტნეული	—	88	60	80	33,3
ხეხილი	—	—	50	60	20,0
ვენახი	—	—	55	70	27,2
სიმინდი	12	14	10	16	60,0
სოია	10	13	9	12	33,3
არაქისი	—	8,5	7	8,5	21,4
ბალჩეული	—	—	100	119	19
იონჯა	—	—	60	76	26,7

აღნიშნული მონაცემებიდან ჩანს, რომ მოსავალი სარწყავი სისტემის მიერ მორწყულ ფართობზე გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე ურწყავზე.

¹⁶² Водное хозяйство ЗСФСР, Т., 1934, т. 3, стр. 13—14.

¹⁶³ იქვე, გვ. 162

¹⁶⁴ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 4369, ფურც. 73.

¹⁶⁵ იქვე, ფურც. 22.

პირველ ხუთწლედში შესრულებული სამუშაოები „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის რეკონსტრუქციისათვის სრულიადაც არ აღმოჩნდა საკმარისი დასახული ამოცანის გადასატრელად. „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის გასამართავად განსაკუთრებით საჭირო იყო სათავე ბარაჟის ნაგებობის რეკონსტრუქცია და შემაერთებელი მკვებავი ტოტის მშენებლობა, რომელიც „I საბჭოთა“ სარწყავ არხს დააკავშირებდა „მაშველის“ არხთან.

აღნიშნული სამუშაოები ძირითადად შესრულდა მეორე ხუთწლედში.

პირველ ხუთწლედში დაწყებულ იქნა აგრეთვე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საირიგაციო ობიექტის — სოღანლულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობა.

სოღანლულის მექანიკურ არხს უნდა მოერწყა თბილისის აღმოსავლეთით, 6-დან 25 კმ დაშორებით, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ტერიტორია, რომელიც გრძელდებოდა მტკვრისა და ალგეთის აუზების წყალგამყოფამდე.

დედაქალაქთან სიახლოვე და მისი მომარაგება ხილით და ბალჩეული მალფუქებადი პროდუქტებით, აუცილებელს ხდიდა სოღანლულის რაიონში ამ კულტურების განვითარებას, რაც მორწყვის გარეშე შეუძლებელი იყო.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სოღანლულის ველის მორწყვის საკითხი მრავალგზის დაისვა და პირველ ხუთწლედში დაიწვეს კიდევ სარწყავი არხის მშენებლობა.

1929 წელს საკავშირო სახკომსაბჭომ მიიღო დადგენილება დიდი ქალაქების გარეუბანში მეურნეობის ორგანიზაციის შესახებ. ამ დადგენილებასთან დაკავშირებით დაისვა საკითხი თბილისის ერთ-ერთ გარეუბანში — სოღანლულში, საბჭოთა მეურნეობის შექმნისა და სოღანლულის ველის მორწყვის შესახებ. აღნიშნული საკითხის დასმის ინიციატივა ეკუთვნოდა სოღანლულის სარწყავი სისტემის აგებით დაინტერესებულ სხვადასხვა ორგანიზაციებს: „თბილსაბჭოს“, „ეკავშირს“, „პროფსაბჭოს“, „ცენტროსოიუზს“ და სხვ. სოღანლულის ველის მორწყვის საკითხი განხილული იქნა 1930 წლის 11 ივლისს თბილისის აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომაზე, სადაც დადებითად გადაწყდა სარწყავი არხის მშენებლობა¹⁶⁶. შეიქმნა სპეციალური კომისია ინჟინერ ა. ჯანაშიას ხელმძღვანელობით, რომელსაც დაევალა პროექტის შედგენა.

¹⁶⁶ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ან. I, საქ. 3840, ფურც. 108.

იმავე წელს, სოღანლულის სარწყავი სისტემის პროექტი მზად იყო და მთელი რიგი შენიშვნების შეტანის შემდეგ, დამტკიცდა 24 დეკემბერს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მიერ, რის შემდეგ გადაეგზავნა ზემდგომ ორგანოებს. პროექტი მთელი რიგი გადაკეთებისა და შესწორების შემდეგ საბოლოოდ დამტკიცდა 1932 წლის 7 სექტემბერს ამიერკავკასიის უმაღლეს ტექნიკურ საბჭოს მიერ.

აღნიშნული პროექტი ითვალისწინებდა სოღანლულის ველის 5 365 ჰექტარი ფართობის მექანიკურ მორწყვას. სოღანლულის სარწყავი სისტემა ერთ-ერთი რთული და მეტად საინტერესო საინჟინერო ნაგებობა იქნებოდა ტექნიკური თვალსაზრისით.

მდინარე მტკვარიდან სარწყავი წყალი უნდა მიღებულიყო მექანიკური სატუმბავი სადგურის მეშვეობით, რომლის სიმაღლეც 4000 ცხენის ძალას აღემატებოდა. სატუმბავ სადგურზე დადგმული იყო 10 აგრეგატი. წყლის ამოტუმბვა ხდებოდა 4 ტუმბოთი (თითოეულის სიმაღლე — 510 კლ), რომლის შემდეგ იგი გროვდებოდა სპეციალურ სალექავში, ხოლო აქედან 3 მილის საშუალებით გადადიოდა მაგისტრალურ არხში¹⁶⁷.

მაგისტრალური არხით ირწყვოდა ტერიტორია, რომელიც 3 ზონად იყო დაყოფილი: პირველ ზონაში სარწყავი ფართობი უდრიდა 3000 ჰექტარს, მაგისტრალური არხის სიგრძე კი — 17,5 კმ; მეორე ზონაში ფართობი უდრიდა 1900 ჰექტარს, მაგისტრალური არხის სიგრძე — 16 კმ; მესამე ზონაში ფართობი — 1 500 ჰექტარს, მაგისტრალური არხის სიგრძე — 9 კმ¹⁶⁸.

მშენებლობის დამთავრება განზრახული იყო 1933 წლისათვის.

პირველადი გაანგარიშებით სოღანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე უნდა დახარჯულიყო 2800 ათასი მანეთი, ხოლო შემდეგ, ამიერკავკასიის უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს გადაწყვეტილებით, აღნიშნული თანხა გაიზარდა 3 562 ათას მანეთამდე.

1931 წლის ზაფხულიდან იწყება მშენებლობის მოსამზადებელი სამუშაოები. მშენებლებისთვის აშენდა დროებითი ნაგებობანი: საცხოვრებელი ბარაკები, სასადილო და პურსაცხობი. მშენებლობა მომარაგებული იქნა სამშენებლო მასალებით.

¹⁶⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 59, ფურც. 57.

¹⁶⁸ იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 3405, ფურც. 70.

1931 წლის 13 ივლისს საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს მითითებით სოღანლულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობისათვის შეიქმნა სპეციალური ორგანო — „სოღანლულ-მშენი“.

1931 წლის სექტემბრიდან იწყება მიწის სამუშაოები. მშენებლობის დაწყებისას მუშების რიცხვი 950-ს აღემატებოდა.

პირველი ხუთწლედის განმავლობაში სოღანლულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობაზე დაიხარჯა 1 189 ათასი მანეთი¹⁶⁹. აღნიშნული თანხა ცალკეულ სამუშაოებზე ასე განაწილდა: სამუშაოების წარმოებაზე — 85 716 მანეთი, სამშენებლო მასალების დამზადებაზე — 184 054 მან., მოწყობილობების შეკეთებაზე — 300 695 მან., ინვენტარზე და ტრანსპორტირებაზე — 163 585 მან., დროებით ნაგებობაზე — 50 965 მან., ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხარჯებზე — 252 298 მან. და ა. შ.¹⁷⁰

აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება: სოღანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობა ერთადერთ ობიექტს წარმოადგენდა, რომლის დაფინანსებაც ხდებოდა არა სახელმწიფოს ბიუჯეტიდან, არამედ სისტემის აგებით დაინტერესებული ორგანიზაციების: „ცეკავშირის“, „თბილსაბჭოს“, „ცენტროსოიუზის“ და სხვათა მიერ.

პირველ ხუთწლედში, სოღანლულის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე დახარჯული თანხა გეგმით გათვალისწინებულზე თითქმის ორჯერ ნაკლები იყო. კაპიტალდაბანდებათა არასაკმარისობა რასაკვირველია უარყოფითად მოქმედებდა მშენებლობის ტემპებზე. აღნიშნულ გარემოებას ემატებოდა აგრეთვე სამშენებლო მასალების მომარაგების ხშირი ჩამორჩენა კალენდარულ ვადებთან¹⁷¹, გარდა ამისა, ხშირად ჰქონდა ადგილი მექანიკური მოწყობილობების დაგვიანებით მიღებას, ამ მიზეზით ძალზე გაჭიანურდა სათავე ნაგებობისა და სატუმბავი სადგურის მშენებლობა.

სოღანლულის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე არასახარბიელოდ იყო აგრეთვე მშენებელთა საყოფაცხოვრებო პირობები, რაც იწვევდა მუშახელის დიდ დენადობას.

სოღანლულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობაში არსებული ნაკლოვანებები თავის დროზე გამოავლინა სათანადო ორგანოებმა და მიღებული იქნა ზომები მათ აღმოსაფხვრელად.

169 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

170 იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 3405, ფურც. 71.

171 იქვე.

მიუხედავად მთელი რიგი ხელისშემშლელი პირობებისა, სო-
ლანლულის მექანიკური სარწყავი არხის მშენებლობა მაინც მიმ-
დინარეობდა.

1932 წლისათვის მშენებლობაზე სულ შესრულებული იყო
284 411 კუბ. მეტრი მიწის 9 022 კუბ. მეტრი ბეტონის, 900 კვ. მეტ-
რი საღურგლო და 13 638 კვ. მეტრი ხის სამუშაოები¹⁷².

სოლანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობა
განსაკუთრებით სწრაფი ტემპებით წარიმართა მეორე ხუთწლედში.

ზემოთ აღნიშნულ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათა გარდა
პირველ ხუთწლედში ჩატარდა სხვა სამუშაოებიც, რომელიც მ ც ი-
რ ე საირიგაციო მშენებლობათა ტიტულით წარმოებდა.

საქართველოში ჩატარებული ასეთი მშენებლობანი ძირეულად
განსხვავდებოდა ამიერკავკასიის სხვა რესპუბლიკებში ამ ტიტუ-
ლით წარმოებულ საირიგაციო სამუშაოებიდან. აზერბაიჯანსა და
სომხეთში მცირე საირიგაციო მშენებლობაში იგულისხმებოდა ძი-
რითადად ისეთი სამუშაოები, რომელიც დაკავშირებული იყო სარ-
წყავი სისტემის ექსპლოატაციასთან და არსებითად შემოიფარგ-
ლებოდა არსებული სარწყავი სისტემების გაუმჯობესებითა და გაუმჯო-
ბესებით. ჩვენს რესპუბლიკაში კი — ამ ტიტულით მიმდინარეობ-
და დამოუკიდებელი სარწყავი ან ამოსაშრობი ობიექტის მშენებ-
ლობა, რომელიც მსხვილი მშენებლობიდან განსხვავდებოდა მხო-
ლოდ მცირე მასშტაბებით.

მცირე საირიგაციო მშენებლობათა დაფინანსება ხდებოდა
მხოლოდ რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან. პირველი ხუთწლედის გან-
მავლობაში ამ სამუშაოებზე დაიხარჯა 2 567 000 მანეთი (იხ. ცხრი-
ლი 12). აღნიშნული თანხა ორჯერ აღემატებოდა პირველ ხუთწლე-
დამდე დახარჯულ თანხას (1 368 ათასი მან.)¹⁷³. ეს რასაკვირველია
დიდად გაზრდიდა მშენებლობის ტემპებს.

პირველ ხუთწლედში წარმოებული მცირე საირიგაციო მშე-
ნებლობებიდან საყურადღებოა აფხაზეთში, გალის რაიონში, ე. წ.
ს ა მ უ რ ზ ა ყ ა ნ ო ს სარწყავი არხის მშენებლობის დამთავრება.

1928/29 სამეურნეო წელს სამურზაყანოს არხის მშენებლობა-
ზე დაიხარჯა 30 000 მანეთი. აღნიშნულ კაპიტალდაბანდების შე-
დეგად მოხერხდა რიგი სამუშაოების ჩატარება და სარწყავი არხი

¹⁷² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 3405, ფურც. 6.

¹⁷³ ი ქ ე ე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

მოყვანილი იქნა მდინარე აბაშამდე. შემდგომში სამურზაყანოს არხს ეწოდა ენგურ-გალის სარწყავი არხი.

1929 წლის გაზაფხულზე ენგურ-გალის სარწყავი არხი საექსპლოატაციოდ გადაეცა. მშენებლობაში განსაკუთრებით თავი გამოიჩინეს სამელიორაციო ამხანაგობის წევრებმა. მათ მიერ შესრულებული იქნა მიწის სამუშაოთა დიდი ნაწილი.

იმავე წლის 20 ივლისს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს სპეციალურმა მიმღებმა კომისიამ ენგურ-გალის სარწყავი არხის პროექტის ტექნიკური შესრულება და მშენებლობაზე ჩატარებული სამუშაოები ჩათვალა დამაკმაყოფილებლად¹⁷⁴.

ენგურ-გალის სარწყავმა არხმა გაამართლა ადგილობრივი მოსახლეობის იმედები. დაინტერესებულმა გლეხობამ იკისრა თავიანთი ხარჯებით მაგისტრალური არხიდან განმანაწილებლების გამოყვანა. ერთი სეზონის განმავლობაში გლეხების მიერ მაგისტრალური არხიდან გაყვანილი იქნა 20 კილომეტრის საერთო სიგრძის განმანაწილებლები¹⁷⁵.

მაგისტრალური არხისა და განმანაწილებელი ქსელის დამთავრების შედეგად შესაძლებელი შეიქმნა 12 000 ჰექტარი სარწყავი ფართობის მიღება.

ენგურ-გალის (სამურზაყანოს) სარწყავ არხს ჰქონდა დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა როგორც სარწყავს, ისე რაიონის გაწყლიანების ერთ-ერთ საუკეთესო საშუალებასაც. ამაზე მიუთითებს ადგილობრივი მოსახლეობის უამრავი განცხადებები იმის თაობაზე, რომ მინდვრის სამუშაოების დამთავრების შემდეგაც გაგრძელებულიყო განმანაწილებელი არხების გაყვანის სამუშაოები¹⁷⁶.

პირველ ხუთწლედში დამთავრდა აგრეთვე დიდი მის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაც.

დიდმის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობა განსაკუთრებით ინტენსიურად მიმდინარეობდა 1928 და 1929 წლებში. მშენებლობაში დიდი სასარგებლო წვლილი შეჰქონდა თავიანთი შრომით სამელიორაციო ამხანაგობა „ბურჯის“ წევრებს. სამელიორაციო ამხანაგობამ, რომელმაც გააერთიანა სოფელ დიდმის გლეხობა, იკისრა მთელი მიწის სამუშაოების შესრულება. ამ საქმეში

174 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 25, ფურც. 12.

175 იქვე.

176 იქვე.

მათ დიდ დახმარებას უწევდა ქ. თბილისის მშრომელები, რომლებიც ხშირად აწყობდნენ შაბათობებს მშენებლობაზე.

1929 წლისათვის დიღმის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე შესრულებული იყო 18 564 კუბ. მეტრი მიწის და 878 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები¹⁷⁷.

სახელმწიფომ საკმაო რაოდენობის თანხა გამოჰყო მშენებლობისათვის. 1929 წელს დიღმის მექანიკური სისტემის მშენებლობაზე გამოყოფილი იქნა 105 000 მანეთი¹⁷⁸. მთლიანად კი მშენებლობაზე დაიხარჯა 410 000 მანეთი.

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად 1929 წლის ბოლოს მექანიკური წყალსაქაჩის დამონტაჟება დამთავრდა სამივე ზონისათვის და შესაძლებელი შეიქმნა პირველ და მეორე ზონაში 760 ჰექტარი ფართობის გადაცემა საექსპლოატაციოდ¹⁷⁹.

შემდგომ წლებში მოხერხდა სარწყავი ფართობის მნიშვნელოვნად გადიდება. 1931 წელს დიღმის მექანიკური სარწყავი სისტემით ირწყოდა 830 ჰექტარი. სასოფლო-სამეურნეო კულტურები სარწყავ ფართობზე ასე განაწილდა: 660 ჰა — ბოსტნეული და ბალჩეული კულტურები, 60 ჰა — ბაღები, 60 ჰა — საშემოდგომო ხორბალი, 10 ჰა — საგაზაფხულო ხორბალი და 40 ჰა — სიმინდი¹⁸⁰.

პირველი ხუთწლედის ბოლოს საექსპლოატაციოდ გადაეცა მესამე სარწყავი ზონის 600 ჰექტარი ფართობი¹⁸¹, რომელიც უმთავრესად გამოყენებული იქნა ბოსტნეული და ბალჩეული კულტურების განსავითარებლად.

დიღმის მექანიკური სარწყავი სისტემის ექსპლოატაციაში გადასვლას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ადგილობრივი გლეხების კეთილდღეობის გაუმჯობესებისა და დედაქალაქის ზილით და ბოსტნეულით მომარაგების საქმეში.

პირველ ხუთწლედში ჩატარებულ მცირე საირიგაციო მშენებლობათაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ობიექტი იყო ქუთაისის წყალთა რაიონში დი მ ი - რ ო კ ი თ ი ს სარწყავი არხის მშენებლობის დამთავრება.

1930 წლიდან მშენებლობა წარმოებდა მაგისტრალური არხის პირველ განმანაწილებელზე. მის დასამთავრებლად ამ პერიოდში

177 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 45.

178 იქვე, საქ. 717, ფურც. 85.

179 იქვე, საქ. 1153, ფურც. 6.

180 Водное хозяйство ЗСФСР, ч. 3, т., 1934, стр. 66.

181 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 988, ფურც. 67.

შესრულდა 3 435 კუბ. მეტრი მიწის და 1 600 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაო. ადგილობრივი მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობდა სარწყავი არხის მშენებლობის დამთავრებაში.

პირველი განმანაწილებელი ქსელის დამთავრებისა და მაგისტრალური არხის ნაწილობრივი შეკეთების შედეგად 1931 წელს დიმი-როკითის სარწყავი არხით დამატებით მოირწყა 400 ჰექტარი ფართობი, პირველი ხუთწლედის ბოლოსათვის აღნიშნული არხით ირწყოდა სულ 1 410 ჰექტარი დიშის, როკითის, ბაღდადის, ფერსათის, შუბანის, დიდველის, ნერგეთის და სხვა სოფლების მიწები.

მორწყვის შემდეგ ამ რაიონში განსაკუთრებით გაიზარდა ტექნიკური კულტურების ფართობი, რომელიც პირველი ხუთწლედის ბოლოს 325 ჰექტარს აღემატებოდა. დიმი-როკითის სარწყავი არხის ზონაში სხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურები შემდეგნაირად განაწილდა: სიმინდი — 820 ჰა, ვენახი — 235 ჰა, ბოსტნეულ-ბაღჩეული — 100 ჰა, ხეხილი — 20 ჰა¹⁸².

პირველ ხუთწლედში დამთავრებული იქნა აგრეთვე გორის რაიონში დოეს-გრაკალის სარწყავი არხის მშენებლობაც.

ამ პერიოდში სამუშაოები წარმოებდა მაგისტრალური არხის სათავე ნაგებობის გამოსაცვლელად, არხის ტრასის გასასწორებლად და განმანაწილებელი ქსელის მოსაწესრიგებლად. მშენებლობა მიმდინარეობდა ძირითადად დოესის, გრაკალის, ხიდისთავის, ფაშინათქარის, ხანდაკის და სხვა ახლომდებარე სოფლების გლეხების ძალებით.

დოეს-გრაკალის სარწყავი არხის დასამთავრებლად სახელმწიფომ სამელიორაციო ფონდიდან 1928/29 სამეურნეო წელს გამოჰყო 95 500 მანეთი, ხოლო 1929/30 წელს — 135 000 მან¹⁸³.

აღნიშნული თანხით მოხერხდა რიგი სამუშაოების ჩატარება, რის შედეგადაც დამატებით მოირწყა 2 000 ჰექტარი ფართობი. ამასთან ერთად, გასწორდა მაგისტრალური არხის ტრასა და დამთავრდა განმანაწილებელი ქსელის მშენებლობაც. განმანაწილებელი ქსელი შედგებოდა 6 არხისაგან, რომელთა საერთო სიგრძე 15 კილომეტრს უდრიდა. 1930 წელს სულ შესრულდა 45 829 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო¹⁸⁴.

182 Водное хозяйство ЗСФСР, т. 3, Т., 1934, стр. 62.

183 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 717, ფურც. 99.

184 იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 45.

პირველი ხუთწლედის ბოლოსათვის დოეს-გრაკალის სარწყავი არხით ირწყოდა 1310 ჰექტარი. აქედან საშემოდგომო ხორბალი — 390 ჰა, სიმინდი — 200 ჰა, ბაღები 150 ჰა, ბოსტნეული და ბალჩეული — 50 ჰა და სხვ¹⁸⁵.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში გურჯაანის წყალთა მეურნეობის რაიონში დაწყებული იქნა ახალი სარწყავი ობიექტის ყანდაური არხის მშენებლობა, რომელიც აგრეთვე მცირე საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით წარმოებდა.

1928 წელს შედგა პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა მდინარე იორის მარცხენა ნაპირიდან 4 კილომეტრის სიგრძის მაგისტრალური არხის გამოყვანას. სარწყავი არხით მოირწყებოდა სოფლები: ყანდაური, შიბლიანი და ბოგდანოვკა — სულ 660 ჰექტარი ფართობი¹⁸⁶.

ყანდაურის სარწყავი არხის მშენებლობაზე 1929 წლის ზაფხულში დაიწყო მიწის სამუშაოები. ამ წელს მშენებლობისათვის სამელიორაციო ფონდიდან გამოიყო 90 000 მანეთი. გარდა ამისა, ზემდგომი ორგანოების გადაწყვეტილებით ყანდაურის არხის მშენებლობისათვის დამატებით გამოიყო 50 000 მანეთი¹⁸⁷.

ყანდაურის სარწყავი არხის მშენებლობა ძირითადად მიმდინარეობდა 1930—1931 წლებში. ამ პერიოდში შესრულდა სათავე ნაგებობის, მაგისტრალური არხის და განმანაწილებელი მცირე ქსელის სამუშაოები.

სულ შესრულებული იქნა 39 956 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო¹⁸⁸.

პირველი ხუთწლედის ბოლოს ყანდაურის არხი გადაეცა საექსპლოატაციოდ. სარწყავი არხით მოირწყა 478 ჰექტარი ფართობი¹⁸⁹. აქედან 140 ჰექტარზე გაშენებული იქნა ბამბის კულტურა. მორწყვის გარდა ყანდაურის არხი გამოყენებული იქნა ბაღაურის წისქვილის ასამუშავებლად.

მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა ბორჩალოს წყალთა მეურნეობის რაიონშიც ძველი სარწყავი სისტემების რეკონსტრუქციისათვის. ეს ღონისძიება ნაკარნახევი იყო იმით, რომ ამ რაიონში სარწყავ სისტემათა უმრავლესობას არ გააჩნდა სათავე ნაგე-

¹⁸⁵ Водное хозяйство ЗСФСР, т. 3, т., 1934, стр. 62.

¹⁸⁶ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 39.

¹⁸⁷ იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 1153, ფურც. 6.

¹⁸⁸ იქვე, ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 45.

¹⁸⁹ Водное хозяйство ЗСФСР, т. 3, Т., 1934, стр. 148.

ბობანი: რაბი, დიუერი, სიფონი, წყალგადასაშვები და სხვა. ასეთი სარწყავი არხები საჭიროებდა გადაკეთებას.

ბორჩალოს წყალთა მეურნეობის რაიონში ადგილობრივი ტიპის სარწყავ სისტემათა რეკონსტრუქციის საკითხი განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა პირველ ხუთწლედში, რადგანაც აღნიშნულ სამუშაოთა ჩატარების შემდეგ აქ საუკეთესო პირობები იქმნებოდა ტექნიკური კულტურების განსავითარებლად.

სახელმწიფოს მიერ ბორჩალოს სარწყავ არხთა რეკონსტრუქციისათვის 1928/29 წელს გამოიყო 85 000 მანეთი, ხოლო 1929/30 წელს — 220 000 მანეთი¹⁹⁰. ამ კაპიტალდაბანდებით 1930 წლისათვის შესრულებული იქნა 98 052 კუბ. მეტრი მიწის და 2 164 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები¹⁹¹.

რეკონსტრუქციის სამუშაოები განსაკუთრებით შეეხო ხ რ ა მ ა ლ გ ე თ ი ს , ა შ ა ლ ა - ს ე რ ე ლ ი ს , მ ა შ ა ვ ე რ ა ს ა დ ა ა ს უ რ ე თ ი ს სარწყავ არხებს.

პირველ ხუთწლედში ბორჩალოს რაიონის სარწყავ არხთა რეკონსტრუქციის ამოცანა წარმატებით იქნა გადაჭრილი. 1932 წელს არხების ტექნიკური გაუმჯობესების შედეგად ათვისებულა ახალ სარწყავ მიწებზე ბამბის კულტურის ნათესი ფართობი გაიზარდა 4 800 ჰექტარამდე.

სარეკონსტრუქციო სამუშაოთა გარდა, ბორჩალოს რაიონში აიგო ახალი სარწყავი არხი ე. წ. „ლ ო მ ბ ა ლ ო ს ა რ ხ ი“, რომელმაც მორწყა 1100 ჰექტარი ფართობი¹⁹².

პირველ ხუთწლედში, 1929 წელს ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური მონაწილეობით დასავლეთ საქართველოში დაწყებული იქნა ა ჯ ა მ ე თ ი ს არხის მშენებლობა. არხის მშენებლობისათვის ადგილობრივი გლეხობა გაერთიანდა სამელიორაციო ამხანაგობაში. მათ უფასოდ შეასრულეს თითქმის მთელი მიწის სამუშაოები. 1929 წელს შესრულებული მიწის სამუშაოები უდრიდა 47 545 კუბ. მეტრს. ამავე წელს სამელიორაციო ფონდიდან აჯამეთის სარწყავი არხის მშენებლობისათვის გამოიყო 50 000 მანეთი¹⁹³. აღნიშნული თანხით მოხერხდა 14 544 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოთა შესრულება. 1930 წლის იანვარში აჯამეთის სარწყავი არხის მშენებ-

¹⁹⁰ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 288, ან. I, საქ. 3011, ფურც. 59.

¹⁹¹ იქვე, ფურც. 45.

¹⁹² იქვე, ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 36.

¹⁹³ იქვე, ფ. რ — 295, ან. I, საქ. 717, ფურც. 99.

ლობა მთლიანად დამთავრდა და გადაეცა საექსპლოატაციოდ. სარწყავი არხით მოირწყა 1 080 ჰექტარი ფართობი.

* * *

პირველ ხუთწლედში საქართველოს მშრომელთა თავდადებულმა ბრძოლამ ირიგაციის განვითარებისათვის სასურველი შედეგი გამოიღო.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ 1932 წლის 9 ნოემბერს ხაზი გაუსვა მოპოვებულ წარმატებებს: „აღინიშნოს, რომ განვიღო ხუთწლედში საქართველოს წყალთა მეურნეობის სფეროში მიღწეულია მნიშვნელოვანი წარმატებები“¹⁹⁴.

მთელი რიგი ახალი, საინჟინრო ტიპის სარწყავი სისტემების მშენებლობისა და ძველი ადგილობრივი ტიპის არხების რეკონსტრუქციის შედეგად მიღებულ იქნა 73 200 ჰექტარამდე ახალი სარწყავი ფართობის ნამატი¹⁹⁵. პირველ ხუთწლედის ბოლოს, 1932 წელს, საქართველოს სარწყავი სისტემებით სულ ირწყოდა 212 700 ჰექტარი ფართობი¹⁹⁶ (ყარაიაზის რესპუბლიკათაშორისო სისტემის ჩათვლით).

საქართველოში მიღებული სარწყავი მიწების ნამატი და მთლიანად სარწყავი ფართობის მონაცემები 1932 წელს, ცალკეული წყალთა მეურნეობის რაიონებისა და უმსხვილესი სარწყავი სისტემების მიხედვით, შეიძლება შემდეგი ცხრილით გამოვხატოთ (ცხრილი 15).

აღნიშნული მონაცემებიდან ჩანს, რომ პირველ ხუთწლედში ძირითადად სარწყავი ფართობის ნამატი. მიღებული იქნა მსხვილი საირიგაციო მშენებლობათა ჩატარების შედეგად (36 812 ჰექტარი). აღნიშნულ მშენებლობებში იგულისხმება ალაზნის, ტირიფონის და „საბკოთა-მაშველის“ ობიექტები.

საინტერესოა აგრეთვე პირველ ხუთწლედში სარწყავი ფართობის ზრდის დინამიკა ცალკეული წლების მიხედვით. აქ შემდეგი სურათი გვაქვს: 1928 წელს საქართველოში სულ ირწყოდა 139,5 ათასი ჰექტარი ფართობი; 1929 წ. — 144,7 ათასი ჰა, 1930 წ. — 148,1 ათასი ჰა; 1931 წ. — 184,1 ათასი ჰა, ხოლო 1932 წ. — 212,7 ათასი ჰექტარი¹⁹⁷.

¹⁹⁴ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ან. I, საქ. 4370, ფურც. 23.

¹⁹⁵ AMCX СССР, ფ. 1, оп. 412, связка 3305, д. 1, л. 2

¹⁹⁶ იქვე, ფ. 1.

¹⁹⁷ AMCX СССР, ფ. 1, оп. 412, связка 3305, д. 1, л. 1.

ამ მონაცემების მიხედვით, პირველი ხუთწლედის განმავლობაში, საქართველოში თითქმის ერთნახევარჯერ გადიდდა სარწყავი ფართობი.

ცხრილი 15

ირიგაციის მაჩვენებლები საქართველოში პირველი ხუთწლედის ბოლოს (ჰექტ.)¹⁹⁸

წყალთა მეურნეობის რაიონებისა და სისტემების დასახელება	პირველი ფართობი 1928 წ.	პირველი ფართობი 1932 წ.	მორწყული ფართობის ნამატი 1928—1932 წ.წ.			
			მსხვილი სარწყავი მუხედლობა	მცირე სარწყავი მუხედლობა	საკეპლო- ატეო ლონისძეობა	ნამატის ჯამი
1. ბორჩალოს	26 550	30 030	—	1 400	2 080	3 480
2. ლუქსემბურგის	4 900	5 200	—	—	300	300
3. თბილისის	12 800	14 623	—	142	1 681	1 823
4. საგარეჯოს	5 200	6 678	—	—	1 478	1 478
5. გურჯაანის	1 850	7 950	—	1 100	5 000	6 100
6. თელავის	3 100	9 300	—	—	6 200	6 200
7. კასპის	12 160	12 240	—	75	105	180
8. გორის	19 020	34 290	12 000	700	2 570	15 270
9. ხაშურის	7 500	7 950	—	—	450	450
10. სამხრეთ ოსეთის	650	1 150	—	500	—	500
11. ახალციხის	9 200	11 938	—	—	2 738	2 738
12. ქუთაისის	6 200	14 200	2 000	2 100	3 500	8 000
13. ზონის	10 700	11 870	—	—	1 170	1 170
14. აკარის	5 340	6 440	—	—	1 110	1 110
15. მახარაძის	5 360	5 360	—	—	—	—
16. ალაზნის სისტემა	—	22 812	22 812	—	—	22 812
17. დიდმის	—	500	—	500	—	500
ს უ ლ	120 400	202 531	36 812	6 517	28 772	72 101
18. ყარააზის სისტემა	9 100	9 100	—	—	1 000	1 000
ს უ ლ	139 500	212 631	36 812	6 517	29 772	73 101

¹⁹⁸ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ ცენტ. სახელმწიფო არქივის მასალების მიხედვით: ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 144.

წარმატებებთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ პირველ ხუთწლეულში წყალთა მეურნეობის განვითარება საქართველოში, ისე როგორც ამიერკავკასიის სხვა რესპუბლიკებში, მაინც ჩამორჩებოდა სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების განვითარების ტემპებს. პირველი ხუთწლეულის განმავლობაში ჩვენი რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობაში დაშვებულ ნაკლოვანებებს ძირითადად წარმოადგენდა: ა) ზოგიერთი გეგმით გათვალისწინებულ საირიგაციო მშენებლობათა მიმართ წამოყენებული მთელი რიგი საპროექტო წინადადებების უსწორობა; ბ) სარწყავ სისტემათა ტექნიკური გაუმჯობესებისა და მცირე საირიგაციო ობიექტების სამუშაოებისადმი არასაკმარისი ყურადღების მიქცევა და გატაცება მსხვილი სარწყავ სისტემათა მშენებლობით; გ) მშენებლობათა სისტემატური გაძვირება; დ) საქართველოს პირობებში ბამბის კულტურით ზომამზე მეტი გატაცება, ხშირ შემთხვევებში სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვანი დარგების: მეხილეობის, მევენახეობის, სუბტროპიკულ ნარგავების და ა. შ. ხარჯზე; ე) ტექნიკურად გაუმართავი საირიგაციო სისტემათა გადაცემა საექსპლოატაციოდ; ვ) დასავლეთ საქართველოში დაშრობითი მელიორაციისადმი არასაკმარისი ყურადღების მიქცევა¹⁹⁹. აღნიშნულ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად მეორე ხუთწლეულში ფართოდ გაიშალა მუშაობა.

§ 6. საირიგაციო მშენებლობა მეორე ხუთწლეულში

საქართველოს წყალთა მეურნეობის შემდგომი განვითარება მიმდინარეობდა საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის 31 ოქტომბრის გადაწყვეტილების შესაბამისად, რომელმაც ქართველ ირიგატორებს ახალი დიდი ამოცანები დაუსახა.

მეორე ხუთწლეულში საქართველოს წყალთა მეურნეობის ორგანოები დაექვემდებარა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს. მიწათმოქმედების კომისარიატის სისტემაში გადასვლამ გაცილებით გააუმჯობესა საქართველოს წყალთა მეურნეობის მდგომარეობა.

მეორე ხუთწლეულში საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მთელი საქმიანობა გამომდინარეობდა წყალთა მეურნეობის ხარისხის გაუმჯობესების აუცილებლობიდან.

ამ პერიოდისათვის ძირითადად დამახასიათებელი იყო პირველ

ხუთწლედში წარმოებული, გარდამავალი საირიგაციო მშენებლობათა ფორსირებული დამთავრება; მევენახეობის, მეხილეობის, შაქრის ქარხლის, ბოსტნეული, ბალჩეული და სუბტროპიკული კულტურების განვითარებისადმი უდიდესი ყურადღების მიქცევა; სარწყავ სისტემათა ტექნიკური მდგომარეობის და ექსპლოატაციის გაუმჯობესება.

მეორე ხუთწლედში ახალი მსხვილი სარწყავი არხების მშენებლობას და ახალი სარწყავი ფართობის მიღებას, პირველ ხუთწლედთან შედარებით, ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა და მთელი ყურადღება გადატანილი იქნა წყალთა მეურნეობის საერთო მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე.

ამასთან ერთად, ხაზი უნდა გაესვას მეორე ხუთწლედის დასაწყისში შექმნილ მთელ რიგ ხელსაყრელ პირობებს, რომელიც უდიდეს ბიძგს აძლევდა წყალთა მეურნეობის განვითარებას. ამ პერიოდისათვის საქართველოში შეიქმნა მძლავრი მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა ძირითადად გადავიდა სოციალისტურ რელსებზე, რის შედეგადაც მკვეთრად გამოიკვეთა ჩვენი რესპუბლიკის ინდუსტრიულ-საკოლმეურნეო რესპუბლიკად გადაქცევის წინამძღვრები. მეორე ხუთწლედში მთელი ჩვენი ქვეყანა შევიდა განვითარების ახალ ხანაში — სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის დამთავრების პერიოდში.

სახალხო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგში მიღწეული წარმატებების შედეგად შესაძლებლობა გამოინახა, რომ წყალთა მეურნეობაში ღიდი თანხები დაბანდებულიყო.

წყალთა მეურნეობაში დაბანდებული თანხები მეორე ხუთწლედში გაცილებით მეტი იყო ვიდრე წინა წლებში. მეორე ხუთწლედში ფაქტიურად სულ დაიხარჯა 42 869 400 მანეთი. აღნიშნული კაპიტალდაბანდებანი ცალკეული წლებისა და სამუშაოთა მიხედვით ასე განაწილდა (ცხრილი 16).

კაპიტალდაბანდებათა გაზრდასთან ერთად, მეორე ხუთწლედში უკეთესი მდგომარეობა შეიქმნა საირიგაციო ობიექტების სამშენებლო მასალითა და სამუშაო იარაღებით მომარაგების მხრივ.

ცალკეულ მშენებლობებზე მკვეთრად გაუმჯობესდა მშენებელთა საყოფაცხოვრებო პირობები და მათი სამედიცინო და კულტურულ-განმანათლებლო მომსახურება.

მეორე ხუთწლედში სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების და პროექტირების გაუმჯობესებასთან ერთად კიდევ უფრო ამაღლდა სარწყავ არხთა მშენებლობის ხარისხი.

წყალთა მეურნეობის სამუშაოთა დაფინანსება მეორე ხუთწლეულში (ათასი მანკა)

სამუშაოთა დასახელება, დაფინანსების წყაროები	1933 წელი	1934 წელი	1935 წელი	1936 წელი	1937 წელი	სულ II ხუთწლეულში
1) მსხვილი და მცირე მშენებლობანი						
ა) საკაშრო ბიუჯეტიდან	2 815	2 478,7	3 551,0	1 419,5	—	10 264,2
ბ) რესპუბლიკური "	863	1 278,8	1 497,0	1 152,6	1 887,3	5 978,7
გ) დაინტერესებული ორგანიზაციებიდან	1 385	1 679,4	933,5	59,9	—	4 057,8
ს უ ლ	5 063	5 436,9	6 654,6	3 632,0	1 887,3	22 773,8
2) მსხვილი და მცირე გამოკვლევანი						
ა) საკაშრო ბიუჯეტიდან	198	711,5	571,8	176,9	190,0	1 848,2
ბ) რესპუბლიკური "	115 0	56,3	68,0	113,8	265,0	618,1
ს უ ლ	313	767,8	639,8	290,7	455,0	2 166,3
3) გეპლანიატა						
ა) საკაშრო ბიუჯეტიდან	—	—	464,4	430,2	100,0	994,6
ბ) რესპუბლიკური "	1 500,8	2 228,8	2 270,3	3 897,6	4 614,0	14 511,5
4) წყალდიდობასთან ბრძოლა რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან	525	490,6	322,2	185,4	700,0	2 223,3
ს უ ლ	7 401,8	8 924,1	10 351,3	8 435,9	7 756,3	42 869,4

200 ს.კ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ—591, ან. 4, საქ. 138, ფურც. 28.

ამასთან ერთად, საირიგაციო მშენებლობებზე მექანიზაციის ფართოდ დანერგვამ და მშენებელთა შორის სოციალისტური შრომის ფორმირების გამოვლინებამ დიდად შეამცირა მშენებლობათა თვითღირებულება და გაზარდა სამუშაოთა ტემპები.

შევეხოთ მეორე ხუთწლედში წარმოებულ ცალკეულ საირიგაციო მშენებლობებს:

გარდამავალ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობებიდან, რომლის დასამთავრებლად მეორე ხუთწლედში საკმაოდ ინტენსიურად წარმოებდა მუშაობა, მნიშვნელოვანია იყო ალ ა ზ ნ ი ს სარწყავი ობიექტი, რომელსაც ამჟამად ქვემო ალაზნის სარწყავ სისტემას უწოდებენ.

1934 წლის 19 აპრილს საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღო დადგენილება, რომელიც ითვალისწინებდა ალაზნის მშენებლობაზე ყველა დარჩენილი სამშენებლო სამუშაოების უმოკლეს ვადაში, 1935 წლის ბოლოსათვის დამთავრებას. აღნიშნული დადგენილების შესაბამისად ალაზნის სამშენებლო სამმართველომ დიდი მუშაობა გასწია.

მეორე ხუთწლედში სამშენებლო სამუშაოები ძირითადად წარმოებდა მეორე და მესამე უბანზე. სახელდობრ: სათავე ნაგებობის კაპიტალურ შეკეთებაზე, №№ 35-ა, 35 და 37 განმანაწილებლებზე, 51 რაოდენობის ბეტონის წყალვარდნილის მოწყობაზე, მაგისტრალურ არხსა და განმანაწილებელ ქსელზე ხელოვნურ ნაგებობათა აგებაზე²⁰¹. გარდა ამისა, პირველ უბანზე ჩატარდა ახალი განმანაწილებლის და გადამშვები ქსელის მშენებლობა და ბაკურციხის წყალვარდნილზე აიგო 6000 ცხენის ძალის ჰიდროელექტროსადგური.

მეორე ხუთწლედში ალაზნის მშენებლობაზე სამუშაოების სწრაფი ტემპით წარმოებას ბევრი რამ უწყობდა ხელს. ამ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მშენებლობაზე გამოყენებული მექანიზაცია (იხ. ცხრილი 11). ამ მხრივ ალაზნის სარწყავი სისტემა საგრძნობლად აღემატებოდა სხვა საირიგაციო ობიექტებს. მეორე ხუთწლედში გაცილებით უკეთესი მდგომარეობა იყო მშენებლობის მუშახელით უზრუნველყოფისა და მუშების საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესების მხრივ, მშენებლობის II და III უბნებზე დამატებით აიგო ორი სასადილო და ერთი პურსაცხობი. გადიდდა მშენებელთა საცხოვრებელი ბარაკების რიცხვი და გაუმჯობესდა სამედიცინო მომსახურების ხარისხიც.

²⁰¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 79, ფურც. 44.

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად მიწის სამუშაოებზე გა-
იზარდა შრომის მწარმოებლურობა, რომელმაც საშუალოდ შეად-
გინა 6,3 კუბ. მეტრი, ნაცვლად ნორმისა — 4,85 კუბ. მეტრი²⁰².

მშენებლობა გეგმის თანახმად დროულად მარაგდებოდა ცე-
მენტით, ქვიშით, ხე-ტყით, რკინით და სხვა სამშენებლო მასა-
ლით.

მშენებლობაზე დახარჯული თანხა ცალკეული წლების მიხედ-
ვით შეადგენდა შემდეგს: 1933 წ. — 1 282 000 მან.; 1934 წ. —
1 508 900 მან.; 1935 წ. — 1 225 000 მან., 1936 წლის 1 იანვრი-
სათვის კაპიტალდაბანდება მშენებლობაზე სულ შეადგინა
15 739 000 მანეთი²⁰³. დაფინანსება წარმოებდა საკავშირო ბიუჯე-
ტიდან.

აღნიშნულ კაპიტალდაბანდებათა შედეგად 1934 წელს საექს-
პლოატაციოდ გადაეცა 3 338 ჰექტარი ახალი სარწყავი ფართო-
ბი²⁰⁴.

1935 წლისათვის ძირითადად დამთავრდა 91 კილომეტრის
სიგრძის მაგისტრალური არხის მშენებლობა. არხის გამტარუნარი-
ანობა სათავესთან შეადგენდა 16 კუბ. მეტრს წამში (ფორსირებ.
ხარჯი 20 კუბ. მ წამში). დამთავრდა აგრეთვე მაგისტრალური
არხის ყველა ხელოვნური ჰიდროლოგიური ნაგებობა — ბეტონის
თაღოვანი აქვედუკები, ბეტონის ღარები, სწრაფსადენები და ა. შ.,
გაყვანილი იქნა ყველა განმანაწილებელი კოლექტორი და სხვა²⁰⁵.

1936 წლის დასაწყისისათვის ალაზნის სარწყავი სისტემით
სულ ირწყოდა 33 874 ჰექტარი ფართობი²⁰⁶.

ალაზნის სარწყავი სისტემა წარმოადგენდა ერთ-ერთ მსხვილ,
ტექნიკურად გამართულ, საინჟინრო ტიპის ნაგებობას, რომელიც
გამოირჩეოდა მაღალი ხარისხითა და ხელოვნურ ნაგებობათა დი-
დი სიმრავლით. მაგისტრალურ არხსა და განმანაწილებელ ქსელს
გააჩნდა 150-ზე მეტი ჰიდროლოგიური ნაგებობა. ზოგიერთი ეს
ნაგებობა ტექნიკის თვალსაზრისით იშვიათობას წარმოადგენდა.
ამასთან ერთად, მაგისტრალური არხის მთელ სიგრძეზე გაყვანილი
იქნა სატელეფონო ქსელი და მოწყობილი იყო საგუშაგო პუნქ-
ტები.

202 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 71, ფურც. 85.

203 იქვე, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

204 იქვე, ან. 4, საქ. 71, ფურც. 83.

205 იქვე, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 18.

206 იქვე, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 69.

ალაზნის სარწყავი სისტემის საექსპლოატაციოდ გადაცემას დიდი სახალხო-მეურნეობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა. მორწყვის შემდეგ სარწყავ ზონაში საგრძნობლად ამოღლდა მოსავალი. სოფლის მეურნეობის კულტურების მოსავლიანობის მატებამ ერთ ჰექტარზე შეადგინა: შემოდგომის ხორბალი — 10,7, სიმინდი — 14,0, საგაზაფხულო ქერი — 16,0, თამბაქო — 8,4 ცენტნერი²⁰⁷.

ალაზნის სისტემის სარწყავ ზონაში მორწყვის შემდეგ მიღებულ სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ფართობს თუ შევადარებთ მორწყვამდე არსებულ მდგომარეობასთან, შემდეგ სურათს მივიღებთ (ცხრილი 17):

ც ხ რ ი ლ ი 17

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებული ფართობი
ალაზნის სარწყავ ზონაში მორწყვამდე და მორწყვის შემდეგ (ჰექტ.)²⁰⁸

სასოფლო-სამეურნეო კულტურების დასახელება	მორწყვამდე არსე- ბული მდგომარეობა	მორწყვის შემდეგ მიღებული ფართობი
ვენახი და ბაღები	1 114	1 586
ბოსტნეული და ბაღჩეული	180	1 639
ხორბალი და ქერი	12 094	18 134
სიმინდი	3 276	3 533
თამბაქო	182	802
იონჯა	—	802
რამი	—	356
სათიბი	2 686	2 396
საძოვრები	14 008	778

მონაცემებიდან კარგად ჩანს მორწყვის ეფექტურობა: საძოვრებისა და სათიბის ფართობის შემცირების ხარჯზე, გაზრდილა ბოსტნეულს, ბაღჩეულის, თამბაქოს, ვენახის და სიმინდის ფართობი, განვითარებულია ახალი კულტურები რამი და იონჯა. ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ 1930—32 წლებში ალაზნის სისტემის სარწყავ ზონაში გაძლიერებით ინერგებოდა ბამბის კულტურა. შექმნილი იქნა აგრეთვე სპეციალური მე-

²⁰⁷ ლ. გუგუშვილი, ალაზნის სარწყავი სისტემა და მისი სახალხო-მეურნეობრივი მნიშვნელობა, „მაცნე“, 1966, № 4, გვ. 49.

²⁰⁸ საქ. სსრ ცსა (თბალისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 21.

ბამბეობის საბჭოთა მეურნეობაც, მაგრამ შემდგომში, კოლოსალური სიძნელეების, მუშახელის ნაკლებობისა და ქრონიკულად დაბალი მოსავლის გამო, ბამბის კულტურა 1933 წლიდან საეცებით განდევნილი იქნა²⁰⁹.

მეორე ხუთწლედში ალაზნის ველზე სარწყავი ფართობი გამოიყენებოდა კოლმეურნე გლეხობის (17 111 მეურნეობა 82 130 სულით) და სამი საბჭოთა მეურნეობის მიერ. საბჭოთა მეურნეობა „ალაზანს“ მარცვლეული კულტურებისათვის სარწყავ ზონაში დაკავებული ჰქონდა 7000 ჰექტარი ფართობი, მეურნეობა „რამს“ ტექნიკური კულტურებისათვის — 2 200 ჰექტარი, ხოლო მეურნეობა „ხირსას“ ვენახისათვის — 2 000 ჰექტარი²¹⁰.

მნიშვნელოვან მიღწევებთან ერთად უნდა აღინიშნოს ის ნაკლოვანებებიც, რომელიც გააჩნდა ალაზნის სარწყავ სისტემას მეორე ხუთწლედში. ამ მხრივ პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ განმანაწილებებს და კოლექტორებს ბოლოში არ გააჩნდათ წყლის გადამგდები ნაგებობა, კოლექტორული ქსელი ზოგან არ იყო უზრუნველყოფილი ნორმალური ჩამონადენით. ამასთან ერთად, ვერ მოხერხდა სარწყავ სისტემაზე გზის მშენებლობა, რაც ძალზე აძნელებდა მის ექსპლოატაციას. ზოგიერთ უბანზე, სადაც დიდი დაქანება იყო, არ გაკეთებულა განმანაწილებელის დაფერდება, არ იყო შედგენილი სარწყავი ქსელის რუკა 10 000 ჰექტარზე და სხვა²¹¹.

აღნიშნული ნაკლოვანებები აფერხებდა ალაზნის სარწყავი სისტემის ნორმალურ გამოყენებას, მის აღმოსაფხვრელად შემდგომშიც გრძელდებოდა მუშაობა.

მეორე ხუთწლედში ძირითადად დამთავრდა „ს ა ბ ჯ ო თ ა-მ ა-შ ვ ე ლ ი ს“ სარწყავი სისტემის მშენებლობაც, რომელიც წარმოებდა მსხვილი საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით. ამ პერიოდში სამუშაოები ძირითადად მიმდინარეობდა „მაშველის“ არხისათვის სათავე ბარაჟის და ორი სარწყავი არხის („მაშველის“ და „I საბჭოთა“) შემაერთებელი ტოტის მშენებლობაზე.

რიონის ჰიდროელექტროსადგურის კაშხალის აგებასთან დაკავშირებით, მწვავედ დაისვა საკითხი „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის წყლით ნორმალური კვების შესახებ. რადგანაც აღ-

209 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. ფურც. 22.

210 იქვე.

211 იქვე, ფურც. 20.

ნიშნული სარწყავი სისტემის სათავე-ნაგებობა კაშხალის ქვევით აღმოჩნდა, ვერ უზრუნველყოფდა სარწყავ სისტემას საკმარის რაოდენობის წყალით.

1933 წლის 9 სექტემბერს საქართველოს უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს მიერ დამტკიცდა პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა „მაშველის“ მაგისტრალური არხის სათავესთან ბარაჟის ნაგებობის აგებას, გამრეცხი რაბით და სეგმენტური საკეტით. ამასთან ერთად, „I საბჭოთა“ სარწყავი არხის წყლით ნორმალური კვებისათვის, პროექტი ითვალისწინებდა დამაკავშირებელი ტოტის მოწყობას. აღნიშნული ტოტი „I საბჭოთა“ არხს დააკავშირებდა „მაშველის“ სარწყავი არხის მე-13 პიკეტთან. „მაშველის“ სათავე ბარაჟის მშენებლობის დაფინანსება განისაზღვრა 1 055 200 მანეთით, ხოლო შემაერთებული ტოტის — 267 000 მანეთით²¹².

აღნიშნული სამუშაოები დაწყებული იქნა 1933 წლის ბოლოს. სათავე ბარაჟის მშენებლობაზე სულ შესასრულებელი იყო 12 742 კუბ. მეტრი მაწის, 6 698 კუბ. მეტრი ბეტონის, 879 ცალი გაბიონის და 15 716 მეტრი ძელყორეს სამუშაოები. რაც შეეხება შემაერთებული ქსელის მშენებლობას, შესასრულებელი იყო — 47 350 კუბ. მეტრი მიწის და 996 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები²¹³.

მშენებლობის დაფინანსება ხდებოდა საკავშირო ბიუჯეტიდან. მშენებლობაზე დახარჯული თანხა შეადგენდა: 1933 წ. — 385 000 მან., 1934 წ. — 934 000 მან., 1935 წ. — 715 000 მანეთს. მშენებლობის დაწყებიდან (1921 წ.) მის დამთავრებამდე (1935 წ.) „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ სისტემაზე სახელმწიფოს მიერ სულ დახარჯული იქნა 2 662 000 მანეთი²¹⁴.

მეორე ხუთწლედში „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე წინა წლებთან შედარებით უკეთესი მდგომარეობა იყო მექანიზაციის გამოყენების მხრივ (იხ. ცხრილი 11). დამაკმაყოფილებელი იყო აგრეთვე მშენებლობის უზრუნველყოფა მუშახელით, რომელთა უმრავლესობას ადგილობრივი გლეხობა შეადგენდა.

რაც შეეხება სამშენებლო მასალებით მომარაგების საქმეს, იგი ვერ იდგა სათანადო სიმაღლეზე. ხშირად არ ხერხდებოდა სათანადო მასალებით დროულად მომარაგება²¹⁵.

212 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 81, ფურც. 8.

213 იქვე, საქ. 79, ფურც. 45.

214 იქვე, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 154.

215 იქვე, ან. 4, საქ. 71, ფურც. 87.

1935 წელს საექსპლოატაციოდ გადაეცა „მაშველის“ არხის სათავე ბარაჟის ნაგებობა, რომლის მშენებლობაც დაჯდა 1 319 000 მანეთი. სათავე რაბის გამტარუნარიანობამ წამში 18,6 კუბ. მეტრს მიაღწია. იმავე წელს დამთავრდა შემაერთებელი ტოტის მშენებლობაც. აღნიშნულ სამუშაოთა შესრულების შედეგად „საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავ არხში წყლის დონემ საგრძნობლად იმატა.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის მშენებლობის დამთავრების შედეგად შესაძლებელი გახდა მორწყულიყო 12 726 ჰექტარი. აქედან 10 316 ჰექტარ ფართობს რწყავდა „მაშველის“ სარწყავი არხი, ხოლო 2410 ჰექტარს — „I საბჭოთა“ არხი.

რწყვამ სათანადო ეკონომიური ეფექტი გამოიღო. გაიზარდა მოსავალი და სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებული ფართობი.

1935 წელს „საბჭოთა-მაშველის“ სისტემის სარწყავ ზონაში ბაღებსა და ბოსტნეულ კულტურებს დაკავებული ჰქონდათ 1 648 ჰექტარი, სიმინდსა და ტექნიკურ კულტურებს (განსაკუთრებით ცრაქისს) — 10 929 ჰექტარი, სარწყავ სათიბს — 149 ჰექტარი²¹⁶.

მეორე ხუთწლეულში ნაწილობრივად დამთავრდა სოღანლის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაც.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მეორე ხუთწლეულის დასაწყისში გამოიკვლია სოღანლულის სარწყავი სისტემის მშენებლობა და თავის 1933 წლის 23 იანვრის დადგენილებაში აღნიშნა ამ მშენებლობაზე არსებული ნაკლოვანებები²¹⁷. სასწრაფოდ მიღებულ იქნა ზომები მდგომარეობის გამოსასწორებლად.

მეორე ხუთწლეულში მნიშვნელოვნად ფართოვდება სოღანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობის მასშტაბები. სამუშაოების გაზრდასთან დაკავშირებით 1933 წლის 24 ივნისს საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველომ დაამტკიცა ახალი საპროექტო ღირებულება, რომელიც უდრიდა 4 663 000 მანეთს. შემდგომში პროექტი კვლავ იქნა გადასინჯული და გაფართოებული. 1934 წლის 5 იანვრის დადგენილებით საპროექტო ღირებულებამ 6 600 000 მანეთს მიაღწია²¹⁸. 1934 წლის 1 ოქტომბერს საქარ-

216 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 12.

217 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, ან. I, საქ. 4370, ფურც. 25.

218 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 120, ფურც. 59.

თველოს სახკომსაბჭომ დაამტკიცა სოღანლუღის მექანიკური სარწყავი სისტემის ტექნიკური პროექტი.

მეორე ხუთწლედში მშენებლობაზე სამუშაოები მიმდინარეობდა მექანიკური სატუმბავი საღგურის დამონტაჟებასა და მაგისტრალური არხის გაყვანისათვის.

აღნიშნულ სამუშაოთა დაფინანსება 1936 წლამდე ხღებოღა სოღანლუღის სისტემის აგებით დაინტერესებულ ორგანიზაციათა მიერ. ამ ორგანიზაციების მიერ სოღანლუღის მშენებლობაზე 1933 წელს გამოიყო 1 385 000 მან., 1934 წ. — 1 443 000 მან., 1936 წ. — 1 500 000 მან²¹⁹. დაინტერესებულ ორგანიზაციათა მიერ 1936 წლამდე მშენებლობაზე სულ გამოყოფილი იქნა 4 675 058 მანეთი²²⁰.

აღნიშნულ კაპიტალღაღანღებათა განაწილება ცალკეულ დაინტერესებულ ორგანიზაციებს შორის პროცენტულად გამოიღატებოღა შემდეგნაირად: „ცენტროსოიუზი“ — 65 %, „ცეკავშირი“ — 10 %, „თბილსაბჭო“ — 15 %, „ზაკსოიუზი“ — 10 %²²¹.

1936 წლიღან მშენებლობის დაფინანსება წარმოებღა სასოფლო-სამეურნეო კრედიტიღან და ნაწილობრივ — რესპუბლიკური ბიუჯეტიღან. 1937 წლისათვის სოღანლუღის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე სულ ღახარჯული იყო 5 427 000 მანეთი²²².

მეორე ხუთწლედში სოღანლუღის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე საკმაოღ ინტენსიურად გამოიყენებოღა მექანიზაცია (იხ. ცხრილი 11). დამაკმაყოფილებელი იყო აგრეთვე მუშახელის რაოღენობაც. 1934 წელს მშენებლობაზე ყოველღლიუზად მუშაოღდა 120 კაცი. 1935 წელს მშენებელთა რიცხვი გაღიღდა და 189-ს მიაღწია²²³. პირველ ხუთწლედთან შეღარებით მეორე ხუთწლედში მნიშვნელოვნად ამაღლღა სოღანლუღის მშენებლობაზე მუშათა მომარაგება სასურსათო პროღუქტებით, გაუმჯობესღა მათი საყოფაცხოვრებო პირობები და სამეღიციწო მომსახურებაც. მშენებლობაზე 1936 წელს გაიხსწა სამეღიციწო პუნქტი.

მშენებლობის მომარაგება სხვადასხვა მექანიკური მოწყობილობებით დამაკმაყოფილებელი იყო. სატუმბავი აგრეგატები, ძრავ-

219 საქ. სრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 5, № საქ. 4, ფურც. 154.

220 იქვე, ან. 4, საქ. 59, ფურც. 22.

221 იქვე, საქ. 81, ფურც. 12.

222 იქვე, საქ. 137, ფურც. 17.

223 იქვე, საქ. 59, ფურც. 103.

ვები და მიღები, რომლებიც შეკვეთილი იყო რესპუბლიკის სხვადასხვა ქარხნებში, დროულად იქნა დამზადებული და მეორე ხუთწლედში ძირითადად დამთავრდა ადგილზე მათი დამონტაჟება.

მეორე ხუთწლედის ბოლოს მოხერხდა სოლანლულის მექანიკური სარწყავი არხის ნაწილის საექსპლოატაციოდ გადაცემა. 1937 წლისათვის აგებული იყო მექანიკური წყალსაქაჩი სადგური თავისი მოწყობილობით, რომელიც უზრუნველყოფდა სარწყავი წყლის მიწოდებას სამივე ზონისათვის, გაყვანილი იქნა სარწყავი მაგისტრალური არხის დიდი ნაწილი და მთლიანად დამთავრდა სამუშაოები პირველ ზონაში. 1937 წელს სოლანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემით მოირწყო 1020 ჰექტარი ფართობი²²⁴, რის შემდეგაც მშენებლობა დროებით შეჩერდა. მშენებლობის დროებით კონსერვაციასთან დაკავშირებით, საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის 1937 წლის 1 თებერვლის ბრძანებით, „სოლანლულმშენი“ გაუქმებული იქნა²²⁵.

სოლანლულის ველზე სარწყავი ფართობის დიდი ნაწილი დარჩა ბოსტნეულმა და ბაღიეულმა კულტურებმა, რომელთა მოსავალმაც მორწყვის შემდეგ ერთიორად იმატა.

სოლანლულის მექანიკური სარწყავი სისტემის მშენებლობა ომისშემდგომ პერიოდში გაგრძელდა.

მეორე ხუთწლედში, რიგი სარწყავი ობიექტების მშენებლობათა დამთავრებასთან ერთად, დიდი მუშაობა იქნა გაწეული არსებულ სარწყავ სისტემათა ხარისხის ამაღლებაზე. ამ მხრივ საინტერესოა ტ რ ი ფ ო ნ ი ს სარწყავ სისტემაზე ჩატარებული სამუშაოები.

მაუხედავად იმისა, რომ ტირიფონის სარწყავი სისტემით ირწყვოდა 23 882 ჰექტარი ფართობი, აღნიშნულ ობიექტს გააჩნდა რიგი ნაკლოვანებები, რაც გამოწვეული იყო უმთავრესად ზოგერთ მნიშვნელოვან სამუშაოთა დაუმთავრებლობით. ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად მეორე ხუთწლედის პერიოდში საკმაოდ ინტენსიურად წარმოებდა მუშაობა. ამ სამუშაოებზე, წყალთა მეურნეობის მთავარი სამმართველოს უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს 1933 წლის დადგენილებით, უნდა დახარჯულიყო 6 892 000 მანეთი²²⁶.

224 საქ. სსრ ყსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 137, ფურც. 17.

225 ი ქ ე ე, საქ. 120, ფურც. 18.

226 ი ქ ე ე, საქ. 91, ფურც. 7.

ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობა მეორე ხუთწლედში მიმდინარეობდა მცირე საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით. მისი დაფინანსება 1934 წლამდე წარმოებდა საკავშირო ბიუჯეტიდან, ხოლო შემდეგ — რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან. საკავშირო ბიუჯეტიდან ტირიფონის სისტემის მშენებლობაზე სულ დაიხარჯა 4 992 000 მანეთი²²⁷.

მეორე ხუთწლედის დასაწყისში სამუშაოები ძირითადად მიმდინარეობდა სარწყავი სისტემის აღმოსავლეთი ნაწილის პირველი და მეორე განმანაწილებლებისა და მე-3 უბნის წყლისგადამგდები ქსელის გაუმჯობესებაზე. საკავშირო მუშათა და გლეხთა ინსპექციის ბრიგადის 1933 წლის შემოწმების შედეგად, აღნიშნული სამუშაოები განისაზღვრა 2 170 000 მანეთის ოდენობით. ამასთან დაკავშირებით, 1933 წელს გამოიყო 385 000 მანეთი, ხოლო 1934 წელს — 650 000 მანეთი²²⁸.

მშენებლობაზე სამუშაოები განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით წარიმართა 1935 წელს. აღნიშნულ წელს მშენებლობისათვის გამოიყო 700 000 მანეთი. ტირიფონის სარწყავ სისტემაზე მშენებლობის დაწყებიდან 1935 წლის ბოლომდე გამოყოფილმა თანხამ 6 082 000 მანეთს მიაღწია²²⁹.

აღნიშნულ კაპიტალდაბანდებათა შედეგად შესაძლებელი შეიქნა შემდეგი სამუშაოების შესრულება: მესამე უბანზე დამთავრდა სარწყავი სისტემისა და კოლექტორული ქსელის მშენებლობა, რის შედეგადაც მიღებული იქნა 12 270 ჰექტარი ახლად მოწყობილი ფართობი²³⁰.

1936 წელს ტირიფონის სისტემის მშენებლობაზე სამუშაოები ძირითადად მიმდინარეობდა მეორე უბანზე. სახელდობრ: მე-3 განმანაწილებელ-სწრაფსადენის და მასზე არსებულ ხელოვნურ ნაგებობათა მოწესრიგებაზე.

აღნიშნულ სამუშაოთა შესასრულებლად 1936 წელს გამოიყო 1 000 000 მანეთი.

ამ პერიოდში ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე ფართოდ იწყეს მექანიზაციის გამოყენება (იხ. ცხრილი 11). მექანიზაციის გამოყენებამ მშენებლობის ტემპის გაზრდის შესაძლებლობა შექმნა. 1936 წელს მოირწყა 25 789 ჰექტარი ფართო-

227 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 660, ან. I, საქ. 3524, ფურც. 6.

228 იქვე, ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 81, ფურც. 17.

229 იქვე, საქ. 126, ფურც. 7.

230 იქვე.

ბი. აღნიშნულ სარწყავ ფართობზე სასოფლო-სამეურნეო კულტურები ასე განაწილდა: ბალი და ვენახი — 5574 ჰექტარი, ბალჩეული და ბოსტნეული — 759 ჰექტარი, სახნავი — 17 079 ჰექტარი, ხოლო შაქრის კარხალს დაკავებული ჰქონდა 1101 ჰექტარი²³¹.

1937 წლისათვის ტირიფონის სარწყავი სისტემის მშენებლობაზე დახარჯულმა თანხამ 6 192 000 მანეთს მიაღწია. ამ პერიოდისათვის შესრულდა შემდეგი სამუშაოები: მთლიანად დამთავრდა და მოწესრიგდა 52 კილომეტრის სიგრძის მაგისტრალური არხი, რომლის წყლის მაქსიმალური გამტარუნარიანობა წამში 11 კუბ. მეტრს შეადგენდა; მაგისტრალური არხის ბოლოში, მესამე უბანზე დამთავრდა განმანაწილებელი ქსელის მშენებლობა²³².

მეორე ხუთწლეულში ჩატარებული სამუშაოების შედეგად ტირიფონის სარწყავი სისტემა წარმოადგენდა თანამედროვე, საინჟინრო ტიპის საირიგაციო ნაგებობას, რომელსაც გააჩნდა მრავალი ხელოვნური პიდროლოგიური ნაგებობა. მის საექსპლოატაციოდ გადაცემასთან ერთად აღსრულდა ადგილობრივი გლეხობის საუკუნეობრივი ოცნება.

ჩვენ აღვნიშნეთ ის გარდამავალი მშენებლობანი, რომლის დასამთავრებლად მეორე ხუთწლეულში მიმდინარეობდა სამუშაოები. ამჯერად შევეხთ ახალ საირიგაციო ობიექტებს, რომლის მშენებლობაც დაწყებული იქნა ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში.

მეორე ხუთწლეულში წარმოებულ ახალ საირიგაციო მშენებლობებიდან აღსანიშნავია შირაქის ველის გაწყლიანებისა და მორწყვისათვის ჩატარებული სამუშაოები.

საჭიროდ მიგვაჩნია შედარებით დაწვრილებით შეცხერდეთ ამ მშენებლობაზე, რადგანაც მან შემდგომში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ამ რაიონში სოფლის მეურნეობის აღმავლობაზე.

შირაქის ველი წარმოადგენს ვრცელ ზეგანს, რომელიც მდებარეობს ქ. სიღნაღის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ალაზანსა და იორს შორის. აღნიშნული ზეგანი უხსოვარი დროიდან გამოიყენებოდა კახეთისა და მთიელი მოსახლეობის მიერ საზამთრო საძოვრებად. შემდგომში, ამ ადგილებში საცხოვრებლად ჩამოსახლება იწყეს საქართველოს მთიანი რაიონებიდან. 1905 წელს მთიელებმა შირა-

231 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 109, ფურც. 12.

232 იქვე, საქ. 137, ფურც. 15.

ქის ველზე სამი დიდი სოფელი: ზემო ქედი, ქვემო ქედი და არხილოს-კალო შექმნეს²³³.

აღნიშნულ დასახლებას თავიდანვე დიდ სიძნელეს უქმნიდა როგორც სამეურნეო, ისე სასამართლო წყლის უქონლობა. წყლის ერთადერთ წყაროს აქ მდინარე ალაზანი წარმოადგენდა, მაგრამ იმის გამო, რომ აღნიშნული რაიონი ალაზნის დონესთან შედარებით მაღლობზე მდებარეობდა, წყლის მიწოდება მარტივი, თვითღინების გზით შეუძლებელი იყო. ამის გამო, წყლის გამოყვანა შირაქის ველზე დიდხანს გადაუჭრელ პრობლემად რჩებოდა.

შირაქის ველი წარმოადგენს შავმიწანიადაგიან რაიონს, რომელიც დიდი რაოდენობით შეიცავს ნეშომპალას. გაწყლიანების შემდეგ ამ რაიონში დიდი პერსპექტივები ეშლებოდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების განვითარებას. შემოსავალი ამ კულტურებიდან სავსებით უზრუნველყოფდა დასახლებულთა არსებობას და მისცემდა მათ საგრძნობ სახსრებს წყალმომარაგების ხარჯების დასაფარად, საკუთარი ყოფის გასაუმჯობესებლად და მეურნეობის ასამაღლებლად.

ტერიტორია, რომელიც ექვემდებარებოდა გაწყლიანებას, შეადგენდა 34 595 ჰექტარს. შირაქის ველზე მოსაქმე მეურნეთა რიცხვი 1934 წლისათვის 1306 აღემატებოდა 132 000 სული ცხვარით, 8920 სული მსხვილი რქოსანი საქონლით და 1335 ცხენით²³⁴.

შირაქის გაწყლიანების საკითხი მრავალგზის იქნა დასმული. ჯერ კიდევ პირველ ხუთწლედში, 1931 წელს შედგა სათანადო პროექტი, რომელიც დაამტკიცა ამიერკავკასიის უმაღლესმა ეკონომიურმა საბჭომ. მშენებლობის საპროექტო ღირებულება უდრიდა 4 100 000 მანეთს²³⁵. აღნიშნული პროექტი ითვალისწინებდა წყლის მიწოდებას როგორც შირაქის ველისათვის, ისე „საქნავთის“ სარეწებისათვისაც, რომელიც შირაქის სამხრეთ რაიონებში იყო განლაგებული, მაგრამ საუწყებო ორგანოების შეუთანხმებლობის გამო მშენებლობის დაწყება ვერ მოხერხდა.

მხოლოდ მეორე ხუთწლედში, კერძოდ 1934 წელს, ადგილობრივი მოსახლეობის დაჟინებული მოთხოვნის შემდეგ მიექცა შირაქის ველის გაწყლიანების საქმეს სათანადო ყურადღება.

233 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 288, ან. I, საქ. 2390, ფურც. 144.

234 იქვე, ფ. რ. — 591, ან. 4, საქ. 97, ფურც. 10.

235 იქვე, ან. 5, საქ. 4, ფურც. 38.

1934 წლის 2 ივლისს საქართველოს სსრ ეკონომიურმა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება შირაქის წყალგაყვანილობის მშენებლობის დაწყების შესახებ. ამავე გადაწყვეტილებით იქმნებოდა სპეციალური სამშენებლო სამმართველო, რომელიც ხელმძღვანელობას გაუწევდა მშენებლობას²³⁶.

აღნიშნული გადაწყვეტილება და მშენებლობის პროექტი იმავე წელს დაამტკიცა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭომ და 1934 წლის აგვისტოში დაიწყო წყალგაყვანილობის მშენებლობა.

შირაქის წყალგაყვანილობის მშენებლობის პირველი რიგი ითვალისწინებდა მხოლოდ სამი სოფლის: ზემო და ქვემო ქედის და არხილოს-კალოსათვის წყლის მიწოდებას. აღნიშნულ სამუშაოთა დაფინანსება განისაზღვრა 2 006 000 მანეთით (1934 წ. ფულის კურსით). შემდგომში 1935 წელს, მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით, აღნიშნული თანხა გაიზარდა 2 671 000 მანეთამდე²³⁷.

პროექტით გათვალისწინებული იყო მდინარე ალაზნიდან წყლის მექანიკური მიწოდება შირაქის ველზე — 569 მეტრის სიმაღლეზე. ამისათვის ეწყობოდა ორი სატუმბავი სადგური და წყლის დაწნევის რეზერვუარი არხილოს-კალოში. სატუმბავი სადგურის მიერ ამოქაჩული წყალი 3,7 კილომეტრის შემდეგ ორი მილის საშუალებით ჩაედინებოდა რეზერვუარში. იქიდან კი თვითღინების გზით მეტალის მილებით მიედინებოდა სოფლებისაკენ. მილგაყვანილობის საერთო სიგრძე უდრიდა 11 კილომეტრს, ხოლო მაგისტრალურ ხაზთან ერთად — 14,7 კილომეტრს²³⁸.

შირაქის წყალგაყვანილობის მშენებლობა მეორე ხუთწლიელში წარმოებდა მცირე საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით და ფინანსდებოდა ძირითადად რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან და სასოფლო-სამეურნეო კრედიტიდან.

მშენებლობაზე 1934 წელს დაიხარჯა 273 000 მანეთი. 1935 წელს კაპიტალდაბანდებად ერთ მილიონ მანეთს მიაღწია. ამ თანხიდან 300 000 მანეთი გამოყოფილი იქნა სასოფლო-სამეურნეო კრედიტიდან, 300 000 მანეთი რაიონის ადგილობრივი ბიუჯეტიდან, 150 000 მანეთი რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან, ხოლო 170 000 მანეთი ადგილობრივი მოსახლეობის სახსრებიდან²³⁹.

236 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 79, ფურც. 65.

237 ი ქ ვ ე, საქ. 109, ფურც. 19.

238 ი ქ ვ ე, საქ. 126, ფურც. 19.

239 ი ქ ვ ე, საქ. 97, ფურც. 10.

ამ პერიოდისათვის შირაქის მშენებლობაზე შესრულდა 60 000 კუბ. მეტრი მიწის და 8 300 კუბ. მეტრი ბეტონის სამუშაოები. ჩატარდა აგრეთვე სატუმბავი სადგურისა და არხილოს-კალოს რეზერვუარის სამონტაჟო სამუშაოები.

მშენებლობაზე ინტენსიურად გამოიყენებოდა მექანიზაცია (იხ. ცხრილი 11). მშენებლობის უზრუნველყოფა მუშახელით ძირითადად დამაკმაყოფილებელი იყო. მშენებელთა უმრავლესობას ადგილობრივი მოსახლეობა შეადგენდა.

სამშენებლო მასალის მომარაგება ზოგ შემთხვევაში ჩამორჩებოდა მშენებლობის ტემპებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 1936 წელი²⁴⁰.

შირაქის მშენებლობაზე 1936 წელს დაიხარჯა 900 000 მანეთი. აქედან 400 ათასი მან. რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან, ხოლო 500 ათასი მან. სასოფლო-სამეურნეო კრედიტიდან. 1937 წელს კი მშენებლობაზე დაიხარჯა 364 000 მანეთი რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან. 1937 წლისათვის შირაქის წყალგაყვანილობაზე მთლიანად დახარჯულმა თანხამ 2 307 000 მანეთს მიაღწია²⁴¹.

აღნიშნულ კაპიტალდაბანდებათა შედეგად მოხერხდა მექანიკური სადგურის დამონტაჟება და სატუმბავი მოწყობილობების ელექტრიფიკაცია, მოეწყო 300 ცხენისძალიანი ორი ძრავა და გენერატორი. ამ პერიოდში ძირითადად დამთავრდა არხილოს-კალოს დაწნევის რეზერვუარისა და წყალგაყვანილობის სამოქალაქო ნაგებობების მშენებლობაც.

შირაქის წყალგაყვანილობის მშენებლობა მეორე ხუთწლედის შემდეგაც გრძელდებოდა და საბოლოოდ დამთავრდა ომის შემდგომ პერიოდში.

მეორე ხუთწლედში ჩატარებული ახალი საირიგაციო მშენებლობებიდან აღსანიშნავია გორგულა-არალის სარწყავი არხის მშენებლობა, რომელიც წარმოებდა მცირე საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით და ფინანსდებოდა რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან.

სარწყავი ობიექტი მდებარეობდა ადიგენის ადმინისტრაციულ რაიონში მდინარე ქობლიანთ-ჩაის მარჯვენა ნაპირზე, ორ სოფელს, გორგულსა და არალს შორის. ამ სოფლების სახელი მიეკუთვნა შემდეგში სარწყავ არხს. ტერიტორიის ფართობი უდრიდა. 1029

240 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ. — 591, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 13.

241 იქვე, საქ. 109, ფურც. 19.

ჰექტარს, რომლის ძალზე მცირე ნაწილი ოდითგანვე ირწყვოდა მცირე, ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხებით.

მორწყვით აღნიშნულ რაიონში დაინტერესებული იყო 6 სოფელი — 1104 მეურნეობითა და 5900 სულით²⁴².

მეორე ხუთწლედის დასაწყისისათვის სარწყავი ობიექტის ტერიტორიის 86% გამოიყენებოდა ხნულელულისათვის, სადაც ჰარბობდა საგაზაფხულო მარცვლელი კულტურები, მთელი ფართობის მხოლოდ 12% ექირა ინტენსიურ კულტურებს — უმეტესად ბალჩეულს.

ხელოვნური მორწყვის აუცილებლობას ამ რაიონში განაპირობებდა ხშირი გვალვები და ძვირფასი კულტურების განვითარების პრობლემები.

მორწყვის შემდეგ სარწყავი ფართობი მიაღწევდა 884 ჰექტარს. ამ ფართობზე ინტენსიური კულტურების განაწილება ასე იყო ნაგარაუდები: 784 ჰექტარს დაიჭერდა ბალჩეული, ნაცვლად მორწყვამდე არსებული 107 ჰექტარისა, ე. ი. ნამატი შეადგენდა 633%; ბაღები დაიჭერდა — 100 ჰექტარს, ნაცვლად არსებული 15 ჰექტარისა, ნამატი 567%²⁴³.

გორგულ-არალის სარწყავი არხის მშენებლობა დაწყებული იქნა 1934 წლის ივლისში. მშენებლობის პროექტი დამტკიცდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს უმაღლესი ტექნიკური საბჭოს მიერ 1935 წლის იანვარს. საპროექტო ღირებულება უდრიდა 910 000 მანეთს²⁴⁴. ამ თანხიდან 760 000 მანეთი უნდა გამოყოფილიყო რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან, დანარჩენი კი უნდა დაფარულიყო ადგილობრივი მოსახლეობის შრომით.

1934 წელს მშენებლობაზე დახარჯული იქნა 92 431 მანეთი, აქედან სამშენებლო მასალების შეძენაზე 48 972 მანეთი, მოსამზადებელ სამუშაოებზე — 10 232 მანეთი²⁴⁵.

მშენებლობაზე შედარებით დამაკმაყოფილებელი იყო სამშენებლო მასალათა მომარაგების საქმე²⁴⁶. დამაკმაყოფილებელი იყო აგრეთვე მშენებლობის უზრუნველყოფა მუშახელით. მშენებლობაზე შედარებით ნაკლები იყო კვალიფიციურ მშენებელთა რი-

242 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 81. ფურც. 18.

243 იქვე.

244 იქვე, საქ. 140, ფურც. 2.

245 იქვე, საქ. 71, ფურც. 7.

246 იქვე, საქ. 98, ფურც. 13.

ცხვი. მშენებელთა აბსოლუტურ უმრავლესობას ადგილობრივი გლეხები შეადგენდნენ. ისინი სამუშაოთა ნაწილს თავიანთი სახსრებით ასრულებდნენ. მაგალითად, 1936 წელს მათ მიერ შესრულებული იქნა 16 673 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო²⁴⁷.

1936 წლისათვის გორგულ-არალის სარწყავი არხის მშენებლობაზე მთლიანად დახარჯულმა თანხამ 462 000 მანეთს მიაღწია.

მეორე ხუთწლედის ბოლოსათვის გორგულ-არალის მშენებლობაზე შესრულდა შემდეგი სამუშაოები: ძირითადად დამთავრდა სათავე ნაგებობის მშენებლობა. აიგო მაგისტრალური არხის ნაწილი თავიანთი ხელოვნური ნაგებობებით და განმანაწილებელი ქსელით. აღნიშნულ სამუშაოთა შესრულების შემდეგ შესაძლებელი შეიქნა საექსპლუატაციოდ გადასულიყო 260 ჰექტარი სარწყავი ფართობი. მშენებლობაზე მთლიანად დახარჯულმა თანხამ 1937 წლისათვის 945 000 მანეთს მიაღწია²⁴⁸.

გორგულ-არალის სარწყავი არხის მშენებლობა ძირითადად დამთავრდა 1938 წელს. ამ წელს სარწყავი არხის პირველი რიგის საექსპლუატაციოდ გადაცემასთან დაკავშირებით მოიწერა 690 ჰექტარი ფართობი.

მეორე ხუთწლედის ბოლოს, 1937 წელს, დაწყებული იქნა კ ე ხ ვ ის სარწყავი არხის მშენებლობა, რომელიც მსხვილი საირიგაციო მშენებლობის ტიტულით წარმოებდა და ფინანსდებოდა საკავშირო ბიუჯეტიდან.

კეხვის სარწყავი არხის მშენებლობა გათვალისწინებული იყო სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ცხინვალის რაიონში. სარწყავი ობიექტი მდებარეობდა ქ. გორის ჩრდილოეთით 32 კილომეტრის მანძილზე, მდინარე მტკვრის შენაკადების — ლიახვის და ფრონეს აუზში. სარწყავი ფართობი შეადგენდა 7700 ჰექტარს. აღნიშნული ტერიტორიის ნიადაგი ძალზე ნოყიერი იყო, მაგრამ ატმოსფერული ნალექების (წელიწადში საშუალოდ 535 მმ) არათანაბარი განაწილება და ამ რაიონისათვის დამახასიათებელი ჩრდილოდასავლეთის ხშირი, ცხელი ქარები, რომელიც ნიადაგის სინოტივებს ამცირებდა, საჭიროს ხდიდა ხელოვნურ მორწყვას.

აღნიშნულ რაიონში მორწყვამდე ამუშავებდნენ 7628 ჰექტარს. ამ ფართობის უმეტეს ნაწილს შეადგენდა ხნულეული (5582 ჰექტარი). აქედან ნათესს ეკირა 4655 ჰექტარი, სათიბს —

²⁴⁷ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 98, ფურც 8.

²⁴⁸ იქვე, საქ. 140, ფურც. 2.

1 009 ჰა, გარდა ამისა, ბაღებს დაკავებული ჰქონდა 574,3 ჰა და ბოსტნეულს — 150 ჰა²⁴⁹, ამრიგად, ბაღებს და ბოსტნეულ კულტურას დაკავებული ჰქონდა მთელი დამუშავებული ფართობის მხოლოდ 14 პროცენტი.

მიწათმოქმედების კულტურის ასამაღლებლად მორწყვა აუცილებელ ღონისძიებას წარმოადგენდა. მორწყვის შემდეგ განვითარების დიდი პერსპექტივები ექნებოდა ბოსტნეულ-ბალჩეულ კულტურებს და ხეხილს. ამ რაიონში განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები იქმნებოდა ვაშლისა და მსხლის ძვირფასი ჯიშების განვითარებისათვის.

აღნიშნული რაიონის მორწყვის საკითხი განსაკუთრებით აქტუალურად დაისვა მეორე ხუთწლედში. ადგილობრივი მოსახლეობა, განსაკუთრებით კი სოფელ კეხვის გლეხობა დიდ ინიციატივას იჩენდა ამ საკითხის დადებით გადაჭრაში.

საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის 1933 წლის 6 ნოემბრის გადაწყვეტილებით აღნიშნულ რაიონში სარწყავი არხის გაყვანა აუცილებელ ღონისძიებად იქნა მიჩნეული²⁵⁰. 1934 წელს ჩატარდა რაიონის გამოკვლევა და შედგა სარწყავი არხის პროექტი. პროექტი ითვალისწინებდა 3200 ჰექტარი ფართობის მორწყვას, რაც დაჯდებოდა 3 მილიონამდე მანეთი. აღნიშნული პროექტი 1936 წლის 1 ოქტომბერს დამტკიცებული იქნა საკავშირო წყალთა მეურნეობის მთავარი სამმართველოს „გლავვოდხოზის“ სამეცნიერო-ტექნიკური საბჭოს მიერ, საპროექტო ღირებულებით — 3 080 000 მანეთი²⁵¹. აღნიშნული პროექტით განსაკუთრებით ექცეოდა ყურადღება ხეხილის ფართობის გადიდებას, რომელიც მიაღწევდა 1 200 ჰექტარამდე.

კეხვის სარწყავი არხის მშენებლობის დაწყება დაადგინა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭომ 1936 წლის 29 მარტს.

მშენებლობა დაიწყო 1937 წელს. აღნიშნულ წელს სამუშაოები მიმდინარეობდა სათავე ნაგებობებისა და მაგისტრალური არხის მშენებლობისათვის. ამავე წელს იქნა აგრეთვე დაწყებული მაგისტრალური არხის ხელოვნური ნაგებობების, განმანაწილებელი და კოლექტორული ქსელის აგება. ამ სამუშაოების ჩასატარებლად

249 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 81, ფურც. 14.

250 იქვე, საქ. 97, ფურც. 15.

251 იქვე, საქ. 109, ფურც. 13.

გამოიყო 1 632 000 მანეთი: საკავშირო ბიუჯეტიდან — 1 548 000 მანეთი, სასოფლო-სამეურნეო კრედიტიდან — 84 000 მანეთი²⁵².

კეხვის სარწყავი არხის მშენებლობა დამთავრდა მომდევნო წლებში.

აღნიშნულ მშენებლობათა გარდა მეორე ხუთწლედში ჩატარდა მცირე ხასიათის საირიგაციო სამუშაოები, რომელიც უმთავრესად კაპიტალური შეკეთებითა და რეკონსტრუქციით ამოიწურებოდა. ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს ხოხოული ს-ჰალე ბის, ყარაი აზის, ყანდაურის და ხაშმის სარწყავ არხებზე წარმოებული სამუშაო, რომლის დაფინანსებაც რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან და ადგილობრივი მოსახლეობის სახსრებიდან ხდებოდა. აღნიშნულ არხთა სარეკონსტრუქციო სამუშაოები ძირითადად დამთავრდა მეორე ხუთწლედის ბოლოს და საკმაო ეფექტიც გამოიღო.

მეორე ხუთწლედში გრძელდებოდა ბორჩალოს სარწყავი სისტემების სარეკონსტრუქციო სამუშაოები. რეკონსტრუქცია შეეხო სამწვერისის, მიგირლოს, არუხლოს, გედაქის, ასურეთის და სხვა მცირე, ადგილობრივი ტიპის სარწყავ არხებს.

§ 7. სარწყავი სისტემათა მასშტაბაცია

სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა სარწყავი სისტემათა ექსპლუატაციის მდგომარეობა.

1929 წლის 1 იანვარს ამიერკავკასიის სახალხო კომისართა საბჭომ გამოსცა დადგენილება, რომელიც სარწყავ არხთა ექსპლუატაციის საქმეში დიდ შეღავათებს ანიჭებდა ღარიბ გლეხობას, ხოლო რიგ დაბრკოლებებს უქმნიდა კულაკებს. ამ დადგენილებით წყალთა მეურნეობის საოლქო ორგანოებს დაევალებათ ნაკვეთების სარწყავად მომზადების პერიოდში ღარიბი გლეხობისათვის უფასოდ მიეცათ სამუშაო იარაღები და სატრანსპორტო საშუალებანი. გარდა ამისა, რწყვის დაწყებამდე პირველ რიგში უნდა შეკეთებულიყო ის განმანაწილებელი, რომელიც რწყავდა ღარიბთა ნაკვეთებს²⁵³. აღნიშნული დადგენილების მე-8 მუხლით, სარწყავი წყლის

²⁵² საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 126, ფურც. 12.

²⁵³ პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. 1, საქ. 3124, ფურც. 62.

ნაკლებობის პერიოდში, რწყვის რიგის დაწესებისას, უნდა გათვალისწინებულიყო ღარიბ გლეხთა მიწების უზრუნველყოფა სარწყავი წყლის მთელი ნორმით²⁵⁴ და სხვა.

საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს 1931 წლის 13 სექტემბრის გადაწყვეტილების საფუძველზე სარწყავი არხების ექსპლოატაცია გადაეცა კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს. სარწყავი არხების კოლმეურნეობათა და საბჭოთა მეურნეობათა ხელში გადასვლამ უფრო ეფექტური გახადა მათი ექსპლოატაცია, რომელსაც საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს საექსპლოატაციო განყოფილება.

აღნიშნულმა განყოფილებამ წყალთა მეურნეობის ხუთწლიანი გეგმის შედგენისას დიდი ყურადღება მიაქცია ექსპლოატაციის დარგში წინა წლებში არსებულ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრას. ამ ამოცანის წარმატებით გადაჭრაში პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მთელი წყალთა მეურნეობის მეცნიერულად შესწავლასა და გამოკვლევას, რადგან ამ სფეროში მონაცემების ნაკლებობა დიდ სიძნელეებს ქმნიდა.

პირველი ხუთწლედის დასაწყისში შედგენილი იქნა საქართველოს სარწყავი სისტემების შესწავლის ფართო პროგრამა, რომელიც მოიცავდა ტექნიკურ და ეკონომიურ გამოკვლევებს, ჰიდრომეტრიულ, ჰიდროგეოლოგიურ, გეობოტანიკურ, ნიადაგობრივ და ჰიდრომოდულის სამუშაოებს. პროგრამა უნდა შესრულებულიყო პირველი ხუთწლედის განმავლობაში. თითოეულ ზემოთ ჩამოთვლილ სამუშაოებზე შედგენილი იქნა ცალკეული ხარჯთაღრიცხვა და შესაბამისი გეგმები. სულ ამ სამუშაოთა ღირებულება შეადგენდა 396 000 მანეთს²⁵⁵.

აღნიშნულ სამუშაოთა შესრულების შემდეგ შეიქმნებოდა სარწყავ არხებზე ზუსტი, დაწვრილებითი ცნობები, რის შედეგადაც შესაძლებელი იქნებოდა დაწვრილებითი საექსპლოატაციო რუკების შედგენა და მოპოვებული მასალების დამუშავება.

მიუხედავად იმისა, რომ ვერ მოხერხდა პროგრამის შესასრულებლად გათვალისწინებული თანხების გამოყოფა, პირველ ხუთწლედში. ამ ხაზით მაინც მიმდინარეობდა რიგი სამუშაოები.

254 პარტული არქივი (თბილისი), ფ. 13, ან. 1, საქ. 3124, ფურც. 62.

255 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 35, ფურც. 1.

პირველ ხუთწლეულში დაიწყო სარწყავ სისტემათა ინვენტარიზაცია, რომელიც ითვალისწინებდა სარწყავ სისტემათა ცალკეული ნაწილების, სარწყავი ფართობის და სარწყავ ნაკვეთებზე სასოფლო-სამეურნეო კულტურების განაწილების დაწვრილებით აღწერას და დახასიათებას. აღნიშნული სამუშაო პირველი ხუთწლეულის ბოლოსათვის შესრულდა 70 პროცენტით და მასალები, სათანადო დამუშავების შემდეგ, გამოყენებული იქნა ექსპლოატაციის ხარისხის ასამაღლებლად.

ამასთან ერთად, განსაკუთრებით მიექცა ყურადღება საექსპლოატაციო ჰიდრომეტრიას. ვეგეტაციის პერიოდში სარწყავი წყლის ნორმალური და რაციონალური განაწილებისათვის საჭირო იყო წყლის ბალანსის გარკვევა, ე. ი. ყოველი სარწყავი არხის გამტარუნარიანობის შესწავლა და განსაზღვრა. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან შეიქმნა საექსპლოატაციო ჰიდრომეტრიული სექცია, წყალთა მეურნეობის რაიონებში კი შეიქმნა ჰიდრომეტრიული პუნქტები, რომლებსაც ხელმძღვანელობას უწევდა აღნიშნული სექცია. 1932 წელს შეიქმნა 150 ჰიდრომეტრიული პუნქტი²⁵⁵.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ღონისძიებებს, რომელიც საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველომ ჩაატარა სარწყავი არხების ექსპლოატაციის დაგეგმვის საქმეში. პირველი ხუთწლეულის ბოლო წლებში თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი საექსპლოატაციო ღონისძიება მტკიცედ იგეგმებოდა, რომელიც თავის მხრივ, ემყარებოდა სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების შედეგად მიღებულ მონაცემებს.

მორწყვის საერთო ვადებისა და ნორმების განსაზღვრა და დამუშავება ხდებოდა საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს მიერ, მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის სათეს გეგმებთან შეხამებით, შემდეგ კი იგზავნებოდა ადგილებზე, სარწყავ სისტემათა საექსპლოატაციო სამსახურის მიერ წყლითმოსარგებლეთა საერთო კრებაზე ხდებოდა გეგმების დაკონკრეტება და დაზუსტება, რის შემდეგ საბოლოოდ შემუშავებული გეგმა გასაცნობად ურიგდებოდა ყველა წყლითმოსარგებლეს.

ექსპლოატაციის საქმის დაგეგმვამ დიდად გააუმჯობესა სარწყავი წყლის ნორმალურად გამოყენება.

255 საქ. სსრ ცსა (თბილისი). ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 56.

პირველ ხუთწლედში განსაკუთრებით ამაღლდა სარწყავ სისტემათა გაწმენდა-შეკეთების ხარისხი. შედარებით მოწესრიგდა ამ საქმეში ადგილობრივი მოსახლეობის შრომის გამოყენება.

პირველ ხუთწლედში ფართოდ ინერგებოდა სარწყავი წყლის განაწილებისა და მოხმარების რაციონალური ხერხები. ამ საკითხზე საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1929 წლის 18 ივლისს მიიღო გადაწყვეტილება, სადაც მითითებული იყო „გადიდდეს არსებული სისტემების მარგი ქმედების კოეფიციენტი წყალმოხმარების რაციონალიზაციის გზით“. აღნიშნულ გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად საქართველოს წყალთა რაიონებში დიდი მუშაობა იქნა გაჩაღებული²⁵⁷.

პირველ ხუთწლედში მნიშვნელოვანი თანხები იქნა გამოყოფილი საექსპლოატაციო სამუშაოების ჩასატარებლად (იხ. ცხრილი 12).

ექსპლოატაციის დაფინანსება ორი ხაზით წარმოებდა: რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან და წყალთა გადასახადიდან. სარწყავი არხის გაწმენდა-შეკეთებაზე და წყალთა ცენტრალური აპარატის შენახვაზე თანხები იხარჯებოდა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. წყალთა ქვედა ადმინისტრაციული აპარატის შენახვისა და მეორეხარისხოვანი ხარჯების დაფარვა ხდებოდა წყალთა გადასახადებისაგან.

კაპიტალდაბანდებათა გადიდების შედეგად შესაძლებელი შეიქნა ექსპლოატაციის ხაზით მთელი რიგი სამუშაოების შესრულება. 1931 წლისათვის სარწყავი არხების გაწმენდის სამუშაოებზე შესრულებული იქნა 297 349 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო, რაზედაც გამოიყენეს 113 839 სამუშაო დღე. 1932 წელს ამ ხაზით შესრულდა 368 ათასი კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო, რაზედაც გამოყენებული იქნა 160 000 სამუშაო დღე²⁵⁸.

სარწყავი არხების გაწმენდა-შეკეთების სამუშაოების ტემპების ზრდაზე მეტად დადებითად მოქმედებდა ამ პერიოდში გავრცელებული სოციალისტური შრომის ფორმები: სოციალისტური შეჯიბრება, დამკერელობა, კომკავშირული ლაშქრობა და სხვა.

პირველ ხუთწლედში საექსპლოატაციო სამუშაოების ხარისხის ასამაღლებლად მთელი რიგი ღონისძიება განხორციელდა. ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან ღონისძიებას წარმოადგენდა 1931 წლის 9 თებერვლის უმაღლესი ეკონომიური საბჭოს დადგენილება „ამი-

257 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 65.

258 იქვე, საქ. 35, ფურც. 12.

ერკავასიის სარწყავ რაიონებში სავალდებულო წესით წყალთა მეურნეობის მარტივი სამუშაოების (წყალთა მინიშუმის) ჩატარების შესახებ“²⁵⁹.

აღნიშნული დადგენილებით საბჭოთა მეურნეობებს, კოლმეურნეობებს, სოფლის თემებს და ცალკეულ წყლითმოსარგებლებებს ევალებოდათ წყალთა მეურნეობის მარტივი სამუშაოების სავალდებულო შესრულება, კერძოდ, არხის გაწმენდა-შეკეთება, სარწყავი სისტემის მომზადება სარწყავი სეზონისათვის, სარწყავი წყლის დანაქარგების მინიმუმამდე შემცირება, ზამთრის მორწყვის (არატის) ჩატარება, წყალთა ადმინისტრაციის ყოველგვარი მოთხოვნების შესრულება და სხვა.

ამასთან ერთად, დიდი ყურადღება მიექცა საექსპლოატაციო სამსახურის პერსონალის კვალიფიკაციის ამაღლებას. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოსთან შეიქმნა 2-თვიანი კვალიფიკაციის ასამაღლებელი კურსები²⁶⁰, რომელიც უმთავრესად მომსახურებას უწევდა წყალთა ქვედა ადმინისტრაციულ აპარატს.

1930 წლიდან სარწყავი არხების უკეთ ექსპლოატაციის მიზნით საქართველოს წყალთა მეურნეობა დაყოფილი იქნა წყალთა მეურნეობის რაიონებად. გაუქმებულ წყალთა მეურნეობის ოლქების ნაცვლად ჩამოყალიბდა 14 წყალთა მეურნეობის რაიონი და 3 სასისტემო სამმართველო.

აღნიშნულმა ღონისძიებამ წყალთა მეურნეობის სამმართველო უფრო დააახლოვა ადგილობრივ წყალთა მეურნეობის ორგანოებთან, შესაძლებლობა მისცა დაწვრილებით შეესწავლა ცალკეული სარწყავი სისტემების თავისებურებანი, გამოეველინა მათი ნაკლოვანებები და დროულად მიეღო ზომები მათ აღმოსაფხვრელად.

წყალთა მეურნეობის რაიონების მუშაობის შედეგად მოკლე ხანში შეგროვილი იქნა საკმაოდ მდიდარი ცნობები საქართველოს წყალთა მეურნეობის შესახებ, რამაც შესაძლებლობა შექმნა გაუმჯობესებულიყო სარწყავი არხების ექსპლოატაციის საქმე.

წყალთა მეურნეობის რაიონში სარწყავი არხების ექსპლოატაციის ხელმძღვანელობა ეკისრებოდა საექსპლოატაციო აპარატის მუშაკებს. პირველი ხუთწლეულის განმავლობაში მათი რიცხვი საკმაოდ გაიზარდა.

²⁵⁹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 675, ან. I, საქ. 968, ფურც. 42.

²⁶⁰ ი ქ ვ ე, ფ. რ. — 295, ან, 1, საქ. 1135, ფურც. 14.

წყალთა მეურნეობის რაიონების მონაცემები და საექსპლოატაციო სამსახურის პერსონალის რაოდენობა ცალკეული რაიონების მიხედვით 1931 წელს შემდეგ სურათს იძლევა (ცხრილი 18):

ც ხ რ ი ლ ი 18

ირიგაციის მაჩვენებლები და საექსპლოატაციო სამსახურის პერსონალის რაოდენობა 1931 წელს²⁶¹

წყალთა მეურნეობის რაიონების დასახელება	სარწყავ არხ-თა რაოდენობა	მეცისტრალურ არხთა სიგრძე კმ	მორწყული ფართობი ჰექტ.	მომსახურე პერსონალი	
				რაიონული	ქვედა ადმინისტრაცი-ა
1	2	3	4	5	6
1. ქუთაისის	7	83	12 858	4	42
2. ხონის	6	152	12 100	3	35
3. გორის	59	437	27 581	5	117
4. კასპის	36	209	10 971	4	57
5. თბილისის	25	125	4 641	1	33
6. გარე-კახეთის	17	116	7 100	4	29
7. ბორჩალოს	37	393	29 218	5	48
8. მცხეთის	38	162	11 649	4	30
9. ლუქსემბურგის	14	124	5 484	სამელორაციო ამხანაგობა	
10. გურჯაანის	29	159	4 540	4	57
11. ახალციხის	100	337	10 162	4	87
12. აკარის	45	221	859	4	9
13. ოზურგეთის	6	43	5 367	1	5
14. აფხაზეთის	სარწყავი სისტემები არ იყო			4	—
ს უ ლ	419	2549	142 530	47	549

აღნიშნული მონაცემებიდან ჩანს, რომ წყალთა რაიონის 419 სარწყავი არხის ექსპლოატაციის ემსახურებოდა 47 თანამშრომელი რაიონული ცენტრალური სამმართველოდან, ხოლო 549 თანამშრომელი წყალთა ქვედა ადმინისტრაციული აპარატიდან (მირაბი, ჭუვარი, მერუე, მამასახლისი, მორიგე და სხვა).

²⁶¹ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 35, ფურც. 2.

რაც შეეხება სასისტემო სამმართველოებს, რომელიც არსებობდა ტირიფონის, „საბჭოთა-მაშველის“ და ალაზნის სარწყავ არხებზე, ექსპლოატაცია აქ შემდეგნაირად ხორციელდებოდა:

ტირიფონის სარწყავი არხის საექსპლოატაციოდ შექმნილი იყო სამმართველო, რომელსაც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი პერსონალი გააჩნდა. ცენტრალური აპარატი შედგებოდა ექსპლოატაციის უფროსის-ინჟინრის და ორი ჰიდროტექნიკოსისაგან. სარწყავი სისტემის პირველი და მეორე უბანი დაყოფილი იყო 3 ქვერაიონად, რომელსაც ემსახურებოდა ერთი ჰიდროტექნიკოსი და ორი ათისთავი. მესამე უბანიც დაყოფილი იყო 3 ქვერაიონად. მას ემსახურებოდა ორი ჰიდროტექნიკოსი და ერთი ათისთავი. აღნიშნული შტატიდან ექსპლოატაციის უფროსის და ჰიდროტექნიკოსების შრომის ანაზღაურება ხდებოდა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან (სამე-ლიორაციო კრედიტი), ხოლო დანარჩენების — სამელიორაციო ამხანაგობის ხარჯიდან (წყალთა გადასახადი).

ექსპლოატაციის სახაზო შტატი შედგებოდა 4 მირაბის, 12 მუდმივი და ამდენივე სეზონური მერუეს და 6 ყარაულისაგან. მათი შრომის ანაზღაურება ხდებოდა სამელიორაციო ამხანაგობის ხარჯებიდან. ტირიფონის სარწყავი სისტემის პირველ უბანს სულ ემსახურებოდა 18, ხოლო მეორეს — 34 კაცი²⁶².

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის ექსპლოატაციას აწარმოებდა საექსპლოატაციო სამმართველო, რომლის ცენტრალური აპარატი შედგებოდა ექსპლოატაციის უფროსის, ტექნიკოსის, საქმის მწარმოებლის და სტატისტიკოსისაგან. მათი შრომის ანაზღაურება ხდებოდა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან, რისთვისაც გამოყოფილი იყო წლიურად 26 000 მანეთი.

ექსპლოატაციის სახაზო შტატი შედგებოდა 2 მირაბის, 9 ჯუგარის, 15 მერუეს, 2 ტექნიკოსის და 3 მცველისაგან. მათი შრომის ანაზღაურება ხდებოდა წყლის გადასახადების მეშვეობით. სახაზო პერსონალის წლიური ხარჯთაღრიცხვა 95 607 მანეთს აღწევდა. გარდა ამისა, ისინი თვეში იღებდნენ 12 კილოგრამამდე სიმინდს²⁶³.

„საბჭოთა-მაშველის“ სარწყავი სისტემის ექსპლოატაცია ძირითადად დამაკმაყოფილებელი იყო, თუმცა მთელი რიგი დეფექტები, რომელიც დაშვებული იქნა მშენებლობის დროს, მეტად აფერხებდა არხის ნორმალურ გამოყენებას.

262 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 295, ან. 1, საქ. 4369, ფურც. 67.

263 იქვე, ფურც. 73.

მეორე ხუთწლედში წინა წლებთან შედარებით გაცილებით ამაღლდა საირიგაციო ობიექტთა ექსპლოატაციის ხარისხი.

საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს საექსპლოატაციო განყოფილებას 1933 წლიდან 17 წყალთა მეურნეობის რაიონის და 1 სასისტემო სამმართველოს (ალაზნის) მოწახურება მოუხდა²⁶⁴. აღნიშნული წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციული დაყოფა 1936 წლამდე არსებობდა. 1936 წელს ორგანიზებულ იქნა 12 წყალთა მეურნეობის რაიონი, 5 სასისტემო სამმართველო და 13 ჰიდროტექნიკური პუნქტი. ერთი წლის შემდეგ წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციული დაყოფა ისევ შეიცვალა და ჩამოყალიბდა 9 წყალთა მეურნეობის რაიონი, 9 სასისტემო სამმართველო და 12 ჰიდროტექნიკური პუნქტი²⁶⁵, რომელმაც იარსება მეორე ხუთწლედის ბოლომდე.

წყალთა მეურნეობის ადმინისტრაციული დაყოფის ცვლილებებთან ერთად შეიცვალა თვით საექსპლოატაციო განყოფილების სტრუქტურაც. საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს 1933 წლის 3 სექტემბრის (№ 70) ბრძანებით საექსპლოატაციო განყოფილება დაყოფილი იქნა სამ სექციად: 1) ექსპლოატაციის და წყლით სარგებლობის, 2) სარწყავი სისტემების აღრიცხვისა და შესწავლის და 3) წყალდიდობასთან ბრძოლის²⁶⁶.

მეორე ხუთწლედში სარწყავ არხთა ექსპლოატაციის ხარისხის ამაღლებას ძალზე შეუწყო ხელი დაფინანსების საქმის გაუმჯობესებამ. უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ წინა პერიოდში ექსპლოატაციო სამუშაოების დაფინანსება არ ჩაითვლება ისე დამაკმაყოფილებლად, როგორც მეორე ხუთწლედში (იხ. ცხრილი 16). 1935 წლიდან სარწყავ არხთა ექსპლოატაციის სამუშაოთა დაფინანსება წარმოებდა როგორც რესპუბლიკური, ისე საკავშირო ბიუჯეტიდან.

1933 წლის 21 იანვარს საბჭოთა კავშირის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის (№ 22) გადაწყვეტილებით წყლით სარგებლობის ხელმძღვანელობა დაექისრა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურებს²⁶⁷.

აღნიშნული გადაწყვეტილება გამომდინარეობდა სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის, სოფლად სოციალისტური სექტორის

264 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 58, ფურც. 56.

265 იქვე, საქ. 137, ფურც. 25.

266 იქვე, საქ. 58, ფურც. 42.

267 იქვე, ფურც. 12.

გაზრდის და ბამბისა და ტექნიკური კულტურების განვითარების ბაზის განმტკიცებასთან დაკავშირებით, საჭირო იყო ყველა აგრო-ტექნიკური, სამელიორაციო და საირიგაციო ღონისძიებათა ხელმძღვანელობის თანამოყრა ერთ ორგანოში — მტს-ში (მანქანა-ტრაქტორთა სადგურში). მაგრამ თუ აღნიშნული ღონისძიება მისაღები იყო რუსეთსა და შუა აზიაში, სპეციფიკური პირობების გათვალისწინების დროს ნათლად ჩანს ამ ღონისძიების გაუმართლებლობა ჩვენი რესპუბლიკისათვის.

ცნობილია, რომ საქართველოს ტოპოგრაფია ხასიათდება ძალზე დასერილი, უსწორმასწორო რელიეფით, სადაც სარწყავი ფართობი წარმოდგენილია დანაწევრებული, პატარა-პატარა მასივების სახით. მეურნეობის ფორმებისაგან დამოუკიდებელმა ამ პირობებმა ისტორიულად შექმნა მორწყვის თავისებური სახე, რომელიც ხასიათდებოდა მრავალი დამოუკიდებელი პატარა არხებით. მეორე ხუთწლედში ასეთი ადგილობრივი ტიპის არხებით ირწყოდა საქართველოს მთელი სარწყავი ფართობის 70%. დანაწევრებულ სარწყავ ნაკვეთზე მტს-ების მოქმედება, რასაკვირველია, ძალზე შეზღუდული იქნებოდა.

აღნიშნული მდგომარეობის გამო წყლით სარგებლობის ხელმძღვანელობა მალე ისევ დაბრუნებული იქნა წყალთა მეურნეობის სათანადო ორგანოების კომპეტენციაში.

მეორე ხუთწლედში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა წყლით სარგებლობა. ამ საკითხზე 1932 წლის 27 დეკემბერს ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტმა მიიღო დადგენილება, რომელიც ითვალისწინებდა წყლით სარგებლობის ღონისძიებათა მტკიცედ დაგეგმვას²⁶⁸. ამ დადგენილების მიხედვით, მეორე ხუთწლედში გეგმიურმა წყლით სარგებლობამ მოიცვა თითქმის ყველა რაიონი. ამასთან ერთად ყველა წყალთა მეურნეობის რაიონში მიმავარებული იქნა ინჟინერ-მელიორატორი, რომელსაც ევალებოდა სარწყავი არხების ნორმალური ექსპლუატაციისათვის ყველა საჭირო მასალების გამოვლენა და დაზუსტება, წყლით სარგებლობის გეგმის შედგენა და მათი ცხოვრებაში გატარება²⁶⁹.

1933 წლისათვის გეგმიანი წყლით სარგებლობა მოიცავდა 60 000 ჰექტარ ფართობს, ანუ მთელი სარწყავი ფართობის 30%. 1934 წელს ეს ციფრა გაიზარდა 100 000 ჰექტარამდე. 1936 წელს

268 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 60, ფურც. 9.

269 იქვე.

გეგმიურმა წყლით სარგებლობამ მოიცვა ყველა 9 წყალთა რაიონის 137 039 ჰექტარი ფართობი, 1937 წელს კი — 138 000 ჰექტარი²⁷⁰.

წყლით სარგებლობის დაგეგმვა საექსპლოატაციო სამუშაოების საფუძველი გახდა. იგი პირდაპირი შედეგი იყო სოციალისტური სოფლის მეურნეობის გეგმიური განვითარებისა.

მეორე ხუთწლედში გაცილებით მაღალ საფეხურზე ავიდა მორწყვის წესი და მორწყვის ტექნიკა. დატბორებით მორწყვის წესი გამოდის ხმარებიდან და ინერგება კვალის მეთოდის გამოყენება რწყვის დროს. შესაბამისად მცირდება მორწყვის ფაქტიური ნორმები და დადის ნორმალური მორწყვის სიდიდემდე²⁷¹.

კვლებით მორწყვის წესი გამოიყენებოდა უმთავრესად თამბაქოს, შაქრის ჰარხლის, ჰამბის და სხვა ტექნიკური კულტურების მოსარწყავად. განსაკუთრებით ყურადღება მიექცა შაქრის ჰარხლის ამ წესით მორწყვას, რის შედეგადაც მისი მოსავლიანობა მნიშვნელოვნად გადიდა და საშუალოდ ჰექტარზე 300 ცენტნერს მიაღწია ზოგიერთ რაიონში, მოწინავე კოლმეურნეობების ნაკვეთზე კი — 800 ცენტნერამდეც ავიდა²⁷².

რაც შეეხება სხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურებს, იგი ირწყოდა წყლის პირდაპირი მიშვების გზით. გამონაკლისს წარმოადგენდა ვენახი, ბოსტნეული და ბაღჩეული კულტურები, რომლის ნაწილიც ირწყოდა კვლებით მორწყვის წესით.

ამასთან ერთად, მეორე ხუთწლედში უფრო ფართო ხასიათი მიიღო ზამთარში რწყვამ (არატმა), ღლე-ღამის განმავლობაში სარწყავი წყლის ნაკვეთზე მიშვებამ და სხვა ღონისძიებებმა, რომელიც აუმჯობესებდა სარწყავი არხების ექსპლოატაციის საქმეს.

სარწყავი წყლის გამოყენების დაგეგმარებასა და მორწყვის ტექნიკის ამაღლების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს მიწათმოქმედების კომისარიატის 1937 წლის 23 იანვრის № 265 ბრძანებულებას²⁷³, რომელიც ხაზს უსვამდა: ყველა აგრონომიულ ღონისძიებათა სრულ შეთანხმებას მორწყვის ვადებთან; მორწყვის ნორმების, ვადებისა და ოდენობის განსაზღვრას და დაზუსტებას; კვლების წესით მორწყვის ფართოდ დანერგვას; სარწყავი

270 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 127, ფურც. 53.

271 გ. ტ უ ლ შ ი, ტირიფონის სარწყავი სისტემა და მისი შემდგომი განვითარების პერსპექტივები (სადისერტაციო შრომა), თბ., 1955, გვ. 5.

272 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 71.

273 იქვე, საქ. 104, ფურც. 29.

წყლის ეკონომიურ და რაციონალურ ხარჯვას; მუშაობის სტანდარტული მეთოდების დანერგვასა და სხვა.

წყალმომარების დაგეგმარების საკითხში მიღებული გამოცდილების საფუძველზე 1938 წელს შემუშავებული და დადგენილი იქნა ტექნიკური ექსპლოატაციის წესები, რომელიც სავალდებულო გახდა საბჭოთა კავშირის ყველა სამელიორაციო სისტემისათვის. ამ წესებში პირველად იქნა წამოყენებული სისტემების დისპეტჩერიზაცია, როგორც ოპერატიული მუშაობის საფუძველი. აღრიცხვის გაძლიერებითა და ოპერატიულა მუშაობის გაუმჯობესებით გადიდდა წყლის გამოყენების კოეფიციენტი²⁷⁴.

მეორე ხუთწლედში წყალთა მეურნეობის სამმართველოს საექსპლოატაციო აპარატის პერსონალი შედგებოდა 186 ერთეულისაგან, ხოლო სახაზო პერსონალი — 332 მუშაკისაგან. ხოლო ვეგეტაციის პერიოდში იგი 447 ერთეულამდე იზრდებოდა²⁷⁵.

ამ პერიოდში ექსპლოატაციის ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიერ დაკავებული ფართობის დროული უზრუნველყოფა სარწყავი წყლით. აღნიშნული ამოცანის გადაწყვეტა მეორე ხუთწლედში დამაკმაყოფილებლად მიმდინარეობდა. ასევე დამაკმაყოფილებლად სრულდებოდა მთელი რიგი საექსპლოატაციო სამუშაოებიც. ამან განაპირობა ახალი სარწყავი ფართობის მიღება. 1933 წელს საექსპლოატაციო ღონისძიებათა შედეგად მიღებული იქნა 3 525 ჰექტარი სარწყავი ფართობი, 1934 წ. — 5 000 ჰექტარი, 1935 წ. — 5 713 ჰექტარი²⁷⁶.

საექსპლოატაციო სამუშაოთა შესრულების ხარისხი განსაკუთრებით გაუმჯობესდა მეორე ხუთწლედის ბოლო წლებში. ამ პერიოდში მთელი რიგი სამუშაოები სრულდებოდა გეგმის დიდი გადაჭარბებით. მაგალითად, სარწყავი არხების გაწმენდაზე 1936 წელს გეგმით გათვალისწინებული 579 650 კუბ. მეტრი სხვადასხვა სამუშაოს ნაცვლად შესრულებული იქნა 647 177 კუბ. მეტრი (111,5%). ამავე წელს სარწყავი არხების ნიველირებაზე, ნაცვლად 1200 კმ სიგრძისა, შესრულდა ნიველირება 1288 კმ სიგრძეზე (107%). გარდა ამისა, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 552 ჰიდროლოგიური ნაგებობის შეკეთებისა, 1931 წელს შეკეთდა 616 ნაგებობა, 60 ჰიდროსაგუშაგოს შეკეთების ნაცვლად შეკეთდა 90 სა-

274 გ. ტ უ ლ შ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

275 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 137, ფურც. 26.

276 იქვე, საქ. 138, ფურც. 29.

გუშაგო. ამასთან ერთად, ამ წელს შესრულდა 41 785 კუბ. მეტრი სხვადასხვა სამუშაოები სარწყავი არხების რეგულირების მოსაწესრიგებლად, გეგმა კი ითვალისწინებდა 17 400 კუბ. მეტრი სამუშაოს შესრულებას (ე. ი. გეგმა შესრულდა 240%)²⁷⁷.

მეორე ხუთწლედის ბოლო წლებში დიდი ყურადღება მიექცა საირიგაციო სისტემათა აღკაზმვის საქმეს. ამ მხრივ, 1936 წელს ნაცვლად გათვალისწინებული 486 ჰიდროლოგიური ნაგებობისა აიგო 534 ნაგებობა (110%), ამის გარდა, მოეწყო 364 ახალი ჰიდროსაგუშაგო²⁷⁸.

მთელი რიგი საექსპლოატაციო ღონისძიებების წარმატებით შესრულების შედეგად 1936 წელს მიღებული იქნა 1097 ჰექტარი ახალი სარწყავი ფართობი. გარდა ამისა, სარწყავი ფართობის დაზუსტების შედეგად გამოვლინდა 4404 ჰექტარი სარწყავი ფართობი²⁷⁹, ე. ი. აღნიშნულ წელს საექსპლოატაციო ნამატი შეადგენდა 5501 ჰექტარს.

ანალოგიური სურათი იყო მეორე ხუთწლედის ბოლო წელსაც. მთელი რიგი საექსპლოატაციო ღონისძიებები შესრულდა გეგმის გადაჭარბებით. მაგალითად, სარწყავ არხთა გაწმენდის სამუშაოები შესრულდა 110%-ით. აქვე უნდა აღინიშნოს ამ სამუშაოებზე ადგილობრივი მოსახლეობის თავდადებული შრომა, მათ მიერ შესრულებული იქნა 706 521 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო²⁸⁰.

გარდა ამისა, 1937 წელს 459 ჰიდროტექნიკური ნაგებობის შეკეთების ნაცვლად შეკეთდა 564 ნაგებობა, 143 ჰიდროსაგუშაგოს შეკეთების ნაცვლად შეკეთდა 148 საგუშაგო, არხების რეგულირების მოსაწესრიგებლად 11 213 კუბ. მეტრის ნაცვლად შესრულდა 14 366 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო. ამ სამუშაოზე ადგილობრივი მოსახლეობის შრომით, გეგმით გათვალისწინებული 15 000 კუბ. მეტრის ნაცვლად შესრულებული იქნა 18 615 კუბ. მეტრი მიწის სამუშაო.

რაც შეეხება საირიგაციო სისტემათა აღკაზმვას, 1937 წელს 298 ჰიდროლოგიური ნაგებობის ნაცვლად აიგო 460 ნაგებობა²⁸¹.

1937 წელს საექსპლოატაციო ღონისძიებათა ჩატარების შედეგად მიღებული იქნა 1725 ჰექტარი ახალი სარწყავი ფართობი²⁸².

277 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 98, ფურც. 22.

278 იქვე.

279 იქვე, ფურც. 23.

280 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 127, ფურც. 17.

281 იქვე, საქ. 127, ფურც. 18.

282 საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 138, ფურც. 29.

პირველ და მეორე ხუთწლედებში სარწყავ არხთა ექსპლოატაციის საქმის გაუმჯობესებამ დიდად შეუწყო ხელი საქართველოში ირიგაციის საერთო აღმავლობასა და მის შემდგომ განვითარებას.

* * *

სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში საქართველოს წყალთა მეურნეობაში ჩატარებული რიგი ღონისძიებებისა და მუყაითი შრომის შედეგად მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

მეორე ხუთწლედის ბოლოს, 1937 წლისათვის საქართველოში ირწყვოდა 235 900 ჰექტარი ფართობი²⁸³. პირველ ხუთწლედთან შედარებით სარწყავი ფართობი გაიზარდა 23 200 ჰექტარით. აღნიშნული ნამატი, მართალია, საკმაოდ ჩამორჩებოდა I ხუთწლედში მიღებულ ახალ სარწყავ ფართობს (73 200 ჰა), მაგრამ სამაგიეროდ მეორე ხუთწლედში საგრძნობლად ამაღლდა არსებული სარწყავი სისტემების საერთო ხარისხი და გაცილებით გაუმჯობესდა მათი გამოყენება.

მეორე ხუთწლედის განმავლობაში სარწყავი ფართობის ზრდა ცალკეული წლების მიხედვით ასეთი იყო:

1933 წ. —	217 300 ჰა	ნამატი	4 600 ჰექტარი
1934 წ. —	225 200 ჰა		7 900
1935 წ. —	229 900 ჰა		4 700
1936 წ. —	233 900 ჰა		4 000 „
1937 წ. —	235 900 ჰა		2 000 ²⁸⁴

აღნიშნული ფართობის 30 პროცენტის მორწყვა ხორციელდებოდა საინჟინრო, 11%-ის ნახევრად საინჟინრო და 59%-ის ადგილობრივი ტიპის სარწყავი არხებით.

მეორე ხუთწლედის ბოლოს სარწყავ ფართობზე ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კულტურები ასე განაწილდა: მარცვლეულთავთავიანი — 71 465 ჰა, სიმინდი — 56 217 ჰა, ბამბა — 4 018 ჰა,

²⁸³ АМХ СССР, ф. 1, оп. 412, связьа 3305, д. 1, л. 1.

²⁸⁴ Там же.

ჭარბალი — 2830 ჰა, თამბაქო — 7024 ჰა, იონჯა — 5668 ჰა, ხე-
ხილი და ვაზი — 26 315 ჰა, ბოსტნეული — 13 722 ჰა, ანეული —
15 820 ჰა, სათიბი — 12 091 ჰა, დანარჩენი კულტურები —
748 ჰა²⁸⁵.

აღნიშნულ წარმატებებთან ერთად უნდა აღინიშნოს ის ძირი-
თადი წაკლოვანებებიც, რომელიც საქართველოს წყალთა მეურ-
ნეობას გააჩნდა მეორე ხუთწლედის ბოლოსათვის, სახელდობრ:

ა) ცალკეულ საირიგაციო ობიექტთა მშენებლობის ტემპები
ნელი, გაჭიანურებული იყო. ზოგიერთი მშენებლობა მიმდინარე-
ობდა 5—8 და 10 წლის განმავლობაშიც კი. ასევე გაჭიანურებული
იყო ბევრი სარწყავი ობიექტის მეცნიერული გამოკვლევა და პრო-
ექტის შედგენა.

ბ) ზოგიერთ საირიგაციო მშენებლობებზე იხარჯებოდა გათ-
ვალისწინებულზე მეტი თანხები. აღნიშნული გარემოება გამოწვე-
ული იყო მშენებლობათა გაჭიანურებით, სამშენებლო მასალების
მომარაგების დარგში ჯერ კიდევ არსებული ხარვეზებით, პროექ-
ტირების დაბალი ხარისხითა და შიდასამეურნეო უწყესრიგობით.

გ) არაადამაკმაყოფილებელი იყო ადგილობრივი ტიპის სარწყ-
ვავი არხების ტექნიკური მდგომარეობა და ჯერ კიდევ სუსტი იყო
საინჟინრო სისტემათა სრული აღკაზმვა საჭირო მოწყობილობებით,
განსაკუთრებით კი სარეგულაციო საშუალებებით.

დ) მიუხედავად მდგომარეობის გაუმჯობესებისა, ჯერ კიდევ არ
იდგა სათანადო სიმაღლეზე სარწყავ არხთა ექსპლოატაცია და არა-
საკმარისად იყო შესწავლილი არსებული სარწყავი სისტემები.

აღნიშნული ხარვეზები აფერხებდნენ საქართველოში წყალთა
მეურნეობის განვითარებას.

საქართველოს მშრომელები მესამე ხუთწლედში დიდი ენთუ-
ზიაზმით შეუდგნენ ამ წაკლოვანებათა აღმოფხვრას და წყალთა
მეურნეობის კიდევ უფრო განვითარებას.

დასაპნები

1. ირიგაციის საქართველოში მრავალსაუკუნოვანი ისტორია
აქვს. მისი ჩასახვა მიწათმოქმედების დაწყებასთან ერთად არის
საეარაუდო და განვლილი აქვს განვითარების სხვადასხვა საფეხუ-
რი. ირიგაციის განვითარების დონე ჩვენში ყოველთვის შეესაბა-

²⁸⁵ საქ. სსრ ცსა (თბილისი), ფ. რ — 591, ან. 4, საქ. 127, ფურც. 51.

მებოდა სახელმწიფოს საერთო მდგომარეობას: იგი ქვეყნის განვითარებასთან ერთად მაღალ საფეხურზე აღიოდა, ხოლო სახელმწიფოს დაქვეითების პირობებში ეცემოდა.

პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკური მმართველობის დროს, ანარქიისა და საერთო სამეურნეო ნგრევის პერიოდში, საქართველოში ბევრმა სარწყავმა არხმა შეწყვიტა მოქმედება. 1921 წლისათვის სარწყავი ფართობი 95 000 ჰექტარამდე შემცირდა.

2. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე დიდი ყურადღება მიექცა ირიგაციის აღდგენასა და მის შემდგომ განვითარებას. ვ. ი. ლენინმა ქართველ კომუნისტებს გადაუდებელ, პირველხარისხოვან ამოცანად დაუსახა ირიგაციის განვითარება. სოციალისტური მშენებლობის პირველ ლენინურ მონახაზებში საირიგაციო მშენებლობანი განიხილებოდა როგორც საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობათა ძველი ფორმის ახალ, სოციალისტურ საფუძველზე გარდაქმნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი.

ვ. ი. ლენინის მითითებათა შესაბამისად საქართველოში ფართოდ გაიშალა მუშაობა ირიგაციის აღსადგენად და განსავითარებლად.

3. საქართველოს მშრომელები ფართოდ გამოეხმაურნენ პარტიისა და მთავრობის მიერ საირიგაციო სისტემათა აღდგენა-განვითარებისათვის დასახულ ღონისძიებებს. მიუხედავად სამეურნეო და პოლიტიკური სიძნელეებისა მათ დიდი ენთუზიაზმით მოჰკიდეს ხელი სარწყავი არხების მშენებლობას. სამელიორაციო სამუშაოების მთავარ მატერიალურ ბაზას ამ დროს შრომითი ბეგარა წარმოადგენდა. მშრომელი გლეხობა ხალისით ასრულებდა სრულიად უფასოდ მიწის სამუშაოებს.

4. საირიგაციო მშენებლობაში დიდი როლი შეასრულა სამელიორაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბებამ, რომლის მიზანი იყო აღგილობრივი მოსახლეობის აქტივობისა და თვითმოქმედების უკეთ გამოყენება. სამელიორაციო ამხანაგობათა საქმიანობამ დიდად გააუმჯობესა სარწყავი არხების მშენებლობისა და ექსპლუატაციის მდგომარეობა. მან ხელი შეუწყო გლეხობაში საზოგადოებრივი შრომითი ჩვევების გამომუშავებას.

სამელიორაციო ამხანაგობანი იყო სოფლად გლეხთა საწარმოო კოლექტიური გაერთიანების უმარტივესი ფორმა, რომელიც წარმოადგენდა გარდამავალ საფეხურს გლეხთა უმაღლესი საწარმოო გაერთიანების — სასოფლო-სამეურნეო არტელისაკენ.

5. საქართველოში ირიგაციის საქმე ერთგვარად გაუმჯობესდა 1923 წლის თებერვლიდან, როდესაც წყალთა მეურნეობის საერთო ხელმძღვანელობა დაეკისრა ამიერკავკასიის წყალთა მეურნეობის სამმართველოს. მის ჩამოყალიბებასთან ერთად შეიქმნა წყალთა მეურნეობის მტკიცე ადმინისტრაცია. საირიგაციო მშენებლობაში დამკვიდრდა გეგმიანობა და მომჭირნეობა. ნახევრად კუსტარულ საირიგაციო ნაგებობათა ნაცვლად დაიწყო საინჟინრო ტიპის, კაპიტალური სარწყავი არხების მშენებლობა.

6. საირიგაციო მშენებლობათა ტემპები მკვეთრად გაიზარდა 1925 წლის ივლისიდან — საქართველოს წყალთა მეურნეობის სამმართველოს შექმნასთან დაკავშირებით. მის ჩამოყალიბებასთან ერთად მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა სამეცნიერო კვლევა-ძიებისა და საირიგაციო სამუშაოთა პროექტირების ხარისხიც. ამასთან ერთად, ყოველწლიურად იზრდებოდა სახელმწიფოს მიერ საირიგაციო მშენებლობებში დაბანდებული თანხების ოდენობა.

7. საქართველოს გლეხობის თავდადებული შრომით შედარებით მოკლე ხანში საირიგაციო მშენებლობის საქმეში მიღწეული იქნა მნიშვნელოვანი წარმატებები. საექსპლოატაციოდ გადაეცა „მაშველის“, „I საბჭოთა“, მათხოჯის, კულაშ-ლანირის, ლამი-მისაქციელის, სკრა-ქარელის, დიმი-როკითის და სხვ. სარწყავი არხები, რამაც საქართველოს სოფლის მეურნეობას ახალი წაყოფიერი მიწის ფართობი შემატა.

პირველი ხუთწლედის დასაწყისისათვის საქართველოში სარწყავი ფართობი 1921 წელთან შედარებით 35 000 ჰექტარით გაიზარდა. 1927 წლისათვის საქართველოში სარწყავმა ფართობმა 130 400 ჰექტარს მიაღწია.

8. საირიგაციო მშენებლობა კიდევ უფრო განვითარდა პირველ ხუთწლედში. ამ დროს საირიგაციო მშენებლობათა განვითარებას ბევრი მნიშვნელოვანი ფაქტორი განაპირობებდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ წყალთა მეურნეობაში მოპოვებულმა წარმატებებმა საფუძველი ჩაუყარა ახალ მშენებლობათა ფართოდ გაშლას. სოფლად შექმნილმა ახალმა სოციალურ-ეკონომიურმა ვითარებამ თავის მხრივ მეტად ხელსაყრელი პირობები შექმნა წყალთა მეურნეობის შემდგომი ამაღლებისათვის.

9. საქართველოს სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ რეესებზე გადასვლამ კიდევ უფრო გაზარდა მშრომელთა შრომითი აქტივობა. ხალხის შრომითი შემართება და ენთუზიაზმი განსაკუთრებით კარგად გამოიმჟღავნდა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე.

საირიგაციო მშენებლობაში მშრომელთა ფართო ფენების ჩაბმისა და მათი ენთუზიაზმის ამაღლების უზრუნველსაყოფად საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და მთავრობამ მსხვილ სამშენებლო ობიექტებზე სამუშაოდ გაგზავნა ბევრი გამოცდილი პარტიული და კომკავშირული მუშაკი. განსაკუთრებით დიდი ენთუზიაში იყო ახალგაზრდობაში. ათასობით ჯაბუკმა და ქალიშვილმა პარტიის მოწოდებით კომკავშირული საგზურებით მიაშურა საირიგაციო მშენებლობებს.

პირველ ხუთწლედში სოციალისტურმა შეჯიბრებამ მოიცვა საქართველოს წყალთა მეურნეობაში დასაქმებულ პირთა 80 პროცენტი. ამ პერიოდში სოციალისტური შეჯიბრების ძირითადი ფორმა დამკვეთი ბრიგადების მოძრაობა იყო, რომელიც ფართოდ გაჩაღდა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე. ცალკეულ საირიგაციო მშენებლობებზე იქმნებოდა დამკვეთი ბრიგადები, მათი ჩამოყალიბების ინიციატორები თითქმის ყველგან კომუნისტები იყვნენ, რომლებიც თავიანთი შრომით მაგალითს აძლევდნენ სხვებს.

10. პირველ ხუთწლედში წყალთა მეურნეობის წინაშე დასახული პრობლემები ბადებდა დიდ მოთხოვნილებას ეროვნულ საინჟინრო-ტექნიკურ კადრებზე, და მაღალი კვალიფიკაციის სპეციალისტებზე. წყალთა მეურნეობისათვის სათანადო სპეციალისტების მომზადება სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ამოცანად იქნა აღიარებული. ამ პერიოდში იქმნება სპეციალური უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებანი და რიგი მოკლევადიანი და გრძელვადიანი კურსები უმაღლესი, საშუალო და დაბალი კვალიფიკაციის ტექნიკური კადრების მოსამზადებლად. ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მომზადების საქმეში მოკლე დროში დიდი წარმატებები იქნა მოპოვებული.

11. საქართველოში საკოლმეურნეო მოძრაობის გამარჯვებამ ბტკიე საფუძველი ჩაუყარა ინტენსიურ მეურნეობებს. ამ უკანასკნელმა წყალთა მეურნეობის წინაშე ახალი დიდი ამოცანები დააყენა. დღის წესრიგში დადგა ძვირფასი მრავალწლიანი და ტექნიკური კულტურების განვითარება. პირველ ხუთწლედში წყალთა მეურნეობის ამოცანებიც ამ ძირითადი პრობლემის გადაჭრას დაექვემდებარა.

მრავალწლიანი ძვირფასი და ტექნიკური კულტურების მორწყვის უზრუნველსაყოფად კურსი აღებული იქნა მსხვილ საირიგაციო მშენებლობაზე. პირველ რიგში ყურადღება გამახვილდა აღ-

რე წარმოებულ მსხვილ საირიგაციო მშენებლობათა დამთავრება-სა და წესრიგში მოყვანაზე. ამ მხრივ ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ალაზნისა და ტირიფონის სარწყავი სისტემების მშენებლობა, რომლის პირველი რიგიც 1930 წელს დამთავრდა.

ამ პერიოდში დამთავრდა აგრეთვე სამურზაყანოს, აჯამეთის, სალთვისის და ყანდაურის სარწყავი არხების მშენებლობაც. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა ბორჩალოს მაზრაში ძველი სარწყავი სისტემების რეკონსტრუქციისათვის.

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად პირველი ხუთწლეულის ბოლოს მიღებული იქნა 73 200 ჰექტრამდე ახალი სარწყავი ფართობის ნამატი. 1932 წლისათვის საქართველოში ირწყოდა 212 700 ჰექტარი ფართობი.

12. მეორე ხუთწლეულში მშრომელთა მოძრაობა შრომის ნაყოფიერების გაზრდისათვის ახალ ეტაპში გადაიზარდა. წინა წლები-საგან განსხვავებით იგი ეყრდნობოდა ახალ პირველხარისხოვან ტექნიკას და ამ ტექნიკას დაუფლებულ კადრებს. მშრომელთა ახალი მოძრაობა მკიდროდ იყო დაკავშირებული სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობის დამკვიდრებასთან და შრომისადმი სოციალისტურ დამოკიდებულებასთან. ამ მოძრაობას მისი ინიციატორის — სტახანოვის სახელი ეწოდა. სტახანოვური მოძრაობა ჩვენი რესპუბლიკის წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე დიდი ძალით გაჩაღდა 1935 წლიდან. საირიგაციო მშენებლობებზე ბევრი მოწინავე მშენებელი გახდა სტახანოველი, რომელთა შრომის შედეგადაც კიდევ უფრო იზრდებოდა სამუშაოთა მასშტაბები.

13. მეორე ხუთწლეულში საქართველოს წყალთა მეურნეობის ორგანოების მთელი საქმიანობა გამომდინარეობდა წყალთა მეურნეობის ხარისხის გაუმჯობესების აუცილებლობიდან. ამ პერიოდისათვის ძირითადად დამახასიათებელი იყო გარდამავალ საირიგაციო მშენებლობათა ფორსირებული დამთავრება და სარწყავ სისტემათა ტექნიკური მდგომარეობისა და ექსპლუატაციის გაუმჯობესება. სახალხო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგში მიღწეული წარმატებების შედეგად შესაძლებლობა გამოინახა, რომ წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე დიდი თანხები დაბანდებულიყო.

მეორე ხუთწლეულში კიდევ უფრო გაუმჯობესდა სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები და პროექტირების საქმე. საირიგაციო მშე-

ნებლობებზე მექანიზაციის ფართოდ დანერგვამ და მშენებელთა შორის სოციალისტური შრომის ფორმების დამკვიდრებამ დიდად შეამცირა საირიგაციო მშენებლობათა თვითღირებულება.

14. გარდამავალ, მსხვილ საირიგაციო სამუშაოთა წარმოების პარალელურად მიმდინარეობდა ახალი ობიექტების — შირაქის, გორგულ-არალის და კეხვის სარწყავი არხების მშენებლობა.

ამ პერიოდში განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა მუშაობა ძველი სარწყავი არხების რეკონსტრუქციისათვის.

15. მეორე ხუთწლედში მნიშვნელოვნად მოწესრიგდა წყლით სარგებლობის საქმეც. გაუმჯობესდა აგრეთვე მორწყვის წესი და ტექნიკა. დატბორებით მორწყვის წესს თანდათანობით ცვლის კვლებით მორწყვის წესი. გარდა ამისა, ფართო ხასიათი მიიღო ზამთარში რწყვამ (არატმა), ღლე-ლამის განმავლობაში სარწყავი წყლის ნაკვეთზე მიშვებამ და სხვა ღონისძიებებმა, რომელიც მნიშვნელოვნად აუმჯობესებდა სარწყავი არხების ექსპლოატაციას.

მეორე ხუთწლედის ბოლოს, 1937 წლისათვის საქართველოში სულ ირწყოდა 235 900 ჰექტარი ფართობი. მეორე ხუთწლედში მიღებული სარწყავი ფართობის ნამატი (23 900 ჰა), მართალია, საკმაოდ ჩამორჩებოდა პირველ ხუთწლედში მიღებულ ნამატს, მაგრამ ამ პერიოდში მაინც საგრძნობლად ამაღლდა არსებული სარწყავი სისტემების საერთო მდგომარეობა და ხარისხი.

საირიგაციო მშენებლობაში მიღწეული წარმატებები მოპოვებული იქნა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით საქართველოს მშრომელთა თავდადებული შრომის შედეგად.

РАЗВИТИЕ ИРРИГАЦИИ В ГРУЗИИ (1921—1937 гг.)

Резюме

Для сельского хозяйства такой страны как Грузия ирригации всегда придавалось первостепенное значение. Она на протяжении веков являлась одним из важнейших факторов создания материальных благ. Развитию ирригации особое внимание было уделено после установления Советской власти. Она стала рассматриваться как одно из главных условий восстановления народного хозяйства и преобразования сельского хозяйства молодого социалистического государства. Под руководством Коммунистической партии трудящиеся Грузии развернули борьбу за повышение уровня орошаемого земледелия, имеющего богатые традиции. Своим самоотверженным трудом в ирригационном строительстве трудящиеся республики вписали еще одну яркую страницу в героическую летопись социалистического строительства в нашей стране.

Научное исследование этого вопроса имеет большое значение для изучения новейшей истории Грузии. Представленный труд является попыткой изучения проблемы в этом аспекте.

Данная книга состоит из введения и трех глав.

В первой главе — «Развитие ирригации в Грузии до установления Советской власти» — передана история ирригации с древнейших времен до 1921 года. В труде особо подчеркнуто, что ирригация в Грузии имеет многовековую историю.

Для развития ирригации в Грузии с самого начала имелись благоприятные условия — удобный рельеф, обилие рек.

Вместе с развитием производительных сил совершенствовались оросительные системы. Строительство крупных каналов в Грузии совпадает с формированием классового общества. Только развитое общество могло привести трудоемкие работы по строительству больших каналов. Большие

оросительные каналы были впервые сооружены в Грузии в античную эпоху.

Следующий этап ирригационного строительства в Грузии связан с феодальной эпохой. В XI—XIII веках строительство оросительных систем достигает довольно высокого уровня развития. О том, что в этот период искусство орошения стояло на высокой ступени развития, свидетельствуют сохранившиеся остатки оросительных каналов и водопроводов, которые и сейчас не перестают удивлять своей грандиозностью.

В начале XIII века только в Восточной Грузии орошалось 200 000 гектаров земельной площади.

С 30-х годов XIII века положение коренным образом меняется. В результате бесконечных нашествий иноземных захватчиков уровень ирригации, основывавшейся на многовековой традиции, резко падает. Районы действия оросительных каналов из-за переселения народа в горы стали безлюдными.

После временного прекращения нашествий иноземных захватчиков царь Картли Вахтанг VI получил возможность восстанавливать разрушенные оросительные каналы. С именем Вахтанга VI связана также попытка узаконить феодальные нормы орошения.

Последнее строительство большого оросительного канала в феодальной Грузии было предпринято в 80-х годах XVIII века по приказу царя Ираклия II. Однако строительство еще не было закончено, как канал полностью был разрушен во время нашествия Ага-Мохаммед-Хана в 1795 году.

После присоединения Грузии к России оросительные каналы долгое время оставались без внимания правительства и местной администрации. Но со временем отдельные чиновники местной администрации, понимая большое значение ирригации для Грузии, стали требовать от правительства уделять больше внимания вопросу орошения. Развитие ирригации они тесно связывали с утверждением колониальной политики царизма в Закавказье.

С 60-70-х годов XIX века царское правительство проявляет некоторый интерес к развитию ирригации. В 1860 году по приглашению наместника Кавказского Барятинского в Тбилиси приехали работать известные английские ирригаторы Белли и Габба. Они внесли определенный вклад в дело изучения ирригации в Закавказье. Вместе с тем в этот период были предприняты и практические шаги. В 1861 году был восстановлен Иорский оросительный канал, а в 1867 году сдан в эксплуатацию Мариинский канал, который орошал часть Караязской долины.

Однако начатые царским правительством мероприятия по своему масштабу были настолько незначительными, что никак не могли восполнить существующие пробелы в деле ирригации. Это признавали даже чиновники тогдашнего правительства.

С начала XX века в Грузии заметно развивается ирригационное строительство. Некоторый интерес царизма к ирригационным работам можно объяснить быстрым развитием капитализма. В это время капиталистическая Россия энергично ищет пути к освоению высокооварных культур. Царская Россия стала вкладывать определенные средства в ирригационные работы. В этот период построены следующие крупные оросительные каналы: Амiredжибский (1895 г.), Хоши-Кухский (1896 г.), Карчхабский (1906 г.), Эцер-Кулашский (1906 г.), Бацхский и Алханаурский (1910 г.), Аджаметский (1912 г.), и др. В результате, к 1914 году площадь орошаемых земель в Грузии достигла 129 523 десятин.

Однако в годы первой мировой войны и меньшевистского режима, в период хозяйственной разрухи и анархии многие каналы из-за отсутствия ухода за ними пришли в негодность.

Развитие ирригации в Грузии всегда соответствовало общему положению страны. Вместе с усилением последней ирригация поднималась на более высокую ступень, а в период ослабления государства падал ее уровень. Это ярко проявилось в начале 20-х годов XX столетия, когда вместе с расстройством народного хозяйства Грузии уменьшилось и количество орошаемых земель.

К 1921 году в Грузии орошалось всего 95 000 гектаров земли.

Во второй главе книги — «Ирригационные работы в период восстановления народного хозяйства» — на основе архивных и документальных материалов освещена история развития ирригации в Грузии в указанный период. В первом разделе второй главы показаны организационные мероприятия Коммунистической партии и Советского правительства, направленные на восстановление ирригации.

Октябрьская Социалистическая революция дала огромный толчок развитию ирригации в нашей стране.

Придавая огромное значение коренному улучшению земледелия, В. И. Ленин и Коммунистическая партия с первых же дней существования Советской власти большое внимание уделяли вопросам развития ирригации.

Постановка Лениным первоочередной задачей орошение, как одного из важнейших условий подъема сельского хозяйства и заострение партий всего внимания на этом во-

просе нашли яркое отражение в ряде мероприятий, которые осуществлялись в первые же годы установления Советской власти в Грузии.

Сразу же после установления Советской власти в Грузии В. И. Ленин особо подчеркнул необходимость развития орошения для этого края: «Всеми силами развить... производительные силы богатого края, белый уголь, орошение»¹, — писал он 14 апреля 1921 года коммунистам Закавказья. В первых ленинских разработках по социалистическому строительству ирригационное строительство рассматривалось как один из важнейших факторов преобразования старой формы общественно-экономических отношений на новой социалистической основе. В борьбе за поднятие орошаемого земледелия на высший уровень В. И. Ленин видел один из путей перехода крестьянства к социализму: «Орошение больше всего нужно и больше всего пересоздаст край, возродит его, похоронит прошлое, укрепит переход к социализму»². В связи с этим В. И. Ленин дал задание: «Сразу постараться улучшить положение крестьян и начать крупные работы электрификации, орошения»³.

Коммунисты Грузии тот час же взялись за выполнение этого задания В. И. Ленина.

В тезисах первого съезда Советов Грузии — «Новая экономическая политика и условия ее проведения в Советской Грузии» — подчеркнуто важное значение ирригации для восстановления и развития сельского хозяйства нашей республики.

Орошению большое внимание было уделено также на Первом съезде Коммунистической партии Грузии (январь 1922 года), где Ф. Махарадзе отмечал: «Главные меры, которые мы должны проводить для улучшения сельского хозяйства, есть мелнорация и электрификация. Осушение болот и сооружение оросительных каналов представляют наши ближайшие цели».

В соответствии с политикой партии, в Грузии был наметен ряд организационных мероприятий для упорядочения дела ирригации. Прежде всего нужно было заменить старый государственный аппарат водного хозяйства новым, более гибким и жизнеспособным, что на фоне целого ряда трудностей представляло собой довольно сложное дело.

¹ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 43, стр. 199.

² В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 43, стр. 200.

³ Там же.

В первые годы Советской власти руководство водным хозяйством Грузии было возложено на два органа — Комиссариат земледелия и Высший Совет народного хозяйства. В 1921 году при Комиссариате земледелия был создан отдел водного хозяйства, который в основном руководил эксплуатацией оросительных каналов. Строительство же ирригационных систем оказалось в компетенции «Гидростроя», созданного при Высшем Совете народного хозяйства в апреле 1921 года.

Параллелизм, допущенный в руководстве водным хозяйством, отрицательно влиял на развитие ирригации в Грузии. На указанное обстоятельство обратил внимание I съезд представителей крестьянства и уездных отделов земледелия (февраль 1922 года). Съезд нашел нужным передачу всего руководства водным хозяйством Комиссариату земледелия. Для выполнения решений съезда 12 апреля 1922 года ЦИК Грузии издал Декрет № 1 «Об организации водного хозяйства на территории Грузии», согласно которому «все руководство водным хозяйством, как в смысле эксплуатации существующих систем, так и сооружения новых, в центре и на местах, объединить в водный отдел Народного Комиссариата земледелия».

Концентрация в одном учреждении строительных и эксплуатационных дел водного хозяйства способствовала улучшению ирригации, а это, со своей стороны, поставило на повестку дня вопрос о создании единого руководящего органа в масштабе всего Закавказья. Такая необходимость была обусловлена и спецификой самих ирригационных работ. В феврале 1923 года было создано Управление водного хозяйства Закавказья («Закводхоз»).

В этот период Советская власть особое внимание уделила развитию дорогих технических и специальных культур. В связи с этим появилась необходимость производства ирригационных работ в более широком масштабе. Этот вопрос был обсужден на II Закавказском съезде (январь 1924 года) Советов.

На III съезде Компартии Грузии (май 1924 года) еще раз была подчеркнута необходимость упорядочения ирригационного дела для развития дорогих технических и специальных культур. В принятой съездом резолюции «Хозяйственные задачи партии» отмечено: «Съезд считает, что полное возрождение и развитие нашего сельского хозяйства может быть достигнуто в условиях широкой работы правильно поставленной мелиорации и ирригации».

Для выполнения решений партии и правительства с 1 октября 1924 года для руководства водным хозяйством Грузии был создан особый орган — Управление уполномоченных республики, который в июле 1925 года был заменен Управлением водного хозяйства Грузии («Грузводхоз»). Этот орган был подчинен Управлению водного хозяйства Закавказья, и на него было возложено проведение оперативных строительных работ и научных исследований внутри республики.

Создание Управления водного хозяйства Грузии положительно влияло на рост темпов ирригационного строительства. Вместе с организационными мероприятиями Коммунистическая партия и Советское правительство ежегодно увеличивали капиталовложения в ирригационное строительство. В 1921—1927 гг. на работы водного хозяйства Грузии было отпущено 7 581 000 рублей.

В книге показано, что проведенные партией и правительством мероприятия для упорядочения водного хозяйства дали большие результаты. Об успешном решении поставленной задачи свидетельствует тот факт, что новый государственный аппарат водного хозяйства смог восстановить совершенно расстроенное водное хозяйство и оросить большую земельную площадь, за сравнительно короткий срок, чем до войны.

Во втором разделе рассмотрена история образования мелиоративных товариществ в Грузии.

С установлением Советской власти в Грузии большое внимание было уделено созданию мелиоративных товариществ. 31 января 1922 года Ревком Грузии издал положение «О мелиоративных товариществах».

Целью создания мелиоративных товариществ было лучшее использование активности и самостоятельности крестьянства в деле мелиоративного строительства.

Административный надзор над товариществами, финансовый контроль и общее руководство было возложено на Управление водного хозяйства. С августа 1928 года функции руководства мелиоративными товариществами были разделены между Управлением водного хозяйства и «Соплис кавшири».

Основание первых мелиоративных товариществ начинается с 1921 года. Создание товариществ крестьянство встретило с большим энтузиазмом. За короткое время население десятков сел объединилось в мелиоративные товарищества.

В 1921 году образовались мелиоративные товарищества: «Машвели» (г. Кутаиси), «I советское» (село Ткачири), «Дах-

мареба» (село Дими), и «Свири» (село Свири). Члены товарищества бесплатно, в виде трудовой повинности, выполняли земляные работы и безвозмездно выводили рабочий скот для перевозки груза.

После образования Управления водного хозяйства Грузии созданию мелиоративных товариществ было уделено еще большее внимание. С 1927 года число мелиоративных товариществ особенно возрастает. Только за этот год было образовано 19 товариществ: в Восточной Грузии — 15 и в Западной — 4. Из них организованной работой выделялись Марнеульское, Мухранское («Новая жизнь»), Дигомское («Бурджи»), Чалаубанское («1 мая») и Квешское («Синатле») товарищества.

В 1928 году количество мелиоративных товариществ еще больше увеличилось. В 1928 году при отделе Управления водного хозяйства Грузии был создан специальный подотдел, который непосредственно руководил и направлял деятельность мелиоративных товариществ.

В начале 1928 года образовались 10 мелиоративных товариществ. В июле и в сентябре этого же года в Аджарии образовалось 26 мелких товариществ. К концу 1928 года число мелиоративных товариществ в Грузии достигло 82.

Вступившим в мелиоративные товарищества крестьянам Советское государство оказывало действительную помощь. Оно ежегодно увеличивало их кредитование.

После перехода сельского хозяйства на социалистические рельсы и образования колхозов и совхозов с марта 1930 года мелиоративные товарищества были упразднены, и их функции переданы Управлению водного хозяйства.

В труде обосновано, что благодаря деятельности мелиоративных хозяйств, положение строительства и эксплуатации оросительных каналов намного улучшилось. Мелиоративные товарищества способствовали выработке навыков коллективного труда у крестьянства.

Мелиоративные товарищества в селе были простейшей формой производственного коллективного объединения крестьян, которая представляла переходную ступень к высшему производственному объединению крестьян — сельскохозяйственной артели.

В третьем разделе второй главы труда показана история строительства оросительных каналов в период восстановления народного хозяйства.

Первые ирригационные стройки в Грузии велись в условиях целого ряда трудностей. Для ведения строительства оросительных каналов не было достаточно средств, орудий

труда и строительных материалов. Положение осложнялось еще и тем, что не было достаточного количества специалистов ирригационного дела. Все это лишало возможности широкого развития ирригации. Возникла необходимость использования крестьян для ведения ирригационных работ.

Партия и правительство обратились к крестьянству (Постановление Ревкома 1922 года №№ 149, 150), чтобы оно бесплатно приняло участие в восстановлении существующих каналов и в строительстве новых. Крестьянство с большим энтузиазмом встретило этот призыв. В 1921—1922 гг. на имя «Гидростроя» из всех уголков Грузии поступило огромное количество просьб, в которых крестьяне для строительства оросительных каналов требовали выделения технических руководителей и выражали готовность бесплатно выполнять земляные работы.

Трудящееся крестьянство добросовестно выполняло задание партии и правительства. Оно с готовностью принимало участие в строительстве оросительных каналов и бесплатно выводило рабочий скот для перевозки строительных материалов. Только в 1921—1922 гг. крестьянство бесплатно выполнило 1 200 000 куб. метров земляных работ.

С февраля 1923 года наряду с образованием Управления водного хозяйства Закавказья в ирригационном строительстве устанавливается плановость и порядок, улучшается качество и растут масштабы мелиоративных работ. Вместо полукустарных ирригационных сооружений начинается строительство капитальных оросительных каналов.

После образования Управления водного хозяйства Грузии темпы ирригационного строительства особенно выросли.

Сравнительно улучшилось дело снабжения ирригационных объектов строительными материалами и рабочими проектами. Управление водного хозяйства собрало и привлекло к работе опытных, высококвалифицированных специалистов-мелиораторов, что еще больше улучшило качество научных исследований и проектных работ.

В этом же разделе подробно рассмотрена история строительства «Мацхельского», «I советского», Тирифонского, Караязского, Кулаш-Ганирского, Матходжского, Дими-Рокитского, Хохоула-Чалейского, Лами-Мисакциельского, Дое-Гракальского, Скра-Карельского, Маджидского, Алазанского, Самурзаканского и др. каналов. В труде особое внимание уделено трудовому участию крестьян в строительстве этих оросительных каналов.

В результате самоотверженного труда трудящихся Грузии в деле ирригационного строительства за сравнительно

короткий срок были достигнуты значительные успехи. В эксплуатацию были сданы Скра-Карельский (1923 г.), Кулаш-Ганирский (1923 г.), Маджалский (1923 г.), Матходжский (1924 г.), «Машпельский» (1924 г.), Лами-Мисакцисельский (1924 г.), Хохоула-Чалевский (1924 г.), Дое-Гракальский (1924 г.), «I советский» (1925 г.), и др. оросительные каналы, что дало сельскому хозяйству Грузии новые плодородные земли.

К концу 1925 года был достигнут почти довоенный уровень количества орошаемых площадей. 5 декабря 1925 года на IV съезде Коммунистических организаций Закавказья С. Орджоникидзе отмечал: «В первые же дни установления Советской власти в Закавказье Владимир Ильич в своем письме, как вы помните, говорил: боритесь за орошение и восстановление погибших технических культур. Мы по мере возможности взялись за это дело. Теперь мы достигли почти целиком довоенного уровня».

В дальнейшем еще больше возросла площадь орошаемых земель. В мае 1926 года на Закавказском краевом партийном совещании С. Орджоникидзе говорил: «В области ирригационных работ, следуя прямой директиве тов. Ленина, мы не только восстановили старую заброшенную сеть оросительной системы, но построен и строится ряд новых каналов, увеличивающих площадь удобной земли».

К началу первой пятилетки орошаемая площадь, по сравнению с 1921 годом, выросла на 35 000 гектаров. В 1927 году в Грузии орошалось 130 400 гектаров земли.

В четвертом разделе второй главы труда подробно рассмотрены вопросы эксплуатации оросительных систем в восстановительный период.

Общее руководство эксплуатацией оросительных каналов осуществляло Управление водного хозяйства. Все водное хозяйство Грузии было разделено на шесть округов (Тбилисский, Горьковский, Кахетинский, Кутаисский, Аджарский и Абхазский), два района (Ахалцихе-Ахалкалакский и Борчалинский) и одну самостоятельную систему (Караязскую).

В округах и районах водного хозяйства существовал эксплуатационный аппарат, регулировавший вопросы использования оросительных каналов.

Эксплуатация ирригационных систем инженерного типа заметно отличалась от эксплуатации оросительных каналов местного типа. Если при первой существовал постоянный штат администрации, который располагал определенной суммой для эксплуатации оросительной системы, то при оросительных каналах местного типа в большинстве случаев не

существовало ни постоянного штата администрации, ни эксплуатационных средств. Использование оросительных каналов такого типа велось по старым — традиционным правилам. Канал приводился в порядок трудом местного, заинтересованного населения, а распределение воды во время оросительного сезона производилось выборным лицом, труд которого оплачивался натурой.

Эксплуатация оросительных каналов на местах вообще велась самими водопользователями. С этой целью они создавали объединения. Существовало три формы такого объединения.

Первой формой было мелиоративное товарищество. В исследуемый период оно представляло лучшую форму для эксплуатации оросительных каналов. Эта организация имела правление, которое являлось выборным органом и производило эксплуатацию оросительных систем на основе сметы доходов и расходов. Мелиоративные товарищества функционировали как на инженерных, так и на оросительных каналах местного типа.

Второй формой объединения водопользователей были Советы водного хозяйства. Последние также являлись выборным органом и обычно функционировали на каналах местного типа. Водопользователи, из каждого села или из ста человек, выбирали одного уполномоченного, а на общем собрании выбирали Совет водного хозяйства из трех членов и одного мироба сроком на один год.

Эксплуатация оросительных каналов в районах действия Совета водного хозяйства велась на основе сметы доходов и расходов. Ремонт и содержание оросительных каналов производились с помощью трудовой повинности водопользователей.

Существовала и третья форма объединения водопользователей. Они объединялись только на время оросительного сезона и выбирали старосту, а в случае надобности и джувара. Их труд оплачивался натурой. После окончания оросительного сезона объединение упразднялось. Оросительный канал ремонтировался перед оросительным сезоном самими водопользователями.

После перехода сельского хозяйства на социалистические рельсы функции указанных объединений взяли на себя колхозы и совхозы.

В третьей главе — «Ирригационное строительство в период социалистической реконструкции народного хозяйства» — освещена история борьбы трудящихся Грузии за развитие ирригации в период первой и второй пятилеток.

Первый раздел указанной главы касается реконструкции сельского хозяйства и мероприятий партии и правительства, направленных на дальнейшее развитие водного хозяйства.

В книге показано, что в связи с социалистической реконструкцией сельского хозяйства начинается новый этап в истории ирригационного строительства. Благодаря переходу от мелких крестьянских хозяйств к крупным коллективным хозяйствам, создались хорошие условия для развертывания ирригационного строительства в широких масштабах. Со своей стороны крупное ирригационное строительство значительно влияло на переведение крестьянства на социалистические рельсы, ибо оно требовало укрупнения крестьянских хозяйств и внедрения коллективного труда; оросительные сооружения в руках государства становились средством оказания помощи беднейшему и среднему крестьянству, оружием освобождения его от влияния кулачества.

В постановлении XV съезда КПСС отмечено: «Важным фактором воздействия на крестьянство являются крупные мелпоративные сооружения, как например, ирригационные работы в Средней Азии и на Кавказе. Ирригационная система в руках пролетарского государства может стать мощным регулятором производственного процесса и орудием поддержки бедняцких и середняцких слоев крестьянства».

Широкие планы развертывания ирригационных работ в Грузии наметили пленум Центрального Комитета КП(б) Грузии (февраль 1928 года) и VI съезд КП Грузии (июль 1929 года). Съезд особое внимание уделил производству ирригационных работ в Грузии на ближайшие 5 лет.

В начале социалистической реконструкции народного хозяйства по всей нашей стране развернулось движение за развитие культуры хлопка. В связи с этим проблемы развития ирригации были связаны с развитием хлопководства. Органы водного хозяйства в нашей республике были подчинены Закавказскому комитету хлопководства («Заххлопком»).

Темпы развития водного хозяйства Грузии значительно отставали от темпов развития хлопководства. На этом положении заострил внимание и потребовал его исправления Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза в своем известном постановлении от 31 октября 1931 года. В постановлении говорилось: «ЦК ВКП(б) считает, что центральной задачей, от которой зависит успех технической реконструкции сельского хозяйства в Закавказье, является решительная перестройка водного хозяйства, ставшего узким местом в подъеме сельского хозяйства. Считая

ближайшей задачей в этой области решительное улучшение и рационализацию существующей ирригационной системы... обязать Заккрайком и ЦК нацкомпартий мобилизовать на это дело необходимые ресурсы»⁴.

Вопросам развития водного хозяйства Грузии также большое внимание было уделено на пленуме Центрального Комитета КП(б) Грузии (ноябрь 1931 года) и на VIII съезде КП Грузии (январь 1932 года).

В труде показан целый ряд конкретных шагов, принятых партией и правительством для упорядочения дела ирригации. Упразднение округов водного хозяйства и введение вместо них районов, новое административно-территориальное деление водного хозяйства, переход органов водного хозяйства в ведение Комиссариата земледелия и другие мероприятия способствовали значительному улучшению качества ирригационных работ.

Во втором разделе указанной главы, показан рост активности трудящихся на стройках водного хозяйства.

Переход сельского хозяйства на социалистические рельсы создал благоприятные условия для роста активности трудящихся. Трудовой подъем и энтузиазм народа проявились во всех отраслях сельского хозяйства, в том числе и в водном хозяйстве. Особенно большой энтузиазм проявляла молодежь. По призыву партии тысячи юношей и девушек отправились с комсомольскими путевками на ирригационные стройки. Одной из ярких страниц трудовой активности молодежи Грузии на стройках ирригационных систем является десятидневный поход комсомольцев республики по призыву партии и правительства весной 1929 года. В нем активное участие приняли почти все партийные и комсомольские организации республики.

Трудовая активность трудящихся Грузии в деле сооружения объектов водного хозяйства росла с каждым годом. Благодаря победе индустриализации в стране и социалистической реконструкции сельского хозяйства возникло новое социалистическое отношение к труду. Зародилось новое движение исторического значения — социалистическое соревнование. Оно широко разворачивалось и на стройках оросительных каналов. В этом отношении особенно надо отметить Алазанский, Тирифонский и «I советский» ирригационные объекты. В октябре 1929 года был оформлен договор о социалистическом соревновании между строителями Алазанского и Ти-

⁴ Газ. «Правда», 1931, 3 ноября, № 304.

рифонского каналов. Кроме этого договора оформлялись и между отдельными группами строителей этих объектов».

Социалистическое соревнование между работниками водного хозяйства особенно широко развернулось в конце первой пятилетки. В этот период социалистическое соревнование охватило 80 процентов работников, занятых в водном хозяйстве Грузии.

В первой пятилетке основной формой социалистического соревнования было движение ударных бригад, которые создавались на большинстве ирригационных строек. Они своей производительностью труда значительно превосходили другие бригады. Такие бригады были созданы на стройках Алазанского, Соганлугского, «Машвельского» и других объектов. Инициаторами созвания ударных бригад почти везде являлись коммунисты и комсомольцы, которые своим самоотверженным трудом подавали пример другим.

На строительстве ряда ирригационных сооружений трудящиеся принимали активное участие в решении вопроса снижения себестоимости строительства и экономии строительных материалов. По их инициативе на стройках было внедрено множество новшеств и рационализаторских предложений. Для иллюстрации этого положения в труде приведен ряд конкретных примеров.

Во второй пятилетке движение трудящихся за повышение производительности труда поднялось на новую ступень. В отличие от предыдущих лет, оно опиралось на высокопроизводительную технику и владеющие ею кадры. Это новое движение трудящихся было названо именем его инициатора — А. Стаханова. В Грузии стахановское движение стало развертываться с 1935 года. В каждой отрасли народного хозяйства быстро росла армия этих замечательных энтузиастов-строителей социализма. Стахановское движение нашло широкую поддержку и в водном хозяйстве нашей республики. На строительных участках многие передовые строители стали стахановцами. Они овладели новой техникой, смело разрушали старые нормы выработки и делали труд высокопроизводительным.

Третий раздел этой главы касается подготовки национальных инженерно-технических кадров и механизации ирригационных работ в исследуемый период.

Большие проблемы, стоявшие перед водным хозяйством, порождали большие потребности в высококвалифицированных инженерно-технических кадрах. В работе показано то большое внимание, которое было уделено подготовке

специалистов и их привлечению к работе в водном хозяйстве.

Подготовка соответствующих специалистов водного хозяйства была признана задачей государственной важности. Были созданы специальные высшие учебные заведения и ряд долгосрочных и краткосрочных курсов для подготовки технических кадров с высшей и средней квалификацией. Государство выделяло на это дело большие средства.

Повышению квалификации инженерно-технического персонала служили также частые приглашения известных зарубежных ученых и научные командировки местных специалистов за границу.

На стройках водного хозяйства Грузии с каждым годом росло число высококвалифицированных специалистов.

К концу второй пятилетки почти все ирригационные стройки республики были обеспечены национальным инженерно-техническим персоналом.

В работе показано, что большая и ответственная задача подготовки национальных инженерно-технических кадров в водном хозяйстве в первых пятилетках была успешно решена, и тем самым была заложена прочная основа дальнейшего развития ирригации в Советской Грузии.

Наряду с подготовкой национальных инженерно-технических кадров рассмотрен вопрос применения механизации в ирригационных работах, большое внимание которому было уделено в период социалистической реконструкции народного хозяйства. Если до 1928 года на стройках ирригационных систем механизация почти совсем не применялась, то в первых пятилетках положение заметно улучшилось. На ряде строек (Алазанская, Тирифонская, «Машвели», Соганлугская и др.) уже начинают применять грузовые автомобили, тракторы, экскаваторы, землеройные машины и другие механизмы.

Особенно широко начинает применяться механизация со второй пятилетки.

В труде приведены конкретные факты, показывающие рост производительности труда и ускорение темпов строительства благодаря широкому применению механизации на стройках ирригационных сооружений.

В книге заострено внимание на тех факторах, которые способствовали ведению ирригационных работ в период социалистической реконструкции народного хозяйства в широких масштабах. В качестве одного из них следует назвать повышение качества научно-исследовательских и проектных

работ в области водного хозяйства. Этот вопрос рассмотрен в четвертом разделе третьей главы труда.

Для улучшения научно-исследовательских и проектных работ был проведен целый ряд мероприятий. Из них следует назвать: ежегодный рост финансирования, создание различных научно-исследовательских учреждений и лабораторий, частые приглашения зарубежных ученых—специалистов и открытие Консультационного бюро в Тбилиси (1930 г.) и др.

В первой и второй пятилетках почти все ирригационные сооружения строились в строгом соответствии с технико-экономическими проектами, научным обоснованием и другими необходимыми материалами.

Благодаря повышению качества научно-исследовательских и проектных работ, в ирригационном строительстве установились планомерность и порядок.

В пятом разделе третьей главы труда подробно рассмотрено ирригационное строительство в первой пятилетке.

Широкое развитие ирригационного строительства в первой пятилетке было обусловлено многими важными факторами: индустриализацией страны, началом перехода сельского хозяйства на социалистические рельсы и создавшейся на селе новой социально-экономической обстановкой, которая обусловила возникновение благоприятных условий для дальнейшего развития водного хозяйства и, наконец, богатым опытом, накопленным за предыдущий период, который не мог не способствовать дальнейшему улучшению ирригационного строительства. Здесь же следует отметить значительное улучшение финансирования ирригационных работ. Так например, в первой пятилетке капиталовложение в водном хозяйстве составило 32 286 000 рублей, что в четыре раза превосходило капиталовложения в 1921—1927 гг.

Победа колхозного строя и образование совхозов заложили прочную основу интенсивного сельского хозяйства. Это последнее поставило перед водным хозяйством новые большие задачи. На повестку дня встало быстрое развитие многолетних и технических культур. В первой пятилетке задачи водного хозяйства нашей республики были подчинены решению этих проблем.

Для обеспечения орошения многолетних и технических культур курс был взят на строительство крупных ирригационных сооружений. В первую очередь было заострено внимание на завершении строительства крупных оросительных каналов и приведении их в действие. В этом отношении важное значение имело строительство Алазанского, Тирифонского, Соганлугского и «Сабчота-Машвельского» ороситель-

ных каналов. Вместе с тем большие работы были проведены для сдачи в эксплуатацию мелких ирригационных объектов.

В результате самоотверженного труда трудящихся Грузии в первой пятилетке были сданы в эксплуатацию оросительные каналы: Дигомский (1928 г.), Ингури-Гальский (1929 г.), Алазанский (1930 г.), Тирифонский (1930 г.), вторая очередь «Сабчота-Машвельского» (1931 г.), Димит-Рокитского (1931 г.), Доев-Гракальского (1932 г.), Кандаурского (1932 г.) и других. Кроме этого, большие реконструкционные работы были проведены в Борчалинском уезде на Храм-Алгетском, Ашаго-Серальском, Машаверском и Асуретском оросительных каналах.

В результате проведения больших строительных работ в Грузии в первой пятилетке прибавилось 73 200 гектаров орошаемой площади. В 1932 году всего орошалось 212 700 гектаров земли.

В шестом разделе указанной главы освещено ирригационное строительство во второй пятилетке. В этот период вся деятельность органов водного хозяйства исходила из необходимости улучшения качества работы водного хозяйства. Для этого периода в основном характерно было форсированное завершение строительства ирригационных объектов, сооружение которых было начато в первой пятилетке. Строительству новых оросительных каналов и получению новых орошаемых площадей, по сравнению с первой пятилеткой, уделялось меньше внимания. Главной целью было улучшение общего состояния водного хозяйства. В результате достигнутых успехов во всех отраслях народного хозяйства появилась возможность выделения больших средств на развитие водного хозяйства. Во второй пятилетке на строительство оросительных каналов было затрачено 42 869 400 рублей, что значительно превышало сумму, затраченную на те же работы в первой пятилетке. Вместе с тем, во второй пятилетке создалось лучшее положение в деле снабжения ирригационных объектов строительными материалами.

В результате проведения больших работ в этот период были сданы в эксплуатацию: вторая очередь Алазанского (1934 г.), третья очередь «Сабчота-Машвельского» (1935 г.), вторая очередь Тирифонского (1937 г.), Соганлугский (1937 г.), Горгул-Аральский (1937 г.) и другие оросительные каналы. Во второй пятилетке были отремонтированы Самцверисский, Мигирлойский, Арахлойский, Гедакский и другие каналы.

В результате указанных мероприятий в Грузии орошаемые площади выросли на 23 200 гектаров. Правда, прирост

значительно отставал от полученной в первой пятилетке площади, но во второй пятилетке значительно повысилось качество существующих оросительных систем.

В последнем разделе третьей главы рассмотрена эксплуатация оросительных систем в период социалистической реконструкции народного хозяйства. В указанный период значительно улучшилась эксплуатация оросительных систем. На основе постановления Совнаркома Грузии от 13 сентября 1931 года их эксплуатация была передана колхозам и совхозам, в результате чего эксплуатация оросительных каналов стала более эффективной.

Проведенной в период социалистической реконструкции строгое планирование эксплуатационных мероприятий, повышение квалификации эксплуатационного персонала, рост финансирования эксплуатационных работ, улучшение эксплуатационной гидрометрии и другие мероприятия подняли качество оросительных систем на высокую ступень.

В этот период также усовершенствовались способы и техника орошения. Способ затопления выходит из употребления и внедряется метод поливной полосы. Вместе с тем более широкий характер приняло орошение зимой («арат»), посуточное орошение и др.

В результате улучшения эксплуатации оросительных систем появилась возможность ежегодного получения новых орошаемых площадей.

К концу социалистической реконструкции народного хозяйства в Грузии орошалось 235 900 гектаров площади.

В труде особо подчеркнут тот факт, что успехи в ирригационном строительстве были достигнуты под руководством Коммунистической партии и Советского правительства в результате самоотверженного труда трудящихся Грузии.

შინაარსი

შესავალი	3
თავი 1. ორიგაციის განვითარება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე	12
თავი II. საირიგაციო სამუშაოები სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში	51
§ 1. პარტიისა და მთავრობის ორგანიზაციული ღონისძიებანი	51
§ 2. სამელიროაციო ამხანაგობათა ჩამოყალიბება	70
§ 3. საირიგაციო მშენებლობა	92
§ 4. სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაცია	140
თავი III. საირიგაციო მშენებლობანი სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის პერიოდში	158
§ 1. სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია და პარტიისა და მთავრობის ღონისძიებანი წყალთა მეურნეობის შემდგომი განვითარებისათვის	158
§ 2. მშრომელთა აქტივობის ზრდა წყალთა მეურნეობის სამუშაოებზე	180
§ 3. ეროვნული საინჟინრო-ტექნიკური კადრების შექმნა და საირიგაციო სამუშაოთა მექანიზაცია	191
§ 4. სამეცნიერო-კვლევითი და საპროექტო სამუშაოები	199
§ 5. საირიგაციო მშენებლობა პირველ ხუთწლეულში	206
§ 6. საირიგაციო მშენებლობა მეორე ხუთწლეულში	235
§ 7. სარწყავ სისტემათა ექსპლოატაცია	254
დასკვნა	267
Резюме	273

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ვ. ასათიანი
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. კოტრიკაძე
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
კორექტორი ი. ნასარიძე

გადაეცა წარმოებას 8.12.1975; ხელმოწერა დააბეჭდად 18.3.1976;
ქაღალდის ზომა 60X90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 18.25;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 16.01;

ზე 01440; ტირაჟი 800; შეკვეთა № 4099;
ფასი 1 მან 65 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниперება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19